

Faculteit Letteren en Wijsbegeerte

Universiteit Gent

Academiejaar 2010-2011

Scriptie tot het behalen van de graad van Master in de Geschiedenis

Een eigen nationaliteit. Echtscheiding als weg naar een onafhankelijke nationaliteit voor vrouwen in de Belgische wetgeving. (1919-1922)

Hannah van Nimwegen

Promotor: Dr. Frank Caestecker

Copromotor: Dr. Antoon Vrints

“Une femme épousait un Allemand, elle devenait Allemande. Elle peut avoir regretté, lorsque la guerre est venue, d’avoir perdu sa nationalité d’origine. Nous avons connu à cet égard des exemples vraiment douloureux qui sont, à eux seuls, une raison suffisante pour que, si une nouvelle catastrophe devait se produire, nous n’eussions pas sur la conscience de n’avoir pas donné aux femmes belges le moyen d’éviter de telles situations.”¹

Emile Vandervelde

Minister van Justitie van 21/11/1918 tot 20/11/1920 en 21/11/1920 tot 24/10/1921.

---

¹ *Kamer van Volksvertegenwoordigers, Parlementaire Handelingen 1920-1921, zitting van 22 juni 1921, pp. 1738-1739.*

Woord Vooraf

In de eerste plaats wil ik mijn promotor, dr. Frank Caestecker bedanken voor zijn deskundige begeleiding, interessante tips en zijn enthousiaste ondersteuning. Ook gaat mijn dank naar mijn copromotor dr. Antoon Vrints.

Het Rijksarchief Beveren, Rijksarchief Anderlecht en het Algemeen Rijksarchief Brussel ben ik erkentelijk voor de vlotte toegang tot de noodzakelijke gegevens voor mijn onderzoek. Verder gaat mijn oprechte dank uit naar al diegenen, die heel die tijd in mij geloofd hebben en me gesteund hebben, mijn teksten nagelezen hebben en me talloze tips gegeven hebben.

Ik heb dit allemaal erg geapprecieerd.

Inhoudsopgave

Woord Vooraf.....	i
Inhoudsopgave.....	ii
I. Inleiding.....	1
II. Onderzoeksgroep: afbakening.....	4
III. Bronnenmateriaal.....	8
1. Echtscheiding: zittingen en vonnissen.....	8
2. Vreemdelingendossiers.....	9
3. Sekwesterarchief.....	11
IV. Theoretisch-methodologische benadering.....	12
1. Gender.....	12
2. Burgerschap.....	13
3. Rechten en plichten, 'human agency'.....	15
4. Doctrine van de familie-eenheid, maritale macht en handelingsonbekwaamheid.....	16
4.1. Doctrine van de familie-eenheid.....	16
4.2. Maritale macht en handelingsonbekwaamheid van vrouwen.....	16
5. Publieke en Private Sfeer.....	18
6. Gelijkheids-, verschil- en dominantiedenken.....	21
7. Individualiteit/individu.....	23
8. Lichamelijkheid.....	23
9. Taal en discours.....	24
V. De Belgische nationaliteitswetgeving.....	25
1. Inleiding.....	25
1.1. Algemene principes binnen de nationaliteitswetgeving.....	25
1.2. De Belgische Nationaliteitswetgeving en de <i>Code Civil</i>	26
1.3. Principes van de nationaliteitswetgeving in België.....	28
2. Voor de Eerste Wereldoorlog.....	30
Wet van 8 juni 1909.....	30
3. De periode na de Eerste Wereldoorlog: Op weg naar een onafhankelijke nationaliteit.....	32
3.1. De wet van 1919.....	33
3.2. Wet van 15 mei 1922.....	34
3.2.1. De totstandkoming van de wet, en algemene principes.....	34
3.2.2. Toepassing van de wet.....	41
3.2.2.1. Verlies en behouden van de nationaliteit bij huwelijk.....	41

3.2.2.2.	Hernemen van de Belgische nationaliteit	44
3.2.2.3.	Na ontbinding van het huwelijk	45
3.2.2.4.	Nationaliteit kinderen	46
3.3.3.	Besluit.....	47
3.3.	Wet van 4 augustus 1926.....	47
4.	Epiloog: wet van 1986.....	50
VI.	Agency van vrouwen : echtscheiding als weg naar het herkrijgen van de Belgische nationaliteit na WOI ?.....	52
1.	Situering	52
2.	De Oorlog	56
3.	De bevrijding	58
3.1.	Het interneren van “Duitsers”	62
3.2.	De Repatriatie.....	66
3.2.1.	De “vrijwillige terugkeer” naar Duitsland	67
3.2.2.	Loyaliteit aan België	68
3.2.3.	De gedwongen repatriëring, mei 1919-1920	69
4.	Echtscheiding als uitweg?	70
4.1.	Algemene principes.....	70
4.2.	Echtscheiding na de oorlog (1919-1922).....	71
4.3.	Indienen van vraag tot echtscheiding	75
4.3.1.	Wie is bevoegd?	75
4.3.2.	Betwisting van de bevoegdheid	78
4.3.3.	Welke wet moet er toegepast worden?	79
4.3.4.	Redenen tot echtscheiding	81
4.3.5.	Voorlopige maatregelen.....	85
4.3.5.1.	Betreffende de echtgenoten.....	86
4.3.5.2.	Betreffende de kinderen	86
4.3.5.3.	Betreffende de goederen.....	86
4.4.	De echtscheidingsprocedure.....	87
4.4.1.	Preliminaire of voorbereidende fase	87
4.4.2.	Contentieuze fase.....	90
4.4.3.	Is de Duitse nationaliteit een reden voor echtscheiding?.....	96
4.4.4.	Uitspraak door de ambtenaar van de Burgerlijke Stand.....	98
4.4.5.	Beroep	99

4.5.	Gevolgen van echtscheiding.....	99
4.5.1.	Betreffende de persoon van de echtgenoten	100
4.5.2.	Betreffende de goederen	100
4.5.3.	Betreffende de kinderen	101
5.	Echtscheiding als middel tot het herkrijgen van de Belgische nationaliteit?	101
6.	Nationaliteitsverklaring: wil tot hernemen van de Belgische nationaliteit	104
5.1.	Met de wet van 8 juni 1909	105
5.2.	Met de wet van 15 mei 1922	105
5.3.	Periode tussen de ontbinding van het huwelijk door de ambtenaar van de burgerlijke stand en de verklaring tot het hernemen van de Belgische nationaliteit.....	107
VII.	Besluit	110
VIII.	Bijlage 1: Lijst namen echtparen	117
IX.	Bijlage 2: Biografieën.....	119
1.	Biografie Oscar B. - Marie Antoinette V.....	119
2.	Biografie Oscar Albert B. – Marie Catherine M.....	122
3.	Biografie Charles Gustave C. – Marie O.	124
4.	Biografie Ludwig Hermann D. – Marie Françoise Emma D.B.	126
5.	Biografie Frédéric Paul F. – Marie Norbertine B.	129
6.	Biografie Auguste Henri F. – Josephine Marie S.	130
7.	Biografie Ferdinand K. – Jeanne Thérèse Josephine Désirée F.	133
8.	Biografie Otto Henri K. – Eva Elodie Anne D.P.	136
9.	Biografie Emile Friederich Carl K. – Marie Colette C.	138
10.	Biografie Henri K. – Camille Louise/Ludovica V.G.	139
11.	Biografie Christophe Georges P. – Hortense Josephine D.	142
12.	Biografie Carl Willem Richard W. – Marie Julienne V.A.	143
13.	Biografie Max Jules Louis W. – Sarah Marie T.....	144
14.	Biografie Maurice Curt W. – Philippine Marie Helena M.....	146
15.	Biografie Louis Auguste Z. – Marie Eugenie V.L.	148
X.	Bijlage 3: Belgische en Duitse Echtscheidingswetgeving in de periode 1919-1922.....	150
1.	Echtscheiding in België : invloed van de <i>Code Civil</i>	150
2.	Oorzaken tot echtscheiding	151
2.1.	Echtscheiding door onderlinge toestemming	151
2.2.	Echtscheiding op grond van bepaalde feiten	151
2.2.1.	Speciale Oorzaken	152

2.2.1.1.	Overspel (l'adultère)	152
a)	Overspel door een vrouw.....	153
b)	Overspel door een man.....	153
2.2.1.2.	Buitensporigheden (excès).....	154
2.2.1.3.	Mishandelingen (SéVICES).....	154
2.2.1.4.	Veroordeling tot smadelijke straf (la condamnation a une peine infamante) ...	155
2.2.1.5.	Speciale oorzaak van artikel 310.....	155
2.2.2.	Algemene oorzaken of grove beledigingen (injures graves).....	155
2.2.2.1.	Slagen en fysiek geweld (coups et violences physiques)	157
2.2.2.2.	Echtelijke relatie en meedelen van ziektes (Rapports sexuels/conjugaux – communication de maladies).....	157
a)	Echtelijke relatie.....	157
b)	Meedelen van ziektes.....	158
2.2.2.3.	Beledigende verlatting (L'Abandon injurieux).....	158
2.2.2.4.	Tekenen van afkeer of onverschilligheid (Marques d'aversion ou d'indifférence) ..	161
2.2.2.5.	Laster (Diffamations).....	161
2.2.2.6.	Kwellende, onderdrukkende procedures (Procédures vexatoires)	161
2.2.2.7.	Beledigende briefwisseling (Correspondances injurieuses)	162
2.2.2.8.	Verbale beledigingen (Injures verbales)	162
2.2.2.9.	Beledigingen aan derden of door hen (Injures à des tiers ou émanant d'eux) ..	163
a)	Beledigingen aan derden.....	163
b)	Beledigingen door derden.....	163
2.2.2.10.	Ontrouw (Infidélités).....	163
a)	Overspel door een man dat niet voldoet aan artikel 230	163
b)	Ontrouw door een vrouw zonder dat overspel is vastgesteld	164
2.2.2.11.	Repressieve veroordeling (Condamnations répressives).....	164
2.2.2.12.	Karakteriele gebreken, ontucht en seksuele driften (Défauts de caractère – Vices – Passions).....	165
a)	Karakteriele gebreken	165
b)	Ontucht, seksuele driften.....	166
2.2.2.13.	Geldkwesties en slechte behartiging van het huishouden (Questions d'argent. Mauvaise gestion du ménage)	166
2.2.2.14.	Aanval op het religieuze geloof (Atteintes à la foi religieuse)	167
2.2.2.15.	Feiten voorafgaand aan het huwelijk (Faits antérieurs au mariage)	168

3.	Wie is bevoegd?	168
4.	De procedure.....	169
4.1.	Echtscheiding op grond van een bepaalde oorzaak.....	170
4.1.1.	Preliminare of voorbereidende fase	170
4.1.2.	Contentieuze fase.....	172
4.1.3.	Uitspraak door de ambtenaar van de Burgerlijke Stand.....	174
4.1.4.	Voorlopige maatregelen.....	175
4.1.4.1.	Betreffende de echtgenoten.....	175
4.1.4.2.	Betreffende de kinderen	176
4.1.4.3.	Betreffende de goederen.....	176
4.1.5.	Beroep	176
4.2.	Echtscheiding door onderlinge toestemming	176
4.2.1.	Buitengerechtelijke fase.....	176
4.2.2.	De gerechtelijke procedure.....	177
4.2.3.	De Uitspraak.....	178
4.2.4.	De Uitspraak van de ambtenaar van de burgerlijke stand.....	178
4.2.5.	Beroep	179
5.	Gevolgen van echtscheiding.....	179
5.1.	Echtscheiding op grond van bepaalde oorzaken.....	180
5.1.1.	Betreffende de persoon van de echtgenoten	180
5.1.2.	Betreffende de goederen	180
5.1.3.	Betreffende de kinderen	181
5.2.	Echtscheiding door onderlinge toestemming	181
6.	Behandeling van een buitenlander in de Belgische echtscheidingswetgeving – behandeling van Belgen in de buitenlandse echtscheidingswetgeving.....	181
6.1.	Toepassing van de nationale wet van buitenlanders. Principes en restricties.	182
6.2.	Bepalen van de nationale wet die van toepassing is	184
6.2.1.	De echtgenoten hebben dezelfde nationaliteit	184
6.2.2.	De echtgenoten hebben een verschillende nationaliteit.....	184
6.2.3.	De aanlegger heeft geen nationaliteit.....	184
6.2.4.	Bewijs van nationaliteit	185
6.2.5.	Gevolgen van naturalisatie.....	185
6.3.	Bevoegdheid.....	185
6.3.1.	Bevoegdheid van de Belgische rechtbank ten opzichte van buitenlanders.....	185

6.3.1.1.	Buitenlandse man, gedomicilieerd en verblijvend in België	185
6.3.1.2.	Buitenlandse man gedomicilieerd of residerend in het buitenland, Belgische vrouw.	185
6.3.1.3.	Man zonder vaste residentie	186
6.3.1.4.	Man continu zonder vaste residentie	186
6.3.2.	De bevoegdheid van buitenlandse rechtbanken ten opzichte van Belgen.....	186
6.4.	Procedure	186
6.5.	De gevolgen van echtscheiding en scheiding van tafel en bed.....	186
6.6.	Duits – Belgische/Belgisch-Duitse echtscheiding: inspiratie van de Duitse wetgeving. .	187
6.6.1.	Absolute oorzaken voor echtscheiding	188
6.6.1.1.	Overspel (art. 1565)	189
6.6.1.2.	Aanslag op het leven (art. 1566)	189
6.6.1.3.	Een kwaadwillige verlating (art. 1567).....	189
6.6.2.	Relatieve oorzaken voor echtscheiding	190
6.6.2.1.	Eerloze en immorele gedragingen, mishandelingen (Art. 1568)	190
6.6.2.2.	Art. 1569.....	191
6.6.3.	Bevoegdheid van Duitse Rechtbanken ten opzichte van Belgische burgers.....	191
3.	Epiloog.....	191
XI.	Lijst van tabellen en figuren	194
XII.	Bibliografie.....	195

I. Inleiding

Tot 1922² verloren Belgische vrouwen, die huwden met een buitenlander hun nationaliteit. Mijn onderzoek zal zich richten op deze vrouwen, in de periode 1919-1922, die via echtscheiding hun oorspronkelijke nationaliteit al of niet wilden herkrijgen. Enerzijds wordt het wetgevingsproces van de Belgische staat op vlak van nationaliteit bekeken, anderzijds de geschiedenis van vrouwen, die echtscheiding als een uitweg zagen. Het ‘echtpaar’ waarop ik mij zal richten, bestaat uit een onderdaan van één van de “vijandelijke mogendheden”³ en hoofdzakelijk één Belgische echtgenoot.

Tijdens de 19de eeuw had het verlies van nationaliteit niet veel praktische implicaties. Het waren voornamelijk de private en lokale actoren die regulerend optraden. De rechten en plichten die men had, werden toegekend op basis van domicilie, en niet op basis van nationaliteit. Tijdens de *Belle Epoque* was België aantrekkelijk voor migranten en de aanwezigheid van Duitsers was nauwelijks omstreden. Ongeveer de helft van de Duitse mannelijke immigranten van de eerste generatie trouwde een Belgische vrouw. Deze vrouwen werden Duitsers.⁴ De *Code Civil* voorzag echter de mogelijkheid dat een vrouw haar nationaliteit kon herkrijgen, wanneer het huwelijk ophield te bestaan: dit wil zeggen bij overlijden of bij echtscheiding. Het lijkt erop dat weduwen en echtgescheiden vrouwen nauwelijks gebruik maakten van deze mogelijkheid, want Belgische of Duitse, het maakte in het dagelijks leven van deze vrouwen weinig uit. De afhankelijke positie op het vlak van de nationaliteit van een vrouw ten opzichte van haar echtgenoot, kreeg pas reële consequenties voor het leven van deze vrouwen vanaf 1914. De Duitse nationaliteit werd algemeen geassocieerd met de vijand. Na de oorlog werd een repressief beleid gevoerd dat België moest zuiveren van deze ‘vijandige’ vreemdelingen. Belgische vrouwen, die door hun huwelijk de Duitse nationaliteit verworven hadden, deelden mee in de klappen van de anti-Duitse repressie.⁵

Wat we willen onderzoeken is of deze vrouwen echtscheiding als een uitweg zagen om hun oorspronkelijke (Belgische) nationaliteit te kunnen herkrijgen, wat tot mei 1922 de enige oplossing was.

---

² Vanaf 1922 konden Belgische vrouwen tot 6 maanden na het huwelijk een verklaring afleggen dat ze de Belgische nationaliteit wensten te behouden, vanaf 1984 wordt het automatisch verlies van de nationaliteit afgeschaft.

³ Hiermee bedoelen we alle onderdanen van de centrale mogendheden uit de Eerste Wereldoorlog. Naast Duitse, worden er dus ook andere vijandelijke nationaliteiten behandeld. Maar in ons onderzoek hanteren we “Duits/Duitse” als koepelbegrip. De nationaliteiten zullen expliciet vermeld worden als dat voor de duidelijkheid noodzakelijk is.

⁴ Hoeveel vrouwen het precies betrof, is niet bekend want de Belgische staat hield hierover geen statistieken bij.

⁵ F. Caestecker en A. Vrints, “Getrouwd met de vijand. Hoe na 1918 Duits-Belgische vrouwen van kamp konden wisselen”, In: *Historica*, oktober 2010, pp. 21-22.

Konden deze vrouwen hierdoor de label van vijand van zich afschudden? Was de Belgische herkomst een voldoende reden op zich om te kunnen scheiden van een Duitser na de Eerste Wereldoorlog? Was nationaliteit überhaupt een reden voor echtscheiding? En welk gevolg had het hebben van een ‘vijandige’ nationaliteit binnen de echtscheidingswetgeving? Had het invloed op de uitspraak van de rechter? Waarom kwam er in 1922 een verandering in de nationaliteitswetgeving? Waarom werd een vrouw nu wel benaderd als een individu? Waren de Belgische autoriteiten welwillend tegenover deze vrouwen? Hanteerden deze vrouwen een ander discours voor de rechter dan voor de autoriteiten die moesten beslissen over hun verblijf in België? We kunnen ons de vraag stellen of het herkennen van de oorspronkelijke nationaliteit een bijkomstigheid was bij echtscheiding omdat het echtelijk leven ondraagbaar geworden was, of was echtscheiding een reden op zich om de oorspronkelijke nationaliteit te kunnen herkrijgen? Evenzeer lijkt het ons interessant om de levensloop van het echtpaar (Belgische) man - Duitse vrouw te bekijken. Stellen we daar gelijkaardige zaken vast of net niet? Hoe stond de rechter tegenover een scheiding van deze Duitse vrouw? Werd dit ook vergemakkelijkt? Of was men harder voor Duitse vrouwen dan voor Duitse mannen of omgekeerd?

In de vele onderzoeken over het nationaliteitsrecht van de laatste jaren, wordt er slechts minimaal of zelfs helemaal geen aandacht besteed aan de positie van vrouwen (in België).⁶ Het nationaliteitsrecht wordt besproken als een (hoofdzakelijk) sekseneutraal rechtsterrein, terwijl het juist gaat om de vraag welke plaats vrouwen in het vertoog over nationaliteitsrecht en de natiestaat innemen.⁷

Waar men aandacht heeft voor de positie van vrouwen, geeft men enkel een beschrijving van de feiten. Men komt niet tot causale verklaringen, zoals Joan Scott stelt: de benaderingen van de meeste historici vallen uiteen in 2 verschillende categorieën. De eerste benadering is voornamelijk descriptief en refereert naar de bestaande fenomenen of realiteiten zonder interpretatie, verklaring of causaliteit. De tweede benadering is causaal en theoretiseert over de aard van de fenomenen of realiteiten, zoekt een verklaring voor hoe en waarom ze de vorm hebben aangenomen die ze hebben.⁸

---

⁶ Zie hierbij de voorbeelden waarbij expliciet vermeld wordt dat er aan de positie van de vrouw geen aandacht besteed zal worden: F. Caestecker en A. Rea, “De Belgische nationaliteitswetgeving gedurende de 20ste eeuw. Een terugkeer naar de zelfbewuste natie of het koesteren van het wantrouwen?” In: M-C. Foblets, R. Focquet en M. Verwilghen (Ed.), *Naar de Belgische nationaliteit/Devenir Belge*. Brussel-Antwerpen, Bruylant-Maklu, 2002, pp. 59-118, F. Caestecker, “In het kielzog van de Natie-staat. De politiek van nationaliteitsverwerving, -toekenning en -verlies in België, 1830-1909”, In: *Belgisch tijdschrift voor Nieuwe geschiedenis*, 1997, XXVII, 3-4, pp. 323-349; ...

⁷ B. De Hart, “Maria Toet en andere verhalen. De gehuwde vrouw en de constructie van de natiestaat”, In: *Tijdschrift voor Sociale Geschiedenis*, XXV (1999), 2, pp. 186-187.

⁸ J.W.Scott, “Gender : A Useful Category of Historical Analysis”, In : *The American Historical Review*, vol. 91, n°5 (Dec.1986), pp. 1056.

Omdat we willen kijken of deze vrouwen hun oorspronkelijke nationaliteit hernamen, richten we ons enkel op de vorm van echtscheiding volgens bepaalde oorzaak. Echtscheiding met onderlinge toestemming en scheiding van tafel en bed komen hiervoor niet in aanmerking, omdat bij scheiding van tafel en bed het huwelijk blijft bestaan, alsook de plichten die daaraan verbonden zijn: zo blijft de plicht van trouw bestaan, alsook de plicht tot gehoorzaamheid van een vrouw aan haar man en de plicht tot bescherming vanwege een man aan zijn vrouw. Ook behoudt een vrouw de naam en nationaliteit van haar echtgenoot, enkel de plicht tot samenwonen vervalt. Echtscheiding met onderlinge toestemming is praktisch onmogelijk voor Duitse onderdanen, omdat deze vorm van scheiding niet in hun Burgerlijk Wetboek opgenomen is.⁹

---

⁹ A. Pasquier, "Du divorce et de la séparation des corps", In : *Les Nouvelles Corpus Juris Belgici. Droit civil 2*, Bruxelles, Larcier, 1938, pp. 55 en E. Muys, *Vrouw en (echt)scheiding in de 19e-20e eeuw. Een socio-juridische studie met raadpleging van de (echt)scheidingsprocesdossiers*, Gent (onuitgegeven licentiaatsverhandeling Universiteit Gent), 2005, pp. 3-4.

II. Onderzoeksgroep: afbakening

Op welke criteria hebben we onze doelgroep bepaald en hoe ziet onze doelgroep eruit?

Een belangrijk criterium bij het selecteren van de personen was het feit dat ze uit de echt gescheiden waren. Hoofdzakelijk hebben we de personen opgenomen waarvan de echtscheiding in de periode 1919-1922 uitgesproken was. Wie een echtscheiding begon in deze periode maar waarbij deze om bepaalde redenen langer duurde dan verwacht, werd ook opgenomen omdat de intentie van deze personen dezelfde was.

We hadden een lijst met echtparen die aan onze criteria voldeden.¹⁰ Daarnaast, hanteerden we het criterium taal om geschikte echtparen te selecteren: we richtten ons op een Duits klinkende naam. Dit heeft voor gevolg dat een minder Duits klinkende naam over het hoofd gezien werd, en anderzijds we in het begin geen zekerheid hadden dat het bij Duits klinkende namen ook effectief om Duitsers ging. Maar dit was de enige mogelijkheid om onze lijst met echtparen te kunnen uitbreiden. Na het opzoeken van de echtscheidingsvonnissen zijn we verder gaan zoeken naar aanvullende gegevens, en werd een definitieve selectie gemaakt aan de hand van nationaliteit. Één van beide moest de nationaliteit hebben van één van de centrale mogendheden uit de Eerste Wereldoorlog. Bijgevolg vielen verschillende echtparen uit onze lijst af.¹¹ Zo konden we de echtparen Joseph S. en Marie R.¹² en Christophe M. en Charlotte V.H.¹³ niet gebruiken omdat beide echtgenoten de Nederlandse nationaliteit hadden. Martin R. en zijn echtgenote Valentine V.M.¹⁴ werden niet opgenomen omdat ze de Deense nationaliteit bezaten. We hebben ons vooral gericht op het feitelijk bezit van de Duitse nationaliteit, en niet alleen op geboorteplaats. Zo hebben we Henri K., die in Antwerpen geboren werd uit Duitse ouders, ook opgenomen, omwille van zijn Duitse nationaliteit. Wanneer we niet zeker waren van het bezit van een “vijandige” nationaliteit, hebben we ervoor gekozen deze niet op te nemen in ons onderzoek. Dit was zo in het geval van Abraham G. en zijn echtgenote Antoinette S..¹⁵

In eerste instantie was het ook de bedoeling om het echtpaar (Belgische) man – Duitse vrouw te bekijken. Dit is om praktische redenen niet gelukt. We hadden verschillende echtscheidingsvonnissen gevonden van echtscheidingen tussen een (Belgische) man en een Duitse vrouw. Maar we vonden slechts 1 vreemdelingendossier met deze samenstelling. Het was daarom niet mogelijk om hun le-

---

¹⁰ Deze lijst zijn we gekomen door ten eerste reeds gekende echtparen, en ten tweede via de inventaris van het sekwester.

¹¹ Voor de lijst met personen die niet opgenomen of teruggevonden werden, verwijzen we naar Bijlage 1.

¹² Algemeen Rijksarchief Brussel, *Ministerie van Justitie, Openbare Veiligheid, Individuele dossiers*, Dossier 604638.

¹³ ARA Brussel, *Ministerie van Justitie, Openbare Veiligheid, Individuele dossiers*, Dossier 618864.

¹⁴ ARA Brussel, *Ministerie van Justitie, Openbare Veiligheid, Individuele dossiers*, Dossier 566931.

¹⁵ Stadsarchief Brussel, *Vreemdelingendossiers*, Dossier 58111.

vensloop te reconstrueren. Spijtig genoeg moesten we deze invalshoek in ons onderzoeksopzet laten vallen maar dit neemt niet weg dat het een interessant onderzoeksgegeven zou zijn.

We hebben ons gericht op de steden Brussel en Antwerpen, omdat deze twee steden een groot aantal Duitse inwoners hadden. De Duitsers die we hier onderzocht hebben, komen in België aan in de periode 1884-1910. In Antwerpen was de invloed van de Duitse immigranten aan het einde van de 19de eeuw zodanig gegroeid dat er gesproken kon worden van een Duitse kolonie. De groep viel op door zijn sterke sociaaleconomische positie en macht. Volgens de volkstelling van 1910 woonden er in de stad Antwerpen 8.346 mensen met de Duitse nationaliteit. Volgens sommigen moet het aantal echter hoger geschat worden, met name ongeveer 20.000, waaronder ongeveer 5000 tot Belg genaturaliseerde Duitsers. Het merendeel van deze Duitsers in Antwerpen was afkomstig uit de huidige deelstaten Noordrijn-Westfalen en Rijnland-Palts. Ook de Duitse havensteden, zoals Hamburg, leverden immigranten.¹⁶

Na deze selectie zijn we uitgekomen op een groep van 15 echtparen: 13 daarvan bestaat uit een Duitse man die gehuwd is met een Belgische vrouw, bij één echtpaar gaat het om een huwelijk tussen een Hongaar en een Nederlandse, en de laatste een huwelijk tussen een Fransman en een Duitse vrouw.¹⁷ We zetten de algemene gegevens hieronder op een rijtje. De namen zijn om privacyredenen afgekort.

---

¹⁶ A. Vrints, "De Klippen des Nationalismus. De Eerste Wereldoorlog en de ondergang van de Duitse Kolonie in Antwerpen", In: *Bijdragen tot de Eigentijdse Geschiedenis*, 10, 2002, pp. 7-41.

¹⁷ Voor hun levensloop zie Bijlage 2.

Tabel 1 Algemene gegevens

Echtpaar	Datum Huwelijk	Datum Echt- scheiding voor rechtbank	Datum ontbin- ding van het hu- welijk	Hernemen van de Belgische nationa- liteit
Auguste F.-Josephine S.	21/08/1907	04/11/1921	04/11/1921	5/11/1921
Carl W.-Marie V.A.	06/11/1894	11/06/1920	18/10/1921	5/11/1921
Charles C.-Marie O.	11/06/1891	02/11/1920		
Christophe P.-Hortense D.	24/12/1898	01/05/1921	06/05/1921	19/08/1921
Emile K.-Marie C.	09/04/1898	29/04/1921	22/11/1921	26/11/1920
Ferdinand K.-Jeanne F.	09/08/1899	06/12/1921	22/04/1922	30/06/1922
Frederic F.- Marie B.	04/04/1899	19/12/1920	06/07/1920	6/07/1920
Henri K.-Camille V.G.	22/06/1918	19/11/1920	28/06/1921	7/07/1921
Louis Z. -Marie V.L.	27/06/1903	05/05/1922	02/10/1922	25/11/1922
Ludwig D.-Marie D.B.	11/05/1895	24/12/1920	30/05/1922	31/05/1922
Maurice W. - Philippine M.	11/01/1908	08/06/1923	08/11/1923	30/06/1926
Max W.-Sarah T.	06/06/1903	20/07/1923		
Oscar Albert B.-Marie M.	18/06/1904	03/04/1920	19/10/1920	23/11/1920
Oscar B. - Marie V.	02/04/1906	03/03/1923		
Otto K.- Eva D.P.	18/07/1914	04/11/1920	4/02/1921	18/01/1922

De Duitsers die we hier onderzocht hebben, komen in België aan in de periode 1884-1910. Vrouwen die we volgen, huwden in de periode 1892-1914, voor de Eerste Wereldoorlog, behalve één in 1918. We moeten opmerken dat deze huwelijken allemaal in België plaatsvonden, uitgezonderd één in Parijs. De echtscheidingen werden voor de rechtbank uitgesproken in de periode 1920-1922, met drie uitzonderingen in 1923. Drie tot maximaal vijf maanden later werd in alle onderzochte casussen het huwelijk ontbonden door de ambtenaar van de burgerlijke stand. Dertien van de vijftien vrouwen hebben hun oorspronkelijke nationaliteit hernomen. Één vrouw diende voor zover wij hebben teruggevonden geen aanvraag in, de andere vrouw van Duitse oorsprong, hertrouwde.

Het staat vast dat in Antwerpen de hogere sociale klassen goed vertegenwoordigd waren, dit in tegenstelling tot de Duitsers in Brussel en Luik. Naast Duitse ondernemers trof men in Antwerpen Duitse ambachtslui en vele horeca-uitbaters aan. Het aandeel van de kleine burgerij, de arbeiders en de academici was klein en ambtenaren ontbraken volledig. Tenslotte waren er ook nog talrijke stagiairs die in de havenstad hun handelskennis kwamen vervolmaken. De grote aanwezigheid van de Duitsers in de maritiem-commerciële en financiële kringen sprong vooral in Antwerpen in het oog.¹⁸

We gaan na hoe de beroepen vertegenwoordigd zijn in onze doelgroep.

¹⁸ A. Vrints, "De Klippen des Nationalismus. De Eerste Wereldoorlog en de ondergang van de Duitse Kolonie in Antwerpen", pp. 7-41.

Tabel 2 Beroep echtgenoten

echtgenoot	Beroep
Louis W.	"employé d'agent de change"
Christophe P.	garçon, later sommelier
Otto K.	Handelsreiziger (verkoop van verlichtingsapparaten)
Louis Z.	employé de commerce, later fabrieksdirecteur en bonthandelaar
Maurice W.	garçon d'hôtel
Charles C.	"directeur de bagar", later handelsvertegenwoordiger
Oscar B.	musicus, viool lesgever
Auguste F.	"employé au chemin de fer", later handelsvertegenwoordiger (van filters), wijnhandelaar
Ferdinand K.	Handelsreiziger
Oscar Albert B.	Bediende, later "employé de commerce"
Ludwig D.	Bediende, later verzekeraar
Friederich F.	cabaretier
Henri K.	mekanikbewerker
Emile K.	matroos
Carl W.	zeevaarder

Vier van de 15 vrouwen oefenden een beroep uit. Meestal kwam dit door het feit dat ze verlaten waren door hun echtgenoot, en ze nu zelf voor hun levensonderhoud moesten zorgen. In een ander geval wordt het bedrijf van de echtgenoot voortgezet, na diens vertrek naar het buitenland tijdens de oorlog. In één geval baat een vrouw een eigen winkel uit.

Tabel 3 Beroep echtgenotes

echtgenote	Beroep
Sarah T.	
Hortense D.	nadat ze gescheiden leven is ze: " <i>fille de quartier</i> ", nadien kamermeisje, nadien servante
Eva D.P.	
Marie V.L.	nadat ze gescheiden leven is ze " <i>demoiselle de magasin</i> "
Philippine M.	Kleermaakster, na huwelijk heeft ze " <i>un magasin d'épiceris et de crèmerie</i> "
Marie O.	
Marie V.	
Josephine S.	Na vertrek echtgenoot tijdens de oorlog neemt zij de wijnhandel van haar man over
Jeanne F.	
Marie M.	
Marie D.B.	
Marie B.	cabaretière
Camille V.G.	
Marie C.	
Marie V.A.	

In het algemeen kunnen we stellen dat het om een vrij bemiddelde groep mensen gaat (cfr.infra).

III. Bronnenmateriaal

We hebben hoofdzakelijk gebruik gemaakt van twee bronnen: ten eerste de echtscheidingsvonnissen van de rechtbank van eerste aanleg van Antwerpen en Brussel, ten tweede de vreemdelingendossiers. Daarnaast hebben we ook het Sekwesterarchief geraadpleegd.

We zijn begonnen met het zoeken naar echtparen, die gescheiden waren in de periode 1919-1922. Met deze lijst, en de toestemming om deze archieven te doorzoeken, hebben we de algemene rol doorzocht of de namen traceerbaar waren, want in de meeste gevallen ontbrak een datum van echtscheiding. Naast de namen die we reeds hadden, konden we niets anders doen dan selecteren op taal, namelijk op een 'Duits klinkende' naam (cfr.supra). Zo zijn we uitgekomen op 34 echtscheidingen. Van een deel waren we zeker dat ze een 'vijandelijke' nationaliteit bezaten. Om diegenen waarvan we niet zeker waren te kunnen verifiëren en om meer informatie te kunnen hebben over de echtparen, zijn we deze namen gaan opzoeken in de inventaris van de individuele dossiers van de vreemdelingenpolitie. Verschillende dossiers ontbraken of waren niet te vinden in de lijst. Zo zijn we uitgekomen op een groep van 15 echtparen, wiens levensloop we hebben kunnen reconstrueren. Pogingen om de niet-gevonden dossiers terug te vinden in het stadsarchief van Antwerpen en Brussel leverden niets op. Het is mogelijk dat deze personen niet in Antwerpen-stad of Brussel-stad gewoond hebben.

Om een duidelijker beeld te hebben van de gebruikte bronnen, geven we hieronder een korte beschrijving.

1. Echtscheiding: zittingen en vonnissen

We startten onze zoektocht naar het terugvinden van onze namen in de algemene rol. Deze rol wordt opgemaakt in een register, dat door de voorzitter van de rechtbank genummerd en geparafereerd wordt, en bevat de volgende kolommen:

1. Volgnummer
2. Naam van de eisende partij en haar pleitbezorger
3. Naam van de verwerende partij
4. Beslissingen: indiening, poging tot verzoening, toelating tot daging, termijn, schrapping
5. Nummer van de algemene rol

Door de vermelding van de start van de zittingen, konden deze opgezocht worden in het boek met de zittingsbladen en vonnissen.

De zittingsbladen bevatten het processen-verbaal van de verrichtingen van de rechtsbedeling op de terechtzitting, verrichtingen waarvan de vaststelling een voorwaarde vormt voor de geldigheid van de procedure. Ze bevatten vooral de volledige en definitieve minuut van de meeste vonnissen, na elkaar per terechtzitting geregistreerd. Het zittingsblad is een gerechtelijke en om die redenen een authentieke akte. Per jaar worden de zittingsbladen ingebonden tot delen, die soms ook “vonnisboeken” genoemd worden. Iedere kamer legt haar eigen delen met zittingsbladen aan. Voor de rechtbank van eerste aanleg in Antwerpen zijn deze kamer 3¹⁹ en 4²⁰ in de behandelde periode. Voor de rechtbank van eerste aanleg in Brussel is dat kamer 11²¹ en 12²².

Wat de vonnissen betreft, moet de minuut de volgende zaken bevatten:

1. Aanduiding van de zitting, d.w.z. de rechtsmacht en de datum.
2. Aanwijzing van de partijen (een identificatie volstaat).
3. De beweegredenen (motivatie) en het beschikkende gedeelte.
4. In de rand: de namen van de rechters en de magistraat van het Parket die de uitspraak hebben bijgewoond.
5. Het nummer van de zaak op de algemene rol.
6. De handtekening van de voorzitter en de griffier.

We merken op dat we enkel de vonnissen en zittingen konden gebruiken van de openbare zittingen van de contentieuze fase (cfr.infra).²³

2. Vreemdelingendossiers

In 1840 werd de Openbare Veiligheid, een autonome directie die afhankelijk was van het Ministerie van Justitie, door de Belgische staat belast met onder meer de controle van de vreemdelingen op haar grondgebied. Om de openbare orde te kunnen vrijwaren, moest deze dienst de ongewenste vreemdelingen uit het land verwijderen. Om die taak te kunnen vervullen, moest elke gemeentelijke dienst bij aankomst van een vreemdeling onmiddellijk de Openbare Veiligheid inlichten.

Het individueel dossier van de immigrant (en eventueel zijn nakomelingen) dat door de Vreemdelingenpolitie geopend werd, bevat vooral administratieve documenten die opgemaakt zijn naar aanlei-

---

¹⁹ Zittingen op dinsdag en woensdag, Zie: *Almanach Royal officiel de Belgique : Annuaire du personnel des Institutions Publiques de Belgique*, Brussel, Guyot, 1920, pp. 241.

²⁰ Zittingen op maandag, dinsdag en woensdag, Zie *Almanach Royal officiel de Belgique : Annuaire du personnel des Institutions Publiques de Belgique*,, 1920, pp. 242.

²¹ Zittingen op donderdag, vrijdag en zaterdag, Zie: *Almanach Royal officiel de Belgique : Annuaire du personnel des Institutions Publiques de Belgique*,, 1920, pp. 253.

²² Zittingen op maandag, dinsdag en woensdag, Zie: *Almanach Royal officiel de Belgique : Annuaire du personnel des Institutions Publiques de Belgique*,, 1920, pp. 254.

²³ G. Gadeyne, “*De rechtbank van eerste aanleg (en voorlopers): organisatie, taken, bevoegdheid en archiefvorming*”, Brussel, Algemeen rijksarchief, 1997-2001, pp. 201-202.

ding van migratie (aankomstverklaringen) en ook op de hoofdmomenten in het leven van deze persoon (akten van de burgerlijke stand).

Bijna alle dossiers bevatten een gemeentelijk inlichtingenblad of de aankomstverklaring. Bij elke verhuis dat de immigrant onderneemt, moet een nieuw inlichtingenblad opgemaakt worden, waarvan een kopie in het vreemdelingendossier terecht komt. De familiale en professionele situatie, de documenten waarover de vreemdeling beschikt en hun verblijfsvergunning kwamen aan bod in dit document. De geboorte-, huwelijks- en overlijdensakten vormen samen met de documenten die strikt verband houden met de geografische mobiliteit, het gros van de documenten van deze dossiers. De neerslag van het contact met de ordediensten en de gerechtelijke macht vinden we eveneens terug. De rijkdom van deze bron is dat heel wat actoren die het vreemdelingenbeleid mee vorm gaven hun bijdrage hebben geleverd aan deze bron. In de Belgische steden werden ook vreemdelingendossiers opgemaakt, waarbij de meeste documenten van deze gemeentelijke dossiers hun weg vonden naar het dossier van de Vreemdelingenpolitie in Brussel. De dossiers op centraal niveau zijn dan ook beïndrukkend rijker: zo bevatten ze de informatie waarover de autoriteiten beschikten in diverse gemeentes waar de buitenlander verbleven heeft, naast ook informatie van niet-gemeentelijke diensten. De gemeentelijke dossiers volgden de vreemdeling alleen binnen de gemeentegrenzen, de centrale dossiers over heel België.

In de regel werd een dossier geopend bij immigratie. De dossiers werden opgemaakt per gezin, waarbij de minderjarige kinderen en de echtgenote in het dossier van de vader of echtgenoot werden opgenomen. Een vreemdelingendossier kon afgesloten worden met een overlijdensakte, maar ook met het aannemen van de Belgische nationaliteit. Ook kan dit gebeuren door het definitief vertrek van de vreemdeling. Dit kon door de vreemdeling bij de gemeente gemeld worden, maar meestal vertrokken ze zonder iets te zeggen, waarna het vertrek administratief geregulariseerd werd. Een beperkt aantal vreemdelingen werd onder begeleiding van de Rijkswacht het land uitgezet.²⁴

Voor ons onderzoek kunnen we aan de hand van deze bron, in de mate van het mogelijke, de levensloop van de personen reconstrueren. Aan de hand van nationaliteitsverklaringen, rapporten en eigen brieven van onze personen, kunnen we een beter beeld krijgen van hun intenties en wensen, in de mate waarin dit door deze personen vermeld werd.

---

²⁴ F. Caestecker, *Historische Praktijk 1. Algemene Inleiding tot de Geschiedbeoefening Nieuwste Tijden. Immigratie tijdens de lange eeuwwisseling, een onderzoek op basis van administratieve dossiers (1870, 1884 en 1904)*, Universiteit Gent, Academiejaar 2007-2008, pp. 16-21.

3. Sekwesterarchief

Van de echtparen waarvan we een levensloop konden reconstrueren, hebben we gezocht naar hun sekwesterdossier, om een beeld te kunnen krijgen van hun vermogen. Dit archief speelt een minder belangrijke rol in mijn onderzoek, eerder gaf het me bijkomende informatie.

Na de Eerste Wereldoorlog werd het sekwester ingesteld over de eigendommen van staatsburgers en bedrijven die een ‘vijandelijke’ nationaliteit hadden. Het doel was veelzijdig en de klemtonen evolueerden al naargelang van de tijd en de wijzigingen in de internationale verhoudingen. Men wilde de greep van de vijand(en) op het economisch leven in België verminderen en de eigen industrie en handel bevoordelen ten aanzien van de concurrenten. Alsook dacht men hiermede de anti-Duitse emoties in de publieke opinie beheersbaar te houden en de schatkist te kunnen aanvullen met de opbrengst van de vereffening. Dit als een vorm van herstelbetaling voor de geleden oorlogsschade alsook het aanvullen van het staatspatrimonium door het weerhouden van bepaalde eigendommen, die om diverse redenen van grote betekenis waren voor het land. Het werd ook gebruikt als drukingsmiddel om de vroegere vijandelijke staten tot toegevingen te dwingen tijdens de naoorlogse onderhandelingen.

De dienst maakte deel uit van het bestuur der Registratie en Domeinen, meer bepaald van de tweede directie der Domeinen waarbinnen zij bekend stond als “derde afdeling”. De dossiers handelen in hoofdzaak over de organisatie van de dienst, de van toepassing zijnde wetgeving, het toezicht op de dwangbeheerders, het beheer van de eigendommen, de verkoop, betwistingen, ...²⁵

---

²⁵ L. Vandeweyer, *Archief van de Dienst van het Sekwester van de Administratie der Domeinen. Inventaris Algemeen Rijksarchief Brussel*, 2010, pp. 9-40.

IV. Theoretisch-methodologische benadering

We willen in eerste instantie dieper ingaan op de methodologie die we gehanteerd hebben bij ons onderzoek. We doen dit aan de hand van gender, met nadruk op een vrouw als actor, als agent.

We willen aandacht hebben voor concepten, die vorm gaven aan het leven van vrouwen in de periode kort na de Eerste Wereldoorlog, concepten die de ruimte en mogelijkheden van vrouwen afbakenden en haar een onafhankelijke nationaliteit al dan niet ontzegden. Dit hangt natuurlijk samen met de globale positie van vrouwen in die periode. De meeste aandacht blijft toch gaan naar factoren die invloed hadden op het al dan niet hebben van, het verwerven of het weigeren van, een onafhankelijke nationaliteit voor vrouwen. In concreto gaat het om gender, burgerschap, maritale macht, de doctrine van de familie-eenheid, handelingsonbekwaamheid, 'lichamelijkheid' van burgerschap, het samenspel van rechten en plichten, de rol van *agency* van vrouwen, gelijkheid-, verschil- en dominantiedenken.

1. Gender

In dit onderzoek kies ik voor de benadering waarin sekse wordt gezien als een **sociale constructie**. Bij het bestuderen van de nationaliteitswetgeving, alsook voor de echtscheidingsprocedure, lijkt dit mij een waardevolle insteek. Wanneer sekse als sociale constructie wordt gezien, wordt meestal de term **gender** gebruikt. Met het begrip gender wordt aangegeven dat er geen sprake is van een 'natuurlijk' begrip met een duidelijke, vaststaande inhoud. Het is een sociale en culturele constructie, waarvan de betekenis onder invloed van omstandigheden, tijd en plaats kan veranderen. Gender is een primaire manier om machtsrelaties te duiden.²⁶

Gendergeschiedschrijving was een alternatief voor de vrouwengeschiedenissen, die zich te eng focusten op vrouwen alleen. Gender wordt gebruikt om aan te geven dat informatie over vrouwen noodzakelijkerwijs ook informatie over mannen is, dat de studie van de één de studie van de ander impliceert. Dit gebruik van *gender* impliceert dat de wereld van vrouwen een deel is van de wereld van mannen, gecreëerd daarbinnen en daardoor. Deze benadering verwerpt het idee van gescheiden sferen, waarin de ervaringen van één geslacht binnen een sfeer weinig of niets te maken hebben met de andere. Gender wordt ook gebruikt om de sociale relaties tussen de seksen aan te wijzen. Het verwerpt expliciet de biologische verklaringen. Gender is een manier van aanduiden van culturele constructies, de gehele sociale creatie van ideeën over het toewijzen van rollen voor mannen en vrouwen. Het is een manier van refereren naar de exclusief sociale oorsprong van de subjectieve

---

²⁶ B. de Hart, *Onbezonnen vrouwen: Gemengde relaties in het Nationaliteitsrecht en het Vreemdelingenrecht*, Amsterdam, Aksant, 2003, pp. 26-27 en J.W.Scott, "Gender : A Useful Category of Historical Analysis", pp. 1069.

identiteiten van mannen en vrouwen. Gender is *'a social category imposed on a sexed body'*. Het gebruik van gender benadrukt een geheel systeem van relaties die sekse omvatten, maar wordt er niet direct door gedetermineerd.²⁷

In bepaalde onderzoeken zien we dat gender één van de centrale ordeningsprincipes van het vreemdelingen- en nationaliteitsrecht is, naast ras (ethniciteit) en klasse. Feministische onderzoeken stellen dat vrouwen altijd een belangrijke rol hebben gespeeld in de constructie van de natiestaat, niet alleen omdat zij de leden van de natiestaat ter wereld brengen, maar ook omdat zij de ideologie van de natiestaat, de symbolische en juridische grenzen van het collectief reproduceren. Vrouwen hebben volgens feministische onderzoek(st)ers een symbolische rol als dragers van de collectieve liefde en eer van de natie.²⁸ Als symbolen van de natiestaat en vanwege hun veronderstelde kwetsbaarheid, moeten zij beschermd worden. Deze bescherming kan gebruikt worden om vrouwen bepaalde rechten te ontzeggen, zoals een onafhankelijk recht op nationaliteit.²⁹

Ik wens mij voornamelijk toe te spitsen op de benadering van de Hart en Scott, omdat zij mij een zeer bruikbaar kader bieden om toe te passen op de nationaliteitswetgeving via het begrip gender. Daar het nationaliteitsrecht hoofdzakelijk gezien werd als een sekseneutraal rechtsterrein, wil ik in mijn onderzoek juist op zoek gaan naar de geladenheid van sekse hierin, waarom mannen en vrouwen verschillende rechten en plichten toegekend kregen. Gender onderzoekt net de relatie tussen beide seksen, wat m.i. onontbeerlijk is.

2. Burgerschap

Wat verstaan we onder de concepten 'burgerschap' en 'nationaliteit'?

Thomas Marshall, een Britse socioloog, schreef in 1949 een artikel over burgerschap en sociale klasse, toegepast op de Britse casus. Voor Marshall is 'burgerschap' een status, die verleend wordt aan diegenen, die het lidmaatschap hebben van een gemeenschap. Wie deze status bezit, is gelijk in rechten en plichten. Burgerschap is geëvolueerd van een status naar een contract met de staat. Volgens Marshall bestaat het burgerschap uit drie elementen, in het bijzonder het civiel (recht op individuele vrijheid), het politiek (recht om te participeren in de uitoefening van de politieke macht) en het sociaal burgerschap (recht om te leven volgens de heersende normen van de samenleving). Met deze drie elementen voerde hij ook een periodisering van de drie componenten in. Het civiele burger-

²⁷ J.W.Scott, "Gender : A Useful Category of Historical Analysis", pp. 1056-1057.

²⁸ Zie hiervoor ook L. Auslander.

²⁹ B. De Hart, "Maria Toet en andere verhalen. De gehuwde vrouw en de constructie van de natiestaat", pp. 188-189.

schap zou overeenkomen met de 18de eeuw, het politieke met de 19de eeuw en het sociaal burgerschap met de 20ste eeuw. Marshall was de eerste om het sociaal burgerschap te conceptualiseren en te verdedigen als de hoogste fase van de historische ontwikkeling van het moderne burgerschap.³⁰

Los van de problemen met zijn lineariteit en uitsluiting van vrouwen binnen zijn concept, is zijn definiëring hanteerbaar, omdat hij de essentiële componenten ervan aanhaalt.

Andreas Fahrmeir baseert zich op het model van Marshall en onderscheidt 4 soorten burgerschap: formeel³¹, politiek³², economisch³³ en sociaal³⁴. De 4 soorten van burgerschap zijn voor hem geen verschillende facetten van burgerschap, maar rechten die beschikbaar zijn voor verschillende groepen, die voor een deel overlappen met de gemeenschap van formele burgers.³⁵

Mijns inzien omvatten beide auteurs samen het concept 'burgerschap', met name door hun componenten ervan: formeel, politiek, economisch, civiel en sociaal burgerschap.

In de *Pandectes Belges* wordt nationaliteit als volgt omschreven: *“La nationalité est le lien qui rattache une personne physique, une personne morale ou même une chose à une nation ou à un État déterminé. On dit la nationalité d’un individu comme on dit aussi parfois la nationalité d’une société, d’un immeuble, d’un chemin de fer, d’un cours d’eau, d’un navire, d’une marchandise, etc.. [...] En ce qui concerne les personnes physiques, nationalité est synonyme de sujétion, d’allégeance, car ces derniers termes expriment, eux aussi, le lien de dépendance qui unit à la nation ou à l’État chacun des membres qui le composent.”*³⁶

Zoals een individu verbonden is met familie door verwantschap of huwelijk, zo is het individu ook verbonden met een staat door nationaliteit. Door een nationaliteit is men lid van een gemeenschap,

³⁰ T.H. Marshall. “Citizenship and Social Class”, In: C. Pierson, F. Geoffrey Castles (ed.), *The Welfare state reader*, Cambridge, Polity Press, 2007, pp. 30-39.

³¹ Voor Fahrmeir is dit de wettelijke definiëring van de relatie tussen individuen en een staat, wat bijvoorbeeld vastgelegd wordt in het gebruik van paspoorten. Formeel burgerschap is de component dat Fahrmeir toevoegt aan het model van Marshall. Het heeft te maken met hoe staten hun grenzen construeren, wie wel of niet toegelaten wordt tot het burgerschap, en hoe het zich verhoudt tot andere dimensies van burgerschap.

³² Politiek burgerschap is volgens Fahrmeir de mogelijkheid van individuen om te participeren in het politieke besluitvormingsprocessen, bijvoorbeeld het stemrecht en de mogelijkheid om zich kandidaat te stellen.

³³ Economisch burgerschap verwijst volgens Fahrmeir naar het recht op een inkomen door tewerkstelling of het openen van een zaak. Economisch liberale, maar ook politiek restrictieve regimes hebben aangetoond dat economisch burgerschap gescheiden kan worden van het recht op vrijheid van meningsuiting en actie, wat Marshall’s civiel burgerschap omvatte.

³⁴ Fahrmeir beperkt het sociaal burgerschap tot een claim op directe of indirecte steun van de staat.

³⁵ A. Fahrmeir, *Citizenship. The Rise and Fall of a Modern Concept*, New Haven and London, Yale University Press, 2007, pp. 2-3.

³⁶ E. Picard, N. d’Hoffschmidt, J. de le Court, *Pandectes Belges: encyclopédie de législation, de doctrine et de jurisprudence belges*, Bruxelles, Larcier, 1889, 67, pp. 532-533.

“*la qualité de sociétaire de l’Etat*”. Nationaliteit definieert men in het algemeen als een band die een individu, als onderdaan, met de staat verbindt.³⁷

3. Rechten en plichten, ‘*human agency*’

Burgerschap is een som van **rechten en plichten**. Beide liggen niet vast en kunnen veranderen. Burgerschap verschijnt dus als een dynamisch concept waarin het proces en de uitkomst ervan in een dialectisch proces ten opzichte van elkaar staan. Zo’n conceptualisering van burgerschap is belangrijk in het uitdagen van de constructie van vrouwen als passieve slachtoffers. Tegelijkertijd moeten we aandacht hebben voor de discriminerende en onderdrukkende ‘man-gedomineerde’ politieke, economische en sociale instituties, die hen het volledig burgerschap ontzeggen. In de kern van deze conceptualisatie ligt het idee van ‘*human agency*’. Burgerschap als participatie representeert een uitdrukking van ‘*human agency*’ in het politieke veld. Wanneer we burgerschap als rechten bekijken, stelt het mensen in staat te handelen als ‘*agents*’. Mensen kunnen tegelijkertijd zowel de ondergeschikte objecten van de hiërarchische machtsrelaties zijn als de subjecten, die ‘*agents*’ zijn in hun eigen leven, en zo in staat zijn om macht uit te oefenen.³⁸ In mijn onderzoek wil ik zowel aandacht hebben voor diegene die de regels oplegt (de staat) en een vrouw zelf die daarbinnen handelt. Het komt erop aan een vrouw niet enkel te zien als een passieve actor, maar ook als actieve actor, die erin slaagt door haar plichten ook meer rechten te verwerven.

In het onderzoeken van de grenzen van ‘*belonging*’, de rechten en exclusies die inherent zijn aan burgerschap, hebben feministische onderzoek(st)ers een onderscheid gemaakt tussen burgerschap als wettelijke status en als levende praktijk. Ze hebben het feit benadrukt dat niet alleen formele burgers, maar ook diegenen die uitgesloten waren van burgerschapsrechten, met het oog op het inzetten van claims op staten, de taal van burgerschap beheersten. Feministische onderzoek(st)ers hebben benadrukt dat burgerschap meer is dan een wettelijke of nationale categorie van ‘*belonging*’, namelijk ook een ‘*subject position*’.³⁹

---

³⁷ R. Standaert, “La nationalité Belge”, In : *Les Nouvelles. Corpus Juris Belgici. Droit Civil*, Brussel, Larcier, 1938, pp. 43.

³⁸ R. Lister, “Towards a Feminist Synthesis”, In: *Feminist Review*, No. 57, *Citizenship: Pushing the Boundaries* (1997), pp. 35.

³⁹ K. Canning, *Gender History in Practice. Historical Perspectives on Bodies, Class and Citizenship*, Ithaca & London, Cornell University Press, 2006, pp. 15-17.

4. Doctrine van de familie-eenheid, maritale macht en handelingsonbekwaamheid

Wat was de wettelijke kader waarbinnen een vrouw kon handelen? Daarvoor dienen we drie belangrijke concepten van naderbij te bekijken.

4.1. Doctrine van de familie-eenheid

Het concept **familie-eenheid** zorgde ervoor dat getrouwde vrouwen werden ondergebracht bij de rechtspersoon van hun echtgenoot. Met andere woorden, man en vrouw waren één entiteit. Men wilde kost wat kost vermijden dat man en vrouw binnen een gezin verschillende nationaliteiten zouden hebben. Aangezien een man het hoofd van het huishouden was, kon hij beslissen welke nationaliteit men had.⁴⁰

De achterliggende logica van een afhankelijke nationaliteit voor getrouwde vrouwen was dat man en vrouw aan dezelfde wetten onderworpen hoorden te zijn. Alle leden van hetzelfde gezin moesten 'burger' zijn van dezelfde staat. De individuele belangen van een vrouw waren onderworpen aan de belangen van de familie, en, bij uitbreiding de staat. Een vrouw, haar burgerschap en nationaliteit, werden bij haar echtgenoot ondergebracht. De aanhangers van deze doctrine claimden dat het doel van de bescherming van het gezin het wel waard was dat de echtgenote haar persoonlijke vrijheid verloor. Elisa Camiscioli zag de fundering van de eenheid van het gezin in het Nieuwe Testament: Christus verklaarde dat door het huwelijk, de twee 'wezens' één worden, en dus verenigd moeten zijn in alle opzichten. Deze notie werd ook uitgelegd in meer seculiere termen: het idee van Aristoteles dat de staat niet meer was dan een agglomeratie van families. Hij stelde dat disharmonieuze huishoudens de sterkte van de staat zouden schaden.⁴¹

4.2. Maritale macht en handelingsonbekwaamheid van vrouwen

In België is de **maritale macht** van toepassing op getrouwde vrouwen (en minderjarigen). Zonder het woord maritale macht te gebruiken, werd het vastgelegd in artikel 213 van het Burgerlijk Wetboek:

---

⁴⁰ N. Fraser and L. Gordon, "Contract versus Charity: Why is there no Social Citizenship in the United States?" In: S. Gershon (Ed.), *Citizenship Debates: A reader*, Minneapolis, University of Minneapolis Press, 1998, pp. 113-127.

⁴¹ B. De Hart, "Maria Toet en andere verhalen. De gehuwde vrouw en de constructie van de natiestaat", pp. 183-206 en E. Camiscioli, "Intermarriage, Independent Nationality, and the Individual Rights of French Women. The Law of 10 august 1927", In: H. Chapman en L. Frader (Eds.). *Race in France. Interdisciplinary Perspectives on the politics of Difference*, New York - Oxford, Berghahn Books, 2004, pp. 54-76.

“*Le mari doit protection à sa femme, la femme obéissance à son mari.*”⁴² De maritale macht van een man hield in theorie minstens evenveel plichten in als rechten. Een vrouw, die als van nature zwak werd beschouwd, moest immers altijd op de bescherming van haar echtgenoot kunnen rekenen. Daarnaast werd een man geacht zijn echtgenote bij te staan in moeilijke tijden en in haar onderhoud te voorzien. Tegenover deze plichten voor mannen, stonden deze van vrouwen. De wetgevers oordeelden dat een respectvolle en gehoorzame houding, de enige passende was voor een vrouw om haar dankbaarheid aan het gezinshoofd te betonen. Wanneer haar gedrag in die zin te wensen overliet, mocht een man via het tuchtigingsrecht fysiek geweld gebruiken om haar een ‘gepaste’ houding bij te brengen.⁴³

We dienen hierbij echter op te merken dat het voor onze onderzoeksdoelgroep belangrijk is te stellen, dat de maritale macht de persoonlijke status is, die de staat en de capaciteit van de personen omvat. De relaties moeten geregeld worden volgens de wetten van het land waartoe de echtgenoten behoren, aangezien het begrip en de reikwijdte van de maritale macht afhankelijk is van fysieke, intellectuele, morele en politieke oorzaken, die het karakter van verschillende nationaliteiten bepalen. De maritale macht moet gehanteerd worden volgens de wetten van het land van de echtgenoot. Hoe zit dit in Duitsland? Het begrip “maritale macht”⁴⁴ wordt er niet gebruikt. In de rechten en plichten tussen de echtgenoten staat vastgelegd dat de echtgenoten verplicht zijn om samen te leven in de echtelijke woning. De rechten van een man omvatten de volgende zaken: hij mag de echtelijke woonst kiezen, kan alle beslissingen nemen met betrekking tot het echtelijk leven, hij moet zijn echtgenote onderhouden volgens zijn positie, zijn fortuin en zijn mogelijkheden. Een vrouw heeft het recht en de verplichting om het gemeenschappelijk huishouden te regelen.⁴⁵

Hiernaast was een vrouw ook **handelingsonbekwaam**: ze kon geen daden in het burgerlijk leven stellen zonder toestemming van haar echtgenoot. Dit is een belangrijk gegeven voor het onderzoek naar de onafhankelijke nationaliteit van vrouwen. Welke ‘ruimte’ had een vrouw om te handelen? In geval van echtscheiding of scheiding van tafel en bed kon een vrouw rechtstreeks bij de voorzitter van de rechtbank van eerste aanleg terecht. Een vrouw wordt dan geautoriseerd door de voorzitter van de

---

⁴² E. Picard, N. d’Hoffschmidt, J. de le Court, *Pandectes Belges: encyclopédie de législation, de doctrine et de jurisprudence belges*, Bruxelles, Larcier, 1889, 82, pp. 88 en E. Picard, N. d’Hoffschmidt, J. de le Court, *Pandectes Belges: encyclopédie de législation, de doctrine et de jurisprudence belges*, 62, pp. 592.

⁴³ N. Ferket, “Zwijgen als vermoord. Vrouwenmishandeling en de juridische positie van de gehuwde vrouw in België in de negentiende eeuw”, In: *Tijdschrift voor Sociale geschiedenis*, 25, 3 (1999), pp. 285-304.

⁴⁴ Voor de duidelijkheid zullen we het begrip “maritale macht” hanteren in ons onderzoek, ook al wordt dit niet zo benoemd binnen de Duitse wetgeving.

⁴⁵ G. Ciselet, “Le Mariage”, In: *Les Nouvelles. Corpus Juris Belgici. Droit Civil*, Brussel, Larcier, 1938, pp. 610-612.

rechtbank. Dit was reeds vastgelegd in de *Code Civil*.⁴⁶ Binnen de nationaliteitswetgeving was dit anders. Een gehuwde vrouw kon geen “*acte de nationalité*” stellen zonder de toestemming van haar echtgenoot. Met de wet van 4 augustus 1926⁴⁷ kon een vrouw zonder de toestemming van haar echtgenoot een nationaliteitsverklaring af leggen. Men vond dat het hier ging om een buitengewone situatie, waarin de wil van een vrouw “*het grootste gevaar loopt*”. De wetsbepaling was bedoeld voor gehuwde vrouwen om “*in te druischen tegen den voorkeur en sympathiën van haar man*” en diende haar in de gelegenheid te stellen om zonder bijstand en toestemming van haar man zelfstandig te kunnen handelen.⁴⁸

In het geval van de handelingsonbekwaamheid, moeten we weer gaan kijken naar het persoonlijk statuut van de echtgenoten. In Duitsland zien we een gelijkaardig systeem. Wat voor ons van belang is, is dat een vrouw in Duitsland en in België zonder de toestemming van de echtgenoot een rechtshandeling kan stellen.⁴⁹

5. Publieke en Private Sfeer

Als we willen begrijpen waarom een vrouw uitgesloten/benadeeld werd in de nationaliteitswetgeving kunnen we niet rond het concept van de **publieke en private sfeer** heen.

In de meeste literatuur over de nationaliteitswetgeving besteedt men geen aandacht aan het onderscheid publiek/privaat.⁵⁰ Er zijn voor- en nadelen om het concept te gebruiken, maar mijns inziens is dit toch cruciaal aangezien de staat zelf in deze termen dacht, en ze zelf aanhaalt als reden, samen met de familie-eenheid, om een onafhankelijke nationaliteit voor vrouwen te weigeren.

‘Publiek’ wordt gewoonlijk beschreven als een ‘sfeer van homogeniteit en universaliteit’, van ‘de mensen als een geheel’, terwijl ‘privaat’ een gesloten en exclusieve plaats van verschil, particulariteit en zelfs ongelijkheid betekende. Beoefenaars van vrouwengeschiedenis vonden het onderscheid

⁴⁶ N. Ferket, “Zwijgen als vermoord. Vrouwenmishandeling en de juridische positie van de gehuwde vrouw in België in de negentiende eeuw”, pp. 285-304 en E. Picard, N. d’Hoffschmidt, J. de le Court, *Pandectes Belges: encyclopédie de législation, de doctrine et de jurisprudence belges*, 11, pp. 419-420.

⁴⁷ In het geval van het afleggen van een verklaring om de Belgische nationaliteit te kunnen hernemen, was men met de wet van 15 mei 1922 stilzwijgend akkoord dat de vrouw dit zonder bijstand kon doen.

⁴⁸ *Kamer van Volksvertegenwoordigers, Parlementaire documenten 1923-1924*, zitting van 15 juli 1924, n°386, *Memorie van Toelichting*, pp. 2053.

⁴⁹ G. Ciselet, “Le Mariage”, pp. 611-612 en R. Standaert, “La nationalité Belge”, pp. 85.

⁵⁰ Zie o.a. E. Camiscioli, “Intermarriage, Independent Nationality, and the Individual Rights of French Women. The Law of 10 august 1927”, pp. 54-76, M. Liénard-Ligny, “Nationality Law in Belgium and Luxembourg”, In: R. Hansen en P. Weil (Ed.), *Towards a European Nationality. Citizenship, Immigration and Nationality Law in the EU*, New York, Palgrave, 2001, pp. 193-213, P. Weil, “Le statut de la femme en droit de nationalité. Une égalité tardive”, In: R. Kastoryano (Ed.), *Les Codes de la différence, race-origin-religion? France, Allemagne, Etats-Unis*, Vol. 84, Paris, Presses de Sciences Po, 2005, pp. 123-143.

tussen publiek/privaat bruikbaar, vooral in het constateren van het belang van het 'private leven' van vrouwen, dat tot dan toe genegeerd was. Huwelijk, familie en moederschap werden gezien als datgene wat een vrouwelijke identiteit vorm gaf en daarom waardevol is voor historisch onderzoek. Daarnaast wilde men voor vrouwen het potentieel om macht en invloed uit te oefenen binnen de vrouwelijke sferen identificeren. Publiek/privaat werd snel een soort van 'master trope', waarbij andere tegenstellingen, zoals huis/werk, familie en fabriek of thuis en wereld louter bedacht werden als variaties van een *genderde* foute lijn van publiek/privaat. Dit zorgde ervoor dat publiek en privaat als ruimtelijk gescheiden domeinen gezien werden. Deze gescheiden ruimtes liepen langs genderlijnen: de mannelijke autoriteit en invloed werd exclusief gesitueerd in de publieke sfeer, terwijl de private sfeer of de familie en het huishouden de enig denkbare plaats van vrouwelijke *agency* of macht was. Publiek/privaat werd één van de sleutelwoorden in de feministisch debatten tijdens de jaren 1980 en 1990, mede door de publicatie in het Engels van Habermas in 1989 en de daarop volgende kritiek.⁵¹

Feministische politieke theoretici streefden naar het vestigen van publiek/privaat als een ideologische in plaats van een ruimtelijke scheiding. Hoewel vrouwen de vitale kracht waren in het ontmantelen van het *Ancien Regime*, het werk van de volgende fase, namelijk het oprichten van de *civil society* en de revolutionaire republiek, begon men met de retorische verwijdering, gevolgd door de juridische verwijdering van vrouwen uit de sfeer van het burgerschap. De ondergeschiktheid van vrouwen, hun verbanning naar de rang van het *passief burgerschap*, was een gemeenschappelijk kenmerk van de vroeg republikeinse politiek. Deze kreeg niet alleen vorm door de afwezigheid van vrouwen, maar ook door de uitsluiting van de mogelijkheid van vrouwelijke participatie. De erkenning van de historische specificiteit van het publiek/privaat onderscheid en hun normatief/ideologisch karakter hebben de erkenning mogelijk gemaakt dat publiek en privaat, zoals klasse en burgerschap, deel zijn van de woordenschat van historische actors in bepaalde studies en als zodanig aandacht en analyse verdienen.⁵²

Het gebruik van het onderscheid publiek/privaat is niet geheel onproblematisch volgens Okin. Feministisch onderzoek heeft aangetoond dat 2 grote ambiguïteiten betrokken zijn in de meeste discussies over publiek/privaat. Ten eerste zijn er *conceptuele verschillen*. Het onderscheid publiek/privaat verwijst zowel naar het onderscheid tussen *staat en samenleving* (als in publiek en privaat bezit), en naar een onderscheid tussen *niet-huiselijk en huiselijk leven*. Het cruciaal verschil tussen beide is de intermediaire socio-economische ruimte, of de *civil society*. In de dichotomie tussen staat en samen-

⁵¹ K. Canning, *Gender History in Practice. Historical Perspectives on Bodies, Class and Citizenship*, pp. 17-18.

⁵² K. Canning, *op. cit.*, 19-21.

leving behoort 'privaat' ook tot de *civil society*, en in de tweede dichotomie enkel het niet-huiselijke. Ten tweede blijft er binnen de dichotomie publiek/huiselijk een ambiguïteit aanwezig, als resultaat van de patriarchale praktijken en theorieën uit het verleden, wat praktische gevolgen heeft, vooral voor vrouwen. Fundamenteel aan deze dichotomie is de arbeidsdeling tussen beide seksen. Mannen werden verondersteld zich bezig te houden met de sfeer van het economische en politieke leven, en vrouwen met deze van de private sfeer van het huishouden en de reproductie. Vrouwen werden gezien als door de natuur zowel ongeschikt voor de publieke sfeer en afhankelijk van mannen én ondergeschikt binnen de familie. Deze opvattingen hadden effect op de structuur van de dichotomie en zijn sferen. Vanaf de 17de eeuw, het begin van het liberalisme, werden politieke rechten geclaimd als rechten van individuen. Maar de individuen waren volwassen, mannelijke hoofden van het huishouden. De ondergeschikte leden van het huishouden hadden er geen.⁵³

In het onderzoek naar de onafhankelijke nationaliteit van vrouwen zijn beide dichotomieën, staat/samenleving, en huiselijk/niet-huiselijk relevant, alsook de dichotomie staat/natie zoals Leora Auslander deze in haar werk invoert. Ze maakt een onderscheid tussen staat, wat ze als mannelijk beschouwd, en de natie, wat vrouwelijk is. Mannen waren lid van de staat, en dus burgers, en vertegenwoordigden de familie naar buiten in de politieke sfeer. Vrouwen waren lid van de natie, en waren "*des nationales*", die hun families vertegenwoordigden in het sociale leven, en het patriottisme aanleerden aan hun kinderen.⁵⁴

We kunnen de dichotomie ook op een andere manier interpreteren. Binnen de nationaliteitswetgeving hanteert men 2 basisprincipes: het *ius sanguinis* (nationaliteitsverwerving op basis van afstamming) en het *ius soli* (nationaliteitsverwerving door geboorte op een bepaald grondgebied). Betty de Hart wijst op de gendergeladenheid van het *ius sanguinis* en *ius soli*. Tot ver in de 20ste eeuw zorgt het *ius sanguinis* ervoor dat de nationaliteit uitsluitend via de afstamming van de vader kan worden verleend. Een vrouw kan haar nationaliteit niet zelfstandig aan haar kinderen doorgeven. In landen waar het *ius soli*-beginsel wordt gehanteerd, kan een vrouw wel haar nationaliteit aan haar kinderen doorgeven. Ze kan dit door de geboorte op het grondgebied van een bepaalde staat te laten plaatsvinden.⁵⁵

---

⁵³ S.M. Okin, 'Gender, the Public and the Private', In : A. Philips, *Feminism & Politics*. Oxford, 1998, pp. 117-119.

⁵⁴ L. Auslander, "Le vote des femmes et l'imaginaire de la citoyenneté: L'Etat-Nation en France et Allemagne", In: A. Sohn en F. Thélamon, (eds.) *L' Histoire sans les femmes est-elle possible?* Paris, Perrin, 1998, pp. 73-86 en L. Auslander, "Women's Suffrage, Citizenship Law and National Identity: Gendering the Nation-State in France and Germany, 1871-1918", In: P. Grimshaw, K. Holmes en M. Lake (eds.) *Women's Rights and Human Rights: International Historical Perspectives*, Houndsmill, Palgrave, 2001, pp. 138-152.

⁵⁵ B. De Hart, "Maria Toet en andere verhalen. De gehuwde vrouw en de constructie van de natiestaat", pp. 186-187.

Het publieke en private definiëren elkaar en krijgen betekenis door de andere.⁵⁶ We kunnen de *gegenderde* patronen van de toegang tot burgerschap in de publieke sfeer niet begrijpen zonder rekening te houden met de seksuele scheiding van arbeid binnen de private sfeer. De strijd om de betekenis en de positie van het onderscheid publiek/privaat te beheersen, is centraal in het project van *'engendering'* van het burgerschap. Het is één van de verwezenlijkingen van feministen dat de positie van het onderscheid en de relatie ervan tot verschillende andere onderwerpen succesvol is uitgedaagd. Deze implicaties worden nog steeds genegeerd of onderschat door mannelijke theoretici van het burgerschap, ondanks het feit dat de link tussen de uitsluiting van vrouwen van het burgerschap en hun positie in de private sfeer gemaakt was door Mary Wollstonecraft en John Stuart Mill in de 18de en 19de eeuw.⁵⁷

Aangezien het publiek/privaat onderscheid een belangrijk deel uitmaakt van het discours van de wetgever, zou ik, in tegenstelling tot andere auteurs, daarvoor wel aandacht willen hebben, weliswaar op een genuanceerde manier en rekening houdend met de contradicties die Okin aanhaalt.

6. Gelijkeids-, verschil- en dominantiedenken

Betty de Hart stelt dat het bestuderen van een ongelijke behandeling van mannen en vrouwen, de vraag oproept wanneer er sprake is van gelijkheid of van verschil.

In de klassieke juridische gelijkheidsdoctrine wordt vrij algemeen onderkend dat de inhoud van het begrip 'gelijkheid' uiteindelijk wordt bepaald door waardeoordelen, politieke keuzes en subjectieve oordelen. Voor schrijvers binnen deze klassieke doctrine vormt dit echter geen aanleiding om het begrip 'gelijkheid' kritisch te onderzoeken of het genderspecifieke karakter van dergelijke waardeoordelen te problematiseren. In de juridische vrouwenstudies is het uitgangspunt dat gelijkheid en verschil geen eenduidige, maar manipuleerbare concepten zijn. Op de vraag wanneer er sprake is van gelijkheid of verschil, en of vrouwen 'gewoon hetzelfde of nu eenmaal anders' zijn, zijn verschillende visies ontwikkeld. Deze al decennialang voortwoedende discussie wordt het *'dilemma van gelijkheid en verschil'*⁵⁸ genoemd. In hoofdlijnen zijn er volgens de Hart drie visies ontwikkeld. Ten eerste is er het **gelijkheidsdenken**, volgens dewelke mannen en vrouwen van nature gelijk zijn, maar vrouwen in een maatschappelijke achterstandspositie verkeren. Volgens het **verschildenken** zijn er natuurlijke verschillen tussen mannen en vrouwen (het kan als biologisch-deterministisch geïnterpreteerd wor-

⁵⁶ Zie hier voor ook Susan Moller Okin, 'Gender, the Public and the Private', pp. 124.

⁵⁷ R. Lister, "Towards a Feminist Synthesis", pp. 42.

⁵⁸ Gelijkheid/verschil is echter een valse tegenstelling. Gelijkheid veronderstelt de erkenning van verschil. Zie les Julie Carlier, Onderzoeksseminarie Gendergeschiedenis, *Geschiedenis van het feminisme 19de -20ste eeuw*, 29 november 2010.

den zoals Leen Van Molle⁵⁹ stelt) en wordt de verklaring van ongelijke verhoudingen gezocht in de onderwaardering van datgene waarin vrouwen verschillen van mannen en van de onderwaardering van het vrouwelijke in de cultuur.⁶⁰ Karen Offen⁶¹ ziet een zelfde tweedeling, maar benoemt ze anders. Zo ziet zij het individualistisch feminisme, dat zich beroept op universele mensenrechten (vrijheid, gelijkheid) om voor alle vrouwen gelijke rechten op te eisen, inzonderheid de gelijke toegang tot de publieke sfeer. Dit plaatst ze tegenover het relationeel feminisme, dat volgens haar sterk maternalistische kenmerken heeft. Het poneert de complementariteit en het partnerschap, met gelijkwaardigheid in het verschil. Tevens wordt het vrouw- en moeder-zijn als legitimering om op te komen voor de gelijke rechten van een vrouw gehanteerd.⁶²

De Hart voegt naast gelijkheids- en verschildenken nog een derde visie toe, namelijk het **dominantiedenken**. Dit gaat uit van machtsverschillen tussen mannen en vrouwen en zoekt de oorzaak van onderdrukking van vrouwen met name in het onderscheid tussen publieke/private sfeer. Alle drie benaderingen gaan uit van een sterk instrumentalistische opvatting van recht. Zij zien de staat en het recht als veroorzakers van de ongelijkheid van vrouwen. Deze hebben bijvoorbeeld het onderscheid tussen publiek/privaat in het leven geroepen. Van Molle wijst een weg doorheen de verschillende begrippen door te stellen dat het geen of/of verhaal is, maar eerder een complementair en dus en/en verhaal.⁶³

Tijdens de evolutie van de nationaliteitswetgeving kunnen we constateren dat er op deze drie verschillende manieren naar vrouwen gekeken werd. In de periode vóór de wet van 1922 werd een vrouw gezien als verschillend van een man. Burgerschap was uitsluitend weggelegd voor mannen, bijgevolg werden vrouwen uitgesloten omdat ze geen mannen waren. Tevens hanteert men bij deze nadelige positie van vrouwen binnen deze nationaliteitswetgeving het dominantiedenken. Sekse is de reden en het gezin de plaats van onderdrukking van vrouwen bij uitstek. Dit wordt gebruikt om de uitsluiting van vrouwen te rechtvaardigen. Vanaf de wet van 1922 evolueert men naar het gelijkheidsdenken. Mannen en vrouwen zullen pas volledig gelijkgesteld worden in de wet van 1986.

---

⁵⁹ L. Van Molle, "De nieuwe vrouwenbewegingen in Vlaanderen, een andere lezing", In: *Belgisch Tijdschrift voor Nieuwe Geschiedenis*, XXXIV (2004), 3, pp. 379.

⁶⁰ Bijvoorbeeld 1794 in Frankrijk: verschillen werden aan seksuele verschillen gelijkgesteld. Zie: J.W.Scott, *Only Paradoxes to Offer. French Feminists and the Rights of Man*, Cambridge (Massachusetts), Harvard University Press, 1996, pp. 8.

⁶¹ K. Offen, *European Feminisms 1700-1950. A Political History*, Stanford (California), Stanford University Press, 2000: Chapter 1: *Thinking About Feminism in European History*, pp. 19-26.

⁶² Zie hiervoor: L. Van Molle, "De nieuwe vrouwenbewegingen in Vlaanderen, een andere lezing", pp. 379, K. Offen, *European Feminisms 1700-1950. A Political History*, pp. 19-26 en J.W.Scott, *Only Paradoxes to Offer. French Feminists and the Rights of Man*, pp. 3.

⁶³ B. de Hart, *Onbezonnen vrouwen: Gemengde relaties in het Nationaliteitsrecht en het Vreemdelingenrecht*, Amsterdam, Aksant, 2003, pp. 26-27 en L. Van Molle, "De nieuwe vrouwenbewegingen in Vlaanderen, een andere lezing", pp. 379-380.

7. Individualiteit/individu

Termen houden in die periode een andere geladenheid in dan vandaag, en geven daardoor ook een ander beeld (o.a. de *'genderdheid'* van het concept individu).

Eén van de redenen om vrouwen uit te sluiten, was dat ze niet werden gezien als een individu. Na de Eerste Wereldoorlog (mede daardoor) komt daarin verandering.

Volgens Scott komt het **'individu'** als abstract prototype voor de mens op, in de politieke theorie tijdens de Franse Revolutie. Men gaat het individu abstraheren uit de gedifferentieerde sociale statussen die toegekend zijn door geboorte, familie, rijkdom, beroep, bezit van eigendom en religie. Het individu was de essentie van de menselijke *'gemeenschappelijkheid'*. Rechten werden als iets natuurlijk gezien. Met dit begrip wou men alle mensen omvatten, maar het diende tevens om diegenen uit te sluiten waarvan werd gedacht dat ze de vereiste eigenschappen niet bezaten. Deze veralgemening lokt een notie uit van een individu als een *enkelvoudig* begrip. Maar volgens Scott zijn er echter *verschillende* individuen. Het abstracte individu, een singulier type met specifieke karakteristieken, stond het bestaan van verschillende variëteiten van individuen niet toe. Zo ontstonden er dus contradicties binnen het concept van het abstracte individu: enerzijds was het de basis voor een systeem van inclusie, maar tegelijkertijd kon het anderzijds ook gebruikt worden als een systeem van exclusie. Dit heeft als gevolg dat men non-individuen creëert, die volgens hen niet passen in de definitie van individu.⁶⁴

Het concept individu was ook *genderd*: mannelijkheid werd gelijkgesteld met het individu. Vrouwelijkheid was het andere, in een gefixeerde, hiërarchische en immobiele onderdrukking, waarbij mannelijkheid niet werd gezien als het vrouwelijke ander. Een vrouw was als gevolg hiervan geen individu. De productie van seksuele differentiatie was een manier om de uitsluiting van vrouwen van de categorieën individu en burger te bereiken.⁶⁵

8. Lichamelijkheid

Het vrouwelijk burgerschap was gekwalificeerd en beperkt door de **'lichamelijke'** capaciteiten van vrouwen als moeder. Dit opende een discursieve ruimte (en een nieuwe wettelijke categorie) waarin vrouwen hun *'lichamelijke'* ervaringen konden mobiliseren om de retoriek van klasse en burgerschap uit te dagen en te ondergraven. De uitkomst van vele transformaties tijdens en na de Eerste Wereld-

⁶⁴ J.W.Scott, *Only Paradoxes to Offer. French Feminists and the Rights of Man*, pp. 6-7.

⁶⁵ J.W.Scott, *Op. cit.*, pp. 8, 11-12.

oorlog was de opkomst van een nieuw vrouwelijk 'lichaam', dat van een *vrouwelijke burger*. De (eerste) wereldoorlog heeft de grens tussen de publieke en private sfeer stilaan doen verdwijnen.⁶⁶

9. Taal en discours

In de natuur- en sociale wetenschappen bekritiseerden feministen het biologisch essentialisme als een verklaring voor seksuele ongelijkheid. In het definiëren van hiërarchieën van sekse en gender benadrukten feministen echter de macht van **taal en discours** en legden deze vast in sociale praktijken en instituties.⁶⁷

---

⁶⁶ K. Canning, *Gender History in Practice. Historical Perspectives on Bodies, Class and Citizenship*, pp. 43, 182, 185.

⁶⁷ K. Canning, *op. cit.*, pp. 7.

V. De Belgische nationaliteitswetgeving

1. Inleiding

1.1. Algemene principes binnen de nationaliteitswetgeving

Zoals een individu verbonden is met familie door verwantschap of huwelijk, zo is het individu ook verbonden met een staat door nationaliteit. Door een nationaliteit is men lid van een gemeenschap, “*la qualité de sociétaire de l’Etat*”. Nationaliteit definieert men in het algemeen als een band die een individu, als onderdaan, met de staat verbindt.⁶⁸

De staat gebruikt de nationaliteitswetgeving als juridisch instrument om de leden van de natie te onderscheiden van diegenen, die geen lid zijn van de natie. Een lidmaatschap van de natie impliceert zowel rechten als plichten. Naast deze materiële inzet is er ook een symbolische dimensie aan het lidmaatschap verbonden. Hierbij gaat het over een ‘identiteitspolitiek’, die gesitueerd kan worden binnen een maatschappelijke definitie van de natie, die steunt op waarden en begrippen die gedeeld worden door de leden.⁶⁹

Binnen de nationaliteitswetgeving hanteert men 2 basisprincipes: het *ius sanguinis* en het *ius soli*. Het *ius sanguinis* verwijst naar de nationaliteitverwerving op basis van afstamming, het *ius soli*-beginsel verwijst naar de nationaliteitsverwerving door geboorte op een bepaald grondgebied. Betty de Hart wijst op de *gender*-geladenheid van het *ius sanguinis* en *ius soli*. Tot ver in de 20ste eeuw zorgt het *ius sanguinis* ervoor dat de nationaliteit uitsluitend via de afstamming van de vader kan worden verleend. Een vrouw kan haar nationaliteit niet zelfstandig aan haar kinderen doorgeven. In landen waar het *ius soli*-beginsel wordt gehanteerd, kan een vrouw wel haar nationaliteit aan haar kinderen doorgeven. Ze kan dit door de geboorte op het grondgebied van haar staat te laten plaatsvinden.⁷⁰

In navolging van de *Code Civil* nemen vele staten het *ius sanguinis* op in hun *Code Civil*: Oostenrijk (1811), België (1831), Spanje (1837), Portugal (1826), Pruisen (1842), Rusland (1864) en Italië (1865). Al deze wetgevingen nemen ook het verlies van nationaliteit van vrouwen over bij het huwen met

⁶⁸ R. Standaert, “La nationalité Belge”, In : *Les Nouvelles. Corpus Juris Belgici. Droit Civil*, Brussel, Larcier, 1938, pp. 43.

⁶⁹ F. Caestecker en A. Rea, “De Belgische nationaliteitswetgeving gedurende de 20ste eeuw. Een terugkeer naar de zelfbewuste natie of het koesteren van het wantrouwen?” In: M-C. Foblets, R. Focquet en M. Verwilghen (Ed.), *Naar de Belgische nationaliteit/Devenir Belge*. Brussel-Antwerpen, Bruylant-Maklu, 2002, pp. 59-118.

⁷⁰ B. De Hart, “Maria Toet en andere verhalen. De gehuwde vrouw en de constructie van de natiestaat”, In: *Tijdschrift voor Sociale Geschiedenis*, XXV (1999), 2, pp. 186-187.

een buitenlander en de automatische toekenning van de nationaliteit wanneer een buitenlandse een ‘binnenlander’ huwt.⁷¹

De inferioriteit van vrouwen tegenover mannen is een internationaal gegeven. Bij het huwelijk met een buitenlander verliest een vrouw haar nationaliteit en neemt ze deze van haar echtgenoot aan. Deze regel wordt voor het eerst ingeschreven in de *Code Napoléon* van 1803 en verspreidt zich over continentaal Europa. Met de *Code Civil* wordt de gehuwde vrouw ook afhankelijk van haar echtgenoot op het vlak van het civiele recht. Een vrouw is de eigendom van een man. Na de Eerste Wereldoorlog wordt een vrouw stilaan bevrijd van haar afhankelijkheid van haar man en verkrijgt ze gelijkheid in rechten op vlak van nationaliteit.⁷²

In de loop van de 20ste eeuw gebruikten regeringen van verschillende landen dezelfde argumenten om het verlies van de nationaliteit van een vrouw bij het huwelijk met een buitenlander te rechtvaardigen.

Ten eerste was er de bescherming van de eenheid van het gezin. Deze eenheid kwam op verschillende vlakken tot uiting, o.a. in het huwelijksrecht en ook met betrekking tot het hebben van eenzelfde nationaliteit.

Ten tweede was er een juridisch argument: verschillende nationaliteiten binnen eenzelfde gezin zouden kunnen leiden tot onoplosbare wetsconflicten en rechtsonzekerheid.

Ten derde geloofde men in het liberale argument dat stelde dat een vrouw het huwelijk uit eigen vrije wil heeft gekozen, en daarom de consequenties van die keuze dient te dragen.

Het vierde en laatste argument dat het meest werd gebruikt, was de vervreemding van een vrouw, die ze door het huwelijk met een buitenlandse man onderging.⁷³

1.2. De Belgische Nationaliteitswetgeving en de *Code Civil*

Het Burgerlijk wetboek was en is de grondslag van de Belgische nationaliteitswetgeving. Het stelde net zoals in de *Code Civil* van 1803 uit Frankrijk het afstammingsprincipe (*ius sanguinis*) centraal. De Belgische nationaliteit werd verworven bij de geboorte op basis van de Belgische nationaliteit van de ouders. Dit werd aangevuld met elementen, die erkenden dat verblijf ook een natievormende kracht had. Het *ius sanguinis* werd bij elke wijziging van de nationaliteitswetgeving herbevestigd. Naast deze statische elementen waren er ook dynamische, zoals de nationaliteitsverwerving, -toekenning en -verlies.⁷⁴

---

⁷¹ P. Weil, “Le statut de la femme en droit de nationalité. Une égalité tardive”, In : R. Kastoryano (Ed.), *Les Codes de la différence, race-origin-religion? France, Allemagne, Etats-Unis*, Vol. 84, Paris, Presses de Sciences Po, 2005, pp. 123-143.

⁷² P. Weil, *loc. cit.*

⁷³ B. De Hart, “Maria Toet en andere verhalen. De gehuwde vrouw en de constructie van de natiestaat”, pp. 190-192.

In de *Code Civil* van 1803 in Frankrijk werd een onderscheid geïntroduceerd tussen nationaliteit, die beschikbaar was voor mannen, vrouwen, kinderen, criminelen, ... en burgerschap, wat politieke rechten voor respectabele en onafhankelijke volwassen mannen inhield.⁷⁵

De *Code Civil* voorzag dat een vrouw die huwde met een buitenlander automatisch haar nationaliteit verloor. Dit alleen wanneer de buitenlandse wetten van haar echtgenoot, haar deze nationaliteit ook toekende. Eveneens voorzag de *Code Civil* de mogelijkheid dat na ontbinding van het huwelijk, door echtscheiding of overlijden van de echtgenoot, de Belgische nationaliteit hernomen zou kunnen worden.⁷⁶

Het debat over de onafhankelijke nationaliteit van vrouwen was geworteld in de wettelijke status van vrouwen in de Franse *Code Civil* van 1803. De delen van de *Code*, die betrekking hadden op de familie, waren gebaseerd op de Romeinse traditie van de *Pater Potestas* –het recht van de vader als hoofd van de familie. Huishoudelijke relaties werden bepaald door de patriarchale autoriteit. Zoals de codificaties zich ontwikkelden in de 18de-19de eeuw in andere continentale Europese naties, zo legde de Franse *Code Civil* ook de relatie tussen echtgenoten en echtgenotes tot in detail vast. Artikels 12 en 19 bepaalden de nationaliteit van een getrouwde vrouw. De eerste garandeerde de Franse nationaliteit aan buitenlandse vrouwen, die trouwden met een Fransman. De laatstgenoemde ont- nam Franse vrouwen hun nationaliteit, als ze trouwden met een buitenlander. Logica achter de af- hankelijke nationaliteit voor getrouwde vrouwen was, dat man en vrouw aan dezelfde wetten on- derworpen waren. Als ze beide aan andere juridische wetten onderworpen zouden zijn, zou de chaos groot zijn. Een andere verklaring voor deze praktijk was te vinden in het Nieuwe Testament. Christus verklaarde dat door het huwelijk, de twee ‘wezens’ één worden, en dus verenigd moesten zijn in alle opzichten. Deze notie werd ook uitgelegd in meer seculiere termen, namelijk het idee van Aristoteles dat de staat niet meer was dan een agglomeratie van families. Hij geloofde dat disharmonieuze huis- houdens de sterkte van de staat zouden schaden. De *Code Civil* stelde dat man en vrouw dezelfde nationaliteit hadden. Enige scheiding binnen het huis zou het goede functioneren ervan kunnen on- dermijnen. De individuele belangen van vrouwen waren onderworpen aan de belangen van de fami- lie, en, bij uitbreiding de staat, als een geünificeerde familie. Dit was de cruciale bouwsteen van een stabiele en prominente natie. Terwijl de traditionele legale doctrine voorhield dat nationaliteit niet individueel kon worden opgelegd (“*la nationalité ne s’impose pas*”), werd er een uitzondering ge-

---

⁷⁴ F. Caestecker, “In het kielzog van de Natie-staat. De politiek van nationaliteitsverwerving, -toekenning en -verlies in België, 1830-1909”, pp. 323-349 en F. Caestecker en A. Rea, “De Belgische nationaliteitswetgeving gedurende de 20ste eeuw. Een terugkeer naar de zelfbewuste natie of het koesteren van het wantrouwen?”, pp. 59-118.

⁷⁵ A. Fahrmeir, *Citizenship. The Rise and Fall of a Modern Concept*, New Haven and London, Yale University Press, 2007, pp. 1-123.

⁷⁶ E. Picard, N. d’Hoffschmidt, J. de le Court, *Pandectes Belges: encyclopédie de législation, de doctrine et de jurisprudence belges*, Bruxelles, Larquier, 1889, 67, pp. 553-554.

maakt voor getrouwde vrouwen, in het belang van het collectieve goed. Een onafhankelijke nationaliteit was een stap in de richting van hun 'juridische emancipatie'. De eis voor een onafhankelijke nationaliteit door middel van een individuele status was heel gecompliceerd door het feit dat getrouwde vrouwen wettelijk onbekwaam waren en ook geen stemrecht konden uitoefenen.⁷⁷

1.3. Principes van de nationaliteitswetgeving in België

Er zijn drie wijzen van toegang tot nationaliteit in België.

Ten eerste is er de nationaliteitstoekenning, de automatische verwerving van de Belgische nationaliteit.

Ten tweede is er de nationaliteitsverklaring of het opteren voor de nationaliteit, dus het verwerven van de nationaliteit op basis van duidelijke criteria. Wanneer de kandidaat-Belg een verklaring aflegt en aan de voorwaarden voldoet, kan hij of zij lid worden van de natie.

Tenslotte is er naturalisatie, waarbij de overheid bij elk verzoek autonoom beslist of de nationaliteit kan worden toegekend. Naturalisatie is geen recht, maar een gunst.

De laatste twee mogelijkheden wijzen op een vereiste handeling van de kandidaat-Belg.⁷⁸

Het verlies van nationaliteit was in drie gevallen mogelijk.

Ten eerste was er verlies van nationaliteit door het verwerven van een andere nationaliteit. Bij het huwelijk met een buitenlander verloor een vrouw automatisch haar nationaliteit. Het verlies van nationaliteit kon leiden tot het staatloos worden van een vrouw, wanneer zij bij een huwelijk niet de nationaliteit van haar echtgenoot kreeg, of wanneer haar man staatloos was. Een man had dus een sterkere positie dan een vrouw in de nationaliteitswetgeving.

Ten tweede kon men de nationaliteit verliezen door zich definitief te vestigen in het buitenland of wanneer men niet de bedoeling had om terug te keren.

De derde en laatste mogelijkheid om de nationaliteit te verliezen, was door het uitoefenen van een publiek mandaat in dienst van een vreemde mogendheid (bijvoorbeeld door het dienen in een buitenlands leger). Deze reden werd afgeschaft door de wet in 1865.

Een oud-Belg kon zijn Belgische nationaliteit terug verwerven, doordat hij bij een hernieuwde vestiging in België een aanvraag deed tot herstel van zijn oude nationaliteit. Deze moest niet voldoen aan de verblijfs- en leeftijdsvoorwaarden van de naturalisatie- of optieprocedure. Het herkrijgen van de

---

⁷⁷ Elisa Camiscioli, "Intermarriage, Independent Nationality, and the Individual Rights of French Women. The Law of 10 august 1927." In: Herrick Chapman and Laura L. Frader (Ed.). *Race in France. Interdisciplinary Perspectives on the politics of Difference*. New York – Oxford, Berghahn Books, 2004, pp. 55-58.

⁷⁸ F. Caestecker en A. Rea, "De Belgische nationaliteitswetgeving gedurende de 20ste eeuw. Een terugkeer naar de zelfbewuste natie of het koesteren van het wantrouwen?" pp. 59-118 en F. Caestecker, "In het kielzog van de Natie-staat. De politiek van nationaliteitsverwerving, -toekenning en -verlies in België, 1830-1909." pp. 323-349.

Belgische nationaliteit hing af van de goedkeuring van de koning. De oud-Belg werd dus niet gezien als een buitenlander in de gewone betekenis van het woord. Toch konden ze ook niet zomaar opgenomen worden in de natie. De loyaliteit van de oud-Belg aan de Belgische gemeenschap moest worden onderzocht. De kinderen van voormalige Belgen werden wel beschouwd als integraal behorende tot de natie. Het zelfstandig herkrijgen van de nationaliteit door een vrouw, die gehuwd was met een buitenlander, was alleen mogelijk wanneer het huwelijk werd ontbonden, door echtscheiding of overlijden van de echtgenoot. Dit kon enkel doormiddel van optie.⁷⁹

Aan het einde van de 19de eeuw nam het belang van het hebben van een nationaliteit toe. De toenemende interventie van de staat in het maatschappelijke leven zorgde voor de 'nationalisering' van het sociale leven. Het onderscheid tussen Belg en niet-Belg werd zichtbaar bij de eerste sociale wetten. In 1891 werd er een wet gestemd voor sociale bijstand. De politieke democratisering zorgde ervoor dat alle mannelijke Belgen het kiesrecht kregen in 1894. Tegelijkertijd start de natiestaat een proces van culturele homogenisering. Door o.a. het opleggen van een nationale taal en een centraal gestuurd onderwijssysteem werd een Belgische identiteit gevormd. Het verblijf in België betekende geen garantie om over de staat van Belg te kunnen beschikken. De onduidelijke definiëring van wie Belg was en wie niet, zorgde voor problemen bij de democratisering van het politieke bedrijf en zou de aanleiding zijn voor het hertekenen van de nationaliteitswetgeving.⁸⁰

In de grondwet stond dat vreemdelingen, geboren in België uit buitenlandse ouders, tijdens het jaar volgend op hun meerderjarigheid, de Belgische nationaliteit konden bekomen door een verklaring van inboorlingschap. Een vreemdeling kon de Belgische nationaliteit toegekend worden door een naturalisatieprocedure. Een gewone naturalisatie kende alle rechten van het Belg zijn toe aan de vreemdeling, met uitzondering van het recht om aan het politieke leven deel te nemen. Volledige politieke rechten werden alleen toegekend via een grote naturalisatie of de staatsnaturalisatie. Om een verzoek tot naturalisatie te kunnen indienen, moest men minimum gedurende vijf jaar in België verbleven hebben én een vrij hoog bedrag betalen.⁸¹

---

⁷⁹ B. de Hart, *Onbezonnen vrouwen : Gemengde relaties in het Nationaliteitsrecht en het Vreemdelingenrecht*, Amsterdam, Aksant, 2003, pp. 4 en F. Caestecker, "In het kielzog van de Natie-staat. De politiek van nationaliteitsverwerving, -toekenning en -verlies in België, 1830-1909", pp. 323-349 en A. Rommel, "*Tweedegeneratievreemdelingen: waardige Belgen? Een onderzoek naar de juridische en administratieve praktijk van de optieprocedure te Antwerpen in de periode 1922-1933*", Gent (onuitgegeven licentiaatsverhandeling Universiteit Gent), pp. 38.

⁸⁰ F. Caestecker en A. Rea, "De Belgische nationaliteitswetgeving gedurende de 20ste eeuw. Een terugkeer naar de zelfbewuste natie of het koesteren van het wantrouwen?", pp. 59-118.

⁸¹ F. Caestecker en A. Rea, *loc. cit.*

2. Voor de Eerste Wereldoorlog

De Belgische nationaliteitswetgeving bleef lang in werking zonder fundamentele wijzigingen. Dit was het gevolg van enerzijds een beperkte gemeenschap van inwijkelingen in België en anderzijds het geringe belang van de Belgische nationaliteit. De toenemende belangen, die verbonden waren aan het staatsburgerschap, zorgden ervoor dat meer vreemdelingen vanaf het einde van de 19de eeuw de Belgische nationaliteit aanvroegen. Ingrijpende sociale en politieke veranderingen in die periode, brachten met zich mee dat de staat zich in toenemende mate opdrong aan of opgeëist werd door haar burgers. Deze doorgedreven maatschappelijke penetratie van de staat zorgde voor de doorbraak van nationaliteit als een cruciaal maatschappelijk ordeningsprincipe. De politieke democratisering, die ervoor zorgde dat alle mannelijke Belgen het kiesrecht kregen, maakte dat de staat van Belg aan belang won. Dit kwam ook door een sociaal en repressief beleid dat de ‘onderkant’ van de maatschappij trof. In 1891 werd er een wet gestemd voor sociale bijstand, maar de overheid bond ook de strijd aan tegen vagebonden en bedelaars. In dit laatste kwart van de 19de eeuw, dat parallel liep met de nationalisering van het maatschappelijk leven en een toenemende immigratie, begon men te schaven aan de nationaliteitswetgeving. De naturalisatieprocedure, alsook de nationaliteitsverwerving en de nationaliteitstoekenning werd aan het einde van de 19de eeuw ingrijpend geliberaliseerd.⁸²

Wet van 8 juni 1909

De categorie ‘Belg’ moest duidelijker afgelijnd worden. De wet van 1909 wijzigde het verwerven van de Belgische nationaliteit, voor de buitenlanders geboren in België, van een optierecht in een automatische toekenning van de nationaliteit. Buitenlanders geboren in België waarvan één van de ouders ook in België geboren was, werden bij meerderjarigheid automatisch Belg, door het toepassen van het *ius soli*-principe. De liberalisering van de nationaliteitsverwerving ging heel wat verder dan deze dubbele *ius soli*, wat twee generaties, die op het grondgebied geboren waren, vereiste. Ook buitenlanders geboren in België en wiens vader minstens tien jaar in België verbleven had of die er zelf minstens zes jaar gewoond hadden, verwierven de Belgische nationaliteit bij hun meerderjarigheid. De wetgever beschouwde de socialisatie in een Belgische onderwijsinstelling als een doorslaggevende reden om Belg te worden.

De wet van 9 juli 1909 was dus in principe een herroeping van de *Code Civil*: de toekenning van nationaliteit via het *ius sanguinis paterni* was een herintroductie van de wet uit de Hollandse periode.

---

⁸² F. Caestecker en A. Rea, “De Belgische nationaliteitswetgeving gedurende de 20ste eeuw. Een terugkeer naar de zelfbewuste natie of het koesteren van het wantrouwen?”, pp. 59-118 en F. Caestecker, “In het kielzog van de Natie-staat. De politiek van nationaliteitsverwerving, -toekenning en -verlies in België, 1830-1909”, pp. 323-349.

Deze wet zorgde voor een automatische toekenning van de Belgische nationaliteit aan elke buitenlander/vreemdeling geboren in België, op zijn of haar 22 jarige leeftijd.⁸³

Optie in de oude zin van het woord, i.e. verwerving van de Belgische nationaliteit bij meerderjarigheid met een eenvoudige verklaring van inboorlingschap, bleef gelden voor alle buitenlanders geboren in België. Amnestie maakte dat in België geboren buitenlanders, die de meerderjarigheid reeds overschreden hadden, toch nog de nationaliteit konden verwerven. Bijkomend, werden alle personen, geboren in België die er in 1909 minstens zes jaar verbleven hadden én wiens vader ook in België geboren was, door deze wet tot Belg verklaard. Met deze beslissing waren de vele betwistingen omtrent de staat van Belg achterhaald. De Belgische natie werd eenduidig gedefinieerd. De ambiguïteit van het verleden werd hiermee opgeheven, namelijk deze waarbij door een weinig nauwgezette toepassing en administratieve verwerking van de nationaliteitswet het voor vele inwijkelingen een beproeving was om hun Belgische nationaliteit te bewijzen. Het gaat hier niet enkel om een technische oplossing, maar het hield ook een politieke keuze in. Deze wet opteerde voor de opname van in België geboren buitenlanders in de Belgische natie. Het *ius soli* won duidelijk aan kracht.

Men kon nu enkel nog zijn of haar nationaliteit verliezen door aanname van een buitenlandse nationaliteit of een optie erop. In de wet van 1909 werd nog steeds gesteld dat een vrouw haar nationaliteit verloor als ze huwde, maar enkel wanneer de vreemde man een welbepaalde nationaliteit bezat. Indien hij geen nationaliteit heeft, dus "*heimatlos*" is, zal de bepaling op een Belgische vrouw niet van toepassing zijn. In dat geval blijft ze gewoon Belg. De Belgische wetgever eist dat de landswet van de buitenlander waarmee een Belgische vrouw huwt, een bepaling heeft die gelijk is aan deze in de Belgische wetgeving, met name dat een Belgische vrouw de nationaliteit van haar man volgt. Staat deze bepaling niet in de vreemde wetgeving, dan is dit artikel niet van toepassing. Een Belgische vrouw zou dan door haar huwelijk haar oorspronkelijke nationaliteit niet verliezen. Vestiging in het buitenland was geen reden meer tot verlies van de Belgische nationaliteit en werd dus geschrapt.⁸⁴

Ook bij de herverwerving van de nationaliteit werd het *ius soli* verworpen. Als deze oud-Belgen zich opnieuw vestigden in België konden zij - net zoals de oude regelgeving van het Burgerlijk Wetboek stelde - opteren voor de Belgische nationaliteit. Het herstel van hun Belgische nationaliteit bleef een

---

⁸³ M. Liénard-Ligny, "Nationality Law in Belgium and Luxembourg", In: R. Hansen en P. Weil (Ed.), *Towards a European Nationality. Citizenship, Immigration and Nationality Law in the EU*, New York, Palgrave, 2001, pp. 193-213.

⁸⁴ R. W. Flournoy, M. O. Hudson (eds.), *A collection of nationality laws of various countries, as contained in constitutions, statutes and treaties*, New York, Oxford university Press, 1929, pp. 27 (Publications of the Carnegie Endowment for International Peace, Division of International Law, 18) en P. De Beus, *Wet van 15 mei 1922 op de verwerving en het verlies der nationaliteit. Handleiding ten behoeve van openbare besturen en ambtenaars van den burgerlijken stand*, Leuven, De Vlaamsche Boekenhal, 1924, pp. 67-69.

gunst; enig wantrouwen tegenover deze Belgen, die aan hun nationaliteit verzaakt hadden, bleef aangewezen. De toelating van de Koning was nog steeds nodig om de nationaliteit terug te verwerven. Deze toestemming was niet nodig voor vrouwen die gehuwd geweest waren met een buitenlander, maar waarbij het huwelijk ontbonden was. De mogelijkheden, die toegekend waren aan de voormalige Belgen tot het verkrijgen van de Belgische nationaliteit, waren duidelijk ruimer dan voor de inwijkelingen van buitenlandse nationaliteit. Het afstammingsbeginsel bleef voor deze oud-Belgen een rol spelen.

De wet van 1909 betekende geen principiële koerswijziging in de Belgische nationaliteitswetgeving. De veranderingen die deze wet aan de nationaliteitsbepaling aanbracht, versterkten zowel het *ius sanguinis* als het *ius soli* en hadden een eenduidig resultaat. Deze wet etaleerde een ongebreideld geloof in het assimilatievermogen en de cohesie van de Belgische natie. De wet van 1909 was een cruciale stap in het liberaliseringproces van de nationaliteitswet. De wet bracht een drastische verlaging van de drempel tot de nationaliteit mee voor afstammelingen van immigranten.

De wijzigende Belgische nationaliteitswetgeving sloot aan bij een Europese trend. De 19de eeuwse liberale politieke cultuur stond voor een assimilatie van de vreemdeling in de natie.⁸⁵ De wet van 1909 bestendigde de positie van vrouwen binnen de nationaliteitswetgeving. Betekende dit dat er een eerste opening gemaakt werd voor vrouwen van Belgische oorsprong en dat ze niet totaal vreemd waren door een huwelijk met een buitenlander?

3. De periode na de Eerste Wereldoorlog: Op weg naar een onafhankelijke nationaliteit

Onmiddellijk na de Eerste Wereldoorlog breidden de rechten en plichten van de staatsburger zich uit. Alle mannelijke Belgen werden opgeroepen om hun dienstplicht te vervullen, en de opkomende verzorgingsstaat intensifieerde haar inspanning om de arbeiders te voorzien van een vervangingsinkomen bij het bereiken van een pensioensgerechtigde leeftijd of bij werkloosheid. De uitbreiding van de staatsfuncties leidde tot een explosie van publieke tewerkstelling. Het toegenomen belang van de Belgische nationaliteit ging gepaard met een restrictieve trend in de nationaliteitswetgeving.

Tijdens het interbellum werd op internationaal vlak de eenheid van nationaliteit binnen het echtpaar aangetast. Eveneens kwam het principe van de onafhankelijkheid van getrouwde vrouwen op. Maar

---

⁸⁵ F. Caestecker, "In het kielzog van de Natie-staat. De politiek van nationaliteitsverwerving, -toekenning en -verlies in België, 1830-1909", pp. 323-349 en F. Caestecker en A. Rea, "De Belgische nationaliteitswetgeving gedurende de 20ste eeuw. Een terugkeer naar de zelfbewuste natie of het koesteren van het wantrouwen?", pp. 59-118.

de graad van onafhankelijkheid in de wet varieerde van land tot land. In de Sovjet-Unie en de VS bijvoorbeeld kwam er in deze periode een totale onafhankelijkheid en gelijkheid tussen man en vrouw op vlak van de nationaliteitswetgeving. In andere landen, zoals België kwam er maar een relatieve onafhankelijkheid.⁸⁶

3.1. De wet van 1919

Het uitbreken van de Eerste Wereldoorlog in België resulteerde in België in een xenofobe reflex. Vanaf 6 februari 1916 werden de nationaliteitsopties van vreemdelingen afkomstig uit Duitsland opgeschort. Op 12 oktober 1918 nam de regering speciale controlematregelen, gericht tegen vreemdelingen én tegen Belgen door optie of naturalisatie. Bovendien werden de verblijfsvergunningen van Duitsers massaal geannuleerd.

Op 2 oktober 1919 diende Emile Vandervelde⁸⁷, Minister van Justitie, in de Kamer een wetsontwerp in dat korte metten maakte met de nationaliteitsopties van ‘vreemdelingen’, die afkomstig waren uit vijandelijke landen. De wet Vandervelde annuleerde alle nationaliteitsopties van ‘vreemdelingen’ afkomstig uit vijandelijke mogendheden en hun geallieerden met terugwerkende kracht, te rekenen vanaf 1 augustus 1914. De maatregel was ook van toepassing op nationaliteitsopties van ex-Belgen, die een vijandelijke nationaliteit hadden aangenomen en tijdens de oorlog hun oorspronkelijke Belgische nationaliteit hadden herkregen.

Eveneens kondigde de wet van 1919 een ‘sperperiode’ af in afwachting van een grondige en fundamentele herziening van de complete nationaliteitswetgeving. De ‘vijandelijke onderdanen’ konden voorlopig geen nieuwe optieaanvraag indienen. Ook werd er *tabula rasa* gemaakt met de automatische verwervingsmechanismen van de Belgische nationaliteit. De nu ongewenste ‘vreemdelingen’, die na het uitbreken van de oorlog automatisch Belg waren geworden, verloren hun nationaliteit. Deze gedernationaliseerde Belgen werden in het politieke discours niet als ex-Belgen gezien, maar als ‘vreemdelingen’. Al diegenen, die de nationaliteit hadden van een ‘vijandelijk’ land, werden als verdacht beschouwd. Loyaliteit werd gekoppeld aan etniciteit en bloedafstamming. De Kamercommissie

---

⁸⁶ P. Weil, “Le statut de la femme en droit de nationalité. Une égalité tardive”, pp. 123-143.

⁸⁷ Emile Guillaume Vandervelde was doctor in de rechten, doctor in de sociale wetenschappen, en speciaal doctor in de politieke wetenschappen. Hij was advocaat bij het Hof van Beroep in Brussel alsook Professor aan de ‘Ecole des Hautes Etudes’ te Brussel. Vandervelde was voorzitter van het bureau van de Socialistische Internationale te Brussel en Voorzitter van de Belgische Werkliedenpartij. Vandervelde werd voor de BWP minister tijdens Kabinet de Broqueville tijdens de Eerste Wereldoorlog. Hierna werd hij nog verscheidene malen minister, o.a. voor burgerlijke en militaire intendantie, justitie, buitenlandse zaken, volksgezondheid. Hij was Belgisch afgevaardigde bij de vredesconferentie te Versailles in 1919. Zie: R. De Vuldere, *Biografisch repertorium der Belgische parlementairen, senatoren en volksvertegenwoordigers van 1830 -1.8.1965*, Gent (onuitgegeven licentiaatverhandeling R.U.G.), 1965, volume X, pp. 4402-4407.

brengt slechts een aantal formele wijzigingen aan in het wetsvoorstel van Vandervelde. Zowel de Kamer als de Senaat keuren unaniem het wetsvoorstel goed.⁸⁸

3.2. Wet van 15 mei 1922

3.1.1. *De totstandkoming van de wet, en algemene principes*

De wijzigingen die in de nationaliteitswet van 15 mei 1922 plaatsvonden, kwamen voort uit de ervaringen uit de Eerste Wereldoorlog. De perceptie dat Duitse immigranten zich tijdens de oorlog ten dienste hadden gesteld van de bezetter, zorgde voor een anti-Duitse opwelling. Men zag dit als het verraad van de Duits-Belgische gemeenschap. Een bijkomend bewijs voor het wantrouwen tegenover de genaturaliseerde Duitsers, was de Duitse nationaliteitswet van 1913 die genaturaliseerde Duitsers de mogelijkheid bood hun oorspronkelijke nationaliteit te behouden, wat inging tegen de gangbare praktijk. Het geschokte vertrouwen in de Belgen van Duitse herkomst, zorgde ervoor dat de nationaliteitswet van 1909 grondig veranderd werd. In plaats van de overtuiging dat immigranten zich spontaan assimileerden in de Belgische staat, kwam nu een wantrouwige natie naar voor, die de loyaliteit van elke kandidaat-Belg grondig op proef stelde en verifieerde. Het vermogen van de Belgische samenleving om nieuwkomers te assimileren, werd gewantrouwd. Geboorte en verblijf in België waren geen bewijs meer van loyaliteit, waardoor de nationaliteitstoekenning aan tweedegeneratievreemdelingen ingevoerd in 1909 werd geschrapt. Het Belg worden, werd subjectiever ingevuld. Men wilde komaf maken met de “naïeve” wet van 1909: *“de nieuwe wetgeving beoogt twee eisen die zich even krachtig doen gelden: de noodzakelijkheid om een gastvrije wetgeving te behouden voor de vreemdelingen die verdienen naar rechten Belg te worden, daar zij door de in onze scholen genoten opvoeding of door een langdurig verblijf in België in feite bijna Belg zijn, en de noodzakelijkheid om het door de wetgever van 1909 aan de dag gelegde naïeve vertrouwen te laten varen, door het treffen van voorzorgsmaatregelen tegen de ongewenste vreemdeling, tegen dewelke men als minst bezwaar kan aanvoeren dat zij slechts de juridische voordelen, die de staat van Belg met zich meebrengt, wensen te bezitten, terwijl zij met hart en ziel aan hun oorspronkelijke nationaliteit verknocht blijven.”*⁸⁹

De oorspronkelijke regelgeving van het burgerlijk wetboek werd dus teruggeschoefd. Met de wet van 1922 werd de *ius soli* afgezwakt: het geboren en getogen zijn in België werd behouden als criteria, maar het werd voorwaardelijker ingevuld, zowel in de zin van de duur en het soort verblijf, alsook

⁸⁸ T. De Meester, “De Natie onder vuur. De impact van de Eerste en de Tweede Wereldoorlog op de juridische afbakening van het ‘eigen volk’ ”, In: *Bijdragen tot de Eigentijdse Geschiedenis*, 3 (1997), pp. 71-94 en A. Rommel, “Tweedegeneratievreemdelingen: waardige Belgen? Een onderzoek naar de juridische en administratieve praktijk van de optieprocedure te Antwerpen in de periode 1922-1933”, pp. 30-31.

⁸⁹ Kamer van Volksvertegenwoordigers, *Parlementaire documenten 1919-1920*, zitting van 24 juli 1920, n°440, *Memorie van Toelichting*, pp.1-2.

in de zin van de loyaliteitstoets van de rechtbank.⁹⁰ Het *ius sanguinis* en *ius educationis* werd belangrijker.⁹¹ Dit was grotendeels het gevolg van het nationalisme en de xenofobie, die de Eerste Wereldoorlog met zich meebracht had.⁹² In de *Code Civil* werd er geopteerd voor het *ius sanguinis*, aangevuld met *ius soli*. Met de wet van 1909 werd de nationaliteitsverwerving geliberaliseerd, deze ging heel wat verder dan een dubbele *ius soli*. Ook buitenlanders geboren in België en wiens vader minstens tien jaar in België verbleven had of die er zelf minstens zes jaar gewoond hadden, verwierven de Belgische nationaliteit bij hun meerderjarigheid. De wetgever legde ook de nadruk op het *ius educationis*.⁹³

Men was er zich terdege van bewust dat men, door een vrouw toe te staan te kiezen welke nationaliteit ze aanneemt tijdens het huwelijk, inging tegen de gehanteerde doctrine van de familie-eenheid. *“Dans cette hypothèse, l’unité de la famille subira une atteinte assez grave. Il y a quelques années, on aurait vraisemblablement reculé un semblable résultat.”*⁹⁴

In de aanloop naar de wet van 1922 werden er verschillende argumenten voor en tegen de familie-eenheid naar voor geschoven. In een rapport van de heer Gérard Galopin⁹⁵, professor aan de Universiteit van Luik, en de heer François Morelle⁹⁶, adviseur aan het Hof van Beroep in Brussel werd er aangeraden om verschillende nationaliteiten binnen één gezin te vermijden, en dus de familie-eenheid te bewaren.

“Il importe, d’autre part, de conserver dans une sage mesure le principe de l’unité de nationalité au foyer domestique. Il convient, autant qu’il est possible, d’éviter le cumul des nationalités qui engendre le conflit des lois et peut engendrer des conflits familiaux. Aussi le projet n’a-t-il pas cru devoir accor-

⁹⁰ Kamer van Volksvertegenwoordigers, *Parlementaire documenten 1919-1920*, zitting van 24 juli 1920, n°440, annexe, Rapport van Mm. Galopin en Morelle, *Projet de loi sur l’acquisition et la perte de la nationalité*, pp. 3-14.

⁹¹ Met *ius educationis* verwijst men naar de socialisatie in een Belgische onderwijsinstelling. Dit werd gezegd door M. Pirard bij toelichting van zijn rapport: *Kamer van Volksvertegenwoordigers, Parlementaire handelingen 1920-1921*, zitting van 15 juni 1921, pp. 1625.

⁹² F. Caestecker en A. Rea, “De Belgische nationaliteitswetgeving gedurende de 20ste eeuw. Een terugkeer naar de zelfbewuste natie of het koesteren van het wantrouwen?”, pp. 59-118 en M. Liénard-Ligny, “Nationality Law in Belgium and Luxembourg”, pp. 193-213.

⁹³ *Pasinomie*, 1922, n° 157, pp. 97-131 en *Moniteur Belge*, 25 mei 1922, *Wet op de verwerving en het verlies van de nationaliteit*, pp. 3934-3938, artikel 12 en 13.

⁹⁴ *Senaat, parlementaire documenten 1921-1922*, zitting van 7 maart 1922, n°18, *Rapport de la Commission de la Justice, chargée d’examiner le Projet de Loi relatif à l’acquisition et à la perte de la nationalité*.

⁹⁵ Gérard Galopin, was in 1876 substituut van de procureur des Konings in Neufchâteau in 1876, en in 1877 in Verviers. Vervolgens werd hij benoemd tot professor in de rechten aan de Universiteit van Gent in 1877. In 1885 transfereerde hij naar de universiteit van Luik. Zie: *Ugent Memorialis*, <http://www.ugentmemorialis.be/memorialis-view?q=mem01:000000121>, geconsulteerd op 2/03/2011.

⁹⁶ François Morelle was actief in de 7de kamer, later in de 8ste kamer van ‘cour d’appel’ van Brussel sinds 24/1/1914. Hij werd benoemd tot Officier in de Leopoldsorde, hij was drager van het civiel kruis 1ste klasse. Zie: *Almanach Royal officiel de Belgique : Annuaire du personnel des Institutions Publiques de Belgique*, 1920, pp. 238-239.

der à la femme Belge qui épouse un étranger d'une nationalité déterminée le droit de garder, malgré son mariage, la nationalité belge."⁹⁷ Als ze terug Belg wenste te worden, waarom haar dan deze gunst toekennen, zonder enige garantie wat betreft haar werkelijke gevoelens ten opzichte van de vreemde natie, waartoe zij volgens de wet behoorde? Men stelde dat een vrouw hier misschien ook geen behoefte aan had. Waarom zou men haar dan ook de Belgische nationaliteit weer opleggen? "*Il n'y a aucune raison de disposer que la femme qui a cessé d'être Belge, en vertu de l'article 16, 2° ou 3°, recouvre cette qualité de plein droit après la dissolution de son mariage, même si elle n'a cessé de résider en Belgique. Il se peut que cette femme ne tienne pas à redevenir Belge. Pourquoi lui imposer cette qualité malgré elle? Si elle désire redevenir Belge, pourquoi lui accorder cette faveur, sans aucune garantie en ce qui concerne ses véritables sentiments à l'égard de la nation étrangère à laquelle elle appartient de droit?*"⁹⁸ Het advies van het rapport werd echter niet gevolgd: "*Il est des lors inadmissible qu'à une époque où l'on tend de plus en plus à respecter l'individualité de la femme dans les actes de la vie civile de mari puisse, par une décision qui n'émane que de lui, lui imposer, peut-être contre son gré, un changement de nationalité.*"⁹⁹

Tijdens de discussie in de Kamer van Volksvertegenwoordigers was het breken met de familie-eenheid niet per se een moeilijke aangelegenheid. Emile Vandervelde, de socialistische Minister van Justitie op dat moment, verdedigt zijn voorstel met vuur. "*[...] J'estime qu'il y a une très grande importance à ce que la femme belge puisse, en se mariant, conserver la nationalité belge. Il suffit de songer à ce qui s'est passé avant la guerre.*" Vandervelde haalt twee voorbeelden aan om zijn betoog te staven. Een vrouw die een Duitser huwt, wordt Duitse. Misschien heeft ze spijt gekregen van het feit dat ze haar nationaliteit van herkomst verloren heeft toen de oorlog gekomen is. We hebben verschillende pijnlijke voorbeelden hiervan gezien, zo stelt Vandervelde, wat een voldoende reden is om "*si une nouvelle catastrophe devait se produire, nous n'eussions pas sur la conscience de n'avoir pas donné aux femmes belges le moyen d'éviter de telles situations.*" In aanvulling op deze overweging is er volgens Vandervelde nog een tweede: in veel gevallen is het in het belang van een vrouw dat ze haar oorspronkelijke nationaliteit kan behouden. Hij dacht aan het volgende geval: een Belgi-

⁹⁷ Kamer van Volksvertegenwoordigers, *Parlementaire documenten 1919-1920*, zitting van 24 juli 1920, n°440, annexe, Rapport van Mm. Galopin en Morelle, *Projet de loi sur l'acquisition et la perte de la nationalité*, pp. 3-14.

⁹⁸ Kamer van Volksvertegenwoordigers, *Parlementaire documenten 1919-1920*, zitting van 24 juli 1920, n°440, annexe, Rapport van Mm. Galopin en Morelle, *Projet de loi sur l'acquisition et la perte de la nationalité*, pp. 3-14.

⁹⁹ Kamer van Volksvertegenwoordigers, *Parlementaire documenten 1920-1921*, zitting van 20 mei 1921, n°289, *Rapport fait, au nom de la section centrale, par M. Pirard*, pp. 1-12, rapport over: 1° *Projet de loi concernant la déchéance de la qualité de Belge et l'interdiction de certains droits civils et politiques* (Kamer van Volksvertegenwoordigers, parlementaire documenten 1919-1920, zitting van 3 januari 1920, n°38, pp. 1-10) en 2° *projet de loi relatif à l'acquisition et à la perte de la nationalité* (Kamer van Volksvertegenwoordigers, parlementaire documenten 1919-1920, zitting van 24 juli 1920, n°440, pp. 1-2).

sche vrouw huwt met een echtgenoot uit een ander land, door deze gebeurtenis wordt deze vrouw een vreemdelinge. Wanneer ze later terugkeert naar België, en ze zich in levensonderhoud wil voorzien, en ze gekwalificeerd is om het beroep van ambtenaar uit te oefenen, zou de minister niets liever doen dan te vragen haar te benoemen, maar hij is in de onmogelijkheid om dat te doen, want door haar huwelijk is ze geen Belg meer. Vandervelde achtte het dan ook noodzakelijk, uit respect voor de ‘persoonlijkheid’ van een vrouw, haar het recht te geven om Belg te blijven, als zij dat wenst.¹⁰⁰

Mechelynck, liberaal en de 2de ondervoorzitter van de kamer van volksvertegenwoordigers¹⁰¹, moest meer overtuigd worden van het idee: *“Si on peut admettre, en raison de ce qui s’est passé, qu’une disposition transitoire donne l’occasion aux femmes d’origine Belge de recouvrer la qualité de Belges, il semble difficile de consacrer en principe que la femme pourra toujours, au moment de son mariage, conserver sa nationalité belge, c’est, me semble-t-il, porter atteinte au principe essentiel [...], le mariage, établissant l’unité de la famille au point de vue de la nationalité.”* Mechelynck stelt echter ook vragen bij de contradictie die men zou willen creëren door Belgische vrouwen in staat te stellen hun nationaliteit te behouden bij het huwelijk met een buitenlander, terwijl die mogelijkheid niet gegeven zou worden aan buitenlandse vrouwen die huwden met een Belg.¹⁰²

Pirard¹⁰³, rapporteur, vond het wel wenselijk om de wet door te voeren: *“Il est, en définitive, l’application d’un de ces principes directeurs dont se sont inspirés les auteurs de l’avant-projet et que j’ai exposés moi-même au début de ce débat: à savoir le souci de respecter l’individualité juridique de la femme en matière de nationalité et de ne pas lui imposer, contre son gré, une nationalité étrangère, pas plus d’ailleurs que de lui faire acquérir, contre son gré, la nationalité belge.”* Volgens Pirard was nationaliteit van secundair belang bij het afsluiten van een huwelijk: *“[...] on se laisse guider par des considérations de sympathie, d’affection, de convenance. On ne peut dire que celui qui obéit à*

¹⁰⁰ Kamer van Volksvertegenwoordigers, *Parlementaire Handelingen 1920-1921*, zitting van 22 juni 1921, pp. 1738-1739.

¹⁰¹ Mechelynck was advocaat aan het Hof van Beroep in Gent, alsook stafhouder van de orde der advocaten. Sedert 18 mei 1919 was hij ere-plaatsvervangend rechter bij de rechtbank van Gent. Tijdens de periode 28/11/1918 – 13/10/1919 was hij 1ste ondervoorzitter van de Kamer van Volksvertegenwoordigers, vanaf 16/12/1919 tot 20/03/1924 was hij de 2de ondervoorzitter van de kamer. Zie: R. De Vuldere, *Biografisch repertorium der Belgische parlementairen, senatoren en volksvertegenwoordigers van 1830 -1.8.1965*, pp. 3777-3778.

¹⁰² Kamer van Volksvertegenwoordigers, *Parlementaire Handelingen 1920-1921*, zitting van 22 juni 1921, pp. 1738-1739.

¹⁰³ Henri Louis Joseph Pirard, socialistische volksvertegenwoordiger, zetelde van 20/11/1921 tot 29/5/1927 in de Kamer van Volksvertegenwoordigers. Hij was doctor in de rechten, o.a. Professor in de leergangen van algemene sociologie, strafrechterlijke sociologie en het strafrecht aan het “Institut des Hautes Etudes” te Brussel, sedert 1900. Zie: R. De Vuldere, *Biografisch repertorium der Belgische parlementairen, senatoren en volksvertegenwoordigers van 1830 -1.8.1965*, pp. 1640-1641.

l'un de ces mobiles a, par le fait même, l'intention explicite d'abandonner sa nationalité d'origine. Il y a là deux facteurs distincts dont il faut tenir compte. C'est pourquoi je pense que, malgré tout, il faut réserver à la femme, dans l'hypothèse envisagée par notre texte, le droit de conserver sa nationalité belge, aussi bien dans l'avenir que pour le passé."¹⁰⁴

Vandervelde probeerde als volgt de kwestie van het breken met de familie-eenheid te beslechten. Volgens hem zou het een kwestie van tijd geweest zijn dat de buitenlandse echtgenoten van Belgische vrouwen de Belgische nationaliteit hadden aangevraagd doormiddel van naturalisatie, "we moeten erkennen dat we haar het recht niet kunnen ontzeggen om Belg te worden en haar oorspronkelijke nationaliteit te behouden. Is het niet logisch dat we aan een Belgische vrouw het recht zouden toekennen om haar nationaliteit te behouden?" Volgens Vandervelde was het een sterk argument wanneer hij dacht aan de gebeurtenissen uit hun recente verleden. Waarom een Belgische vrouw die Duits was geworden ontzeggen opnieuw Belgisch te worden? Hij ziet het niet alleen in het belang van het verleden, maar ook in het belang van de toekomst. "Een vrouw kan alle redenen hebben van de wereld om met een buitenlander te willen trouwen, maar zij kan ook alle redenen van de wereld hebben om niet de buitenlandse nationaliteit te willen verwerven." Als een Belgische vrouw huwt met iemand van een bepaalde nationaliteit, wanneer later, de ene nationaliteit in conflict komt met een andere nationaliteit, kan ze het wenselijk vinden, om sentimentele redenen, haar oorspronkelijke nationaliteit te behouden. Langs de andere kant kunnen er volgens Vandervelde ook andere redenen zijn. Wanneer ze huwt met een buitenlander, kan deze vrouw wensen haar nationaliteit te behouden om bijvoorbeeld de uitoefening van haar openbaar ambt verder te zetten. "Gaat u haar broodwinning automatisch ontnemen door haar een nationaliteit op te leggen die ze niet wenst?" Zo beëindigde Vandervelde zijn betoog.¹⁰⁵ De retoriek van de Eerste Wereldoorlog was nooit ver weg.

Omwille van de morele onafhankelijkheid van een vrouw en het patriottistisch gevoel gingen alle parlementariërs overstag. Men verwoordde het als volgt: "un respect croissant pour l'indépendance morale de la femme; une légitime exaltation de l'idée de patrie, d'où il résulte que l'on n'admet plus qu'un être humain, fût-ce une épouse, puisse être contraint de renoncer à sa nationalité. On ne sau-

¹⁰⁴ Kamer van Volksvertegenwoordigers, *Parlementaire Handelingen 1920-1921*, zitting van 22 juni 1921, pp. 1738-1739.

¹⁰⁵ Kamer van Volksvertegenwoordigers, *Parlementaire Handelingen 1920-1921*, zitting van 22 juni 1921, pp. 1738-1739.

rait toutefois méconnaître les difficultés qui pourraient dériver du fait que la femme mariée qui veut rester Belge, pourrait néanmoins être investie en même temps d'une nationalité étrangère."¹⁰⁶

De nieuwe wet werd in de Kamer van Volksvertegenwoordigers door iedereen goedgekeurd. In de senaat leidt het wetsvoorstel nog tot minder discussie, alle 94 aanwezige vertegenwoordigers stemmen voor. De nieuwe wet op het (her)verkrijgen en verlies van de Belgische nationaliteit was aangenomen.¹⁰⁷

Met de wet van 1922 moest een kandidaat-Belg zich publiekelijk uitspreken over zijn emotionele band met België. De criteria om te kunnen opteren voor de Belgische nationaliteit werden aangescherpt. De wetgever bood in België geboren vreemdelingen de mogelijkheid om te opteren voor de Belgische nationaliteit, indien ze het jaar voor hun meerderjarigheid in België verbleven, en mits een verblijfsduur van negen jaar, ingekort tot zes jaar indien de kandidaat-Belg tussen 14 en 18 jaar in België had verbleven. Het vertoeven in België tijdens de kinderjaren en in het bijzonder in de jaren dat men intellectueel en moreel gevormd werd, creëerde immers een emotionele band met België. Ook moest elke kandidaat-Belg afstand doen van zijn vorige nationaliteit, omdat men vond dat men geen verplichtingen tegenover twee staten op zich kon nemen. Met de gebeurtenissen van de Eerste Wereldoorlog in gedachten, konden deze belangen met elkaar in strijd zijn.¹⁰⁸

De vereiste verblijfsduur, de eis tot afstand van de nationaliteit en de geboorte in België werden nog niet als voldoende voorwaarden beschouwd om tot Belg verklaard te worden. De rechterlijke macht, als bewaker van de toegangspoort tot de Belgische nationaliteit, kreeg een discretionaire bevoegdheid toegewezen bij de nationaliteitsverklaring. De rechtbank moest nagaan of de kandidaat-Belg tot de Belgische natie kon gerekend worden. De wetgevende macht gaf haar vertrouwen aan de rechterlijke macht om de notie 'geschiktheid' in te vullen. De rechterlijke macht bleef tweedegeneratievreemdelingen als sluimerende Belgen beschouwen. Op basis van daden gericht tegen België, konden hun staat van Belg ontzegd worden.¹⁰⁹

De naturalisatieprocedure werd ook aangepast door de wet van 1922. Een vrouw die samen met haar man om een staats- of een gewone naturalisatie verzocht, had niet te voldoen aan deze bepaalde voorwaarden. Deze voorwaarden, die dus enkel betrekking hadden op een man, waren de volgende: de aanvrager moest in de eerste plaats 25 jaar oud zijn voor een staatsnaturalisatie en 22 jaar

¹⁰⁶ *Pasinomie*, 1922, n° 157, pp. 126 en *Senaat, parlementaire documenten 1921-1922*, zitting van 7 maart 1922, n°18, *Rapport de la Commission de la Justice, chargée d'examiner le Projet de Loi relatif à l'acquisition et à la perte de la nationalité*.

¹⁰⁷ *Kamer van Volksvertegenwoordigers, Parlementaire Handelingen 1920-1921*, zitting van 28 juli 1921, pp. 2375 en *Senaat, Parlementaire Handelingen 1921-1922*, zitting van 22 maart 1921, pp. 408-416.

¹⁰⁸ *Pasinomie*, 1922, n° 157, pp. 97-131 en *Moniteur Belge*, 25 mei 1922, *Wet op de verwerving en het verlies van de nationaliteit*, pp. 3934-3938, artikel 12 en 13.

¹⁰⁹ *Pasinomie*, 1922, n° 157, pp. 97-131 en *Moniteur Belge*, 25 mei 1922, *Wet op de verwerving en het verlies van de nationaliteit*, pp. 3934-3938, artikel 12 en 13.

oud voor een gewone naturalisatie, en op zijn minst, in het geval van staatsnaturalisatie 10 jaar en voor gewone naturalisatie 5 jaar, in België of in de Kolonie zijn ‘gewone’ verblijfplaats hebben. Dit tijdsbestek wordt echter gehalveerd tot 5 jaar voor een staatsnaturalisatie en vermindert tot 2 jaar voor een gewone naturalisatie, wanneer de aanvrager gehuwd is met een vrouw van Belgische afkomst, of deze weduwnaar is of uit de echt gescheiden is van een vrouw van Belgische afkomst, *als* hij één of meerdere nakomelingen heeft. Dit laatste geldt ook voor een buitenlandse vrouw die met een Belg gehuwd is.¹¹⁰

De wetgever wilde voorkomen dat iemand twee verschillende nationaliteiten zou bezitten: een vreemde nationaliteit en een Belgische. Deze persoon zou dan verplichtingen hebben ten opzichte van beide landen waarvan hij afhankelijk is, hetwelk in bepaalde gevallen bijzonderlijk ongewenste tegenstrijdigheden en moeilijkheden zou doen ontstaan, zoals bijvoorbeeld met betrekking tot de militaire verplichtingen. Het beginsel dat gehanteerd wordt op vlak van verlies van nationaliteit is dat diegene die een vreemde nationaliteit verkrijgt, daardoor de Belgische nationaliteit verliest.¹¹¹

Volgens artikel 18 van de wet van 1922 verloor men de staat van Belg ten eerste dus door het vrijwillig aannemen van een vreemde nationaliteit. De twee volgende punten hadden betrekking op een vrouw: verlies door *“de vrouw die huwt met een vreemdeling van een bepaalde nationaliteit, indien zij de nationaliteit van haar man krachtens de vreemde wet verkrijgt”* en *“door de vrouw wier man uit eigen wil eene vreemde nationaliteit verkrijgt, indien ook zij de nationaliteit van haar man krachtens de vreemde wet verkrijgt”*. Ten vierde en laatste was er verlies van nationaliteit door minderjarige kinderen waarvan de vader een vreemde nationaliteit had aangenomen. Dit stond al in de *Code Civil*. Maar wat vernieuwend was in de wet van 1922 was dat de mogelijkheid gecreëerd werd voor deze vrouwen, die op een van deze twee genoemde manieren hun oorspronkelijke nationaliteit verloren, dat ze bij hun huwelijk zelf konden kiezen welke nationaliteit ze zouden aannemen. In de overgangsbepalingen werden vrouwen, die reeds door het huwelijk of naturalisatie van hun echtgenoot een buitenlandse nationaliteit verworven hadden, in de mogelijkheid gesteld om alsnog de Belgische nationaliteit te hernemen.¹¹²

---

¹¹⁰ *Pasinomie*, 1922, n° 157, pp. 97-131 en *Moniteur Belge*, 25 mei 1922, *Wet op de verwerving en het verlies van de nationaliteit*, pp. 3934-3938, artikel 12 en 13.

¹¹¹ P. De Beus, *Wet van 15 mei 1922 op de verwerving en het verlies der nationaliteit. Handleiding ten behoeve van openbare besturen en ambtenaars van den burgerlijken stand*, pp. 63.

¹¹² P. De Beus, *loc. cit.*

3.1.2. Toepassing van de wet

Zover de wet in theorie, maar hoe ging dit nu in de praktijk? We bekijken de punten die relevant zijn vanuit het aspect gender.¹¹³

3.1.2.1. Verlies en behouden van de nationaliteit bij huwelijk

Een belangrijke vernieuwing in de nationaliteitswetgeving met de wet van 1922 op vlak van gender was de mogelijkheid, dat een vrouw haar oorspronkelijke nationaliteit kon behouden na een huwelijk met een buitenlander, door een verklaring af te leggen.

Maar een vrouw verloor nog wel steeds automatisch haar nationaliteit. Artikel 18 van de wet van 1922 regelt het verlies van nationaliteit. Hoe werd het verlies van nationaliteit door vrouwen bij een huwelijk met een buitenlander door deze wet gerechtvaardigd?

“Een Belgische vrouw die huwt met een vreemdeling wordt geacht te weten dat zij één familie zal uitmaken met haar man en te willen dat zij de nationaliteit volgt van deze vreemdeling,” zo stelt P. De Beus, substituut-procureur des Konings van Turnhout in zijn handleiding voor de openbare besturen en de ambtenaren van de burgerlijke stand. Indien de echtgenoot een dubbele nationaliteit¹¹⁴ heeft zal de bepaling op een Belgische vrouw niet van toepassing zijn. Ze blijft dus gewoon Belg. Wanneer de Belgische echtgenoot van een vrouw vrijwillig een vreemde nationaliteit aanneemt, en dus de Belgische nationaliteit verliest, moet zij deze van haar echtgenoot volgen indien zij deze ook verwerft volgens de buitenlandse wet. De Belg die met deze vrouw gehuwd is, kan vrijwillig en van rechtswege en na de vereiste verklaring van afstand¹¹⁵ te hebben gedaan, de Belgische nationaliteit verliezen. Een vrouw verliest dus haar hoedanigheid van Belg slechts op het ogenblik dat haar man de vreemde nationaliteit heeft verworven. Hier moet de buitenlandse wet eveneens een bepaling van wederkerigheid bevatten: de buitenlandse wet moet bepalen dat zij de staat van haar man volgt.

---

¹¹³ Over bepaalde zaken hadden we nog vragen, zoals hoe de wet onthaald werd en wat de praktische gevolgen en problemen waren rond deze wet. Hieromtrent hebben we geen informatie gevonden, ondanks het raadplegen van de omzendbrieven van de Minister van Justitie, en tijdschriften over wet en recht: *Verzameling van omzendbrieven, dienstvoorschriften en andere bescheiden door het Ministerie van Justitie uitgegeven of dit departement betreffende*, Brussel, Impremerie du Moniteur Belge, derde reeks, 1922; *Verzameling van omzendbrieven, dienstvoorschriften en andere bescheiden door het Ministerie van Justitie uitgegeven of dit departement betreffende*, Brussel, Impremerie du Moniteur Belge, derde reeks, 1923; *Verzameling van omzendbrieven, dienstvoorschriften en andere bescheiden door het Ministerie van Justitie uitgegeven of dit departement betreffende*, Brussel, Impremerie du Moniteur Belge, derde reeks, 1924-1925; *Verzameling van omzendbrieven, dienstvoorschriften en andere bescheiden door het Ministerie van Justitie uitgegeven of dit departement betreffende*, Brussel, Impremerie du Moniteur Belge, derde reeks, 1926-1927 en *Journal des Tribunaux. Faits et débats Judiciaires. Jurisprudence, Bibliographie. Législation, Notariat*. Brussel, Larcier, 1922-1926.

¹¹⁴ Er wordt niet gespecificeerd of dat deze dubbele nationaliteit bestaat uit een ‘vreemde’ en Belgische nationaliteit, of twee ‘vreemde’ nationaliteiten zodat een Belgische vrouw haar nationaliteit zou kunnen behouden.

¹¹⁵ Een “verklaring van afstand” moet slechts afgelegd worden bij een vrijwillige naturalisatie.

In beide hierboven beschreven gevallen verliest een Belgische vrouw, ten opzichte van de Belgische wetgeving haar nationaliteit van rechtswege. Dit is echter geen algemene regel: in deze beide gevallen kon zij echter, indien zij Belg was door afkomst en zij dat wenste, haar nationaliteit van Belg behouden door een verklaring af te leggen, binnen zes maanden vanaf de dag van het huwelijk of vanaf de dag waarop haar man opgehouden had Belg te zijn.¹¹⁶ Deze verklaring moest afgelegd worden hetzij voor de ambtenaar van de burgerlijke stand in haar verblijfplaats in België, hetzij voor de diplomatieke of consulaire ambtenaren van België in het buitenland. De mogelijkheid om een verklaring af te leggen voor de diplomatieke of consulaire ambtenaren van België in het buitenland klinkt contradictorisch ten opzichte van de vereiste van verblijf in België.¹¹⁷ De verklaringen werden overgeschreven in het register van de geboorteakten of in een *in duplo* gehouden bijzonder register.¹¹⁸ De ambtenaar van de burgerlijke stand trad op zonder bijstand van getuigen. Van deze verklaringen werd melding gemaakt in de geboorteakte.¹¹⁹ De staat van Belg door geboorte was voldoende vastgesteld, indien bewezen was dat de ouder van de verzoeker, van wiens of wier nationaliteit de zijne afhing, de staat van Belg bezat.¹²⁰

De ambtenaar van de burgerlijke stand moest verschillende punten nagaan wanneer hij zo'n verklaring ontving. Zo moest o.a. gecontroleerd worden of deze vrouw, die een verklaring aflegde, weldegelijk Belgische was van afkomst en ze de 'vreemde' nationaliteit verworven had¹²¹, of de verklaring

---

¹¹⁶ De vereiste van verblijf wordt verder niet gespecificeerd. *Pasinomie*, 1922, n° 157, pp. 97-131 en *Moniteur Belge*, 25 mei 1922, *Wet op de verwerving en het verlies van de nationaliteit*, pp. 3934-3938, artikel 18 en 19 en P. De Beus, *Wet van 15 mei 1922 op de verwerving en het verlies der nationaliteit. Handleiding ten behoeve van openbare besturen en ambtenaars van den burgerlijken stand*, pp. 67-69.

¹¹⁷ Enige argumentatie hieromtrent hebben we niet teruggevonden.

¹¹⁸ De ambtenaar die de verklaring heeft geakteerd in de registers van de geboorteakten of in een in duplo gehouden register, moet, indien de geboorteakte van een vrouw niet in zijn gemeenteboeken werd ingeschreven (ze verblijft dus in een andere gemeente dan waar ze geboren werd), een uittreksel van de verklaring, die aan de ambtenaar gebeurde, sturen naar de gemeente waar de vrouw geboren is. Aldaar kan de randmelding gemaakt worden. In elk geval moet de ambtenaar ook om een randmelding verzoeken op de Griffie van de rechtbank van eerste aanleg, waar zich het dubbel van de geboorteakte van de vrouw bevindt.

¹¹⁹ *Pasinomie*, 1922, n° 157, pp. 97-131, *Moniteur Belge*, 25 mei 1922, *Wet op de verwerving en het verlies van de nationaliteit*, pp. 3934-3938, artikel 22 en P. De Beus, *Wet van 15 mei 1922 op de verwerving en het verlies der nationaliteit. Handleiding ten behoeve van openbare besturen en ambtenaars van den burgerlijken stand*, pp. 67-69.

¹²⁰ *Pasinomie*, 1922, n° 157, pp. 97-131, *Moniteur Belge*, 25 mei 1922, *Wet op de verwerving en het verlies van de nationaliteit*, pp. 3934-3938, artikel 23 en P. De Beus, *Wet van 15 mei 1922 op de verwerving en het verlies der nationaliteit. Handleiding ten behoeve van openbare besturen en ambtenaars van den burgerlijken stand*, pp. 67-69.

¹²¹ In zowel het geval dat een vrouw gehuwd is met een buitenlander als dat haar echtgenoot een vreemde nationaliteit aangenomen heeft, moet de bevoegde ambtenaar ook nagaan of de vreemde wet krachtens welke de echtgenoot van de comparante, die de vreemde nationaliteit verwierf, de wederkerigheid aanneemt. Dit wil concreet zeggen dat bijvoorbeeld wanneer een Belgische vrouw huwt met een buitenlander, krachtens de bepaling van deze landswet de nationaliteit van haar man volgt. Indien er geen wederkerigheid is, zal een vrouw haar nationaliteit niet verliezen en hoeft zij geen verklaring af te leggen tot behoud van haar oorspronkelijke nationaliteit. Aangezien het onderzoek naar de vreemde wetgeving dikwijls tot problemen en moeilij-

binnen de zes maanden na het huwelijk of verandering van nationaliteit door de echtgenoot gebeurd was¹²², alsook de bevoegdheid¹²³ van de ambtenaar zelf.

Nadat een vrouw bewezen heeft dat zij aan de voorwaarden voldoet, kan de ambtenaar oordelen of de verklaring doelmatig is of niet. Indien de ambtenaar vindt dat dit niet het geval is, zou hij, niet kunnen verplicht worden de verklaring te akteren. Indien de verklaring geakteerd werd bijvoorbeeld na de periode van zes maanden, door vonnis van de burgerlijke rechtbank, op vordering van het Openbaar ministerie, wanneer het algemeen belang bij de zaak gemoeid is, ofwel op aanleg van een belanghebbende partij, zou het nietig verklaard kunnen worden. In het geval dat de ambtenaar twijfelt of hij al dan niet een verklaring zou mogen inschrijven, doet hij er goed aan om de Procureur des Konings van het rechtsgebied te raadplegen.¹²⁴

Een belangrijke vraag die gesteld moet worden is of een vrouw die de verklaring wil afleggen, bijgestaan moet worden door haar echtgenoot. P. De Beus, substituut-procureur des Konings van Turnhout, schrijft in zijn handleiding voor de openbare besturen en ambtenaren van de burgerlijke stand het volgende: *“Merken we op, zoals wij reeds aanstipten, dat de nieuwe wetgeving ten opzichte der vrouw bezielde is met een ruime opvatting harer onafhankelijke nationaliteit voor wat aangaat de keuze der nationaliteit. Welnu, aannemen dat de vrouw moet bijgestaan en gemachtigd worden door haar man, ten einde hare verklaring te kunnen afleggen, zou gewis indruischen tegen de inzichten van den wetgever. Daarom meenen wij dat zij die machtiging niet noodig heeft. Anderzijds, indien de man met zijne vrouw vóór den ambtenaar verschijnt ten einde aan de verklaring der vrouw meer kracht bij te zetten, mag de ambtenaar in de akte bijvoegen dat de verklaring, zoo de man het verlangde, geschied is met de toestemming van den echtgenoot. Deze zou dus de akte mogen teekenen zoowel als de vrouw.”*¹²⁵

Dat een vrouw zonder de toestemming van haar echtgenoot een verklaring kon afleggen werd vastgelegd in de wet van 1926.

---

heden leidt, doet de ambtenaar er goed aan in geval van twijfel, de procureur des Konings van het rechtsgebied te raadplegen.

¹²² Zij zal dus, in het geval ze gehuwd is met een buitenlander, een uittreksel uit haar huwelijksakte moet voorleggen, of wanneer ze samen met haar echtgenoot van nationaliteit wisselde, “een behoorlijk en volledig bewijs” dat haar man de vreemde nationaliteit heeft verworven.

¹²³ Dit is namelijk de ambtenaar van de Burgerlijke Stand van de verblijfplaats in België, indien de verklaring in België afgelegd wordt. De verblijfplaats, in de zin van de nationaliteitswetgeving, is de *werkelijke* verblijfplaats, en niet noodzakelijk de *wettelijke* woonst.

¹²⁴ P. De Beus, *Wet van 15 mei 1922 op de verwerving en het verlies der nationaliteit. Handleiding ten behoeve van openbare besturen en ambtenaars van den burgerlijken stand*, pp. 67-69.

¹²⁵ P. De Beus, *loc. cit.*

3.1.2.2. Hernemen van de Belgische nationaliteit

We dienen hier nog iets uitgebreider in te gaan op het terugverwerven van de nationaliteit, artikel 19 in de wet van 1922. In twee gevallen zijn het herkrijgen van nationaliteit toegestaan: dit door vrouwen wiens echtgenoot vrijwillig een vreemde nationaliteit aangenomen heeft en door het huwelijk met een buitenlander, alsook door kinderen die een vreemde nationaliteit hebben verkregen doordat de persoon die over hen het bewaarrecht uitoefent, vrijwillig van nationaliteit veranderd is.

Volgens de wetgever bestaat er geen enkele reden om het terugbekomen van de staat van Belg te vergemakkelijken voor hem, die de staat vrijwillig verloren heeft. Wil de oud-Belg de Belgische nationaliteit herverkrijgen, moet hij zich aan de voorwaarden voor naturalisatie onderwerpen. De wetgever wilde de absolute garantie dat deze vrouwen in kwestie loyaal zijn tegenover België en zich met hun vaderland verbonden voelden. De etnisch-biologische afkomst van de betrokkenen staat niet langer garant voor loyaliteit tegenover en een gevoel van verbondenheid met de natie. Deze categorie van ex-Belgen was aangewezen op een optieprocedure. Het is de rechtbank die, zoals dat was bij alle vreemdelingen, moest vaststellen of de aanvragers wel de 'juiste sentimenten' bezaten. De minimumvoorwaarden werden voor deze categorieën wel versoepeld, maar de automatische verwervingsmechanismen van de Belgische nationaliteit maken plaats voor een restrictieve, discretionaire en geïndividualiseerde procedure.¹²⁶

De voorwaarden voor een vrouw om haar oorspronkelijke Belgische nationaliteit te herkrijgen zijn de volgende:

Het verlies van de Belgische nationaliteit door een vrouw moet voortkomen uit de volgende twee feiten:

- a) Een vrouw heeft de nationaliteit verloren door huwelijk met een buitenlander, ze is Belgische door afkomst, én ze heeft geen verklaring afgelegd binnen de zes maanden vanaf de dag van haar huwelijk om haar nationaliteit te behouden.
- b) Een vrouw is gehuwd geweest met een man die tijdens het huwelijk, uit eigen wil een vreemde nationaliteit heeft aangenomen, Belg zijnde door afkomst, én heeft geen verklaring afgelegd voor behoud van haar oorspronkelijke nationaliteit binnen de zes maanden waarop haar man heeft opgehouden Belg te zijn.

We kunnen deze nog verder in detail bekijken:

Ten eerste moet een vrouw Belg zijn door afkomst, dus door afstamming of geboorte, voor zij het verlies van haar oorspronkelijke nationaliteit onderging. Een vrouw die geen Belg is van afkomst, kan

---

¹²⁶ P. De Beus, *Wet van 15 mei 1922 op de verwerving en het verlies der nationaliteit. Handleiding ten behoeve van openbare besturen en ambtenaars van den burgerlijken stand*, pp. 73-74 en A. Rommel, "Tweedegeneratievreemdelingen: waardige Belgen? Een onderzoek naar de juridische en administratieve praktijk van de optieprocedure te Antwerpen in de periode 1922-1933", pp. 38.

niet genieten van de gunst die verleend wordt door artikel 19. Zo kan bijvoorbeeld een buitenlandse vrouw die gehuwd is met een Belg, en dus daardoor Belg geworden is, niet haar oorspronkelijke nationaliteit herkrijgen. Ook diegene die vrijwillig door nationaliteitskeuze of naturalisatie Belg geworden is, wordt uitgesloten.

Ten tweede, kan een vrouw, van afkomst Belgische, slechts haar nationaliteit behouden door een verklaring af te leggen (cfr. supra). Doet zij de verklaring niet, dan kan zij alleen nog de staat van Belg terugbekomen, op het tijdstip dat haar huwelijk met een man die het nationaliteitsverlies veroorzaakte, ontbonden is (dus na overlijden of echtscheiding).

Ten derde moet een vrouw van Belgische afkomst, vóórdat zij de nationaliteitskeuze doet, één jaar gewoon verblijf gehad hebben in België, ze moet er *werkelijk* gewoond hebben.

Ten vierde moet zij haar verklaring afleggen voor de Procureur des Konings bij de rechtbank van eerste aanleg in het arrondissement waar zij verblijft.¹²⁷ Deze verklaring wordt aanzien als een nationaliteitskeuze en wordt aldus danig behandeld. De rechtbank zal zich dus, na een onderzoek door de Procureur des Konings, moeten uitspreken over de ontvankelijkheid en de inwilliging van de keuze, dit in een vonnis. De beslissing wordt overgeschreven door de ambtenaar van de burgerlijke stand. Verder zal een vrouw al de inlichtingen moeten verschaffen om de rechtbank toe te laten te oordelen over haar geschiktheid om haar weer op te nemen in de Belgische gemeenschap.¹²⁸

In de overgangsmaatregelen werd de mogelijkheid opengelaten voor een vrouw om haar nationaliteit te herkrijgen, als ze haar nationaliteit verloren had door huwelijk of doordat de echtgenoot een vreemde nationaliteit had. Ze had 6 maanden de tijd om een verklaring af te leggen, vanaf het moment van de inwerkingtreding van de wet.¹²⁹

3.1.2.3. Na ontbinding van het huwelijk

In de wet van 1922 werd dus vastgelegd dat tot zes maanden na het huwelijk, vrouwen een verklaring konden afleggen om hun nationaliteit te behouden. Doet zij die verklaring niet, dan kan zij alleen nog de staat van Belg terugbekomen, op het tijdstip dat haar huwelijk met een man die het nationaliteitsverlies veroorzaakte, ontbonden is (dus na overlijden of echtscheiding). Ze moet dan na de ont-

---

¹²⁷ De vrouw zal de volgende stukken moeten voorleggen bij het afleggen van haar verklaring: haar geboorteakte alsook die van haar echtgenoot, huwelijksakte, de akte van overlijden van haar echtgenoot of de akte van echtscheiding, het bewijs dat ze Belg is door afkomst, en het bewijs dat haar echtgenoot van een vreemde nationaliteit was of deze heeft aangenomen. Alsook moet zij het bewijs voorleggen dat zij geen verklaring heeft afgelegd om haar Belgische nationaliteit te behouden. Dit is een negatief bewijs dat zal blijken uit de afwezigheid van een verklaring in de registers waarin het zou moeten worden geakteerd. Als laatste moet er een bewijs voorgelegd worden van het eenjarig gewoon verblijf in België, voor de verklaring op het Parket.

¹²⁸ P. De Beus, *Wet van 15 mei 1922 op de verwerving en het verlies der nationaliteit. Handleiding ten behoeve van openbare besturen en ambtenaars van den burgerlijken stand*, pp. 74-76.

¹²⁹ *Pasinomie*, 1922, n° 157, p. 97-131, *Moniteur Belge*, 25 mei 1922, *Wet op de verwerving en het verlies van de nationaliteit*, pp. 3934-3938, overgangsmaatregelen.

binding van het huwelijk een verklaring afleggen om haar Belgische nationaliteit te kunnen herne-
men. Dit was enkel mogelijk voor vrouwen die hun nationaliteit verloren waren door een huwelijk
met een buitenlander of doordat de echtgenoot een vreemde nationaliteit aannam. Ook kon men
enkel een verklaring afleggen nadat zij gedurende één jaar *effectief* in België verbleven had.¹³⁰

3.1.2.4. Nationaliteit kinderen

Wat gebeurt er met de nationaliteit van de minderjarige kinderen? We kijken even hoe het zit met
het doorgeven van nationaliteit aan de kinderen. Het kind volgt steeds de staat van zijn vader tijdens
zijn minderjarigheid, indien deze aanwezig is: “*wanneer de vrijwillige of gerechtelijke erkenning zijner
afstamming van vaderszijde aan die zijner afstamming van moederszijde voorafgaat of daarmee
samengaat*” werd de voorkeur gegeven aan de nationaliteit van de vader. Een vrouw kon enkel haar
nationaliteit doorgeven bij afwezigheid van de vader, zoals bijvoorbeeld wanneer het huwelijk ont-
bonden was, en deze vrouw op moment van geboorte de Belgische nationaliteit bezat. Deze bepalingen
waren reeds in de *Code Civil* vastgelegd.¹³¹

Kinderen kunnen een vreemde nationaliteit hebben verkregen, doordat de persoon die over hen
bewaarrecht uitoefent, vrijwillig van nationaliteit veranderde. Dit kan zowel de *moeder* als de vader
zijn. Dit heeft als gevolg dat de Belg die *vrijwillig* de vreemde nationaliteit heeft verworven, de
hoedanigheid van Belg niet kan terugbekomen dan door de naturalisatie. De verslaggever voor de
senaat, M. Vauthier, merkte daaromtrent: “*Si le projet de la loi accorde la faculté de recouvrer la
qualité de Belge à la femme et à l’enfant de celui qui a cessé d’être Belge, il la refuse au contraire à
celui qui a volontairement perdu cette qualité. [...] En cela le projet se montre, et à juste titre, moins
tolérant que ne l’est la loi du 8 juin 1909. La patrie n’est pas une valeur que l’on puisse en quelque
sorte aliéner et reconquérir suivant son caprice ou son intérêt. On doit au surplus se souvenir que
lorsque l’acquisition d’une nationalité étrangère n’est pas volontaire, l’intéressé conserve la nationalité
Belge.*”¹³²

Een vrouw kon dus de nationaliteit van haar kinderen bepalen, alleen wanneer de vader afwezig was
of zij het hoederecht had over haar minderjarige kinderen.

¹³⁰ De vereiste van verblijf wordt verder niet gespecificeerd. *Pasinomie*, 1922, n° 157, pp. 97-131 en *Moniteur Belge*, 25 mei 1922, *Wet op de verwerving en het verlies van de nationaliteit*, pp. 3934-3938, artikel 18 en 19 en P. De Beus, *Wet van 15 mei 1922 op de verwerving en het verlies der nationaliteit. Handleiding ten behoeve van openbare besturen en ambtenaars van den burgerlijken stand*, pp. 67-69.

¹³¹ *Pasinomie*, 1922, n° 157, pp. 97-131, *Moniteur Belge*, 25 mei 1922, *Wet op de verwerving en het verlies van de nationaliteit*, pp. 3934-3938, artikel 2 en 3.

¹³² *Senaat, parlementaire documenten 1921-1922*, zitting van 7 maart 1922, n°18, *Rapport de la Commission de la Justice, chargée d’examiner le Projet de Loi relatif à l’acquisition et à la perte de la nationalité*, pp. 1-10.

3.1.3. *Besluit*

Hoewel men met de wet van 1922 een stap zette in de richting van de onafhankelijke nationaliteit voor vrouwen, verloor ze toch nog steeds automatisch haar nationaliteit bij een huwelijk met een buitenlander. Ze kon echter wel haar nationaliteit herverkrijgen en behouden door middel van een verklaring. Het zal tot 1984 duren vooraleer een vrouw niet meer automatisch haar nationaliteit verliest bij het huwelijk. Naast het feit dat men brak met het principe van de familie-eenheid voor vrouwen van Belgische oorsprong, bevorderde men wél de familie-eenheid voor een vrouw met buitenlandse origine: wanneer ze gezamenlijk van nationaliteit veranderden, moest een vrouw niet voldoen aan de voorwaarden die door de wet voorgeschreven werden, alsook kon ze na het beëindigen van haar huwelijk met een Belg, niet haar oorspronkelijke nationaliteit hernemen. Ook werd het makkelijker gemaakt voor een buitenlandse man die gehuwd was met een Belgische vrouw om de Belgische nationaliteit te bekomen.

De wet bleek nog een aantal onvolmaaktheden te bezitten. De Minister van Justitie, ondertussen Hymans, wilde er een oplossing voor zoeken door een nieuwe nationaliteitswet in te voeren.

3.3. **Wet van 4 augustus 1926**

Op 24 november 1925 dient de Minister van Justitie Hymans een wetsvoorstel in voor een nieuwe nationaliteitswet. Dit was volgens hem noodzakelijk om betwistingen en discussies te vermijden, alsook om het aantal twijfelachtige of onbepaalde nationaliteiten tot een minimum te beperken. De wet van 1922 voldeed niet om alle onzekerheden rond de verwerving van de Belgische nationaliteit uit te sluiten. De vorming van nieuwe staten na de Eerste Wereldoorlog en de hereniging van versnipperde regio's zorgt voor twijfel rond bepaalde gevallen. De administratieve en juridische autoriteiten stopten disproportioneel veel tijd in het onderzoeken van deze gevallen. Met deze nieuwe wet wilde men deze problemen voorkomen. Dit doet ze vooral door de heropening of verlenging van bepaalde uitsteltermijnen voor het verkrijgen, het terugverwerven of het verliezen van de Belgische nationaliteit.¹³³

In de aanloop naar het opstellen van de wet van 1926 en om op een geldige wijze de nationaliteitskeuze te onderschrijven, is de vraag gerezen of de gehuwde vrouw, die de staat van Belg verlangt te "behouden" of te "herkrijgen" gehouden is aan de toestemming van haar echtgenoot, ingeval haar nationaal statuut dit vergt. De wetgevers geven aan niet geaarzeld te hebben en de vraag "*ontken-
nend te beantwoorden*". Hierbij steunde men op de inzichten van de wetgever om een vrouw van

---

¹³³ A. Rommel, "*Tweedegeneratievreemdelingen: waardige Belgen? Een onderzoek naar de juridische en administratieve praktijk van de optieprocedure te Antwerpen in de periode 1922-1933*", pp. 40-41 en *Pasinomie* 1926, n°381, pp. 837-847.

Belgische oorsprong toe te laten haar individualiteit te bevestigen door het stellen van een *“daad van vrijmaking en de ontvoogding”*, die vaak met de voorkeur van haar echtgenoot in strijd was, om de haar opgelegde nationaliteit door het huwelijk te verwerpen. Men verwees hierbij naar de woorden van minister Vandervelde en volksvertegenwoordiger Poulet¹³⁴ tijdens een discussie in de kamer. Minister Vandervelde drukte zich in de Kamer als volgt uit: *“wat mij betreft, ik ben er volstrekt op gesteld dat men zich aan de conclusies van de Commissie houdt. Ten aanzien van de individualiteit der vrouw acht ik het ten zeerste wenschelijk, dat zij hare nationaliteit behouden kan en het voorbeeld van hetgeen zich onder den oorlog heeft voorgedaan, is in dat opzicht zeer indrukwekkend.”*¹³⁵ En de heer volksvertegenwoordiger Poulet voegde hier aan toe: *“En aldus zal het laatste belang waar het hier om gaat, het belang van de persoonlijke vrijheid, gevrijwaard zijn”*.¹³⁶ Men vond dat het hier ging om een buitengewone situatie, waarin de wil van een vrouw *“het grootste gevaar loopt”*. De wetsbepaling diende voor de gehuwde vrouw om *“in te druischen tegen den voorkeur en sympathiën van haar man”* en diende om aan de gehuwde vrouw de gelegenheid te geven zonder bijstand en toestemming van haar man zelfstandig te kunnen handelen. Het artikel maakte geen onderscheid tussen gehuwde of gescheiden vrouwen en weduwen. Als kritiek op het feit dat dit een onnodige herhaling zou zijn van een voorgaand artikel, stelde men dat er een tijdelijke dualiteit was, *“eene gunst van den wetgever, die niet gewild heeft dat op een zelfde tijdstip, de weduwen en de gescheiden vrouwen, die door de ontbinding van haar huwelijk mogen beschouwd worden als nader bij haar oorspronkelijk statuut staande, in dat opzicht tegenover de gehuwde vrouwen in eenen minderen gunstige toestand zouden gesteld worden.”*¹³⁷

De machtiging voor een vrouw om zonder toestemming van haar echtgenoot te handelen op vlak van nationaliteit, impliceerde echter nog niet dat de handelingsonbekwaamheid op andere vlakken ook opgeheven werd.¹³⁸

---

¹³⁴ Prosper Antoine Joseph Marie Poulet, doctor in de rechten en wijsbegeerte en letteren, was hoogleraar in de wijsbegeerte, in het internationaal privaatrecht, de strafrechterlijke procedure, de handelspolitiek en de diplomatieke geschiedenis van de 19de eeuw. Poulet was katholiek en verscheidene keren minister tijdens zijn politieke carrière, o.a. voor kunsten en wetenschappen, economische zaken, spoorwegen, geldwezen, posterieën en telegraaf, binnenlandse zaken en hygiëne en justitie. Tijdens de periode van deze uitspraken die hij deed, was hij geen minister. Zie: R. De Vuldere, *Biografisch repertorium der Belgische parlementairen, senatoren en volksvertegenwoordigers van 1830 -1.8.1965*, volume IX, pp. 4010-4013.

¹³⁵ *Kamer van Volksvertegenwoordigers, Parlementaire Handelingen 1920-1921*, zitting van 26 juli 1921, pp. 2302, 1ste kolom.

¹³⁶ *Kamer van Volksvertegenwoordigers, Parlementaire Handelingen 1920-1921*, zitting van 26 juli 1921, pp. 2303, 1ste kolom.

¹³⁷ *Kamer van Volksvertegenwoordigers, Parlementaire documenten 1923-1924*, zitting van 15 juli 1924, n°386, *Memorie van Toelichting*, pp.2053.

¹³⁸ Vrouw en man werden gelijk behandeld binnen het huwelijk in 1976 binnen de Belgische Wetgeving.

In de Kamer van Volksvertegenwoordigers was er zo goed als geen discussie over de nieuwe wet. Alle 115 volksvertegenwoordigers die deelnamen aan de stemming, stemden voor.¹³⁹ In de senaat ging eveneens de goedkeuring van de wet geluidloos voorbij.¹⁴⁰

De wet van 1926 bouwde verder op de wet van 1922. De restrictieve optieprocedure blijft de norm. Op één bepaald punt wordt het strenge karakter afgezwakt. Men stelt namelijk voor om de afficering van de optieaanvraag aan de voordeur van de kandidaat-Belg af te schaffen. Sommige tweedegeneratievreemdelingen zagen er namelijk van af om een optieaanvraag in te dienen, net omwille van die openbare bekendmaking. Wanneer de omgeving hen als Belg beschouwt, maakt de belanghebbende namelijk niet graag bekend dat dit in werkelijkheid anders is. De afficering aan het gemeentehuis en de publicatie in een provinciale krant bleven wel behouden.¹⁴¹

Er kwam eveneens een verlenging van de bestaande uitsteltermijnen voor de verwerving, verkrijging of verlies van de Belgische nationaliteit. Belgische vrouwen, die de staat van Belg hadden verloren ten gevolge van hun huwelijk met een vreemdeling of ten gevolge van het verkrijgen van een vreemde nationaliteit door hun man, konden binnen een periode van drie jaar, te rekenen van de dag waarop deze wet in werking trad, de Belgische nationaliteit terugbekomen door een verklaring af te leggen op de wijze bepaald door de wet van 15 mei 1922.¹⁴² Het voordeel van dit artikel werd geweigerd aan vrouwen, die Belg waren geworden tengevolge van hun huwelijk.¹⁴³ Vrouwen, die Belg geworden waren ten gevolge van hun huwelijk met een Belg of door het verkrijgen van de Belgische nationaliteit door hun man, konden, binnen de tijd van drie jaar, te rekenen van de dag waarop deze wet in werking trad, van de hoedanigheid van Belg afzien door eveneens een verklaring af te leg-

¹³⁹ *Kamer van Volksvertegenwoordigers, Parlementaire Handelingen, 1925-1926*, zitting van 2 juli 1926, pp. 1971-1974; zitting van 9 juli 1926, pp. 2155-2158 en zitting van 14 juli 1926, pp. 2202.

¹⁴⁰ *Senaat, Parlementaire handelingen, 1925-1926*, zitting van 29 juli 1926, pp. 1279-1281.

¹⁴¹ A. Rommel, "Tweedegeneratievreemdelingen: waardige Belgen? Een onderzoek naar de juridische en administratieve praktijk van de optieprocedure te Antwerpen in de periode 1922-1933", pp. 40-41 en *Pasinomie* 1926, n°381, pp. 837-847.

¹⁴² Deze verklaring moet afgelegd worden hetzij voor de ambtenaar van de burgerlijke stand in de verblijfplaats in België, hetzij voor de diplomatieke of consulaire ambtenaren van België in het buitenland. De verklaringen worden overgeschreven in het register van de geboorteakten of in een in duplo gehouden bijzonder register. De ambtenaar van de burgerlijke stand treedt op zonder bijstand van de getuigen. Van deze verklaringen wordt melding gemaakt in het geboorteakte. Zie: *Pasinomie*, 1922, n° 157, pp. 97-131.

¹⁴³ *Senaat, parlementaire documenten 1925-1926*, zitting van 20 juli 1926, n°186, *rapport de la commission de la justice chargée de l'examen du projet de Loi concernant l'acquisition, le recouvrement et la perte de la nationalité*, pp. 2 en *Pasinomie* 1926, n°381, pp. 837-847, artikel 3.

gen.¹⁴⁴ Er was nu dus gelijkheid tussen vrouwen van Belgische afkomst en vrouwen van buitenlandse afkomst.

Met de wet van 1926 werd gespecificeerd wat er verstaan moest worden onder “vrouwen van Belgische afkomst”. Men bedoelde niet alleen de Belgen van geboorte, maar ook de Belgen door optie. Deze gelijkstelling werd door de rechtspraak bevestigd. Ook werd er een uitbreiding gemaakt naar vrouwen, die woonden in kantons Eupen, Malmedy en Sint-Vith, wegens de aanhechting van deze gebieden door België als gevolg van de oorlog.¹⁴⁵

In de jurisprudentie over de gehuwde vrouw is het een doctrine dat de gehuwde vrouw een incapabel persoon is die geen nationaliteitshandeling kan stellen zonder dat ze voordien toestemming heeft gekregen van haar echtgenoot.¹⁴⁶ Het principe van de familie-eenheid was reeds verlaten door de wet van 1922, maar een vrouw was echter nog niet bekwaam om zonder de toestemming van haar man akte te laten nemen dat ze haar Belgische nationaliteit wenste te behouden of te herkrijgen.¹⁴⁷

Met de wet van 1926 won een vrouw nog meer aan onafhankelijkheid binnen de nationaliteitswetgeving: ten eerste op vlak van handelingsbekwaamheid en ten tweede werd een vrouw van buitenlandse origine gelijkgesteld aan een vrouw van Belgische oorsprong. In 1986 volgde echter pas de volledige gelijkstelling van man en vrouw binnen de nationaliteitswetgeving.

4. Epiloog: wet van 1986

Vandaag geldt de wet van 11 december 1986, die in overeenstemming is met de wet van 22 februari 1968 en zijn amendementen. De wet respecteert gendergelijkheid in de overdracht van nationaliteit, die nog steeds een bijna exclusieve rol aan *ius sanguinis* toekent evenals aan het principe van de eenheid van nationaliteit binnen de familie. De wet van 1922, alsook die van 1926, 1927 en 1932, leidden alleen tot grotere tekortkomingen en bepaalden de nationaliteit tot de huidige Belgische nationaliteitswetgeving, die geïnstitutionaliseerd werd door de wet van 28 juni 1984. Voordien re-

---

¹⁴⁴ *Senaat, parlementaire documenten 1925-1926*, zitting van 20 juli 1926, n°186, *rapport de la commission de la justice chargée de l'examen du projet de Loi concernant l'acquisition, le recouvrement et la perte de la nationalité*, pp. 2 en *Pasinomie 1926*, n°381, pp. 837-847, artikel 4.

¹⁴⁵ *Kamer van Volksvertegenwoordigers, Parlementaire documenten 1925-1926*, zitting 25 maart 1926, n°235, *Rapport fait, au nom de la section centrale (2) par M. Somerhausen*, pp. 1312

¹⁴⁶ R. Standaert, “La nationalité Belge”, pp. 85.

¹⁴⁷ Er was echter een stilzwijgende goedkeuring dat dit wel gebeurde zonder de toestemming van de echtgenoot, maar dit was nog niet ingeschreven in een wet, tot 1926.

flecteerde de nationaliteitswetgeving de Belgische patriarchale samenleving en was er een homogene bevolking, die een paar buitenlanders omvatte tot onmiddellijk na de WOII.

Deze wetgeving werd gekarakteriseerd door de volgende zaken:

Ten eerste was er alleen de automatische garantie van de Belgische nationaliteit op basis van afstamming. Enkel biologische afstamming, exclusie van adoptie, kon de nationaliteit doorgeven. Kinderen geboren in België van niet gekende ouders, kregen ook de Belgische nationaliteit, op grond van een veronderstelde Belgische afstamming.

Ten tweede reflecteerde het recht op nationaliteit al de ongelijkheden die in de *Code Civil* stonden: deze van partners, ouders en types van afstamming. Het doel van de wetgeving was de nationale eenheid door de structuur van de familie te verzekeren. Het was dus gebaseerd op de nationaliteit van de vader. In het algemeen verkregen vrouwen en kinderen (met bepaalde uitzonderingen) de nationaliteit via het hoofd van de familie door huwelijk of geboorte. Alleen onwettige kinderen verkregen de nationaliteit van de moeder.

Ten derde bleef de Belgische wetgeving sterk beïnvloed door het idee van de enkele nationaliteit. Deze laatste is individueel en men kan alleen maar burger zijn van 1 staat. Dit principe verklaart gedeeltelijk de exclusie van de moeder in het *ius sanguinis* van de Belgische nationaliteit. Wie via naturalisatie Belg werd, moest afstand doen van zijn vorige nationaliteit.

Voor de wetgeving van 1984 zijn 2 factoren van belang, namelijk de verandering van de samenstelling van de Belgische bevolking sinds 1945, de seksuele ongelijkheden en de ongelijkheden via geboorte afkomstig van de *Code Civil*. De incorporatie van de lessen die men geleerd had uit de ervaring van immigratie in een nationaal beleid en de inclusie van het principe van gelijkheid waren geen typische Belgische fenomenen, maar was een evolutionaire trend, gegeneerd door de internationale wet, in alle staten. De twee factoren waren dus de primaire, maar niet de enige inspiratie voor de nationaliteitshervorming. Er was een grote invloed van de Internationale Conventies, resoluties en aanbevelingen van de Verenigde Naties en de Europese Raad. Het huwelijk met een buitenlander leidt voor een vrouw niet langer meer automatisch tot het verlies van haar Belgische nationaliteit, en de toekenning van de Belgische nationaliteit aan de buitenlandse echtgenoot (man of vrouw). Artikel 16 verbiedt het automatisch verlies of toekenning van de nationaliteit door het huwelijk, wat conform is aan de voorschriften van de Conventie van de Verenigde Naties van 29 januari 1957 over de nationaliteit van getrouwde vrouwen. Om er toch voor te zorgen dat de echtgenoten eenzelfde nationaliteit zouden hebben, privilegeerde de procedure het bekomen van de nationaliteit voor buitenlanders, die een Belgische huwden, en voor buitenlanders wiens echtgenote de Belgische nationaliteit aannam tijdens het huwelijk.¹⁴⁸

---

¹⁴⁸ M. Liénard-Ligny, "Nationality Law in Belgium and Luxembourg", pp. 193-213.

VI. Agency van vrouwen: echtscheiding als weg naar het her krijgen van de Belgische nationaliteit na WO I ?

1. Situering

België oefende tijdens de *Belle Époque* een aanzienlijke aantrekkingskracht uit op immigranten uit het Duitse Rijk. In 1910 verbleven ongeveer 57.000 Duitsers in België, die geconcentreerd waren in de steden Brussel, Antwerpen, Luik, en Verviers. Het ging om net iets meer vrouwen dan mannen. In de Belgische samenleving was de aanwezigheid van deze Duitsers nauwelijks omstreden. Blijvende contacten met het land van herkomst stond de opbouw van duurzame bindingen in België niet in de weg.¹⁴⁹

De beslissing over het verblijf van vreemdelingen in een staat was traditioneel een intrinsiek onderdeel van de soevereiniteit ervan. Tijdens de tweede helft van de 19de eeuw hadden de Europese staten hun controle over migratie sterk afgezwakt. Binnen Europa was er een vrij verkeer van personen: al wie in zijn levensonderhoud kon voorzien werd verwelkomd. In België, dé liberale staat bij uitstek, had de wetgever de greep van de uitvoerende macht over de in België verblijvende vreemdelingen sterk ingeperkt. Een langdurig verblijf, de geboorte in België of een huwelijk met een Belgische onderdaan verleende de vreemdelingen in België bescherming tegen de almacht van de uitvoerende macht.¹⁵⁰

Ongeveer de helft van de mannelijke Duitse immigranten van de eerste generatie trouwde met een Belgische vrouw. Deze vrouwen verloren door hun huwelijk met een Duitser de Belgische nationaliteit. Een exact cijfer hierover is niet bekend, omdat hierover geen statistieken bijgehouden werden.¹⁵¹

Belgische vrouwen in onze onderzoeksgroep, huwden in de periode 1892-1914, voor de Eerste Wereldoorlog, met één uitzondering in 1918. De huwelijken vonden plaats in België, behalve één. De Belgische wet erkende dat bij het huwelijk tussen een Belg en een buitenlander, algemeen gesteld, alleen een Belgische ambtenaar van de burgerlijke stand bevoegd is om het huwelijk af te sluiten. De regel *locus regit actum* is zowel toepasbaar op het huwelijk, als bij echtscheiding: de plaats bepaalt

¹⁴⁹ F. Caestecker en A. Vrints, "Getrouwd met de vijand. Hoe na 1918 Duits-Belgische vrouwen van kamp konden wisselen", In: *Historica*, oktober 2010, pp. 21-22.

¹⁵⁰ F. Caestecker, "Wie was nu de vijand? De constructie van de "Duitser" bij het aflijnen van ongewenste vreemdelingen (1918-1919)", In: S. Jaumain, B. Majerus en A. Vrints (eds.), *Une guerre totale? La Belgique dans la première guerre mondiale*, Brussel, Algemeen Rijksarchief, 2005, pp. 519-532.

¹⁵¹ F. Caestecker en A. Vrints, "Getrouwd met de vijand. Hoe na 1918 Duits-Belgische vrouwen van kamp konden wisselen", pp. 21-22.

de wet. Het huwelijk moet gebeuren conform de Belgische wet. De bekwaamheid om een huwelijk af te sluiten moet vertrekken van het persoonlijk statuut¹⁵² van de toekomstige echtgenoten, ze zijn afhankelijk van hun nationale wet. De Belgische autoriteiten houden rekening met het persoonlijk statuut, zolang dit niet in strijd is met de openbare orde (cfr.infra).¹⁵³ Wanneer de ouders van de buitenlander niet in België wonen, moet aan de lokale autoriteiten een akte voorgelegd worden van de toestemming van één ouder.¹⁵⁴

De oorlog vormde niet altijd dé reden waarop deze huwelijken vastliepen. Sommige vrouwen waren reeds voor de oorlog in een situatie terechtgekomen, waardoor ze er alleen voorstonden of een leven samen met hun echtgenoot onmogelijk geworden was. Maar desondanks vroegen zij toen niet de echtscheiding aan.

Zo huwt de Belgische Marie Eugenie V.L. met de Duitser Louis Z. in 1903. Een jaar later leven ze al gescheiden van elkaar.¹⁵⁵ Jeanne F. huwde in 1899 met Ferdinand K., maar na twee jaar huwelijk voelde ze zich verplicht om bij haar moeder in te trekken om te ontsnappen aan het geweld en de brutaliteiten van haar echtgenoot. Pas na meer dan 20 jaar gescheiden geleefd te hebben van elkaar, vraagt Jeanne F. de echtscheiding aan.¹⁵⁶ Ook Hortense D. wordt verlaten in 1899 door haar echtgenoot Christophe P., die haar en hun kind van vijf maanden zonder middelen achterlaat. Hortense is gedwongen om te gaan werken als “*fille de quartier*”. Na verschillende pogingen om hem te vinden geeft ze het op.¹⁵⁷

Marie Norbertine B. wordt verlaten door haar echtgenoot Frédéric F. in 1913, die naar Amerika vertrekt, alwaar hij zich laat naturaliseren. Marie Norbertine zal zes jaar wachten om de echtscheiding aan te vragen.¹⁵⁸

---

¹⁵² De conventie van Den Haag, van 12 juni 1902, is goedgekeurd door de Belgische wet van 27 juni 1904, die de wetsconflicten (op internationaal niveau) op vlak van echtscheiding en de scheiding van tafel en bed moest regelen. Zij is opgezegd op 31 oktober 1918 door België, waar het niet meer van kracht was vanaf 1 juni 1919.

¹⁵³ F. Caestecker en A. Vrints, “Getrouwd met de vijand. Hoe na 1918 Duits-Belgische vrouwen van kamp konden wisselen”, pp. 22 en G. Ciselet, “Le Mariage”, pp. 422-424.

¹⁵⁴ Er wordt geen specificatie gemaakt dat het hier alleen gaat om een minderjarige. Zie: . Ciselet, “Le Mariage”, In: *Les Nouvelles. Corpus Juris Belgici. Droit Civil*, Brussel, Larcier, 1938, pp. 423.

¹⁵⁵ ARA Brussel, *Ministerie van Justitie, Openbare Veiligheid, Individuele dossiers*, Dossier 414724, huwelijksakte, Brussel, 27/6/1903 en Rijksarchief Anderlecht, *Tribunal Civil. Ordonnances référé, rôle général, index et répertoires 1831-1939*, Algemene rol, november 1921.

¹⁵⁶ ARA Brussel, *Ministerie van Justitie, Openbare Veiligheid, Individuele dossiers*, Dossier 453106, Huwelijksakte, Brussel, 9/8/1899; RA Anderlecht, Rechtbank van eerste aanleg, *Tribunal Civil. Ordonnances référé, rôle général, index et répertoires 1831-1939*, Algemene rol, februari 1921 en RA Anderlecht, *Tribunal Civil, Feuilles d’audience et minutes des jugements des chambres civiles, 1871-1939*, 12de kamer, 19 april-21 mei, zitting van 4/05/1921 en 28 november-28 december 1921, zitting van 6/12/1921.

¹⁵⁷ ARA Brussel, *Ministerie van Justitie, Openbare Veiligheid, Individuele dossiers*, Dossier 638956, Huwelijksakte, Brussel, 24/12/1898, Brief Procureur General à état, aan de Directeur Général de Sûreté Publique, 11/04/1902 en Bulletin Oostende, 6/05/1902; RA Anderlecht, *Tribunal Civil, Feuilles d’audience et minutes des jugements des chambres civiles, 1871-1939*, 11de kamer, zitting van 15/07/1920.

¹⁵⁸ ARA Brussel, *Ministerie van Justitie, Openbare Veiligheid, Individuele dossiers*, Dossier 636726, Brief Marie Norbertine B. aan de Minister van Justitie, 13/01/1919.

Deze vrouwen die verlaten waren, moesten gaan werken om te kunnen voorzien in hun levensonderhoud en eventueel dat van hun kinderen. Waarom vroegen deze vrouwen de echtscheiding niet aan? Hiervoor kunnen verschillende redenen aangehaald worden. Zo kon er ook een gebrek zijn aan financiële middelen om de echtscheiding te financieren, gezien de hoge kosten ervan. Het zelf verwerven van een nieuwe betere levensomstandigheden kon ervoor zorgen dat deze vrouwen afzagen van een echtscheiding. Andere redenen voor het niet aanspannen van een echtscheiding zou kunnen zijn dat deze in het eigen nadeel dreigde uit te draaien of dat er door de partner dreigementen geuit werd.¹⁵⁹ Beide echtgenoten kunnen zich ook weer verzoend hebben met elkaar. Deze verzoening is waarschijnlijk verbonden met de angst om de reeds verworven levensstandaard en sociale positie, die men op dat moment bezit, te verliezen.¹⁶⁰

Bovendien bevindt de gehuwde vrouw zich a priori in een ongunstige uitgangspositie:

1. Ten eerste omdat ze ondergeschikt is aan de maritale macht, met inbegrip van het tuchtigingsrecht (d.w.z. het recht haar te straffen, inclusief een lichamelijke straf) dat wel niet in het Burgerlijk Wetboek staat maar in de rechtspraak wél wordt erkend.
2. Ten tweede omdat ze juridisch handelingsonbekwaam is. Ze kan echter wel zelf naar de rechtbank stappen om een echtscheidingsprocedure in gang te zetten, in dit geval werd de toestemming gegeven door de voorzitter van de rechtbank van eerste aanleg.¹⁶¹
3. Ten derde omdat ze zich geplaatst ziet tegenover een exclusief mannelijke magistratuur.¹⁶²

Maar misschien nog belangrijker voor het niet aanvragen van de echtscheiding was dat tijdens de tweede helft van de 19de eeuw tot aan de Eerste Wereldoorlog de mentale weerstand tegen echtscheiding groot was.

¹⁵⁹ In bepaalde gevallen kon het ook zijn dat de ingediende vraag tot echtscheiding omgezet werd tot een vraag tot scheiding van tafel en bed. Dit is niet toepasselijk om de echtparen uit onze steekproef.

¹⁶⁰ L. Van Molle, "'Ik heb geen man!' Celibaat en echtscheiding tijdens het interbellum, vertogen en praktijken", In: J. Kok en J. Bavel (Eds.), *De levenskracht der bevolking: sociale en demografische kwesties in de Lage Landen tijdens het interbellum*, Leuven, Universitaire pers, 2010, pp. 385-414.

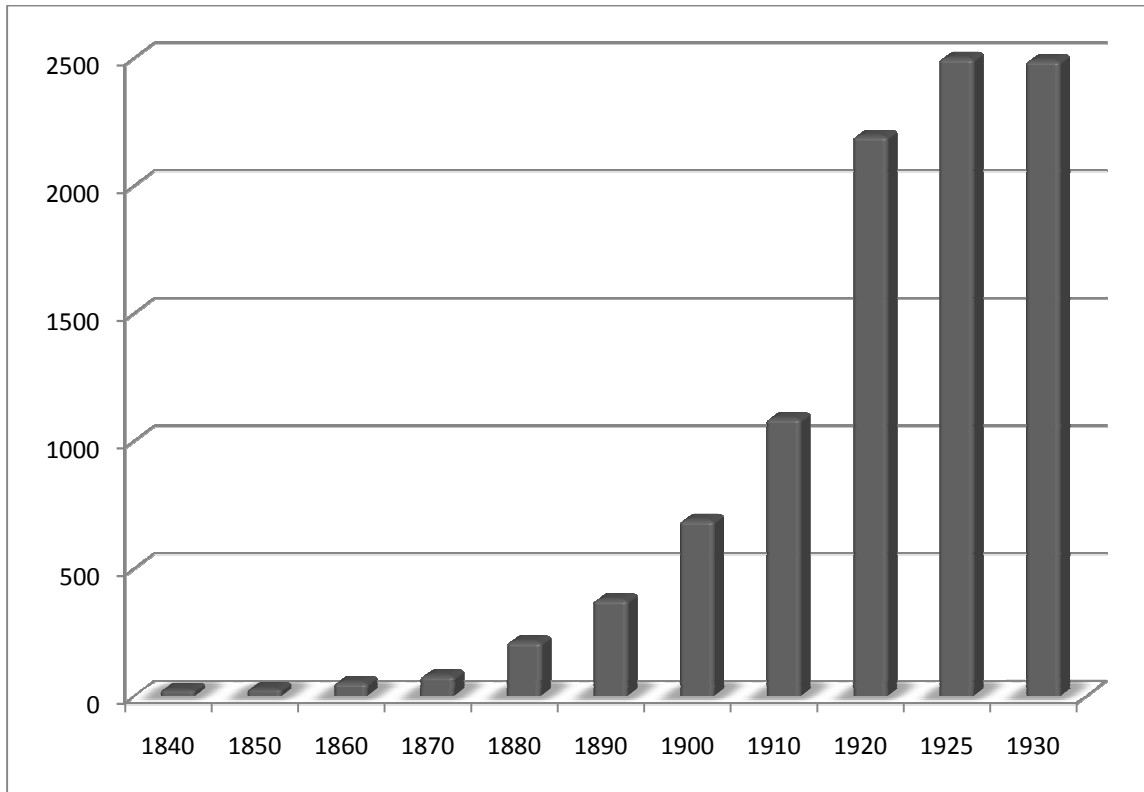
¹⁶¹ De vrouw mocht niet zelfstandig een rechtszaak aanspannen. Zij moest hiervoor altijd de expliciete toestemming van haar echtgenoot krijgen. Dit had als gevolg dat een vrouw, die via de rechtbank alimentatiegeld wilde bekomen van haar apart levende echtgenoot, eerst zijn goedkeuring nodig had. In de gevallen waarin een man zijn toestemming weigerde, kon de vrouw naar de rechtbank van eerste aanleg stappen van het gerechtelijk arrondissement waarin zij woonde om daar een aanvraag in te dienen. De voorzitter van deze rechtbank oordeelde dan over de vraag, nadat hij de man gehoord had over zijn redenen om te weigeren. Zie: N. Ferket, "Zwijgen als vermoord. Vrouwenmishandeling en de juridische positie van de gehuwde vrouw in België in de negentiende eeuw", pp. 285-304.

¹⁶² C. Meulders en K. Matthijs, "On ne se jouera pas du divorce ! Echtscheiding in de negentiende eeuw in het licht van de echtscheidingspraktijk te Brugge, 1865-1914", In: *Belgisch tijdschrift voor Nieuwe geschiedenis*, 1996, XXVI, 3-4, pp. 65-103; E. Muys, *Vrouw en (echt)scheiding in de 19e-20e eeuw. Een socio-juridische studie met raadpleging van de (echt)scheidingsprocesdossiers*, pp. 63-65 en A. Pasquier, "Du divorce et de la séparation des corps", pp. 137-138.

In de onderstaande grafiek zien we hoe echtscheiding tijdens de 19de eeuw een geringe rol speelt, en pas begint toe te nemen na de Eerste Wereldoorlog. Dit heeft grotendeels te maken met hoe men naar echtscheiding keek tijdens de 19de eeuw.

Figuur 1 Aantal echtscheidingen 1840-1930¹⁶³

In de 19de eeuw werd het gezin beschouwd als de hoeksteen van de maatschappij en daarom moest het tot elke prijs behouden blijven. Enkel omwille van een grove nalatigheid van één van de echtgenoten kon een huwelijk ontbonden worden. Hierdoor waren de echtscheidingsgronden dan ook beperkt. De procedure was ontmoedigend lang, ingewikkeld en bovendien erg belastend en duur voor beide partijen, ondanks het feit dat de Belgische wetgeving omtrent echtscheiding liberaal was. Dit had als gevolg dat niet iedereen zomaar de echtscheiding kon aanvragen, laat staan een advocaat betalen om zich te laten verdedigen in de rechtbank.¹⁶⁴

Zo vormde de echtscheidingsprocedure op zich reeds een middel tot ontmoediging van de wil om het huwelijk te verbreken. Wanneer een vrouw de echtscheiding wou bekomen, moest zij daartoe een

¹⁶³ L. Van Molle, "Ik heb geen man!" Celibaat en echtscheiding tijdens het interbellum, vertogen en praktijken", pp. 409.

¹⁶⁴ N. Ferket, "Zwijgen als vermoord. Vrouwenmishandeling en de juridische positie van de gehuwde vrouw in België in de negentiende eeuw", In: *Tijdschrift voor Sociale geschiedenis*, 25, 3 (1999), pp. 285-304.

aanvraag indienen bij de rechtbank van eerste aanleg van het gerechtelijk arrondissement waarin de echtelijke woning zich bevond.¹⁶⁵

Tijdens de lange 19de eeuw werd door de rechters en wetgevers eerder gestreefd naar verzoening, en inclusief een hertrouw, dan naar een scheiding. Door de wet van 11 februari 1905 wordt de echtscheidingsprocedure met zes maanden verlengd: de echtgenoten moeten meer tijd krijgen om zich te bezinnen opdat de kans op verzoening zou vergroten. Vanaf dan zou een twee tot zes maanden durende opschortingstermijn het verlof tot dagvaarden voorafgaan: enerzijds (verplicht gestelde) extra bedenktijd voor de nog twijfelende echtgenoten, anderzijds zonder meer een verzwaring van de procedure als reactie op het toenemend aantal echtscheidingen. De wet van 8 februari 1906 voorziet de mogelijkheid voor gescheiden echtparen om te hertrouwen.¹⁶⁶

2. De Oorlog

Nationaliteit begon op het einde van de 19de eeuw reeds het leven te bepalen, maar dit komt nog in een stroomversnelling door de Eerste Wereldoorlog. Door de Duitse inval in België in augustus 1914 werden de Belgische Duitsers, alsook deze Duitse vrouwen van Belgische origine gedwongen te kiezen tussen de bezetter en België.

De Duitse militaire autoriteiten dwongen de vooroorlogse Duitse inwijkelingen zich te scharen achter de bezetter. In maart 1915 werden alle in België verblijvende Duitse mannen van 17 tot 45 jaar ingelijfd in het Duitse leger.¹⁶⁷ Uit onze onderzoeksgroep vielen 8 van de 15 in deze leeftijdscategorie. Zo verklaart Maurice Curt W., de echtgenoot van Philippine M., dat hij in januari 1915 naar Nederland vertrokken is om niet te moeten dienen tegen België. Bij het uitbreken van de oorlog had hij zich aangediend bij het Belgisch leger, maar dit werd geweigerd.¹⁶⁸ De Hongaar, Oscar B., verklaart dat hij wordt opgeroepen om dienst te doen in het Hongaarse leger. Hij verklaart na de oorlog dat hij dit

¹⁶⁵ N. Ferket, "Zwijgen als vermoord. Vrouwenmishandeling en de juridische positie van de gehuwde vrouw in België in de negentiende eeuw", pp. 285-304.

¹⁶⁶ C. Meulders en K. Matthijs, "On ne se jouera pas du divorce ! Echtscheiding in de negentiende eeuw in het licht van de echtscheidingspraktijk te Brugge, 1865-1914", pp. 65-103; E. Muys, *Vrouw en (echt)scheiding in de 19e-20e eeuw. Een socio-juridische studie met raadpleging van de (echt)scheidingsprocesdossiers*, pp. 63-65 en A. Pasquier, "Du divorce et de la séparation des corps", pp. 137-138.

¹⁶⁷ F. Caestecker en A. Vrints, "Getrouwd met de vijand. Hoe na 1918 Duits-Belgische vrouwen van kamp konden wisselen", pp. 22.

¹⁶⁸ ARA Brussel, *Ministerie van Justitie, Openbare Veiligheid, Individuele dossiers*, Dossier 808671, Rapport politie Sint-Gillis, 5/05/1915; Een ander voorbeeld is dat van Auguste F., die tijdens de oorlog geïnterneerd werd door de Duitsers omdat hij zonder toestemming Belgische krijgsgevangenen bezocht had. Dit bewijst volgens hem zijn gevoelens tegenover de Belgische zaak. Zie: ARA Brussel, *Ministerie van Justitie, Openbare Veiligheid, Individuele dossiers*, Dossier A 542787, Rapport Cöln, 19/04/1919, Brief van Auguste F. aan de Minister van Justitie 30/04/1919.

geweigerd heeft maar door de Duitsers alsnog gedwongen werd dit wel te doen.¹⁶⁹ Oscar Albert B. kiest ervoor om samen te werken met de bezetter, hij gaat dienen in het Duitse leger.¹⁷⁰

Verschillende echtgenotes uit onze steekproef bleven alleen achter in België: hun echtgenoot was reeds voor de oorlog vertrokken, andere vertrokken aan het begin van of tijdens de oorlog om niet te moeten dienen in het Duitse leger. Andere Duitsers kozen ervoor om samen te werken met de bezetter.

Zo werkte Louis Z. tijdens de oorlog in een tabakcentrale, waar hij *“touchait une prime de trois cents Marks par mois chaque fois qu’il trouvait un stock du tabac ou du tabac caché.”* Tevens ontving hij Duitse soldaten, alsook verkocht hij goederen aan hen. Hij vertrekt op het moment van de wapenstilstand terug naar Duitsland, zijn vrouw blijft achter in België.¹⁷¹ Max Jules W. wordt ervan beschuldigd samen te werken met de Duitsers. Zo getuigt één van zijn geburen: *“En 1914 quelques jours avant que les troupes Allemandes sont entrés à Bruxelles, j’ai remarqué à plusieurs reprises que de la fenêtre tabatière de la maison nr. 24 Boulevard de la Grande Ceinture il y avait de la lumière, tantôt rouge, tantôt bleu ou jaune, ce qui me faisait [sic.] supposer qu’il donnait des signaux aux allemands. J’ai aussi remarqué souvent que des militaires allemands y déchargeaient des coins et de gros paquets.”*¹⁷²

Ferdinand K. verlaat met de wapenstilstand België en gaat naar Duitsland. Hij had tijdens de bezetting regelmatig het bezoek gekregen van Duitse officieren en soldaten én voerde er handel mee: peperkoek en sigaren die direct naar het Duitse front gebracht werden.¹⁷³

De Duitsers, waartegen voor de Eerste Wereldoorlog geen klachten bestonden of die geen slecht gedrag hadden, boezemden na het uitbreken van de oorlog wel angst in. Dit werd ook vermeld door de burens van Oscar Albert B. in een politieverlag.¹⁷⁴

¹⁶⁹ ARA Brussel, *Ministerie van Justitie, Openbare Veiligheid, Individuele dossiers*, Dossier 762161, Brief aan de Minister van Justitie, 3/12/1918, Brief van Oscar B. aan Minister van Justitie, 1/01/1919.

¹⁷⁰ ARA Brussel, *Ministerie van Justitie, Openbare Veiligheid, Individuele dossiers*, Dossier 461620, brief van de hoofdcommissaris van Antwerpen aan de Algemene bestuurder der Openbare Veiligheid te Brussel, 24/12/1919.

¹⁷¹ ARA Brussel, *Ministerie van Justitie, Openbare Veiligheid, Individuele dossiers*, Dossier 414724, rapport, 15/01/1919.

¹⁷² ARA Brussel, *Ministerie van Justitie, Openbare Veiligheid, Individuele dossiers*, Dossier 650851, Procesverbaal van de Nationale Gendarmerie 11/12/1918.

¹⁷³ ARA Brussel, *Ministerie van Justitie, Openbare Veiligheid, Individuele dossiers*, Dossier 453106, Brief aan Directeur Général van de openbare Veiligheid, van de politiecommissaris van Elsene, 10/03/1919 en Rapport van de Nationale gendarmerie, Brussel, 20/02/1921.

¹⁷⁴ ARA Brussel, *Ministerie van Justitie, Openbare Veiligheid, Individuele dossiers*, Dossier 461620, brief van de hoofdcommissaris van Antwerpen aan de Algemene bestuurder der Openbare Veiligheid te Brussel, 24/12/1919.

Vrouwen met een Duitse nationaliteit en van Belgische origine bevonden zich in een dubbele positie: tegen wil en dank werden ze aanzien als vijanden omdat ze door hun huwelijk met een Duitser de Duitse nationaliteit verkregen hadden, anderzijds betekende dit niet dat ze nu pro-Duitse gevoelens hadden en hun Belgische afkomst niet meer genegen waren. Deze vrouwen konden als Duitsers wel voordelen genieten. Duitsers die gehuwd waren met Belgische vrouwen, die reeds een lange periode in België verbleven hadden, een integraal en loyaal deel van de Belgische gemeenschap uitmaakten, konden gevrijwaard worden van de repressie tegen de vijand. Dit was ook zo wanneer ze in de echt gescheiden waren van hun Belgische vrouw.¹⁷⁵ Ook Duitse vrouwen van Belgische origine moesten gespaard worden. Maar dit enkel wanneer ze weduwe waren of gescheiden (cfr.infra).¹⁷⁶

3. De bevrijding

Dat de oorlog gewonnen werd door de geallieerden, betekende dat de Duitsers, die voor de kant van de bezetter gekozen hadden, de rekening gepresenteerd kregen. Met het wapenstilstandsverdrag op 11 november 1918 kwam het handhaven van de orde weer in handen van de Belgische autoriteiten en de Duitse militairen dienden België te verlaten binnen een termijn van veertien dagen. De Duitse gezagdragers en troepen hadden al tegen 14 november Brussel verlaten. Massaal verlieten ook Duitse burgers, die zich voor of tijdens de Eerste Wereldoorlog in België gevestigd hadden het land.¹⁷⁷ Verschillende voorbeelden zien we in onze onderzoeksgroep van Duitsers die met de bevrijding, of er net voor, België verlaten voor Duitsland. Zo o.a. Ferdinand K., Auguste F., Louis Z.. Niet toevallig hadden zij tijdens de oorlog met de Duitsers samengewerkt.

Door het anti-Duitse klimaat na de wapenstilstand was er in de Belgische samenleving weinig tot geen begrip voor de dilemma's waarvoor de Belgische Duitsers tijdens de bezetting hadden gestaan. Zij werden eenduidig geassocieerd met de Duitse bezetter. Er werd in België een repressief beleid gevoerd dat het land moest zuiveren van de 'vijandige' vreemdelingen. De meerderheid waren Duitsers. Deze werden uitgewezen en hun goederen werden onder sekwestre¹⁷⁸ gesteld. Zo wilde de

---

¹⁷⁵ Naast de metterwoon gevestigden werden ook de vreemdelingen die gehuwd waren met een Belgische vrouw beschouwd als de-facto-Belgen. In 1865 moesten uit dit huwelijk meerdere kinderen geboren zijn in België. In 1871 voldeed één kind, maar in 1880 werden al deze huwelijkspartners van buitenlandse nationaliteit, voor zover ze 5 jaar in België hadden verbleven, beschermd tegen uitwijzing, ook als het huwelijk kinderloos bleef. Zie: F. Caestecker, "Vluchtelingen en de transformatie van het vreemdelingenbeleid in België (1860-1914)", in: *Belgisch Tijdschrift voor Nieuwste Geschiedenis*, 2010, XL, 3, pp. 350.

¹⁷⁶ F. Caestecker, "Wie was nu de vijand? De constructie van de "Duitser" bij het aflijnen van ongewenste vreemdelingen (1918-1919)", pp. 519-532.

¹⁷⁷ F. Caestecker, *loc. cit.*

¹⁷⁸ België probeerde een deel van de schade te compenseren door eigendommen van staatsburgers van vroegere vijandelijke staten onder dwangbeheer of "sekwestre" te stellen en daar dan voordeel uit te trekken,

Belgische overheid de Duitse gemeenschap ook economisch ontmantelen. Op 10 december 1918 werd een besluitwet afgekondigd, die het mogelijk maakte ‘vijandelijke’ bezittingen in België onder sekwestering te stellen in afwachting van een definitieve regeling. Concreet gebeurde dit onder de hoede van de parketten en de rechtbanken van Eerste Aanleg. Het was de bedoeling het vijandelijk bezit in kaart te brengen en bewarende maatregelen te treffen. De goederen die onder sekwestering gesteld werden, werden aanzien als een bijkomend wapen in de vredesonderhandelingen. Tijdens de aanvangsfase werden alle bezittingen van mensen met een vijandelijke nationaliteit onder sekwestering gesteld. Belgen van Duitse afkomst en statelozen werden voorlopig gespaard. Enkel Belgische Duitsers die tijdens de oorlog blijf had gegeven van trouw aan België kon aan deze maatregel ontsnappen.¹⁷⁹

Het Verdrag van Versailles bracht duidelijkheid over wat er met de Duitse bezittingen in België mocht gebeuren. Ze mochten verkocht worden ten voordele van de Belgische schatkist. Dit werd als een compensatie gezien voor de schade die toegebracht was tijdens de oorlog.¹⁸⁰

Het aantal Duitsers was in België teruggelopen van 57.000 in 1910 tot 7000 in 1920. Belgische vrouwen die gehuwd waren met een Duitser, ondervonden mee de gevolgen van de repressie. Ex-Belgische vrouwen die na het beëindigen van de oorlog nog steeds gehuwd waren met een Duitser, deelden in het lot van hun echtgenoot. Als Duits echtpaar konden ze in België blijven, op voorwaarde dat ze loyaal waren geweest aan België. Was dit niet zo, dan werden ze uitgewezen. Ook de Duitsers

---

voornamelijk via vereffening waarna de opbrengst in de staatskas terecht kwam. Dat kon ook door toevoeging van deze eigendommen aan het patrimonium van de Belgische overheden. Dit laatste gebeurde vooral als de eigendommen een bijzondere waarde vertegenwoordigden waarvan het behoud nuttig was voor de samenleving. Duizenden individuen, gezinnen en bedrijven werden door de sekwestering getroffen. Tijdens de Eerste Wereldoorlog werd er – naar het voorbeeld van de andere oorlogvoerende staten – een wetgeving ingevoerd die het mogelijk moest maken eigendommen van ‘vijanden’ onder sekwestering te plaatsen en desgevallend te vereffenen zodat de opbrengst in de Belgische schatkist kon gestort worden. Gelet op deze doelstelling werd het ministerie van Financiën één van de betrokken overheidsinstellingen. Na verloop van tijd zag het ministerie zich verplicht een dienst op touw te zetten die deze bevoegdheid kon uitvoeren. De sekwestering trof immers vele duizenden eigendommen van zeer uiteenlopende aard. Deze dienst moest gegevens verzamelen en het nodige toezicht uitoefenen zodat de schatkist en het staatspatrimonium inderdaad werden verrijkt, zoals de wet het voorschreef. Dit impliceerde samenwerking met andere betrokken overheden. Daartoe behoorden de magistratuur en de individuele dwangbeheerders die door de magistratuur waren aangesteld, de Nationale Bank van België en het ministerie van Economische Zaken, dat vooral een rol speelde in het inschakelen van de sekwestering in het economische relancebeleid. Maar ook met het Ministerie van Buitenlandse Zaken was betrokken bij de onderhandelingen met de geallieerden en met vroegere vijandelijke staten over de modaliteiten en de draagwijdte van de sekwestering en hun afhandeling in het brede kader van de regeling van de herstelbetalingen. Zie : L. Vandeweyer, *Archief van de Dienst van het Sekwestering van de Administratie der Domeinen. Inventaris Algemeen Rijksarchief Brussel*, 2010, pp. 9-40.

¹⁷⁹ F. Caestecker en A. Vrints, “Getrouwd met de vijand. Hoe na 1918 Duits-Belgische vrouwen van kamp konden wisselen”, pp. 22 en A. Vrints, “De Klippen des Nationalismus. De Eerste Wereldoorlog en de ondergang van de Duitse Kolonie in Antwerpen”, In: *Bijdragen tot de Eigentijdse Geschiedenis*, 10, 2002, pp. 7-41.

¹⁸⁰ F. Caestecker, “Wie was nu de vijand? De constructie van de “Duitser” bij het aflijnen van ongewenste vreemdelingen (1918-1919)”, pp. 519-532.

die al een lange periode in België verbleven hadden, gehuwd waren met een Belgische vrouw, of wiens kinderen gediend hadden in het Belgische leger, moesten gevrijwaard worden van uitwijzing. Vrouwen van Belgische oorsprong die gehuwd waren met een Duitser, waarvan het huwelijk beëindigd was door echtscheiding of overlijden, konden op clementie rekenen. Niet alle vrouwen die gehuwd waren met een Duitser konden hier beroep op doen. Waren andere vrouwen bereid hun huwelijksband met een 'vijandige vreemdeling' op te offeren om hun verder verblijf in België veilig te stellen en zelfs om hun oorspronkelijke nationaliteit terug op te eisen?¹⁸¹ Sommige vrouwen legden zich er bij neer dat hun lot verbonden was met dat van hun echtgenoot, met uitwijzing als gevolg. Sommige vrouwen hadden gewoon geen andere keuze, de echtscheiding aanvragen kostte namelijk veel geld.¹⁸²

Het hernemen van de Belgische nationaliteit lijkt voor de hand te liggen als mogelijkheid om in België te mogen blijven. Ex-Belgische vrouwen konden dit echter alleen op basis van de nationaliteitswet van 1909 als ze weduwe of gescheiden waren. Alleen dit kon uitwijzing voorkomen. De relatie met een Duitser, die beëindigd was, had de Belgische identiteit van deze vrouwen niet helemaal uitgewist. Zij hadden de mogelijkheid om hun Belgische nationaliteit te hernemen.

In januari 1919 schrijft Marie Norbertine B. een brief naar de Minister van Justitie met de vraag om in België te mogen blijven. *“Que j’habite à Anvers depuis environ trente années. Que le 4 avril 1899, je me suis mariée avec un certain Paul F., sujet Allemand. Que mon époux, m’a quitté depuis plusieurs années avant la guerre, pour se rendre en Amérique, où il doit avoir obtenu parait-il, sa naturalisation d’Américain. Que depuis cinq ans environ, j’ai intenté contre mon mari, une action en divorce, du chef de sévices, etc. etc. devant le Tribunal de 1er Instance d’Anvers, et que jusque ce jour, le prononcé du jugement n’a pas encore eu lieu. Que j’ai appris par la voir des journaux, que tous les sujets allemands devaient quitter la Belgique au plus tôt. Que depuis ma naissance, je n’ai jamais quitté mon Pays ni ma Patrie, que je suis considérée comme Allemande de par mon mariage et que si jusqu’à ce jour je n’ai pas repris ma nationalité belge, la faute doit être attribuée au Tribunal de 1er Instance d’Anvers qui n’a plus siégé depuis nombre de mois. [...] Que je me permets dans ces conditions de venir demander à Monsieur le Ministre de la Justice, une dispense pour pouvoir continuer à habiter en Belgique à Anvers attendu que j’y ai une propriété et des moyens de subsistances. Que je dois encore ajouter, Monsieur le Ministre, que je n’ai jamais trafiqué ni fréquenté avec les Allemands, ce qui peut*

¹⁸¹ F. Caestecker en A. Vrints, “Getrouwd met de vijand. Hoe na 1918 Duits-Belgische vrouwen van kamp konden wisselen”, pp. 22 en A. Vrints, “De Klippen des Nationalismus. De Eerste Wereldoorlog en de ondergang van de Duitse Kolonie in Antwerpen”, pp. 7-41.

¹⁸² F. Caestecker en A. Vrints, “Getrouwd met de vijand. Hoe na 1918 Duits-Belgische vrouwen van kamp konden wisselen”, pp. 22 en F. Caestecker, “Wie was nu de vijand? De constructie van de “Duitser” bij het aflijnen van ongewenste vreemdelingen (1918-1919)”, pp. 519-532.

*être attesté par la police locale, laquelle ni a déjà signalé à la Sûreté Publique depuis plusieurs semaines.*¹⁸³

In de naoorlogse periode verschilden de patriottische maatstaven ten aanzien van mannen en vrouwen. Dat het behoren tot een bepaald vaderland gendergeladen was, blijkt duidelijk uit de uiteenlopende beschuldigingen, die Duitse Belgen naargelang hun sekse verweten werden. Mannen werden vooral verweten dat ze als burger of als militair in dienst van de bezetter waren getreden of dat ze de bezetting hadden gebruikt voor economisch gewin. Vrouwen werden vooral aangesproken op hun omgang met de bezetter, hun pro-Duitse houding en de onmiddellijke materiële voordelen die hen dit opleverden. Terwijl mannen voornamelijk hun professionele keuzes aangewreven werden, lag de schuld van vrouwen voornamelijk in een vijandige socialiteit en de daaraan verbonden voordelen.¹⁸⁴

Zo wordt Oscar B. en Oscar Albert B. verweten dat ze gediend hebben in het vijandige leger, Ferdinand K. dat hij tijdens de bezetting regelmatig bezoek ontving van Duitse officiers en soldaten en peperkoek en sigaren naar het Duitse front verscheepte.¹⁸⁵ Louis Z. werkte tijdens de oorlog als bonthandelaar, maar werkte ook in een tabaks-centrale voor de Duitsers.¹⁸⁶ Ook Louis Z. was in de buurt waar hij woonde zeer gekend door de Duitse soldaten die hij ontving tijdens de bezetting. Eveneens werd hij ervan beticht goederen verkocht te hebben aan de Duitsers.¹⁸⁷

Marie Antoinette V. en haar moeder, die weduwe is, worden ervan verdacht tijdens de oorlog relaties te hebben gehad met Duitse officieren.¹⁸⁸

De kinderen van ex-Belgische vrouwen hadden de Duitse of de Belgische nationaliteit. Dat onderscheid zou na de wapenstilstand van beslissende betekenis blijken: terwijl kinderen uit gemengde huwelijken met de Duitse nationaliteit in principe net als andere Duitsers het land moesten verlaten,

---

¹⁸³ ARA Brussel, *Ministerie van Justitie, Openbare Veiligheid, Individuele dossiers*, Dossier 636726, Brief Marie Norbertine B. aan de Minister van Justitie, 13/01/1919.

¹⁸⁴ F. Caestecker en A. Vrints, "Getrouwd met de vijand. Hoe na 1918 Duits-Belgische vrouwen van kamp konden wisselen", pp. 21-24.

¹⁸⁵ ARA Brussel, *Ministerie van Justitie, Openbare Veiligheid, Individuele dossiers*, Dossier 762161, Brief aan de Minister van Justitie, 3/12/1918, Brief Oscar B. aan Minister van Justitie, 1/01/1919; Dossier 461620, brief van de hoofdcommissaris van Antwerpen aan de Algemene bestuurder der Openbare Veiligheid te Brussel, 24/12/1919; Dossier 453106, Brief aan Directeur Général van de openbare Veiligheid, van de politiecommissaris van Elsene, 10/03/1919 en Rapport van de Nationale gendarmerie, Brussel, 20/02/1921.

¹⁸⁶ ARA Brussel, *Ministerie van Justitie, Openbare Veiligheid, Individuele dossiers*, Dossier 414724, rapport, 15/01/1919.

¹⁸⁷ ARA Brussel, *Ministerie van Justitie, Openbare Veiligheid, Individuele dossiers*, Dossier 414724, Rapport van het politiecommissariaat van Sint-Jans-Molenbeek, 26/1/1919.

¹⁸⁸ ARA Brussel, *Ministerie van Justitie, Openbare Veiligheid, Individuele dossiers*, Dossier 762161, Pro Justitia, Ukkel, 31/01/1919.

konden kinderen met de Belgische nationaliteit in België blijven.¹⁸⁹ Wel werd in het nationalistisch klimaat na de wapenstilstand een bijkomende juridische categorie ‘nieuwe Belgen’ gecreëerd. De Belgen van buitenlandse herkomst die de Belgische nationaliteit hadden verworven, hetzij door optie, hetzij door naturalisatie kon hun Belgische nationaliteit ontnomen worden, indien ze hun nieuwe land niet trouw hadden gediend.¹⁹⁰

3.2. Het interneren van “Duitsers”

De Duitsers, die na vier jaar Duitse bezetting in België bleven, werden het mikpunt van een repressief beleid. De rechterlijke macht nam autonoom een aantal maatregelen. Elke onderdaan van een vijandige staat tegen wie iets ten laste kon gelegd worden, werd gearresteerd. Enkel indien ze een loyaliteitsgetuigschrift konden voorleggen dat onderschreven werd door eerbare burgers werd hen de arrestatie bespaard. Een vrijlating was ook mogelijk mits een waarborgstelling opnieuw door eerbare burgers.¹⁹¹

Ludwig Hermann D. wordt gearresteerd bij zijn terugkeer naar Antwerpen op 14 december 1918, wegens zijn verschillende reizen naar Duitsland tijdens de oorlog, contact met een ex-officier van de geallieerden in een neutraal land en zijn Duitse nationaliteit. Hij wordt naar de gevangenis van Antwerpen gebracht. Hij heeft voor de oorlog gediend in het Duitse leger, zijn zoon tijdens de oorlog. In oktober 1918 was hij met zijn familie naar Dordrecht gegaan, waar hij in december van dat jaar bezoek kreeg van zijn vriend Carlos, de zoon van volgens Ludwig D. “de grote patriotte van België”, mevrouw Jossaert, die tot twee maal toe veroordeeld is geweest door de Duitsers. Carlos wil hem terug naar Antwerpen krijgen. Ludwig Hermann D.: *“Vanaf het begin van de oorlog tot vandaag heb ik geen enkele centiem ten voordele van de Duitsers gegeven. Het feit dat mijn zoon Hermann ingelijfd is in het Duitse leger, kan niet tot mijn schuld gerekend worden.”*

Op 6 januari 1919 schrijft Jossaert een brief waarin ze zich garant stelt voor Ludwig D.: *“Je déclare me porter garante pour Monsieur D., que je considère comme un homme ayant tous bons sentiments*

---

¹⁸⁹ Buitenlanders geboren in België waarvan één van de ouders ook in België geboren was, werden door de wet van 1909 bij meerderjarigheid automatisch Belg, door het toepassen van het *ius soli-principe*. De liberalisering van de nationaliteitsverwerving ging heel wat verder dan deze dubbele *ius soli*, wat twee generaties, die op het grondgebied geboren waren, vereiste. Ook buitenlanders geboren in België en wiens vader minstens tien jaar in België verbleven had of die er zelf minstens zes jaar gewoond hadden, verwierven de Belgische nationaliteit bij hun meerderjarigheid. De wetgever beschouwde de socialisatie in een Belgische onderwijsinstelling als een doorslaggevende reden om Belg te worden. Zie: M. Liénard-Ligny, “Nationality Law in Belgium and Luxembourg”, In: R. Hansen en P. Weil (Ed.), *Towards a European Nationality. Citizenship, Immigration and Nationality Law in the EU*, New York, Palgrave, 2001, pp. 193-213.

¹⁹⁰ F. Caestecker en A. Vrints, “Getrouwd met de vijand. Hoe na 1918 Duits-Belgische vrouwen van kamp konden wisselen”, In: *Historica*, oktober 2010, pp. 22-23.

¹⁹¹ F. Caestecker, “Wie was nu de vijand? De constructie van de “Duitser” bij het aflijnen van ongewenste vreemdelingen (1918-1919)”, pp. 519-532.

envers les Belges.” Ook Emile H. zal zich garant stellen.¹⁹² Ondanks deze garantstellingen, verlaat Ludwig D. vrijwillig België met bestemming Duitsland op 25 februari 1919.¹⁹³

De Duitse en Oostenrijks-Hongaarse onderdanen, die zich aanmeldde bij een gemeente, werden collectief aangemaand vrijwillig het land te verlaten. Elke Duitser en Oostenrijks-Hongaarse onderdaan, die gediend had in het vijandige leger of zijn medewerking had verleend aan het bezettingsbestuur, ook al was dat gedwongen of had de betrokkene voor de beëindiging van de oorlog zijn dienst verlaten, werd geïnterneerd met de mogelijkheid op uitwijzing. Deze internering gebeurde vooral in de stedelijke gevangenissen. Maar zo werden, bijvoorbeeld in Brussel, ook in de kazerne van de cavalerie, de Duitse school en het Gesellenhaus¹⁹⁴, “vijanden” opgesloten.¹⁹⁵

Men wil Josephine S. interneren op 28 december 1918 in een Duitse school. Haar Duitse echtgenoot, Auguste F. was naar Duitsland teruggekeerd op het moment dat het Duitse leger zich uit België terugtrok. Josephine verschijnt met haar broer, Arthur, samen op het politiecommissariaat. Hij wil voorkomen dat zijn zuster geïnterneerd zou worden. Arthur heeft gediend in het Belgische leger als officier, 3de regiment van de artillerie, een garnizoen in Hasselt. Hij is veroordeeld tot de doodstraf door de Duitsers, om welke redenen wordt niet vermeld. Hierna zal hij ook nog een brief schrijven naar de hoofdcommissaris om haar te verdedigen, waarin hij zal vermelden dat ze de echtscheiding aangevraagd heeft. *“Le midi prochain je me rendrai au ministère [...] pour demander que la décision prise à l’égard de ma sœur soit rapportée pour les raisons suivantes: D’abord l’enquête faite par la police locale ne relève aucun fait contre elle -au contraire- il est certain que si elle avait en quelque chose à se reprocher, elle aurait pu s’en aller et rejoindre son marie, mais plutôt que se quitter le pays, elle demandera le divorce. La deuxième accusation, elle d’avoir écrit à son fils soldat allemand est également inexacte pour la simple raison que ma sœur n’a pas d’enfants.”* In zijn brief zegt Arthur niets over het Belg-zijn van zijn zuster Josephine. Hij ondertekent met zijn militaire titel: *“Lieutenant-*

¹⁹² ARA Brussel, *Ministerie van Justitie, Openbare Veiligheid, Individuele dossiers*, Dossier 529740, Brief van Ludwig Hermann D. aan de Openbare Veiligheid, 28/12/1918; Brief Mvr. J., 6/01/1919.

¹⁹³ ARA Brussel, *Ministerie van Justitie, Openbare Veiligheid, Individuele dossiers*, Dossier 529740, Brief van Ludwig Hermann D. aan de Openbare Veiligheid, 28/12/1918.

¹⁹⁴ Oscar B. wordt getransfereerd naar een Gesellenhaus in Brussel, in maart 1919, waarna hij in vrijheid gesteld wordt, tegen de zin in van zijn vrouw Marie Antoinette V., die de echtscheiding aangevraagd heeft. Zie: ARA Brussel, *Ministerie van Justitie, Openbare Veiligheid, Individuele dossiers*, Dossier 762161, Rapport Politie Brussel, 1/03/1919, Brief Oswald Brenton, 14/03/1919.

¹⁹⁵ F. Caestecker, “Wie was nu de vijand? De constructie van de “Duitser” bij het aflijnen van ongewenste vreemdelingen (1918-1919)”, pp. 519-532.

ponjeur d'artillerie à Hasselt." Dit heeft effect. Josephine mag ondanks haar Duitse nationaliteit blijven.¹⁹⁶

Er werd beslist om alle onderdanen van de vijandige staten het verder verblijf in België te ontzeggen. Zonder uitzondering werden deze Duitse en Oostenrijks-Hongaarse onderdanen over dezelfde kam geschoren, zij werden allen als vijanden bestempeld.

Volgens de officiële cijfers leidde deze duidelijke beleidslijn alleen al in Brussel tot de internering van een duizendtal vijanden. Veel geïnterneerde "Duitsers" werden in de loop van januari 1919 overgeplaatst naar het interneringskamp in Adinkerke.¹⁹⁷

Oscar B. wordt geïnterneerd met de intentie het land uitgezet te worden. Zijn echtgenote Marie Antoinette dient een vraag tot echtscheiding in om in België te mogen blijven. Na een periode in de gevangenis van Vorst en Sint-Gillis opgesloten te zijn geweest, wordt Oscar B. naar Adinkerke getransfereerd. In augustus 1919 wordt Oscar B. uit België gezet aan de Duitse grens.¹⁹⁸

Een aantal geïnterneerden werd in de daaropvolgende maanden vrijgelaten daar het beleid afstand nam van het simplistisch oorlogsdenken. Een rechtlijnige en blinde uitzuivering van het land van al diegenen die als Duitser beschouwd konden worden, werd afgewezen. Heel wat Duitsers werden, omwille van diplomatieke en humanitaire redenen niet langer als vijand beschouwd.¹⁹⁹

Het Belgisch beleid ten opzichte van de in België verblijvende vijanden werd grondig gewijzigd door de nieuwe geo-politieke realiteit die ontstond. Het verdrag van Versailles, dat het zelfbeschikkingsrecht hoog in het vaandel droeg, en de multinationale rijken van Centraal-Europa die opsplitsten in natiestaten, zorgden ervoor dat de collectieve schuld van de onderdanen van de vijandige staten zich beperkte tot zij die tot de zogenaamde 'kern' van deze staten behoorden. De inwoners van Malmédy, Elzas, Denen uit Noord-Sleeswijk, de Polen, de Grieken van Bulgarije, de Roemenen van Transylvaanië-Bucovina, de Syriërs, de Tsjecho-Slovaken, en de Joegoslaven, werden zo bondgenoten van de geallieerden, alhoewel ze tijdens de oorlog onderdanen waren geweest van de vijandige staten. Dat hun nieuwe bondgenoten het vijandige leger of de bezettingsadministratie hadden verwoegd, werd ver-

---

¹⁹⁶ ARA Brussel, *Ministerie van Justitie, Openbare Veiligheid, Individuele dossiers*, Dossier A 542787, Rapport gericht aan de Procureur des Konings Brussel, 2/01/1919, Brief Arthur S. aan de Commissaire du Chef, 1/01/1919.

¹⁹⁷ F. Caestecker, "Wie was nu de vijand? De constructie van de "Duitser" bij het aflijnen van ongewenste vreemdelingen (1918-1919)", pp. 519-532.

¹⁹⁸ ARA Brussel, *Ministerie van Justitie, Openbare Veiligheid, Individuele dossiers*, Dossier 762161, Brief Oscar B. aan Minister van Justitie, 1/01/1919 en Nota, 29/08/1919.

¹⁹⁹ F. Caestecker, "Wie was nu de vijand? De constructie van de "Duitser" bij het aflijnen van ongewenste vreemdelingen (1918-1919)", pp. 519-532.

goelijkt. Hun activiteiten tijdens de bezetting werden dan ook geminimaliseerd. De identificatie van deze personen gebeurde via speciaal daarvoor opgerichte commissies.²⁰⁰

Maurice W. wordt geboren in 1878 in Kamnitz, op dat moment Pruisen, Duits gebied. Door het Verdrag van Versailles werd hij Pool.²⁰¹

Oscar B. verliest tijdens de oorlog zijn Hongaarse nationaliteit omdat hij meer dan 10 jaar in het buitenland verbleven heeft zonder toestemming van de Hongaarse regering. Oscar wordt uitgezet door de Duitsers uit België, waarna hij naar eigen zeggen is gaan protesteren tegen zijn verlies van nationaliteit.²⁰² In tussentijd werkt hij als violist in het militair orkest in Győr²⁰³, in Hongarije, tot er opheldering is over zijn zaak. Oscar krijgt uiteindelijk de toestemming van de Hongaarse regering om naar Brussel terug te mogen keren in oktober 1917 en zijn Hongaarse nationaliteit te hernemen.²⁰⁴

De Minister van Justitie, Emile Vandervelde, die verantwoordelijk was voor het beleid, nuanceerde verder het beeld van de Duitsers als vijand. Hij wees erop dat er Duitsers waren die al lang in België verbleven, zelfs gehuwd waren met Belgische vrouwen, en dat veel van deze Duitsers een integraal en loyaal deel van de Belgische gemeenschap waren. Soms had hun zoon of schoonzoon gediend in het Belgische leger tijdens de oorlog. Deze Duitsers moesten gevrijwaard worden van de repressie tegen de vijand.²⁰⁵

De internering en het aandringen op vrijwillig vertrek van de Duitsers waren slechts een tijdelijke noodoplossing, daar deze ongewenste vreemdelingen onverwijderbaar waren. In eerste instantie waren er nauwelijks transportmiddelen ter beschikking, later werd de grens met Duitsland ook gesloten. De Belgische militaire veiligheid vreesde immers dat de uitwijzing van deze ongewenste vreemdelingen de vijand zou kunnen versterken. Hun doorgang door, het door Belgische leger bezette deel van Duitsland, werd afgewezen. Ook verbood de geallieerde legerleiding in Duitsland de transit van treinen met uitgewezen Duitsers door het bezette deel van Duitsland. De uitgewezenen mochten zich daarenboven niet vestigen in het door de geallieerden bezette deel van Duitsland. De enige alternatieve terugkeerroute voor deze ongewenste vreemdelingen was via Nederland. Deze terugkeer naar het niet-bezette deel van Duitsland via Nederland vereiste een reispas; slechts begin 1919 kon-

---

²⁰⁰ F. Caestecker, *loc. cit.*

²⁰¹ ARA Brussel, *Ministerie van Justitie, Openbare Veiligheid, Individuele dossiers*, Dossier 808671, Brief aan de Procureurs generaal, van de Procureur des Konings, 19/06/1920 en Rapport 22/11/1926.

²⁰² Waar, wanneer en tegen wie is niet duidelijk.

²⁰³ Het is niet duidelijk of hij nu dient als stateloze in het Hongaarse leger of niet. Hij verklaarde dat hij gedwongen werd door de Duitsers om in het leger te gaan.

²⁰⁴ ARA Brussel, *Ministerie van Justitie, Openbare Veiligheid, Individuele dossiers*, Dossier 762161, Brief Oscar B. aan Minister van Justitie, 1/01/1919.

²⁰⁵ F. Caestecker, "Wie was nu de vijand? De constructie van de "Duitser" bij het aflijnen van ongewenste vreemdelingen (1918-1919)", pp. 519-532.

den Duitse onderdanen een reispas verkrijgen door een verzoek in te dienen bij de Spaanse en Nederlandse consulaire autoriteiten in Brussel, die in overleg met de Belgische autoriteiten beslisten of het opportuun was de betrokkene een reispas te verlenen. De Belgische regering wilde dat de Duits-Belgische grens geopend zou worden om de ongewensten te kunnen repatriëren.²⁰⁶

3.3. De Repatriatie

Op 11 januari 1919 gaf Emile Vandervelde, de Minister van Justitie, instructies aan de lokale autoriteiten om de greep op de ongewenste vreemdelingen te verstevigen. De lokale autoriteiten werden opgeroepen mannelijke onderdanen van Duitse of Oostenrijks-Hongaarse nationaliteit tussen 16 en 60 jaar oud, twee maal per week op te roepen bij een lokaal controle-bureau. Ook personen die schijnbaar hun oorspronkelijke Duitse- of Oostenrijks-Hongaarse nationaliteit hadden verloren en zich stateloos verklaarden, moesten opgeroepen worden. Vele emigranten uit het Duitse Rijk hadden hun Duitse nationaliteit verloren, gezien de Duitse nationaliteitswet tot 1913 voorzag dat alle emigranten die geen contact met hun land van oorsprong onderhielden, na 10 jaar verblijf in het buitenland, hun Duitse nationaliteit verloren. Vele gemeenten besloten desondanks de Duitse nationaliteit te vermelden op de identiteitskaarten van deze statelozen van Duitse herkomst.²⁰⁷

De meldingsplicht, twee maal per week, beoogde een actueel overzicht te krijgen van de personen die in aanmerking kwamen voor de uitwijzing. Zodra dit praktisch mogelijk was, wou men hen zo snel mogelijk verwijderen. Tegelijk riep Emile Vandervelde de lokale autoriteiten op alle verdachte vreemdelingen te arresteren. Zo moesten de lokale autoriteiten de Duitse en Oostenrijks-Hongaarse onderdanen, die zich onttrokken aan de controle, onmiddellijk arresteren. Ook onderdanen van de vijandige staten die hadden gediend in het vijandige leger, hun medewerking hadden verleend aan de Duitse politie, handel hadden gedreven met de vijand of die zich hadden ingeschakeld in de burgerlijke administratie van het bezette land, moesten geïnterneerd worden. Vrouwen, die gediend hadden in de burgerlijke administratie van het bezette land, moesten niet gespaard worden van arrestatie. Vandervelde preciseerde dat men zich vooral moest richten op de Duitse en Oostenrijks-Hongaarse onderdanen, die zich in België hadden gevestigd in het kielzog van het bezettingsleger.

De lokale autoriteiten voerden enthousiast de maatregel tot controle van alle vijandige onderdanen uit. In Groot Brussel moesten niet alleen mannen, maar ook vrouwen zich twee maal per week melden.²⁰⁸

Zo ook wordt Josephine S. opgeroepen om zich twee maal per week te melden. Ze vraagt de toestemming aan de Minister van Justitie om zich te mogen onttrekken aan deze verplichting. Als reden

---

²⁰⁶ F. Caestecker, *loc. cit.*

²⁰⁷ F. Caestecker, *loc. cit.*

²⁰⁸ F. Caestecker, *loc. cit.*

hiervoor geeft ze aan dat ze een precaire gezondheid heeft. Daar ze voor haar broer Arthur moet zorgen die bedlegerig is en broncho-pneumonie zou hebben, en daar ze zelf amper in staat is haar ziekbed te verlaten, kan ze niet voldoen aan de nieuwe reglementering. Als patriottische elementen haalt zij aan dat haar vader en broer Arthur gediend hebben in het Belgisch leger en ze ondanks haar huwelijk, waardoor ze als een buitenlander werd behandeld, “*steeds Belgische is gebleven in haar hart*”.²⁰⁹ Deze uitzondering wordt haar toegestaan.

Het aantal arrestaties dat de lokale autoriteiten uiteindelijk uitvoerden, was minimaal. Een arrestatie door de lokale autoriteiten impliceerde een opsluiting in de arrondissementsgevangenis. Begin februari 1919 waren er slechts enkele tientallen vijandige onderdanen gearresteerd door de lokale autoriteiten. Indien de centrale autoriteiten instemden met de beslissing van de lokale autoriteiten volgde een overplaatsing naar een interneringskamp.²¹⁰

3.3.1. De “vrijwillige terugkeer” naar Duitsland

Begin 1919 keerden de meer welgestelde personen van Duitse origine, vooral diegene die verbleven in Brussel, op “vrijwillige” basis en op eigen kosten, via Nederland terug naar Duitsland. De grote meerderheid van ongewenste vreemdelingen waren, gezien zij niet over voldoende financiële middelen beschikten om deze dure reis te ondernemen, gedwongen te wachten. Eind januari 1919 verleenden de Nederlandse autoriteiten hun goedkeuring aan de groepsgewijze transit van de Duitse onderdanen. Deze officiële openstelling van de grens maakte dat de Duitsers nu collectief op een “vrijwillige” basis het land verlieten. Op 22 februari vertrok uit Brussel een eerste repatriëringstrein met 126 personen, een tweede trein volgde op 25 februari. Deze personen hadden zich allemaal aangemeld bij de plaatselijke autoriteiten als kandidaat voor een gratis, enkele reis naar Duitsland. Op 28 april verliet een laatste trein met 106 Duitsers Brussel.²¹¹

Ludwig Hermann D. verliet België vrijwillig met de speciale trein van 25 februari 1919 met als bestemming Duitsland.²¹² Ook Henri K. en zijn echtgenote, Camille V.G. verlieten in april 1919 vrijwillig met deze speciale treinen België.²¹³

²⁰⁹ ARA Brussel, *Ministerie van Justitie, Openbare Veiligheid, Individuele dossiers*, Dossier A 542787, Brief Josephine S. aan de Minister van Justitie, 29/03/1919.

²¹⁰ F. Caestecker, “Wie was nu de vijand? De constructie van de “Duitsers” bij het aflijnen van ongewenste vreemdelingen (1918-1919)”, pp. 519-532.

²¹¹ F. Caestecker, *loc. cit.*

²¹² ARA Brussel, *Ministerie van Justitie, Openbare Veiligheid, Individuele dossiers*, Dossier 529740, nota 24/01/1919 en 25/02/1919.

²¹³ ARA Brussel, *Ministerie van Justitie, Openbare Veiligheid, Individuele dossiers*, Dossier 1098812, Rapport 14/04/1919 en 18/04/1919.

3.3.2. *Loyaliteit aan België*

Tegelijkertijd met het actieve beleid van de Belgische autoriteiten tegen de “Duitsers”, preciseerde Minister Vandervelde wie de niet-vijandige Duitsers waren. Hij was voor een gerichte repressie. Vandervelde stelde vier categorieën van onderdanen van vijandige staten vrij van uitwijzing.

1) De Duitse religieuzen.

In antwoord op het verzoek van aartsbisschop Mercier en de bisschop Rutten van Luik om de religieuzen van Duitse nationaliteit te vrijwaren, weigerde Vandervelde de religieuzen met een nationaliteit van een vijandige staat collectief vrij te stellen. De meerderheid van deze religieuzen konden in België blijven: Religieuzen met de Duitse nationaliteit, die zorgen verleenden, konden vrijgesteld worden van uitwijzing, alsook de leden van gesloten orden. Religieuzen die onderwijs verstrekten, vielen niet onder deze uitzonderingsmaatregel. Zij werden wel uitgewezen.

2) Het Duitse dienstpersoneel.

De vele interventies van bemiddelde Belgen ten voordele van hun huishoudelijk personeel van Duitse nationaliteit hadden eveneens succes. Ook zij konden vrijstelling van uitwijzing krijgen, indien hun diensten noodzakelijk waren of zij reeds lang in België verbleven.

3) De ingezetenen Duitsers.

De in België geboren vreemdelingen of reeds lang in België gevestigde vreemdelingen die geen enkele relatie onderhielden met hun land van herkomst, konden eveneens blijven. Ook Duitse en Oostenrijks-Hongaarse onderdanen die diensten hadden verleend aan de geallieerden of wiens zonen hadden gevochten in het Belgische leger konden gevrijwaard worden van uitwijzing.

4) De Duitse vrouwen van Belgische origine.

Vrouwen die door hun huwelijk met een Duitser of Oostenrijks-Hongaar de Belgische nationaliteit verloren waren, konden ook op clementie rekenen, maar dit enkel wanneer ze weduwe waren of gescheiden. Slechts onder deze voorwaarden konden deze ex-Belgen gevrijwaard worden van uitwijzing.

Personen die onder de uitzonderingsclausules vielen, werden vrijgesteld van uitwijzing, maar de gemeentepolitie of de Rijkswacht moest een rapport opstellen over hun houding tijdens de bezetting.

Bij het minste kritiek op hun gedrag tijdens de oorlog zou toch de internering en uitwijzing volgen.²¹⁴

Maurice W. vertrok tijdens de oorlog naar Nederland om niet geïncorporeerd te moeten worden in het Duitse leger. Eveneens verklaarde hij genaturaliseerd Belg te zijn in 1912; hij kreeg hiervoor een positief advies, maar dit bleef zonder gevolg door het uitbreken van de oorlog.²¹⁵

---

²¹⁴ F. Caestecker, “Wie was nu de vijand? De constructie van de “Duitser” bij het aflijnen van ongewenste vreemdelingen (1918-1919)”, pp. 519-532.

Josephine S. wil op verschillende manieren haar loyaliteit aan België bewijzen om in België te mogen blijven. In haar brief aan de minister verklaart ze dat ze haar patriottische gevoelens nooit verborgen heeft, ook niet tegenover haar echtgenoot die een Duitser is. *“En effet, je n’ai jamais caché mes sentiments patriotiques, même vis-à-vis de mon mari et ces sentiments, d’ailleurs très naturels en présence de l’odieuse agression de 1914, ont été cause de moindres [sic] discussions. Mon mari disait fréquemment qu’il avait dans sa maison une ennemie qui n’était autre que sa femme, il y a même en question de divorce au début de 1915. Des années me reprochaient mon attitude envers mon mari. [...] J’ose compter sur la bienveillance de Monsieur le Ministre pour me voir accorder la permission de rester dans le pays et par conséquent de ne pas être considérée comme une étrangère parce que pendant 4 ½ ans, j’ai lutté et souffert moralement plus que les autres femmes belges qui ont marié des belges. [...] me tentant forte et fière d’avoir rempli mon devoir patriotique, que je n’ai pas voulu suivre mon mari en Allemagne après la signature de l’armistice.”*²¹⁶

Een belangrijk bewijs van loyaliteit was voor deze vrouwen het feit dat ze wilden scheiden of aan het scheiden waren van hun Duitse echtgenoot. In hun hart waren ze steeds Belg gebleven.

3.3.3. De gedwongen repatriëring, mei 1919-1920

Vandervelde gaf in mei 1919 de burgemeesters de opdracht om alle onderdanen van vijandige naties die een uitwijzingsbevel hadden gekregen en nog steeds in België verbleven, te arresteren. De dag na hun arrestatie moesten zij dan dwangmatig uit het land verwijderd worden onder begeleiding van de Rijkswacht met een speciale trein naar het niet-bezette Duitsland.²¹⁷

In de periode 1919-1920 waren er 9000 Duitsers, die België verlieten met als bestemming Duitsland.²¹⁸ In 1920 verbleven er nog 8000 Duitsers in België. De uitgewezen Duitsers werden veelal slechts hun afkomst ten laste gelegd. Zo wordt Henri K. uitgewezen omdat hij de zoon is van een Duitser.²¹⁹

---

²¹⁵ ARA Brussel, *Ministerie van Justitie, Openbare Veiligheid, Individuele dossiers*, Dossier 808671, Rapport politie Sint-Gillis, 5/05/1915.

²¹⁶ ARA Brussel, *Ministerie van Justitie, Openbare Veiligheid, Individuele dossiers*, Dossier A 542787, Brief Josephine S., 6/05/1919.

²¹⁷ F. Caestecker, “Wie was nu de vijand? De constructie van de “Duitser” bij het aflijnen van ongewenste vreemdelingen (1918-1919)”, pp. 519-532.

²¹⁸ Henri K. had België vrijwillig verlaten. Door vervalsing van zijn papieren was hij België weer binnen was geraakt, hij wordt hiervoor in augustus 1919 het land uitgezet. Zie: ARA Brussel, *Ministerie van Justitie, Openbare Veiligheid, Individuele dossiers*, Dossier 1098812, Gevangenis Antwerpen, 19/07/1919, Rapport 4/08/1919, Gendarmerie Nationale, 24/09/1919.

²¹⁹ F. Caestecker, “Wie was nu de vijand? De constructie van de “Duitser” bij het aflijnen van ongewenste vreemdelingen (1918-1919)”, pp. 519-532 en ARA Brussel, *Ministerie van Justitie, Openbare Veiligheid, Individuele dossiers*, Dossier 1098812, Gevangenis Antwerpen, 19/07/1919, Rapport 4/08/1919.

Ondanks de politieke omkeer in Duitsland en de belangrijke economische druk moesten Duitsers een visum aanvragen vooraleer ze België binnen konden. Als ze door België reisden, bleven ze achtervolgd door hun oorlogsverleden.²²⁰

4. Echtscheiding als uitweg?

Vooraleer we kunnen ingaan op het feit of echtscheiding een uitweg was voor deze vrouwen om hun Belgische nationaliteit te kunnen hernemen, gaan we eerst na hoe de connotatie was van echtscheiding en dienen we enkele algemene principes te bekijken, alsook de principes waarop de Belgische echtscheidingswet gebaseerd was in de periode 1919-1922. Voor bespreking van de oorzaken voor echtscheiding verwijzen we naar bijlage 3.

4.1. Algemene principes

Er zijn twee vormen van echtscheiding, met name *echtscheiding* en *scheiding van tafel en bed*.

Echtscheiding is de ontbinding van het huwelijk, uitgesproken door de bevoegde ambtenaar van de burgerlijke stand, op basis van een geveld oordeel door een bepaalde rechter. We onderscheiden twee vormen van echtscheiding: echtscheiding wegens bepaalde oorzaak en echtscheiding door onderlinge toestemming. De eerste vorm kan aangevraagd worden door één van de twee echtgenoten. De enige voorwaarde is het bestaan van ernstige redenen, die aangegeven zijn door de wet. Echtscheiding door onderlinge toestemming wordt aangevraagd door beide echtgenoten, volgens de voorwaarden die de wet voorschrijft.²²¹

Bij *scheiding van tafel en bed*²²² worden de twee echtgenoten door gerechtelijk vonnis ontslagen om samen te leven, wat het huwelijk hen oplegde. De oorzaken voor scheiding van tafel en bed en voor echtscheiding zijn dezelfde (cfr. infra). Bij scheiding van tafel en bed blijft het huwelijk bestaan, alsook de plichten die daaraan verbonden zijn. Enkel de plicht tot samenwonen vervalt. De plicht die voortkomt uit het samenleven, namelijk de plicht op hulp en bijstand, wordt gereduceerd tot het betalen van een alimentatie. Een tweede gevolg is dat de gemeenschap wordt ontbonden en een vrouw het beheer over haar roerende goederen krijgt. Wel mag ze nog altijd geen onroerende goederen vreemden zonder de toestemming van haar man. Een vrouw heeft dus nog steeds autorisatie nodig

²²⁰ F. Caestecker, "Wie was nu de vijand? De constructie van de "Duitser" bij het aflijnen van ongewenste vreemdelingen (1918-1919)", pp. 519-532.

²²¹ E. Picard, N. d'Hoffschmidt, J. de le Court, *Pandectes Belges: encyclopédie de législation, de doctrine et de jurisprudence belges*, Bruxelles, Larcier, 1889, 31, pp. 458 en A. Pasquier, "Du divorce et de la séparation des corps", In : *Les Nouvelles Corpus Juris Belgici. Droit civil 2*, Bruxelles, Larcier, 1938, pp. 55.

²²² Zoals reeds aangehaald in de inleiding, wordt er door de echtparen in onze onderzoeksgroep geen gebruik gemaakt van scheiding van tafel en bed.

om in rechte te treden bij bijvoorbeeld het beheer van haar onroerende goederen. Bij scheiding van tafel en bed blijven de rechten en plichten, die voortkomen uit de hoedanigheid van de personen, wél bestaan: de plicht van trouw blijft, alsook de plicht tot gehoorzaamheid van een vrouw aan haar man en de plicht tot bescherming vanwege een man aan zijn vrouw. Tenslotte behoudt een vrouw ook de naam en nationaliteit van haar echtgenoot.²²³

Hieronder bespreken we de zaken die relevant zijn voor ons onderzoek. Voor meer informatie verwijzen we nogmaals naar bijlage 3.

4.2. Echtscheiding na de oorlog (1919-1922)

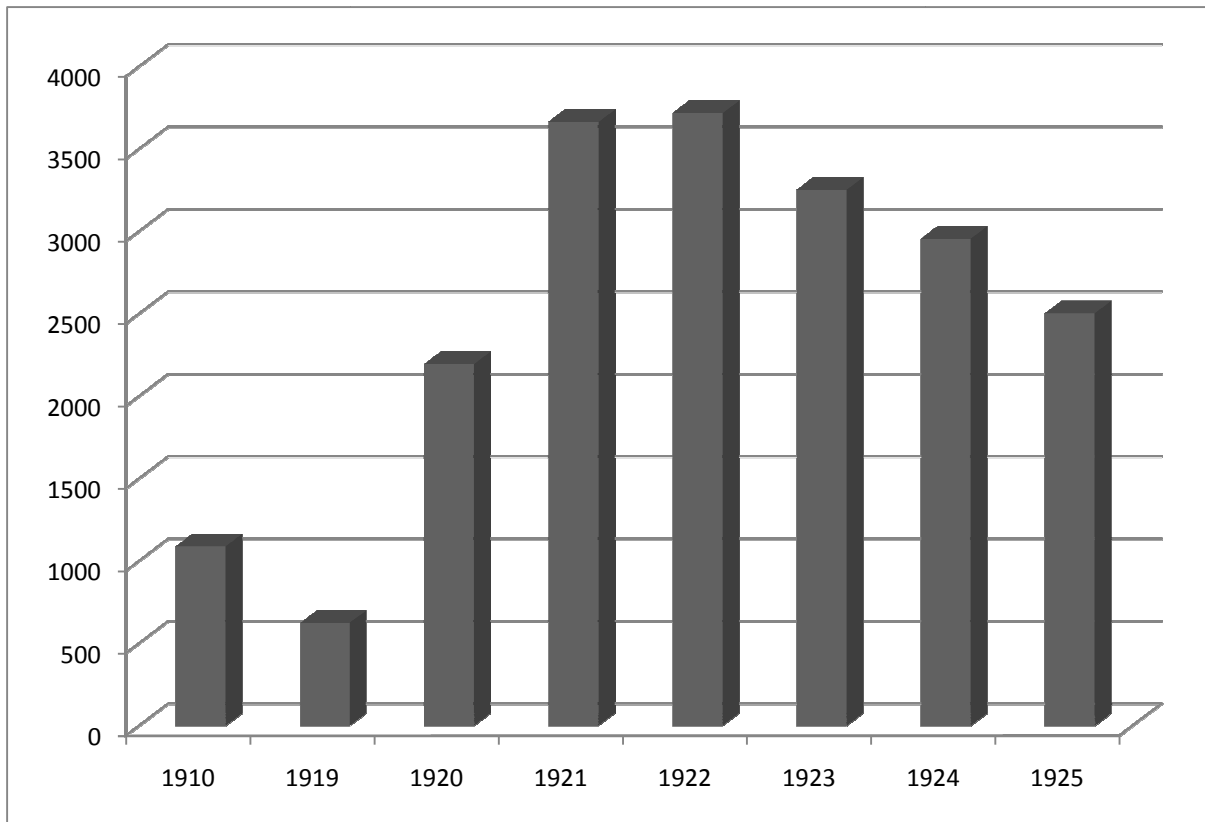
De invloed van de Eerste Wereldoorlog op de sterke stijging van de echtscheidingscijfers moet niet onderschat worden. Tijdens de oorlog, of aan het begin ervan, konden de echtscheidingsaanvragen niet behandeld worden. Men moest wachten tot het einde van de oorlog vooraleer ze hernomen konden worden. Ook de oorlog zelf leidde tot echtscheidingsaanvragen. De lange periode dat de echtgenoten van huis waren of het feit dat ze na de oorlog niet meer terugkeerden of vertrokken, kon leiden tot een echtscheiding. Vooral vrouwen die gehuwd waren met een verliezer van de oorlog, hadden er baat bij dat ze een echtscheiding konden verwerven. Het bewees hun loyaliteit aan België en hierdoor konden ze de Belgische nationaliteit hernemen.²²⁴ In de grafiek hieronder zien we een duidelijke stijging van de echtscheidingscijfers na de oorlog, met als hoogste piek de jaren 1921-1922.

---

²²³ A. Pasquier, "Du divorce et de la séparation des corps", pp. 55 en E. Muys, *Vrouw en (echt)scheiding in de 19e-20e eeuw. Een socio-juridische studie met raadpleging van de (echt)scheidingsprocesdossiers*, Gent (onuitgegeven licentiaatsverhandeling Universiteit Gent), 2005, pp. 3-4.

²²⁴ F. Caestecker en A. Vrints, "Getrouwd met de vijand. Hoe na 1918 Duits-Belgische vrouwen van kamp konden wisselen", pp. 21-24.

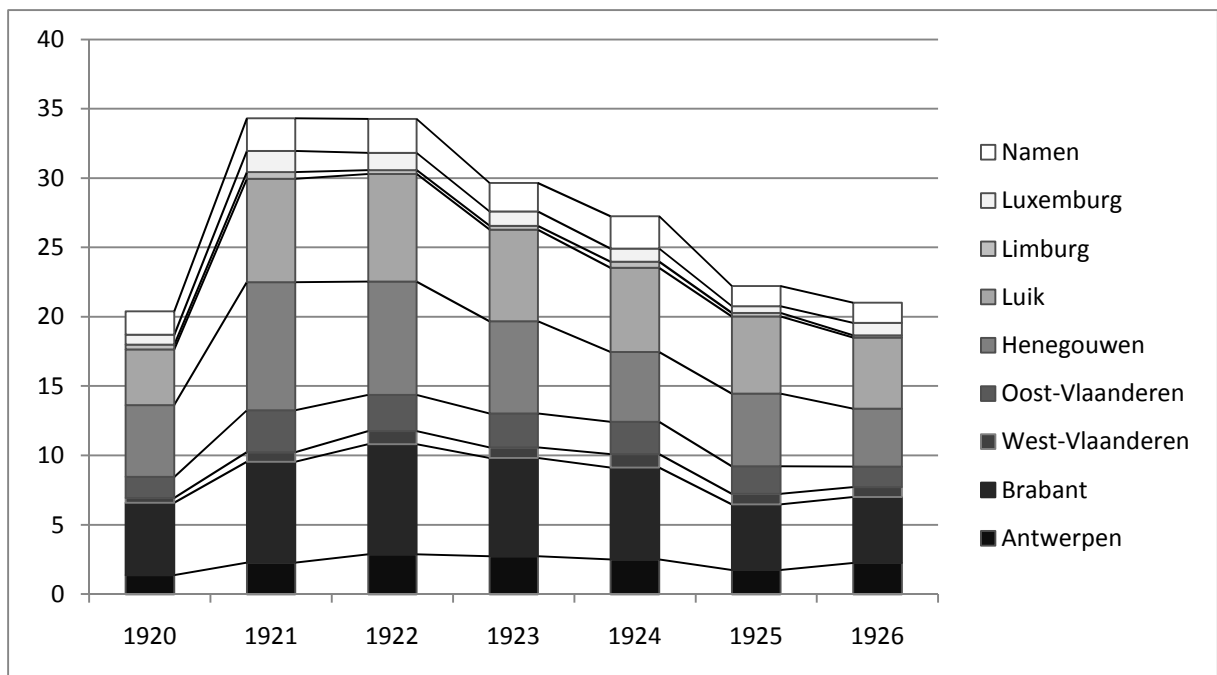
Figuur 2 Aantal echtscheidingen 1910-1925²²⁵

De meeste echtscheidingen per 10.000 inwoners zijn te vinden in de provincies Brabant, Luik, Henegouwen en Antwerpen, zoals we in de onderstaande grafiek kunnen zien.

²²⁵ L. Van Molle, "Ik heb geen man!" Celibaat en echtscheiding tijdens het interbellum, vertogen en praktijken", pp. 409 ; *Annuaire statistique de la Belgique et du Congo Belge*, 1920-1921, 47, Brussel, Imprimerie Lesigne, pp. 9, 42; *Annuaire statistique de la Belgique et du Congo Belge*, 1922, 48, pp. 7, 38 ; *Annuaire statistique de la Belgique et du Congo Belge*, 1923-1924, 49, pp. 9, 50 ; *Annuaire statistique de la Belgique et du Congo Belge*, 1924-1925, 50, pp. XVII, 44 ; *Annuaire statistique de la Belgique et du Congo Belge*, 1925-1926, 51, pp. XVII, 44.

Figuur 3 Aantal echtscheidingen per provincie, per 10.000 inwoners, 1920-1926²²⁶

De houding, die in deze periode tegenover echtscheiding wordt aangenomen, zit vol spanningen en ambigüiteiten, die zowel met levensbeschouwing als met gender te maken hebben. Men was het er over eens dat echtscheiding principieel ongewenst was, ook omwille van de kinderen. Maar voor sommigen valt een echtscheiding te verkiezen boven het onmenselijke van een mislukt huwelijk: echtscheiding als een noodzakelijk kwaad dus. Het huwelijk dient het algemeen belang, de echtscheiding enkel het particulier belang. De socialisten vonden dat echtscheiding enkel veroorloofd was wanneer de kinderen grootgebracht waren. Met de stijgende echtscheidingscijfers voor ogen hantieren vooral politici en publicisten van de rechterzijde een dramatiserende terminologie. Ze beschrijven het huwelijk als een zinkend schip en de echtscheiding als een modekwaal, een pest, een epidemie,... eigen aan de anonieme grootstad met haar moreel verwerpelijke ontspanningsvormen.²²⁷

Het eerste politiek debat over de echtscheidingsproblematiek, dat na de Eerste Wereldoorlog plaatsvindt, dateert van 1919-1920. Eén liberale en vier socialistische volksvertegenwoordigers dienen samen een wetsvoorstel in om de echtscheidingsprocedure te versnellen ten gunste van soldaten,

²²⁶ *Annuaire statistique de la Belgique et du Congo Belge*, 1920-1921, 47, Brussel, Imprimerie Lesigne, pp. 9, 42; *Annuaire statistique de la Belgique et du Congo Belge*, 1922, 48, pp. 7, 38; *Annuaire statistique de la Belgique et du Congo Belge*, 1923-1924, 49, pp. 9, 50; *Annuaire statistique de la Belgique et du Congo Belge*, 1924-1925, 50, pp. XVII, 44; *Annuaire statistique de la Belgique et du Congo Belge*, 1925-1926, 51, pp. XVII, 44.

²²⁷ L. Van Molle, "'Ik heb geen man!' Celibaat en echtscheiding tijdens het interbellum, vertogen en praktijken", In: J. Kok en J. Bavel (Eds.), *De levenskracht der bevolking: sociale en demografische kwesties in de Lage Landen tijdens het interbellum*, Leuven, Universitaire pers, 2010, pp. 385-414.

die bij hun thuiskomst vaststelden dat hun echtgenote ontrouw geweest was tijdens de oorlog. Het voorstel wil de wachttijd tussen twee stappen van de procedure reduceren van zes maanden tot één maand. Tegenover het beeld van de dappere soldaten wordt het wangedrag van sommige vrouwen geplaatst. In de argumentatie ten voordele van het wetsvoorstel klinken dezelfde woorden, die normaal gebruikt worden ten gunste van het huwelijk: “het algemeen landsbelang”, “*la paix sociale*” en “*la moralité publique*”. De seksuele escapades van soldaten tijdens de oorlog komen niet ter sprake. De verregaande verspreiding van venerische ziektes, die er het gevolg van is, evenmin. Huwelijks-trouw wordt dus genderongelijk geïnterpreteerd. Pas in allerlaatste instantie roept een volksvertegenwoordiger van de Belgische Werkliedenpartij via een amendement nog het reciprociteitsbeginsel in: hij wenst de verkorte procedure uit te breiden ten voordele van vrouwen wiens man drie maanden na de mobilisatie nog niet naar huis teruggekeerd is. Tijdens het debat heeft men het niet over Duits-Belgische vrouwen.²²⁸ De coalitieregering van katholieken, socialisten en liberalen neemt geen standpunt in. Het wetsvoorstel wordt, met inbegrip van het amendement, in de Kamer probleemloos goedgekeurd. De aanwezige katholieke volksvertegenwoordigers stemmen tegen. Wel is het opvallend dat bijna een derde afwezig is. Het voorstel gaat om onduidelijke redenen niet naar de senaat²²⁹. Het wordt dan ook geen wet.²³⁰

Katholieken kunnen in principe niet scheiden. Het kerkelijk huwelijk is immers een sacrament, een door God bezegelde verbintenis, die onverbreekbaar is. Dus zijn kerkelijk gehuwden ook na een burgerlijke scheiding voor God nog steeds gehuwden. Sommige theologen blijven zich dan ook tijdens het interbellum verzetten tegen de burgerlijke scheiding, omdat de staat zich niet boven de goddelijke wet mag plaatsen. Volgens de katholieke leer heeft het huwelijk zowel een reproductieve als een morele en educatieve functie. Echtscheiding schaadt volgens hen beide functies. Het canoniek recht voorziet wel de mogelijkheid tot scheiding van tafel en bed wanneer de lichamelijke, geestelijke en/of morele integriteit van één van de beide partners en/of de kinderen wordt geschaad: bijvoorbeeld wanneer de andere partner overspel pleegt, een crimineel leven leidt of de christelijke opvoeding van de kinderen dwarsboomt. In de wandelgangen heet scheiding van tafel en bed “de katholieke echtscheiding”: het huwelijk wordt immers niet ontbonden, maar het feitelijk samenleven wordt stopgezet en de echtgenoot moet zijn onderhoudsplicht blijven nakomen. Vanuit het biologisch-

---

²²⁸ Kamer van Volksvertegenwoordigers, *Parlementaire Handelingen 1919-1920*, zitting van 14 april 1920, pp. 837-845.

²²⁹ Van Molle haalt als mogelijkheid hiervoor aan dat de katholieke partij een sterkere positie in de senaat had dan in de kamer. Zie: L. Van Molle, ““Ik heb geen man!” Celibaat en echtscheiding tijdens het interbellum, vertogen en praktijken”, pp. 385-414.

²³⁰ L. Van Molle, *art. cit.*, pp. 385-414.

deterministisch en seksistisch differentiedenken dat de katholieke opinie domineert, wordt dit als een zeer gunstige regeling voor de echtgenote gezien.²³¹

Het doel van het civiele huwelijk is door de wetgever niet vastgelegd. Vele auteurs hebben geprobeerd deze lacune op te vullen. Portalis, inspirator van de Code Napoleon, definieerde het huwelijk als volgt: “*Le mariage est la société de l’homme et de la femme qui s’unissent pour perpétuer leur espèce, pour s’aider par des secours mutuels à porter le poids de la vie et pour partager leur commune destinée.*”²³² De definitie van Portalis ligt niet echt ver van de definitie volgens het canonieke recht.

4.3. Indienen van vraag tot echtscheiding

Sinds de *Code Civil* kan een vrouw, zowel als verweerster of als aanlegsters, de echtscheiding indienen zonder dat ze autorisatie nodig heeft van haar echtgenoot²³³ en dit noch voor de algemene aanvraag, noch voor bijkomende vragen en incidenten.²³⁴

Hierbij valt nog een kanttekening te maken dat de echtscheidingsprocedure niet goedkoop was, en dus niet voor iedereen weggelegd. Verschillende vrouwen in onze onderzoeksgroep, konden hiervoor terugvallen op hun familie, die begoed was. Verschillende echtparen waren in het bezit van meerdere huizen. In verschillende gevallen is het de moeder die de dochter financiert en onderhoudt. Dit is bijvoorbeeld het geval bij Marie Antoinette V. en Marie D.B..

4.3.1. Wie is bevoegd?

De vraag die hierbij gesteld moet worden is welke rechtbank bevoegd is. De feitelijke bevoegdheid, of de *ratione materiae* heeft betrekking op de plaats waar de echtscheiding moet worden aangevraagd. Voor echtscheiding is dit de rechtbank van eerste aanleg in het arrondissement waar men gedomicilieerd is. Hiernaast is er ook nog de lokale of relatieve bevoegdheid, of de *ratione loci*. Dit heeft betrekking op welk arrondissement bevoegd is om de echtscheidingsaanvraag van desbetreffend persoon te behandelen. De bevoegdheid is vastgelegd op de domicilie van de mannelijke echtgenoot, daar een vrouw wettelijk gezien gedomicilieerd is bij haar echtgenoot. De bevoegdheid

²³¹ L. Van Molle, *loc. cit.*

²³² G. Ciselet, “Le Mariage”, pp. 389.

²³³ Ze wordt in deze situatie geautoriseerd door de voorzitter van de rechtbank van eerste aanleg.

²³⁴ C. Meulders en K. Matthijs, “On ne se jouera pas du divorce ! Echtscheiding in de negentiende eeuw in het licht van de echtscheidingspraktijk te Brugge, 1865-1914”, pp. 65-103; E. Muys, *Vrouw en (echt)scheiding in de 19e-20e eeuw. Een socio-juridische studie met raadpleging van de (echt)scheidingsprocesdossiers*, pp. 63-65 en A. Pasquier, “Du divorce et de la séparation des corps”, pp. 137-138.

wordt vastgelegd op de dag van het verschijnen voor de voorzitter van de rechtbank van eerste aanleg. Een verhuizing na het indienen van de vraag tot echtscheiding heeft bijgevolg dan ook geen invloed op de bevoegdheid.

Wanneer de buitenlandse verweerder²³⁵ afwezig is, nooit in België geresideerd of een domicilie gehad heeft, is de Belgische rechtbank volgens het *ratione loci*-principe niet-bevoegd. De buitenlander die afwezig is, aangeschreven volgens deze omstandigheden, moet dus de jurisdictie van de Belgische rechtbank weigeren. Wanneer de beide echtgenoten een verschillende domicilie hebben, in geval van scheiding van tafel en bed, is het de domicilie van de verwerende echtgenoot, die de bevoegdheid van de rechtbank bepaalt. Wanneer de echtgenoot een onbekende domicilie heeft, wordt de rechtbank genomen die bevoegd is voor de plaats waar zijn laatst gekende domicilie plaatshad.²³⁶

Bij de meeste echtparen in onze onderzoeksgroep was de wettelijke domicilie van het echtpaar in Duitsland gevestigd, ondanks ze al vele jaren in België ingeschreven waren. Vormt dit een probleem voor een vrouw om de echtscheiding in België aan te vragen? Als een man effectief in België verblijft (of er gedomicilieerd is), is de Belgische rechtbank bevoegd. Het moet een reëel en effectief verblijf zijn en geen “*séjour passager*”. De domicilie van een man, regelt in principe, de wettelijke domicilie van een vrouw. Wanneer één van de echtgenoten Belg is, en de andere buitenlander, blijft de oplossing hetzelfde: de Belgische rechtbank is bevoegd omdat hij effectief in België verblijft.²³⁷

Max Jules Louis W. betwist de bevoegdheid van de Rechtbank van eerste Aanleg te Brussel, via zijn pleitbezorger, aangezien hij zich in Duitsland bevindt. Hij heeft op het moment van de aanvraag voor de echtscheiding geen domicilie in België. Zijn wettelijke domicilie, en dus ook die van zijn echtgenote Sarah Marie T., bevindt zich in Berlijn. Bijgevolg vindt hij dat, eveneens ten gevolge van zijn Duitse nationaliteit, de Belgische rechtbank onbevoegd is om een uitspraak te doen. Babut du Marès, de rechter, oordeelt namelijk dat ze wel bevoegd is met deze redenering:

“Attendu qu’il résulte des éléments de la cause que le défendeur, au moment de la déclaration de guerre, occupait avec la demanderesse et ses enfants un immeuble important sis [sic.] à Woluwe Saint-Lambert Boulevard de Grande Ceinture 24; qu’il y exerçait la profession d’agent de change; qu’il a continué à habiter à cette adresse pendant toute la guerre;

Attendu qu’il est constant que le défendeur, de nationalité allemande et ayant fait partie de l’armée allemande, ou tout au moins ayant été à la suite de cette armée, n’a quitte la Belgique qu’en novembre 1918, lors de l’évacuation du territoire belge par les troupes ennemies;

²³⁵ We hanteren de begrippen (in hun context) als “echtgenoot”, “verweerder/verweerster”, “aanlegger/aanlegster” als meer genderneutrale termen.

²³⁶ A. Pasquier, “Du divorce et de la séparation des corps”, pp. 144-149.

²³⁷ A. Pasquier, *op. cit.*, pp. 376-380.

Attendu qu'il reconnaît lui-même, en termes de conclusions, que son départ a été contraint et forcé; qu'il paraît donc certain que dans son esprit son séjour à l'étranger ne devait être que temporaire, et que son intention était bien de rentrer en Belgique, auprès des siens, dès que les circonstances le lui permettraient;"

De bevoegdheid van de rechtbank blijkt volgens rechter Babut du Marès uit de volgende feiten:

1. Max W. heeft nooit een verklaring afgelegd om zijn woonplaats te veranderen in Sint-Lambrechts-Woluwe, zijn plaats van verblijf.
2. Hij is steeds ingeschreven geweest in de bevolkingsregisters van Sint-Lambrechts-Woluwe, ook op 30 mei 1919, de datum van indiening van de echtscheidingsvraag
3. Sarah Marie T. en hun kinderen zijn steeds blijven wonen en wonen nu nog in Sint-Lambrechts-Woluwe.
4. Max W. heeft nooit zijn echtgenote noch zijn kinderen bevolen hem te komen vervoegen in Berlijn, waar hij beweert momenteel te verblijven.
5. Hij heeft nooit aangegeven zijn zaken en beroep te willen uitoefenen in Berlijn.
6. *"Il ne fournit aucun renseignement au sujet du genre d'habitation qu'il y aurait choisie, et le silence qu'il observe à cet égard autorise le Tribunal à supposer qu'il n'a, Branderburgische strasse 28, qu'une installation de fortune et purement passagère;"*

De rechter Babut du Marès benadrukt dat er voldaan moet worden aan twee zaken in dit geval: het feit en de intentie. Omdat Max W. niet voldoende bewijst dat hij de intentie heeft om zijn domicilie te veranderen, omdat zijn goederen, bezit en zaken zich nog steeds in België bevinden, wordt hij gezien als nog steeds residerend in Sint-Lambrechts-Woluwe. Bijgevolg verklaart de rechter, Babut du Marès zich bevoegd om uitspraak te doen over deze echtscheidingszaak.²³⁸

Wanneer de buitenlandse echtgenoot, van een ex-Belgische vrouw²³⁹, niet in België verblijft, of nooit in België verbleven heeft, en een ex-Belgische vrouw de echtscheiding aanvraagt, kan dat bij een Belgische rechtbank, omdat de bevoegde rechtbank diegene is die betrekking heeft op de domicilie van de eiseres.²⁴⁰ Eveneens wanneer de residentie van de in het buitenland verblijvende echtgenoot niet gekend is, kan een vrouw de echtscheiding indienen bij de rechtbank van de laatste vaste woonplaats van haar echtgenoot.²⁴¹ In het geval van de echtscheiding, aangespannen door Marie Norbertine B. tegen haar echtgenoot Friederich Paul F., heeft deze laatste geen residentie. De rechtbank van eerste aanleg te Antwerpen verklaart zich bevoegd om een uitspraak te doen, omdat in dit geval de

²³⁸ RA Anderlecht, *Tribunal Civil, Feuilles d'audience et minutes des jugements des chambres civiles, 1871-1939*, 11de kamer, 24 januari-28 februari, zitting van 14/02/1920.

²³⁹ In het Burgerlijk wetboek wordt er expliciet verwezen naar ex-Belgische vrouwen.

²⁴⁰ A. Pasquier, *loc. cit.*

²⁴¹ A. Pasquier, *loc. cit.*

laatst gekende vaste domicilie/residentie van de echtgenoot geldt als de plaats waar de echtscheiding ingediend moet worden.²⁴²

4.3.2. *Betwisting van de bevoegdheid*

In de echtscheidingszaken die we bekeken hebben, werd de bevoegdheid van de Belgische rechtbank in sommige gevallen in twijfel getrokken.²⁴³

Oscar B. betwist in zijn echtscheiding, die werd aangespannen door zijn echtgenote Marie Antoinette V., de bevoegdheid van de Belgische rechtbank om over hen te oordelen, aangezien ze de Hongaarse nationaliteit hebben. Het echtpaar heeft hun wettelijke residentie ook in Győr, in Hongarije. Bail, de rechter van de 12de kamer van de rechtbank van eerste aanleg van Brussel oordeelt als volgt:

“Attendu que la partie Clerbaut oppose l’incompétence du Tribunal et demande le renvoi des parties devant le tribunal Hongrois à raison de la prétendue nationalité hongroise des parties, les tribunaux Hongrois étant suivant le défendeur exclusivement compétent pour statuer sur les demandes de divorce entre sujets Hongrois. Attendu qu’il est constant que par jugement du 7 juin 1919 le tribunal de Bruxelles a admis la demande en divorce entre les parties;

Attendu qu’en admettant la demande en divorce le tribunal a décidé que la demande était recevable: Attendu que l’incompétence ‘ratione materiae’ est une cause de non recevabilité d’ordre public qui doit être examinée et opposée d’office;

Attendu qu’en recevant la demande en divorce le tribunal a donc ‘ipso facto’ et nécessairement admis sa compétence ‘ratione materiae’;

Attendu qu’il en serait ainsi même si un motif d’incompétence ‘ratione materiae’ était perdu de vue par le tribunal. Attendu qu’à supposer de lors que le parties en cause soient de nationalité Hongroise et que le statut personnel réserve en l’espèce la compétence exclusive des tribunaux Hongrois et entraîne l’incompétence ‘ratione materiae’ de tribunaux Belges le moyen est tardif le jugement du 7 juin 1919 coulé en force [sic.] de chose jugée admettant la recevabilité et partant la compétence ‘ratione materiae’ des tribunaux Belges et s’imposant de lors définitivement, quant à ce, aux intérêts privés des parties en cause;

Attendu que la décision contraire abouterait à déclarer actuellement non recevable la demande qui a été déclaré recevable le 7 juin 1919;

Par ces motifs [...]Dit n’y avoir lieu à renvoi des parties devant le tribunal Hongrois.”²⁴⁴

²⁴² Rijksarchief Beveren-Waas, *Archief van de Rechtbank van Eerste Aanleg te Antwerpen. Burgerlijke Rechtbank. Oud bestand. 1796-1957*, 3de kamer, zitting van 28/10/1919 en 19/12/1919.

²⁴³ Zie ook Max W.

De rechter Bail oordeelt hier dat de echtscheiding voor een Hongaarse rechtbank moet komen, wat op zich een verwonderlijke beslissing is, aangezien Oscar B. permanent resideert in België. Dat de echtscheiding wordt verdergezet voor een andere rechtbank in een ander land, vormt geen probleem. De rechtspleging is het onderwerp van de *lex fori*.²⁴⁵ Dit is een gevolg van de regel *locus regit actum*. Deze regel is absoluut, zij raakt aan één van de principes die het meest constant is in het internationaal privaatrecht en zelfs op vlak van de nationale soevereiniteit. De Belgische jurisdictie kan een verzoek plegen aan een buitenlandse rechtbank om de echtscheidingsprocedure of de procedure voor scheiding van tafel en bed verder te zetten.²⁴⁶

4.3.3. Welke wet moet er toegepast worden?

Aangezien beide echtgenoten in onze gevallen de Duitse (of de Hongaarse) nationaliteit bezitten, moet er rekening gehouden worden met de persoonlijke status van het echtpaar. In het internationaal privaatrecht zijn er een aantal elementaire principes. De staat van een persoon wordt bepaald door zijn nationale wet. Deze wet vormt zijn persoonlijk statuut. Dit staat vermeld in paragraaf 3 van artikel 3 van de Franse *Code Civil*, en werd overgenomen in de Belgische grondwet: “*Les lois concernant l'état et la capacité des personnes régissent les Français, même résident en pays étranger.*” Het recht om behandeld te worden volgens de persoonlijke status geldt niet alleen voor de Belgen in het buitenland, maar ook voor de buitenlanders in België. Dit heeft als gevolg dat, om de oorzaken tot echtscheiding te kunnen beoordelen, ingediend door een buitenlander in België, men zich moet houden aan de nationale wet van deze buitenlander. Door deze interpretatie werd nationaliteit als aanknopingspunt gezien: het individu werd immers gezien als substraat van de Natie, als drager van de rechtscultuur.

Volgens Johan Erauw werd in België het ‘vreemd’ recht lange tijd slechts als een feit in het proces aanvaard. Men was geneigd de bekwaamheid van vreemdelingen te erkennen volgens hun wet, maar eens dat gebeurd was, paste men de Belgische wetgeving toe.

Een Belgische rechtbank moet zijn oordeel niet aanpassen aan de nationale wet van een buitenlander wanneer een feit in strijd is met de openbare orde. Men moet zich dan ook afkeren van datgene

---

²⁴⁴ RA Anderlecht, *Tribunal Civil, Feuilles d'audience et minutes des jugements des chambres civiles, 1871-1939*, 12de kamer, 15 maart – 19 april 1921, zitting van 30/03/1921.

²⁴⁵ In het Internationaal privaatrecht is de wet van het land van de rechter voor wie het geding wordt gevoerd bepalend wanneer iemand geen nationaliteit bezit. Zie: A.J. Wiggers, R.F. Lissens, A. Devreker, N.H. Kuiper en J. Presser (eds.), *Grote Winkler Prins. Encyclopedie in twintig delen. Deel 11*. Amsterdam-Antwerpen, Elsevier, 1970, pp. 808.

²⁴⁶ A. Pasquier, “Du divorce et de la séparation des corps”, pp. 382-383.

wat in strijd is met de voorschriften van de Belgische openbare orde²⁴⁷, zelfs wanneer de oorzaken tot echtscheiding voorzien zijn door de buitenlandse wet.²⁴⁸

Het is de nationaliteit op het moment van indiening van de vraag tot echtscheiding, en niet op het moment dat men gedagvaard wordt voor de scheiding, die door de wet wordt toegepast.²⁴⁹

Hier moet ook rekening gehouden worden met het feit of het land waarvan de buitenlander de nationaliteit bezit, erkend is door de Belgische staat of niet. Zo werd er vóór de erkenning van de Sovjet-Unie door België, geweigerd de wetten van de Sovjet-Unie toe te passen in België, en werd er beslist om de oude tsaristische wetgeving toe te passen op de in België verblijvende Russen.²⁵⁰

Bij echtscheiding door onderlinge toestemming moet er rekening gehouden worden met een bijkomend probleem, namelijk of het land van de buitenlander, die in België de scheiding door onderlinge toestemming aanvraagt, deze vorm al dan niet erkent. Wanneer de echtgenoten een verschillende nationaliteit hebben, moet de echtscheiding door onderlinge toestemming door één van de nationale wetten van de echtgenoten erkend zijn. Aan deze oplossing valt moeilijk te twijfelen, aangezien in een echtscheiding door onderlinge toestemming, elke partij eiser is. Het is niet nodig dat de andere wet op dezelfde manier georganiseerd is zoals in de *Code Napoleon*. Als het land alleen al het principe van echtscheiding door onderlinge toestemming erkent, is dit voldoende. Met betrekking tot ons onderzoek is het belangrijk om te wijzen op het feit dat echtscheiding door onderlinge toestemming, in de periode die we onderzoeken, niet erkend werd door de Duitse wetgever.

---

²⁴⁷ De onnauwkeurigheid van de notie 'openbare orde', maakt het onderscheid moeilijk wanneer iets er wel of niet mee in strijd is. Het is dan ook niet onredelijk om te beweren dat op één of andere manier al de Belgische wetten inzake de echtscheidingswetgeving behoren tot de openbare orde. Daarom is het onvermijdelijk dat zo'n theorie leidt tot de redenering dat alles wat tegen de publieke orde ingaat, de oorzaken tot echtscheiding zijn die niet voorzien zijn door de Belgische wet. Dit is in ieder geval de conclusie, die werd getrokken door het Hof van Beroep in Brussel op 7 februari 1889. Piérard, een Brussels advocaat die in 1927-1929 een standaardwerk '*Divorce et separation de corps*' schreef, wijst ons erop dat de oorzaak voor echtscheiding of scheiding van tafel en bed zowel in de buitenlandse als de Belgische wet moet vermeld zijn, om niet in strijd te zijn met de openbare orde. De *Pandectes Belges* langs de andere kant leert ons dat de magistraat moet bepalen of de oorzaak aangehaald door de buitenlander niet in strijd is met de openbare orde. Het is en blijft nogal vaag. In de praktijk lijdt men hier aan het ontbreken van een internationale cohesie op het vlak van privérecht. In de praktijk, zoals Piérard reeds aangaf, moeten de ingeroepen feiten een oorzaak tot echtscheiding vormen zowel in de ogen van de Belgische wet als de buitenlandse wet. Zie: A. Pasquier, "Du divorce et de la séparation des corps", pp. 365-369.

²⁴⁸ A. Pasquier, "Du divorce et de la séparation des corps", pp. 365-369 en J. Erauw, *De bron van het vreemde recht vloeit overvloedig: inaugurele rede uitgesproken te Gent op dinsdag 8 maart 1983 bij de plechtige aanvaarding van de leeropdracht in het internationaal privaatrecht*, Gent, Story-Scientia, 1984, pp. 4-36.

²⁴⁹ A. Pasquier, "Du divorce et de la séparation des corps", pp. 365-369.

²⁵⁰ A. Pasquier, *loc. cit.*

Voor de buitenlander die de omzetting wil van scheiding van tafel en bed in een echtscheiding, moet deze omzetting zijn toegestaan in beide wetgevingen.²⁵¹

In de echtscheidingprocedure tussen Philippine M. en Maurice Curt W. houdt Bail, de rechter van de 12de kamer van de rechtbank van eerste aanleg in Brussel, rekening met hun persoonlijke status. Hij oordeelt volgens het Duits Burgerlijk Wetboek, in de mate waarin dit niet in strijd is met de publieke orde. Zo neemt Bail de volgende beslissing: *“Attendu que dans les circonstances de la cause, en égard aux déclarations faites par le défendeur, il échet [sic.] décider qu’il y a intention méchante dans l’abandon par lui du domicile conjugal et que par application du § 1 de l’article 1567 du Code Civil Allemand qui règle le statut personnel des époux il échet [sic.] de condamner le défendeur au rétablissement de la vie commune.”*²⁵² Maurice Curt W. wordt dan ook volgens de geest van deze wet veroordeeld tot het hernemen van het huwelijksleven. Doet hij dat niet gedurende één jaar tijd, vormt dit een reden voor echtscheiding.

Ook in de echtscheiding tussen Sarah Marie T. en Max W. kiest Babut du Marès, de rechter van de 11de kamer van de rechtbank van eerste aanleg in Brussel, ervoor om zich te laten inspireren door de Duitse wet: *“Attendu que la demanderesse a acquis par son mariage avec le défendeur la nationalité allemande; que la loi allemande est donc la loi personnelle des époux et qu’il y a bien de s’inspirer de cette loi dans la présente action en divorce. Attendu que le divorce est postulé pour des causes reconnues par la loi allemande (article 1568²⁵³ du Code Civil).”*²⁵⁴

4.3.4. Redenen tot echtscheiding

Voor een uitgebreide bespreking van de redenen tot echtscheiding binnen de Belgische en Duitse wetgeving, verwijzen we naar bijlage 3.

De oorzaken van echtscheiding zijn de gebreken in de verplichtingen, die ontstaan zijn door het huwelijk. De oorzaken tot echtscheiding zijn ‘strafbare feiten’. De oorzaken bevatten een materieel en een moreel element. Een overweging die domineert, is de intentie. De oorzaken voor echtscheiding, toegestaan door de wet, zijn de volgende:

---

²⁵¹ A. Pasquier, *loc. cit.*

²⁵² RA Anderlecht, *Tribunal Civil, Feuilles d’audience et minutes des jugements des chambres civiles, 1871-1939*, 12de kamer, 3 mei – 16 juni 1920, zitting van 26/05/1920.

²⁵³ Dit artikel omvat in het Duits Burgerlijk Wetboek de eerloze en immorele gedragingen, mishandelingen (cfr. supra).

²⁵⁴ RA Anderlecht, *Tribunal Civil, Feuilles d’audience et minutes des jugements des chambres civiles, 1871-1939*, 11de kamer, 24 januari-28 februari, zitting van 21/02/1920.

1. Overspel door één van de echtgenoten
2. Buitensporigheden
3. Mishandeling
4. Grove beledigingen
5. Veroordeling tot een smadelijke straf
6. Het bestaan van een scheiding van tafel en bed gedurende drie jaar
7. Wederzijdse toestemming en volharding van de echtgenoten

Er wordt een onderscheid gemaakt tussen “*les causes déterminées*” en “*les causes indéterminées*”. Het eerste omvat de opgesomde oorzaken 1 tot 6. “*La cause indéterminée*” omvat de wederzijdse toestemming van de echtgenoten, die door de wet als doorslaggevend wordt omschreven. Eveneens wordt er een onderscheid gemaakt tussen algemene en speciale oorzaken. De algemene oorzaken zijn de ernstige beledigingen. Alle misdrijven tegen de echtelijke verplichting, die ernstig, vrijwillig en buitensporig zijn, worden door de wetgever verduidelijkt en zijn de speciale oorzaken. Meer specifiek zijn dit overspel²⁵⁵, buitensporigheden, mishandeling, veroordeling tot een smadelijke straf en het bestaan van een scheiding van tafel en bed gedurende drie jaar. Volgens de statistieken zijn de aanvragen voor echtscheiding op basis van grove beledigingen talrijker dan de aanvragen voor echtscheiding op basis van speciale oorzaken.²⁵⁶ Dit is niet anders voor de echtparen die we bekeken hebben.

Wanneer we de gegevens uit onze steekproef²⁵⁷ samenbrengen, komen we tot de volgende grafiek:

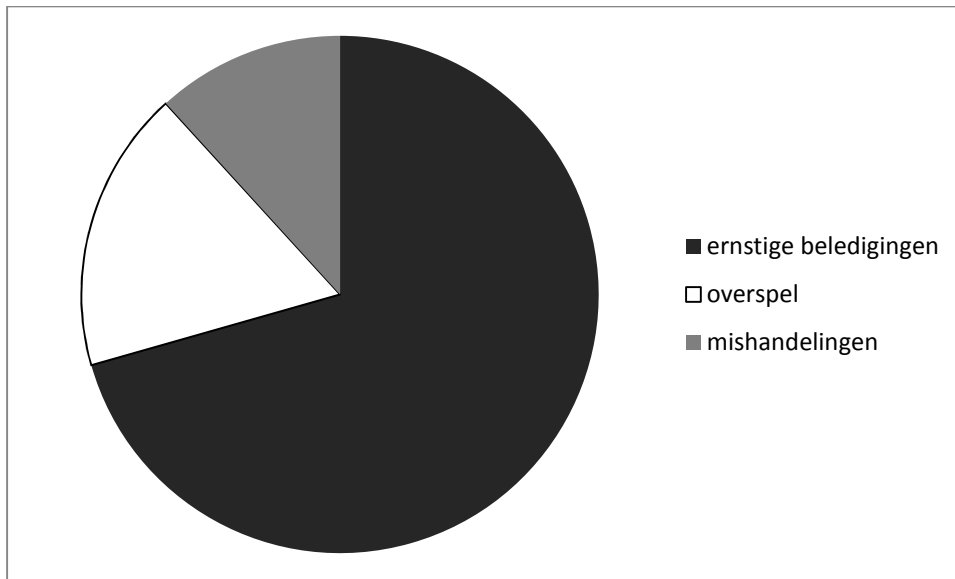
---

²⁵⁵ We dienen hier een opmerking te maken dat er bij overspel een onderscheid gemaakt moet worden tussen overspel door man of vrouw. De wet is strenger voor een vrouw dan voor een man. Een mannelijke echtgenoot kan de scheiding aanvragen op basis van overspel door zijn vrouw. Een vrouw kan de echtscheiding aanvragen op basis van overspel door haar echtgenoot, als hij een concubine heeft in het echtelijk huis. Er zijn nog twee extra voorwaarden voor het overspel door de echtgenoot: hij moet haar onderhouden hebben (alleen als het geen alleenstaand feit is), en het moet gebeuren in de echtelijke woning. Overspel kan leiden tot een strafrechtelijke straf, het is namelijk een misdrijf. Een vrouw, die zich schuldig maakt aan overspel, kan veroordeeld worden tot een gevangenisstraf van 3 maanden tot 2 jaar. Een man, die zich schuldig maakt aan het hebben van concubine in de echtelijke woning, kan veroordeeld worden tot een gevangenisstraf van 1 maand tot 1 jaar. Zie: E. Picard, N. d’Hoffschmidt, J. de le Court, *Pandectes Belges: encyclopédie de législation, de doctrine et de jurisprudence belges*, 62, pp. 592.

²⁵⁶ A. Pasquier, “Du divorce et de la séparation des corps”, pp. 365-369.

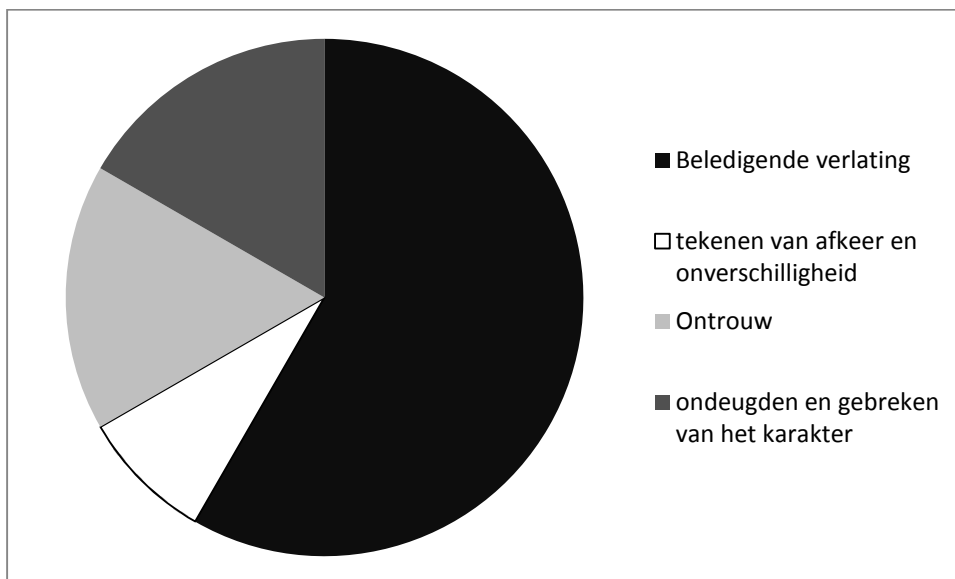
²⁵⁷ Voor bespreking hoe we tot deze steekproef gekomen zijn, verwijzen we naar deel II: Doelgroep: afbakening van de gebruikte personen.

Figuur 4 Oorzaken tot echtscheiding (15 echtparen)

Opvallend in de redenen tot echtscheiding is het grote aandeel van de ernstige beledigingen. Maar wat zijn voor deze vrouwen ernstige beledigingen?

Figuur 5 Ernstige beledigingen als oorzaak tot echtscheiding bij 12 echtparen

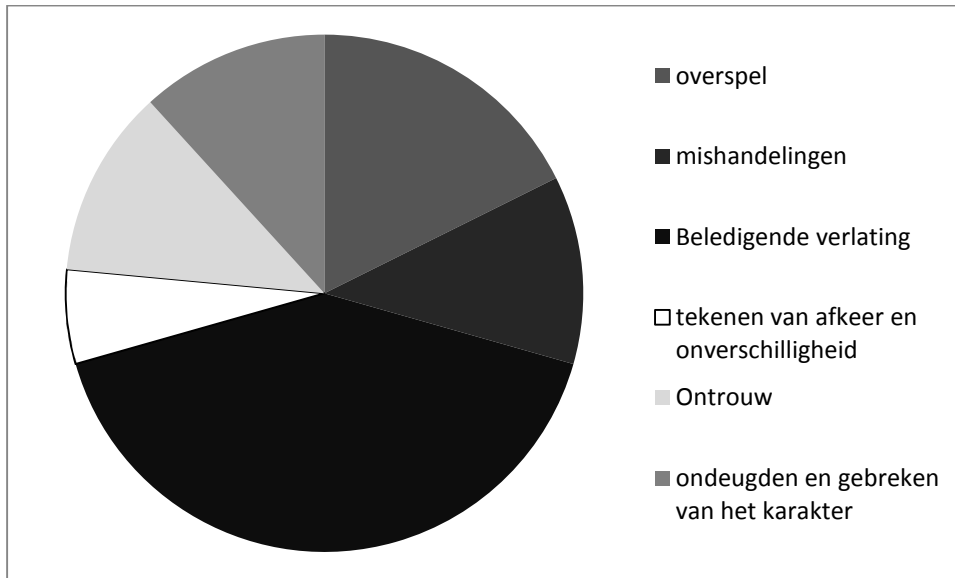

We zien dat een beledigende verlating²⁵⁸ het grootste aandeel heeft binnen de oorzaak van ernstige beledigingen. Er zijn 7 beledigende verlatingen vast te stellen, naast 2 keer ontrouw²⁵⁹ en 'ondeug-

²⁵⁸ Het verlaten van de echtelijke domicilie door één van de echtgenoten is geen oorzaak voor echtscheiding. Gaat dit verlaten gepaard met omstandigheden, die het karakter hebben van een grove belediging, of duurt het langer dan 2 jaar, dan zijn ze dat wel. Zie: A. Pasquier, "Du divorce et de la séparation des corps", pp. 96-104.

den en gebreken van het karakter'. In één geval gaat het om 'tekenen van afkeer en onverschilligheid'. Bekijken we in onze onderzoeksgroep alle specifieke oorzaken tot echtscheiding, dan verkrijgen we het volgende beeld:

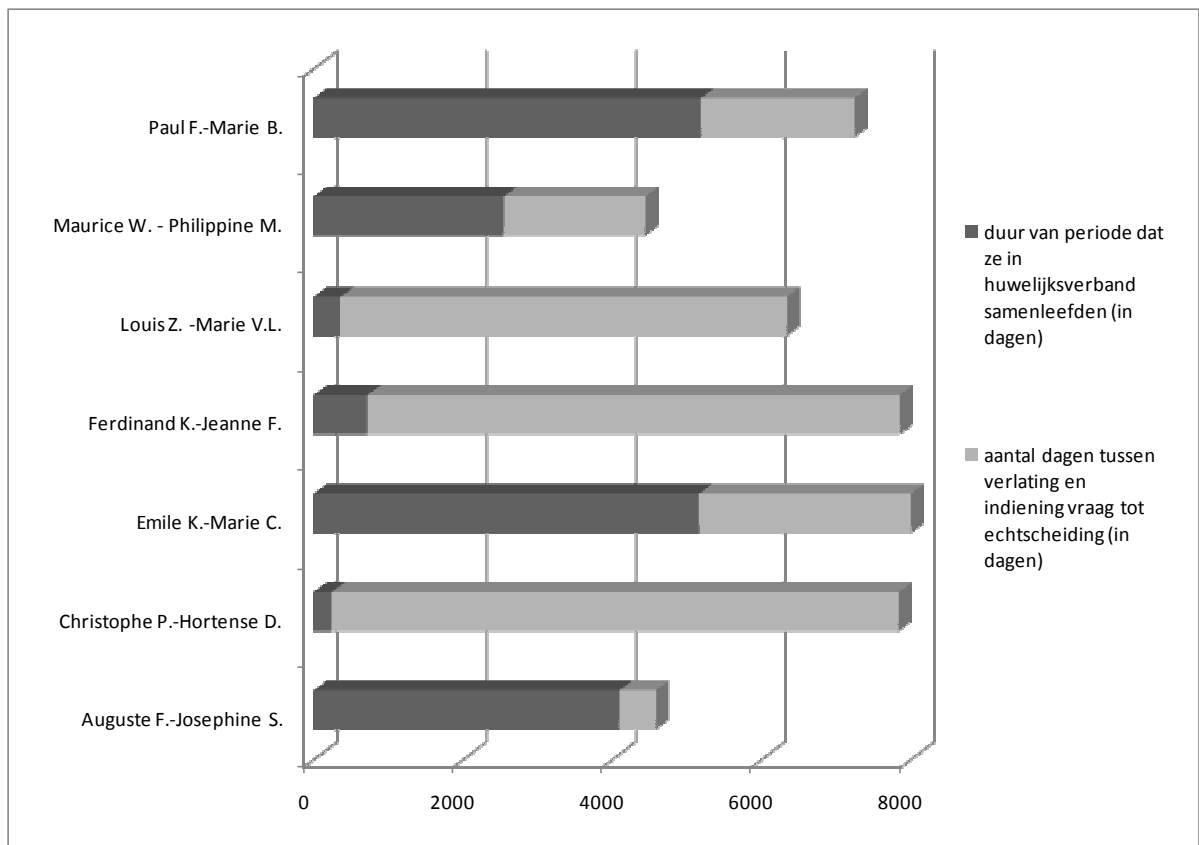
Figuur 6 Oorzaken tot echtscheiding, specifiek bij 15 echtparen

Een beledigende verlating neemt nog steeds het grootste aandeel in. Tweede belangrijkste oorzaak tot echtscheiding blijft overspel. De verlatingen zijn gebeurd voor, tijdens en na de oorlog. Wanneer we deze gegevens in een grafiek plaatsen krijgen we het volgende beeld:

²⁵⁹ Ontrouw is vooral van toepassing op de echtgenoot, en omvat andere aspecten dan de speciale oorzaak tot echtscheiding van overspel. Het overspel door een man is een grove belediging wanneer het een karakter vervult van openbaarheid/ruchtbaarheid en continuïteit. De rechtspraak gebeurt dan ook in deze zin. Dit staat in contrast met de behandeling van overspel door de vrouw. Deze wordt zwaarder bestraft. Ontrouw omvat dus datgene wat niet valt onder overspel: een man moet hier geen concubine hebben onderhouden in de echtelijke woning.

Figuur 7 Huwelijksloop van echtparen die scheiden op basis van een beledigende verlating (7 echtparen)

Door de oorlog werden de echtgenoten van meerdere van deze vrouwen uitgewezen uit België vanwege hun Duitse nationaliteit. Voor hen was het dus onmogelijk in België te blijven. Dit werd door deze vrouwen blijkbaar aangegrepen als reden om de echtscheiding uitgesproken te zien. Sommige vrouwen wachtten tot 20 jaar na de feiten. In 3 van de 7 gevallen leefden ze langer gescheiden van elkaar dan ze samenleefden in het huwelijk. Vooral bij drie echtparen (Louis Z. en Marie V.L., Ferdinand K. en Jeanne F., alsook Christophe P. en Hortense D.) valt de lange duur tussen de verlating en de aanvraag tot echtscheiding op. Als de verlating voor hen zo beledigend was, waarom hebben ze dan zo lang gewacht? De rol van de bevrijding en de maatschappelijke aanvaardbaarheid van echtscheiding, kan hier wel voor iets tussen gezeten hebben.

4.3.5. Voorlopige maatregelen

De voorlopige maatregelen bij echtscheiding op grond van bepaalde feiten omvatten drie soorten maatregelen:

- 1) betreffende de echtgenoten (voornamelijk een vrouw)
- 2) betreffende de kinderen
- 3) betreffende de goederen

Tijdens het echtscheidingsproces bestaat het huwelijk wel nog altijd, maar de verhouding tussen de echtgenoten is niet meer hetzelfde. Door voorlopige maatregelen te nemen houdt de wet rekening met deze veranderende situatie.²⁶⁰

4.3.5.1. Betreffende de echtgenoten

Deze maatregelen bepalen dat een vrouw, als eiser of verweerder, de echtelijke woning mag verlaten tijdens de duur van de procedure en ze recht heeft op een toelage van haar man in verhouding tot zijn middelen en haar behoeften. De rechtbank wijst de woning toe en stelt de toelage vast, maar zowel de eiser als de verweerder kunnen een voorstel doen. Deze twee maatregelen zijn er om een vrouw te beschermen tegen eventuele vernederingen, gewelddaden of het moeten verdragen van de aanwezigheid van een minnares van haar echtgenoot. Een vrouw is verplicht om in de haar toegewezen woning te gaan wonen en ze moet steeds het bewijs leveren van haar verblijf in dat huis, zo dikwijls als dit van haar gevorderd wordt. Doet ze dit niet, dan kan haar man de toelage weigeren en kan haar echtscheidingseis niet-ontvankelijk verklaard worden.²⁶¹

4.3.5.2. Betreffende de kinderen

De maatregelen betreffende de kinderen omvatten de toewijzing ervan. De kinderen worden tijdens de duur van de procedure toegewezen aan de vader, tenzij de rechtbank anders beslist en dit op vraag van de moeder, de familie of het Openbaar Ministerie.²⁶²

4.3.5.3. Betreffende de goederen

Een vrouw die met gemeenschap van goederen getrouwd is, kan als eiser of verweester, de verzege-ling van de roerende goederen van de gemeenschap eisen en een inventaris laten opstellen. Verder kan elke verbintenis, die een man aangaat met betrekking tot de gemeenschap en elke vervreemding van de onroerende goederen van de gemeenschap nietig verklaard worden als ze de rechten van een vrouw schenden. Deze twee maatregelen zijn er om misbruik van een man met betrekking tot het gemeenschappelijk bezit tegen te gaan.²⁶³

---

²⁶⁰ E. Muys, *Vrouw en (echt)scheiding in de 19^e-20^e eeuw. Een socio-juridische studie met raadpleging van de (echt)scheidingsprocesdossiers.*, pp. 68-69.

²⁶¹ E. Muys, *loc. cit.*

²⁶² E. Muys, *loc. cit.*

²⁶³ E. Muys, *loc. cit.*

4.4. De echtscheidingsprocedure

4.4.1. *Preliminare of voorbereidende fase*

In deze fase zijn er drie zittingen voorzien. De voorbereidende fase start bij de inleiding van de procedure door de *neerlegging van het verzoekschrift* bij de voorzitter van de rechtbank van eerste aanleg van het gerechtelijk arrondissement waar de echtgenoten hun wettelijke woonplaats hebben.²⁶⁴ Bij deze gelegenheid verschijnt de echtgenoot die wenst te scheiden, voor de eerste keer persoonlijk voor de voorzitter van de rechtbank. Het verzoekschrift bevat de identiteit van de betrokken echtgenoten, informatie over het huwelijk en de samenstelling van het gezin, de gronden op basis waarvan de echtscheiding aangevraagd wordt en alle bijgaande stukken. Vervolgens formuleert de voorzitter de bedenkingen, die hij noodzakelijk acht in een poging de gezinseenheid nog te bewaren. Als hij hierin niet slaagt, ondertekent de voorzitter het verzoekschrift en de bijgevoegde stukken en maakt van dit alles een proces-verbaal op dat door hem ondertekend wordt, alsook door de echtgenoot. Onderaan het proces-verbaal beveelt de voorzitter de verschijning van beide echtgenoten op een vastgelegde datum en uur. Een afschrift hiervan wordt vervolgens ondertekend door de andere echtgenoot.

Deze fase is onmogelijk wanneer de aanleg(g)(st)er niet aanwezig is. De aanleg(g)(st)er is verplicht om tijdens elke fase van de procedure aanwezig te zijn. Hoe zat het met Belgische vrouwen met de Duitse nationaliteit die België verlieten of moesten verlaten aan het einde van de Eerste Wereldoorlog? De neerlegging van het verzoekschrift voor echtscheiding moet persoonlijk gebeuren door diegene de echtscheiding wil aanvragen, een terugkeer is bijgevolg noodzakelijk.²⁶⁵

In onze casussen zien we dat vrouwen, die zich ten gevolge van de oorlog in het buitenland bevinden, de toestemming vragen om België binnen te mogen om persoonlijk de echtscheiding te kunnen indienen.²⁶⁶ Eveneens zien we dat de indiening van de echtscheiding tegen hun Duitse echtgenoot gebruikt wordt als reden om in België te mogen blijven.

Eva D.P., die naar Nederland vertrokken is in november 1918 met de evacuatie van Duitsers uit België, vraagt aan Minister Vandervelde de toestemming om België terug binnen te mogen om de echtscheiding te kunnen indienen, en om in België te mogen blijven. Hierbij onderschrijft ze haar loyaliteitsverklaring.

²⁶⁴ Artikel 234 van het Burgerlijk wetboek.

²⁶⁵ Er bestaat echter de mogelijkheid om de echtscheiding aan te vragen terwijl men verblijft in het buitenland. Het artikel 239bis van het Burgerlijk wetboek autoriseert een niet aanwezige persoon om de echtscheiding aan te vragen wanneer deze in het buitenland woont en machtigt ook het indienen via een speciale mandataris. Zie: C. Meulders en K. Matthijs, "On ne se jouera pas du divorce ! Echtscheiding in de negentiende eeuw in het licht van de echtscheidingspraktijk te Brugge, 1865-1914", pp. 65-103; E. Muys, *Vrouw en (echt)scheiding in de 19e-20e eeuw. Een socio-juridische studie met raadpleging van de (echt)scheidingsprocesdossiers*, pp. 63-65 en A. Pasquier, "Du divorce et de la séparation des corps", pp. 137-138.

²⁶⁶ Voorbeelden hierbij zijn: Marie D.B. en Eva D.P..

teit aan België, en wijst ze erop dat ze uit een goede en Belgisch gezinde familie komt. *“J’ai quitté Bruxelles craignait d’avoir des ennemis à cause de mon mariage et en outre parce que mon mari a été au front Allemand durant toute la guerre. Feu mon père, le Colonel Baron Charles D.P. au 1er régiment des Chasseurs à cheval à Gand, mon cousin le Capitaine adjoint d’état-major Fernand D.P. attaché à la suite de sa Majesté le Roi des Belges, ce sont encore des motifs pour désirer d’obtenir mon divorce, et pour raison principale dissensions et incompatibilités d’humeur motivés pas injures graves à mon égard.”* Eveneens hoopt Eva D.P. dat er snel een wet zou komen waardoor ze haar Belgische nationaliteit zou kunnen hernemen. *“Pouvant peut-être bénéficier d’une nouvelle loi comme en France et en Angleterre de reprendre sa nationalité de belge et d’obtenir le divorce ‘de plano’.”*²⁶⁷ Haar vraag wordt door de autoriteiten ingewilligd.

Marie D.B., die zich in Nederland bevindt, vraagt in augustus 1919 aan de Minister van Justitie om België binnen te mogen om de echtscheiding te kunnen aanvragen: *“Par la présente, je viens demander une autorisation pour pouvoir rentrer immédiatement en Belgique. Je suis allemande par mon mariage; née à Anvers, de parents Belges; j’ai toujours vécu à Anvers et en dernier lieu, en cette ville, rue Robert Mols, 17. Je désire divorcer et pour cela il faut que je rende à Anvers [...]. En plus, je suis sans ressources [...] et je devrais retourner auprès de ma mère, habitant à Anvers [...] à cause du point financier.”* Nadat ze een tweede brief naar de Minister van Justitie geschreven heeft, ongeveer 2 weken later, krijgt ze enkele dagen later de toestemming om België binnen te mogen om de echtscheiding te kunnen aanvragen.²⁶⁸

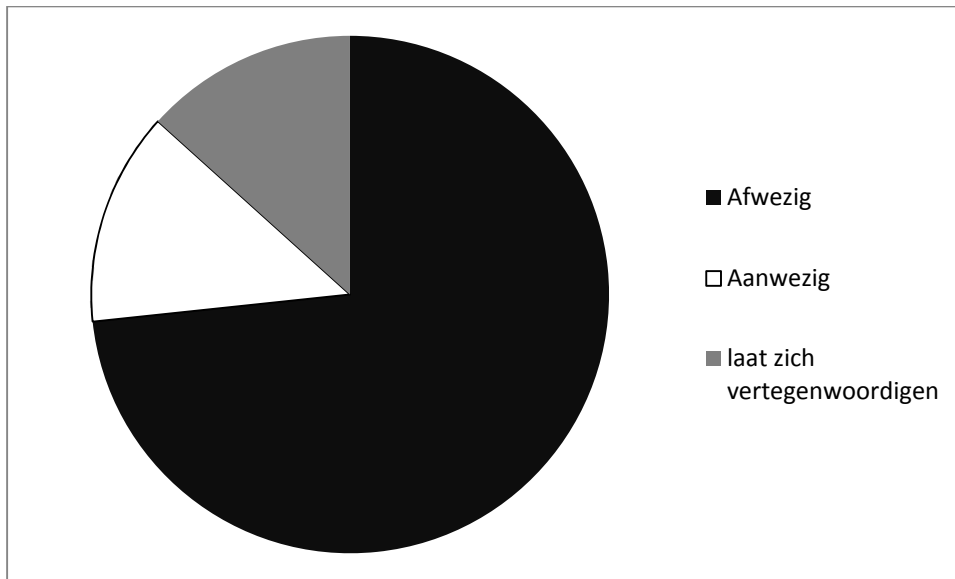
Wanneer de verweer(d)(st)er niet aanwezig is, vormt dat geen problemen. De verweer(d)(st)er is niet verplicht om persoonlijk aanwezig te zijn tijdens de verschillende fases van de procedure tot echtscheiding.

Het is echter opvallend dat in onze onderzoeksgroep de echtgenoot vaak afwezig is. Zetten we dit in een grafiek, dan krijgen we volgende beeld:

²⁶⁷ ARA Brussel, *Ministerie van Justitie, Openbare Veiligheid, Individuele dossiers*, Dossier 958668, Brief van Eva D.P. aan Minister van Justitie Vandervelde, 1/03/1919.

²⁶⁸ ARA Brussel, *Ministerie van Justitie, Openbare Veiligheid, Individuele dossiers*, Dossier 529740, Brief van Marie D.B. aan de Minister van Justitie, 20/08/1919 en 6/09/1919.

Figuur 8 Aanwezigheid van “Duitse” echtgenoot tijdens zittingen (15 personen)

Dat de echtgenoten niet aanwezig kunnen zijn, heeft te maken met de gevolgen van de Eerste Wereldoorlog. Ze zijn uitgezet of hebben België vrijwillig verlaten aan het einde van de Eerste Wereldoorlog. Anderen proberen België binnen te komen, maar de toegang wordt hen geweigerd. Zo dient Ferdinand K. op 23 februari 1921 een derde aanvraag in, na twee keer een negatief antwoord te hebben gekregen. Als reden voor zijn terugkeer naar België geeft hij aan zijn familiale zaken op orde te willen stellen. Na de tussenkomst van senator Halot²⁶⁹, die effect lijkt te hebben, kan Ferdinand in maart 1921 naar Brussel komen. Hij verschijnt echter niet op de zittingen van zijn echtscheiding, die in april 1921 begonnen.²⁷⁰

In januari 1921 wil Otto K. de toestemming om België binnen te mogen, om familiale redenen. Deze aanvraag wordt verworpen. Otto K. kan niet aanwezig zijn tijdens zijn echtscheidingsprocedure in België.²⁷¹

Maurice Curt W. en Max W. laten zich vertegenwoordigen tijdens de zittingen door hun pleitbezorger. Zelf krijgen ze niet tijdig de toestemming om België binnen te komen. Een deel van de niet-aanwezigen, blijft weg en stuurt geen pleitbezorger.

²⁶⁹ Alexandre Jules Guillaume Marie Halot werd geboren op 30 juni 1868 in Sint-Jans-Molenbeek, en overleed in mei 1927. Hij behaalde een diploma van doctor in de rechten aan de Universiteit van Brussel, en werd nadien advocaat bij het Hof van Beroep in Brussel. Hij was voor de katholieken opvolgend lid in de senaat in de periode 2/06/1912-13/04/1913, eveneens oefende hij verschillende functies uit bij de Burgerwacht. Hij was de Keizerlijke Consul van Japan in België sedert 1896. Zie: R. De Vuldere, *Biografisch repertorium der Belgische parlementairen, senatoren en volksvertegenwoordigers van 1830 -1.8.1965*, volume IV, pp. 1125-1126.

²⁷⁰ ARA Brussel, *Ministerie van Justitie, Openbare Veiligheid, Individuele dossiers*, Dossier 453106, Bulletin voor het aanvragen van een visa, Keulen, 23/02/1921.

²⁷¹ ARA Brussel, *Ministerie van Justitie, Openbare Veiligheid, Individuele dossiers*, Dossier 958668, Formulier voor het aanvragen van een 'visa d'un pasport', 6/01/1921.

Slechts in twee gevallen is de echtgenoot aanwezig, nadat deze toestemming hadden gekregen om tijdelijk in België te mogen verblijven om aanwezig te kunnen zijn tijdens de openbare zittingen. Zo zijn Oscar B. en Anguste Henri F. aanwezig.

Een *tweede verschijning* voor de voorzitter grijpt plaats tijdens de verzoeningszitting, waarvoor ook de verwerende echtgenoot een 'uitnodiging'²⁷² toegezonden krijgt. Wanneer de eisende partij, ondanks de inspanningen van de voorzitter niet afziet van de vraag tot echtscheiding, maakt hij terug een proces-verbaal op, en stuurt het verzoekschrift en de stukken naar het Openbaar ministerie en verwijst de zaak door naar de raadkamer. De echtgenoot die het verzoekschrift heeft neergelegd, is verplicht om op de verzoeningszitting te verschijnen. Als hij dat niet doet, eindigt het proces. De verwerende echtgenoot daarentegen is niet verplicht om te verschijnen of mag zich laten vertegenwoordigen.

Hierna volgt een *derde zitting*, die in de raadkamer plaatsvindt, waarbij de aanwezigheid van de echtgenoten niet vereist is. Tijdens deze zitting verleent de rechtbank, op grond van het rapport van de voorzitter en de conclusies van het openbaar ministerie, de initiërende partij het verlov om de verwerende echtgenoot voor de rechtbank te dagvaarden. De opschortingstermijn van het verlov tot dagvaarden bedraagt ten hoogste twintig dagen.

Kenmerkend voor de zittingen tijdens de preliminaire fase is dat ze plaatsgrijpen achter gesloten deuren. In de beslotenheid van het kabinet van de voorzitter doet men een poging tot toenadering of verzoening.²⁷³

4.4.2. Contentieuze fase

De nadruk tijdens de contentieuze fase valt steeds meer op verdeeldheid en onthulling. Tijdens de *inleidende zitting*, die weliswaar in de raadzaal achter gesloten deuren plaatsvindt, verschijnen voor het eerst de pleitbezorgers en advocaten ten tonele. De eisende partij krijgt de gelegenheid om zelf of bij monde van zijn raadsheer aan de verweerder bekend te maken welke feiten aan de basis liggen van de vraag tot echtscheiding. Ook legt de eisende partij de nodige stukken voor en benoemt de getuigen, die hij al dan niet wil doen verhoren. Het is dan aan de verweerder om zijn standpunten met betrekking tot al deze feiten te verduidelijken en om zijn getuigen aan te duiden, waarna de eisende partij ten slotte nogmaals de kans krijgt om te reageren. Beide partijen leggen met andere

²⁷² een afschrift van het bevelschrift.

²⁷³ C. Meulders en K. Matthijs, "On ne se jouera pas du divorce ! Echtscheiding in de negentiende eeuw in het licht van de echtscheidingspraktijk te Brugge, 1865-1914", pp. 65-103; E. Muys, *Vrouw en (echt)scheiding in de 19e-20e eeuw. Een socio-juridische studie met raadpleging van de (echt)scheidingsprocesdossiers*, pp. 63-65 en A. Pasquier, "Du divorce et de la séparation des corps", pp. 137-138.

woorden hun conclusies neer. Vervolgens wordt er een proces-verbaal opgemaakt en ondertekend door de partijen.

De aanlegger is nog steeds verplicht om te verschijnen, terwijl de verweerder zich mag laten vertegenwoordigen. Als de verweerder of zijn raadgever niet op de inleidende zitting verschijnt, moet de aanlegger hem een bevelschrift van de rechtbank betekenen. De rechtbank verwijst op het einde van de inleidende zitting de partijen door naar de openbare zitting, men beveelt de verzending van de stukken naar het Openbaar Ministerie en stelt een rapporteur aan. De procedure is in de inleidende zitting niet meer absoluut geheim, ze speelt zich nog wel af achter gesloten deuren, maar grijpt plaats in de raadkamer. In de eerste fase waren enkel de twee echtgenoten en de voorzitter bij de procedure betrokken. Vanaf de tweede fase krijgen de echtgenoten ook hun juridische positie: de partij die de dagvaarding verzendt, wordt de aanleg(st)(g)er of eiser, de andere echtgenoot wordt de verweer(st)(d)er.²⁷⁴

Pas met de *openbare zittingen* begint het juridische conflict, dat de laatste hoop op toenadering doet verdwijnen. Tijdens de eerste openbare zitting spreekt de rechter zich om te beginnen uit over de niet-ontvankelijkverklaringen, het toestaan van de eis. De eis wordt verworpen wanneer blijkt, zo nodig bij getuigenverhoor, dat de echtgenoten zich verzoend hebben na het plaatsgrijpen van de in het verzoekschrift vermelde feiten. Er mag geen twijfel bestaan. Wanneer er geen verzoening is, zal de rechtbank uitgaan van de afwezigheid van een verzoening en besluiten tot de aanvaarding van de eis. Wanneer de eis aanvaard is, doen zich twee mogelijkheden voor. Als de rechtbank de aangehaalde feiten voldoende bewezen acht, volgt meteen de *uitspraak ten gronde* met de pleidooien. De eisende echtgenoot krijgt '*de plano*' de toelating tot echtscheiding of de eis wordt meteen ongegrond verklaard, bijvoorbeeld omdat de in het verzoek aangehaalde feiten niet pertinent of al te vaag zijn als basis voor verder bewijs.²⁷⁵

In onze casussen zien we dat vooral bewezen feiten van overspel door de echtgenoot, het onderhouden van een concubine, aan de hand van een veroordeling tot een uitspraak '*de plano*' leidt.

In de echtscheiding van Marie Catherine M. tegen Oscar Albert B. wordt de echtscheiding snel toegestaan. Het overspel door de echtgenoot is volgens rechter Périer²⁷⁶ voldoende bewezen: "*Attendu que les documents épistolaires du dossier, dûment enregistrés démontrent surabondamment l'adultère du mari. Que l'atteinte qu'il a portée à la foi conjugale se double en l'occurrence de l'aveu qu'il*

²⁷⁴ C. Meulders en K. Matthijs, "On ne se jouera pas du divorce ! Echtscheiding in de negentiende eeuw in het licht van de echtscheidingspraktijk te Brugge, 1865-1914", pp. 65-103 en E. Muys, *Vrouw en (echt)scheiding in de 19e-20e eeuw. Een socio-juridische studie met raadpleging van de (echt)scheidingsprocesdossiers*, pp. 65-67.

²⁷⁵ C. Meulders en K. Matthijs, "On ne se jouera pas du divorce ! Echtscheiding in de negentiende eeuw in het licht van de echtscheidingspraktijk te Brugge, 1865-1914", pp. 65-103 en E. Muys, *Vrouw en (echt)scheiding in de 19e-20e eeuw. Een socio-juridische studie met raadpleging van de (echt)scheidingsprocesdossiers*, pp. 65-67.

²⁷⁶ Rechter van de 4de kamer van de rechtbank van eerste aanleg in Antwerpen.

en a fait cyniquement à l'épouse qu'il avait trahie." De rechter laat duidelijk merken dat hij het gedrag van Oscar Albert B. niet goedkeurt.²⁷⁷

De echtscheiding, aangevraagd door Marie Julienne V.A. tegen Carl Willem Richard W. wordt 'de plano' uitgesproken, omdat het gerechtelijk dossier en de veroordeling van Carl W. voor concubinage voldoende is om de echtscheiding te motiveren.²⁷⁸

Eva D.P. vraagt een uitspraak 'de plano' in haar echtscheiding tegen Otto K., maar dit wordt echter door de rechter van de 12de kamer in Brussel, Bail, afgewezen:

"Attendu que s'il est constant que la vie commune a cessé entre les époux il n'est pas jusqu'ores établi que c'est contre la volonté de la demanderesse que la séparation des époux a eu lieu, le tribunal n'étant pas à suffisance de droit éclairé sur les circonstances qui ont amené cette séparation;

Attendu que les éléments de la cause ne permettent pas davantage de retenir comme prouvés sans autres devoirs de preuve des faits dont la gravité constituerait une cause de divorce d'après le statut personnel des parties en cause;

*Attendu qu'il suit des considérations qui précèdent que la demandé de divorce de plano n'est pas fondée."*²⁷⁹ Eva D.P. krijgt echter wel de kans om meerdere bewijzen voor te leggen, om alsnog de echtscheiding te kunnen motiveren.

Een voorbeeld voor het ongegrond verklaren van de vraag tot echtscheiding vinden we in het geval van de echtscheiding tussen Josephine Marie S. en Auguste Henri F.. De vraag tot echtscheiding van Josephine wordt als niet voldoende bewezen gezien door rechter Bail. Dit wordt als volgt door hem gemotiveerd:

"Attendu que s'il est résulté de l'ensemble de témoignages de l'enquête directe que le défendeur (qui avait déjà en 1892 demandé à être délié de la nationalité Prussienne) a eu une attitude blâmable et a manqué du tact le plus élémentaire vis-à-vis de la demanderesse dans ses lectures et les appréciations des événements, ces agissement tel qu'ils sont caractérisés par l'ensemble des témoignages ne révèlent cependant pas en caractère de gravité suffisante pour autoriser la rupture du lien conjugal;

Attendu en effet que le 4ième témoin déclare qu'en dehors des discussions relatives aux allemands l'attitude des époux l'un vis à vis de l'autre était correcte;

Attendu que les dispositions matrimoniales librement consenties par la demanderesse ne sauraient constituer un grief d'injure en sa faveur;

²⁷⁷ RA Beveren-Waas, *Archief van de Rechtbank van Eerste Aanleg te Antwerpen. Burgerlijke Rechtbank. Oud bestand. 1796-1957, 4de kamer, zitting van 3/04/1920.*

²⁷⁸ RA Beveren-Waas, *Archief van de Rechtbank van Eerste Aanleg te Antwerpen. Burgerlijke Rechtbank. Oud bestand. 1796-1957, 4de kamer, zitting van 11/06/1920.*

²⁷⁹ RA Anderlecht, *Tribunal Civil, Feuilles d'audience et minutes des jugements des chambres civiles, 1871-1939, 12de kamer, 4 oktober -15 november 1920, 27/10/1920.*

Attendu quant au départ du défendeur et à la séparation persistante des époux que rien n'établit que ces événements aient eu lieu contre la volonté de la demanderesse et dans de conditions injurieuse pour elle:

Attendu qu'en l'espèce ce sont les circonstances qui ont amené chez les époux des divergences d'opinion occasionnant de froissements qui ne constituent pas une cause légale de divorce ;

Attendu qu'il n'appartient pas aux tribunaux dans la matière du divorce pour cause de matière qui est d'ordre public de consacrer légalement par l'admission du divorce une séparation de fait concentré par les époux pour des motifs que la loi n'érige pas en cause de divorce;

Par ces motifs [...] Déboute la demanderesse de son action la condamne aux dépens.”²⁸⁰

Oordeelt de rechtbank dat de zaak nog niet kan berecht worden, dan zal ze het bevel geven tot het bewijs en/of het tegenbewijs van welbepaalde, in het verzoekschrift vermelde feiten. Doorgaans zullen de echtgenoten, die in deze fase van de procedure nog niet voldoende stukken als bewijs van hun vraag hebben kunnen voorleggen, de toelating tot het getuigenverhoor krijgen. Daarbij bezitten beide echtgenoten het recht getuigen van de tegenpartij te wraken. Anders dan bij het gewone getuigenverhoor zijn familieleden en dienstboden echter niet wraakbaar uit hoofde van hun bloedverwantschap of betrokkenheid. Om door te dringen in de 'geheime motieven' vertoont de rechtbank ogenschijnlijk niet langer enige terughoudendheid tegenover de onthulling van het schandaal, terwijl men in de voorgaande fases trachtte om alles achter gesloten deuren te willen houden, om het huwelijk alsnog een kans te kunnen geven. De getuigen moeten spreken, ook diegenen die in de intieme sfeer hebben gezien en gehoord wat niet voor de ogen of oren van derden bestemd was.²⁸¹

Welke getuigen werden opgeroepen in de casussen die we bekeken hebben? Getuigen mogen oproepen is één ding, anderzijds moeten de getuigen wel bereid zijn om te praten over wat ze gezien hebben. We zien dat vooral de moeder een belangrijke getuige is. Zij kunnen misschien meer dan iemand anders de interne problemen gezien hebben, langs de andere kant moet er ook rekening mee gehouden worden met het feit dat zij wel eens belang zouden kunnen hebben bij een echtscheiding, bijvoorbeeld om de naam van de familie niet verbonden te zien met een Duitser. Zo zien we dat in de casus van Eva D.P., dat ze wil scheiden omdat haar familie in het Belgische leger gediend heeft, en omdat ze uit een "*vieille famille belge des plus honorables*" komt. Haar moeder, die onder-

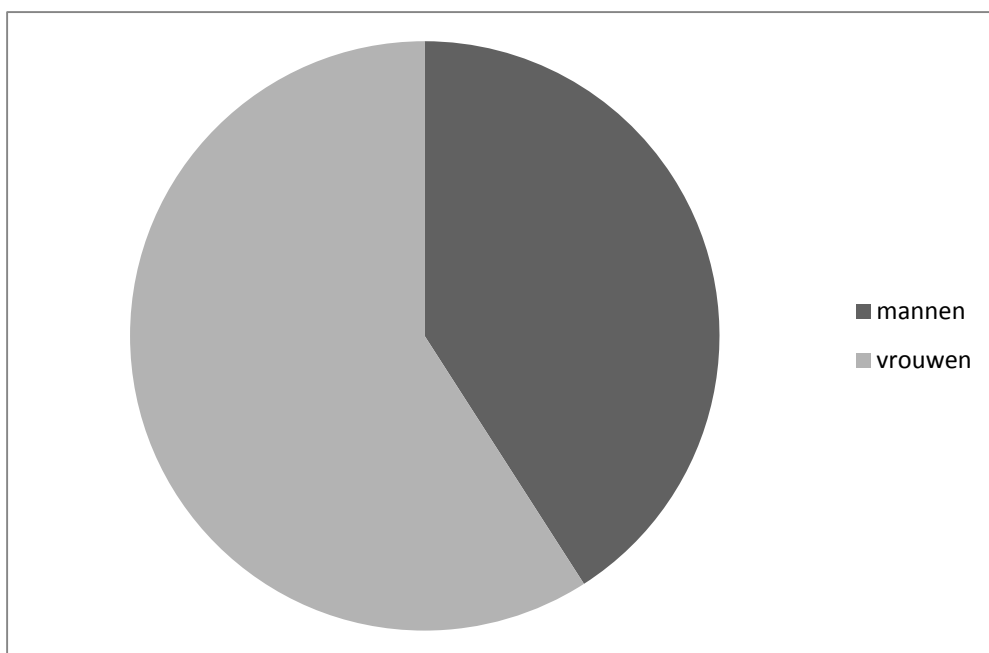
²⁸⁰ Na een nieuwe vraag tot echtscheiding, wordt deze wel uitgesproken: Zie: RA Anderlecht, *Tribunal Civil, Feuilles d'audience et minutes des jugements des chambres civiles, 1871-1939*, 12de kamer, 8 februari – 14 maart, zitting van 30/03/1921.

²⁸¹ C. Meulders en K. Matthijs, "On ne se jouera pas du divorce ! Echtscheiding in de negentiende eeuw in het licht van de echtscheidingspraktijk te Brugge, 1865-1914", pp. 65-103 en E. Muys, *Vrouw en (echt)scheiding in de 19e-20e eeuw. Een socio-juridische studie met raadpleging van de (echt)scheidingsprocesdossiers*, pp. 65-67.

tussen weduwe is, is één van de getuigen in haar echtscheiding.²⁸² Vaak wordt er niet vermeld welke band er bestaat met de getuigen of welke functie deze bekleden in het dagelijks leven. Sarah T.²⁸³ roept de niet onbelangrijkste personen als getuigen op. Zo komen o.a. een “*sous directeur aux chemins de fer économiques*”, een advocaat, een ingenieur, een “*cuisinière*” en een “*femme de chambre*” getuigen.²⁸⁴

Wat ook opvalt is, dat vooral vrouwen als getuigen vernoemd worden. Kon hun getuigenis meer aan het licht brengen? Of waren zij wel bereid te komen getuigen en mannen niet? Werden vrouwen eerder gezien als een vertrouwenspersoon door deze vrouwen of kregen zij van hen meer begrip?

Figuur 9 Verhouding man/vrouw als getuigen (in vijf echtscheidingszaken)

Vrouwen nemen het grootste aandeel in als opgeroepen getuigen. Onder de mannelijke getuigen zien we geen onmiddellijke familiale band met de aanlegster. Als we de familiale verhoudingen binnen vrouwelijke getuigen in een grafiek zetten, krijgen we volgend beeld:

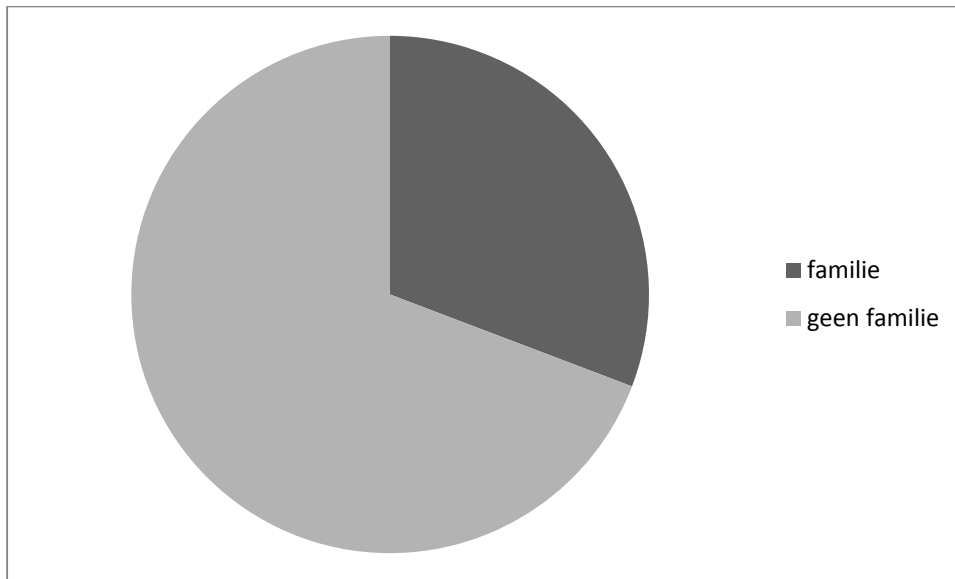
²⁸² RA Anderlecht, *Tribunal Civil, Feuilles d’audience et minutes des jugements des chambres civiles, 1871-1939*, 12de kamer, 4 oktober -15 november 1920, 27/10/1920.

²⁸³ Opmerkelijk is dat de moeders van Eva D.P. en van Sarah T. in dezelfde straat wonen tijdens hun dochters’ echtscheidingsprocedure. Of ze elkaar effectief gekend hebben, weten we niet.

²⁸⁴ RA Anderlecht, *Tribunal Civil, Feuilles d’audience et minutes des jugements des chambres civiles, 1871-1939*, 11de kamer, 24 januari-28 februari 1920, zitting van 26/02/1920.

Figuur 10 Familiale band van de echtgenote met vrouwelijke getuigen (13 personen)

In de categorie familie zien we dat het enkel om moeders van deze vrouwen gaat, die opgeroepen worden als getuigen.

De ‘wil tot weten’ en de drang tot onthulling, die gevoed worden door wantrouwen jegens de echtgenoten, door angst voor rechtsmisbruik en respect voor de instelling van het huwelijk, domineren deze fase van de procedure. En toch blijft de indiscrete ‘wil tot weten’ en hardnekkige onthullingsdrang gepaard gaan met een zekere schroom en kiesheid. Het getuigenverhoor grijpt immers plaats achter gesloten deuren en alleen welbepaalde, door de rechtbank geselecteerde feiten, vormen het voorwerp van het verhoor. Het bewijs dat zo verkregen wordt middels getuigenverhoor doet de resterende hoop op verzoening steeds meer verdwijnen. Tevens manifesteert zich hier ten sterkste de onverenigbaarheid van belangen en de verdeeldheid der betrokken partijen, met name van magistraten, eiser, verweerder en hun respectievelijke getuigen. Dat de drang tot onthulling en de manifesteerde verdeeldheid deze fase van de procedure beheersen, wordt nog onderstreept door de wijziging van artikel 253²⁸⁵ van het Burgerlijk Wetboek bij wet van 11 februari 1905. Deze wet verruimt niet alleen de mogelijkheden tot verzoening maar verbreedt ook in aanzienlijke mate de manoeuvreerruimte van de rechter tijdens het getuigenverhoor. Voordien kregen eiser, verweerder en magistraten allen de gelegenheid om getuigen te interpellieren en hun bedenkingen te uiten. De nieuwe wet verleent de rechtbank daarenboven het recht om bij het verhoor de getuigen van eiser en/of verweerder tegen elkaar uit te spelen door ze met elkaar te confronteren.

²⁸⁵ Artikel 253 van de wet van 1905 gaat als volgt : “*Les dépositions des témoins seront reçues à huis clos par le juge commis, en présence des parties et de leurs conseils ou amis, jusqu’au nombre de trois de chaque côté.*” Zie : *Pasinomie*, 1905, n°34, *Loi modifiant la procédure en matière de divorce (1)*, pp. 47.

Eens de verhoren gesloten, volgt de publieke pleitzitting waar alle partijen op grond van de getuigenverlagen en andere stukken hun conclusies naar voren brengen en het debat wordt gesloten. Als de verwerende partij geen raadspersoon heeft, kan hij zelf zijn feiten uiteenzetten. Vervolgens verwijst de rechtbank de partijen naar de openbare raadkamer voor de *uitspraak* en beveelt de verzending van de stukken naar het Openbaar ministerie. Op de dag van de uitspraak kunnen de partijen nog enkele bedenkingen en opmerkingen formuleren. Nadat het advies van het Openbaar Ministerie is gehoord gaat de rechtbank ten slotte, al dan niet na beraadslaging, over tot het vellen van het eindvonnis, de definitieve uitspraak. Hierbij kan de echtscheiding toegestaan of verworpen worden.²⁸⁶

4.4.3. Is de Duitse nationaliteit een reden voor echtscheiding?

In het algemeen kunnen we stellen dat nationaliteit op zich geen reden voor echtscheiding is. De echtscheidingen binnen onze steekproef werden steeds op een wettelijke basis uitgesproken, en een gebrek aan motivering voor een echtscheiding werd niet door de vingers gezien omdat ze wilden scheiden van een Duitser. Volgens Périer, rechter van de derde kamer van de rechtbank van eerste aanleg in Antwerpen, was de Duitse nationaliteit zelfs irrelevant in zijn beoordeling van de zaak Yvonne Alice Julienne B.-Max S.²⁸⁷: *“Attendue que les torts avérés du mari défendeur n’excluent pas le pardon; que le désarroi de ses affaires suffit à expliquer les incidents domestiques que les témoins ont rapportés, que c’est, finalement, le désespoir qui l’a séparé des siens; Attendu que l’épouse abandonnée a consommé la rupture en demandant le divorce; que la solitude dont elle se plaint n’est donc pas tout à fait attribuable à l’obstination de son mari; Attendu que la nationalité du défendeur est irrelevante; qu’il est donc indifférent que ses origines Allemandes le condamnent à l’exil.”*²⁸⁸

Maar dit wil echter niet zeggen dat de rechter de Duitse gevoelens van de echtgenoten goedkeurde. Babut du Marès, de rechter van de 11de kamer van de rechtbank van eerste aanleg in Brussel, die uitspraak doet over de echtscheiding tussen Sarah Marie T. en Max W. -deze laatste heeft tijdens de oorlog zijn pro-Duitse gevoelens niet verborgen-, geeft duidelijk aan dat het gedrag van Max W. niet geapprecieerd wordt. Een lichte afkeuring valt dan ook te lezen in de motivering van zijn beslissing.

²⁸⁶ C. Meulders en K. Matthijs, “On ne se jouera pas du divorce ! Echtscheiding in de negentiende eeuw in het licht van de echtscheidingspraktijk te Brugge, 1865-1914”, pp. 65-103 en E. Muys, *Vrouw en (echt)scheiding in de 19^e-20^e eeuw. Een socio-juridische studie met raadpleging van de (echt)scheidingsprocesdossiers*, pp. 65-67.

²⁸⁷ Van deze personen is geen biografie opgemaakt kunnen worden wegens het ontbreken van het vreemdelingendossier.

²⁸⁸ RA Beveren-Waas, *Archief van de Rechtbank van Eerste Aanleg te Antwerpen. Burgerlijke Rechtbank. Oud bestand. 1796-1957*, 4de kamer, zitting van 19/02/1921.

Vooral de vergelijking van de Duitsers met *“les hordes barbares”*, laat niet veel aan de verbeelding over:

*“Attendu qu’il est établi à suffisance de droit par les éléments de la cause et les dépositions des témoins entendus dans l’enquête que le défendeur, de nationalité allemande, était, avant la guerre, l’un des agents de change les plus en vue de la place de Bruxelles; qu’au début des hostilités il put rester en cette ville grâce aux influences exercées par la famille de la demanderesse; qu’il n’en sut aucun gré à celle-ci et que le réveil de ses sentiments germanophiles concorda avec le progrès de l’invasion; que ces sentiments redoublèrent d’intensité à la suite d’un voyage que le défendeur fit, avec l’autorisation des allemands, dans les régions dévastées par les hordes barbares; que n’observant plus aucune convenance vis-à-vis de son pays d’adoption, il prit ouvertement le parti de son pays d’origine prônant les succès allemands obtenus grâce à des méthodes de guerre inhumaines et ravalant le geste héroïque qu’avait fait la Belgique en s’opposant au passage des Teutons; que l’attitude arrogante du défendeur, renouvelée au cours d’une réunion de famille, était non seulement blessante mais même cruelle pour la demanderesse qui avait perdu, quelques mois avant, son jeune frère, glorieusement tombé à l’Yser pour la défense de la Patrie; que le défendeur fut appelé au service; qu’il porta l’uniforme militaire allemand à Bruxelles, que fit preuve ainsi d’un manque absolu de tact; qu’en effet, s’il en avait eu la moindre par celle, il aurait pu se faire envoyer ailleurs; qu’il fit plus: qu’il reçut à sa table des officiers allemands et qu’au rez de chaussée il fêtait les camarades tandis que la demanderesse devait se retirer dans son appartement; qu’après avoir, pendant toute la guerre, froissé la demanderesse dans ses sentiments les plus intimes, lui interdisant même à certain moment de revoir sa mère, le défendeur persista dans son attitude outrageante vis-à-vis de sa femme; que les lettres qu’il lui écrivit contiennent des ordres, des menaces mais pas un mot affectueux, pas même une formule de politesse.”*²⁸⁹

Maar is de opgelegde Duitse nationaliteit voor vrouwen zelf een reden om te vermelden? In de gevonden echtscheidingsvonnissen is het opvallend stil rond dit onderwerp. Slechts één vrouw acht het noodzakelijk om dit te vermelden. In haar motivering voor haar echtscheiding, namelijk verwaarlozing, de Duitse origine van haar echtgenoot en verlating, geeft Eva D.P. aan haar Belgische nationaliteit te willen hernemen: *“Qu’issue d’une vieille famille belge des plus honorables son père défunt était Officier dans l’armée Belge, elle aspire ardemment à pouvoir reprendre la nationalité de ses parents.”*²⁹⁰

²⁸⁹ De echtscheiding wordt ten voordele van Sarah Marie T. uitgesproken. Zie : RA Anderlecht, *Tribunal Civil, Feuilles d’audience et minutes des jugements des chambres civiles, 1871-1939*, 11de kamer, 30 juni-28 juli 1923, zitting van 26/07/1923.

²⁹⁰ RA Anderlecht, *Tribunal Civil, Feuilles d’audience et minutes des jugements des chambres civiles, 1871-1939*, 12de kamer, 4 oktober -15 november 1920, 27/10/1920.

Het lijkt moeilijk te begrijpen dat nationaliteit helemaal géén rol speelde voor deze vrouwen. Hadden ze dan geen enkele intentie om na de echtscheiding hun Belgische nationaliteit te hernemen? In de briefwisseling met het Ministerie van Justitie zien we een heel andere retoriek te voorschijn komen (cfr. infra).

4.4.4. Uitspraak door de ambtenaar van de Burgerlijke Stand

Staat de rechtbank de echtscheiding toe, dan is het aan de echtgenoot die haar verkregen heeft om het huwelijk daadwerkelijk te laten ontbinden door een ambtenaar van de burgerlijke stand. Een vrouw, indien zij de aanlegster is, wordt door de rechtbank geautoriseerd om voor de ambtenaar van burgerlijke stand te verschijnen. Eerst moet echter een termijn van drie maanden verstreken zijn waarin een beroep kan worden aangetekend tegen het eindvonnis. Bij het uitblijven van verzet heeft de eiser dan twee maanden lang de tijd om de echtscheiding te laten voltrekken. Gebeurt dit om één of andere reden niet, dan vervalt de eis. Hij moet dan een volledig nieuwe procedure instellen en dit mag niet op dezelfde grond ingezet worden als de al uitgesproken echtscheiding door de rechtbank. Ook voor wie na een lange juridische strijd de toestemming tot echtscheiding heeft gekregen, blijven alle wegen open, zelfs deze naar de onwaarschijnlijke verzoening.

Bij echtscheiding op grond van buitensporigheden, mishandelingen en grove beledigingen kan de rechtbank, als ze van mening is dat er nog kans op verzoening bestaat, het toestaan van de echtscheiding één jaar uitstellen. Tijdens dat jaar autoriseert de rechtbank een vrouw om de echtelijke woning te verlaten en moet haar man haar een toelage betalen als ze niet voldoende inkomsten heeft. Deze maatregelen gaan ervan uit dat het altijd een vrouw is die de echtscheiding op grond van buitensporigheden, mishandelingen en grove beledigingen aanvraagt. Als er na één jaar wachttijd geen verzoening is gebeurd, mag de eiser de verdediger dagvaarden om het definitieve toestaan van de scheiding van de rechtbank te verkrijgen. De rechtbank is altijd verplicht de echtscheiding toe te staan na één jaar uitstel.²⁹¹

Philippine M. vroeg de echtscheiding aan op basis van artikel 1567 van het Duits Burgerlijk Wetboek, m.a.w. voor een kwaadwillige verlating van de echtelijke woning. Haar echtgenoot Maurice Curt W. wordt door rechter Bail²⁹² veroordeeld tot het hernemen van het echtelijk leven binnen één jaar tijd. *“Dit que si cette condamnation reste sans suite pendant une année après que la présente décision*

²⁹¹ C. Meulders en K. Matthijs, “On ne se jouera pas du divorce ! Echtscheiding in de negentiende eeuw in het licht van de echtscheidingspraktijk te Brugge, 1865-1914”, pp. 65-103; E. Muys, *Vrouw en (echt)scheiding in de 19e-20e eeuw. Een socio-juridische studie met raadpleging van de (echt)scheidingsprocesdossiers*, pp. 67-68 en A. Pasquier, “Du divorce et de la séparation des corps”, pp. 266.

²⁹² Rechter van de 12de kamer van de Rechtbank van eerste aanleg in Brussel.

*aura acquis force de chose jugée et contre la volonté de la demanderesse il sera statué conformément à la loi.*²⁹³

4.4.5. Beroep

Als de partijen niet tevreden zijn met het vonnis bestaat nog altijd de mogelijkheid om in beroep te gaan. Beroep moet aangetekend worden bij het hof van Beroep of in allerlaatste aanleg bij het Hof van Cassatie, telkens binnen de drie maanden na de betekening van de uitspraak voor de rechtbank.²⁹⁴

4.5. Gevolgen van echtscheiding

Echtscheiding betekent het einde van het huwelijk. De rechten en plichten van de echtgenoten, ontstaan door het huwelijk, houden op te bestaan. Zo zijn de ex-echtgenoten niet meer verplicht trouw te zijn aan elkaar, of hulp en bijstand aan elkaar te verlenen. De maritale macht is eveneens niet meer van toepassing. Dit is ook het geval voor de minderjarige vrouw, die geëmancipeerd is door het huwelijk. Ook de rechten die ontstonden door het huwelijk vervallen: zoals het erfrecht, de auteursrechten en het recht op pensioen voor een vrouw.²⁹⁵ De ex-echtgenoten worden volledig vreemden voor elkaar.

Een vrouw kan door het huwelijk de naam van haar echtgenoot dragen, zonder haar meisjesnaam te verliezen. Dit gebruik vervalt bij echtscheiding. In bepaalde gevallen, voor speciale redenen, is het toegestaan dat een vrouw de naam van haar man blijft dragen ook na de echtscheiding. Door de echtscheiding verliest een vrouw de echtelijke woning aan haar man.

De echtscheiding heeft ook gevolgen voor de nationaliteit van een vrouw. Een Belgische vrouw die gehuwd was met een buitenlander, en daardoor de buitenlandse nationaliteit heeft verworven, kon alleen haar nationaliteit zelfstandig herkrijgen wanneer het huwelijk ontbonden was, door echtscheiding of overlijden van de echtgenoot.²⁹⁶

De *Code Civil* geeft drie soorten gevolgen voor echtscheiding op grond van bepaalde feiten: betreffende de persoon van de echtgenoten, betreffende de goederen, en betreffende de kinderen.

²⁹³ RA Anderlecht, *Tribunal Civil, Feuilles d'audience et minutes des jugements des chambres civiles, 1871-1939*, 12de kamer, 3 mei – 16 juni 1920, zitting van 26/05/1920.

²⁹⁴ E. Muys, *op. cit.*, pp. 70.

²⁹⁵ De vrouw heeft niet meer het recht op een pensioen, dat in vele gevallen wordt toegewezen aan een weduwe.

²⁹⁶ A. Pasquier, "Du divorce et de la séparation des corps", pp. 299-305 ; R. Standaert, "La nationalité Belge", In : *Les Nouvelles. Corpus Juris Belgici. Droit Civil*, Brussel, Larcier, 1938, pp. 93 en F. Caestecker, "In het kielzog van de Natie-staat. De politiek van nationaliteitsverwerving, -toekenning en -verlies in België, 1830-1909", pp. 323-349.

4.5.1. *Betreffende de persoon van de echtgenoten*

Deze gevolgen bevatten enkele discriminerende bepalingen voor een vrouw. Zo mag ze niet hertrouwen binnen de tien maanden na echtscheiding op grond van bepaalde feiten. Deze termijn is ingelast om betwistingen omtrent vaderschap van een kind, geboren na de scheiding, uit te sluiten. Een tweede discriminerende bepaling vinden we bij scheiding op grond van overspel. Hier wordt een vrouw zwaarder gestraft dan een man: ze loopt kans op een gevangenisstraf van minstens twee maanden tot maximum twee jaar, terwijl de overspelige man niet wordt gestraft (enkel wanneer hij een concubine heeft). Toch voorziet het Strafwetboek wel een straf in de vorm van een boete van 100 fr. tot 2000 fr.. Verder vinden we bij de voorlopige maatregelen betreffende de echtgenoten enkele beperkende bepalingen i.v.m. het hertrouwen: noch een man noch een vrouw mogen bij overspel hertrouwen met hun medeplichtige en bij echtscheiding door onderlinge toestemming, moeten de echtgenoten drie jaar wachten alvorens ze mogen hertrouwen.²⁹⁷

Zo'n verbod op hertrouwen na overspel zien we in de echtscheiding tussen Charles C. en Marie O. In juni 1920 vraagt Charles C. de echtscheiding aan. Marie O. verschijnt niet tijdens de zittingen. Ze wordt door haar echtgenoot beschuldigd van het feit dat ze echtelijk heeft samengeleefd met een zekere Jacques K.. Bail, rechter van de 12de kamer van de rechtbank van eerste aanleg in Brussel, staat de echtscheiding toe ten voordele van Charles C. in november 1920 en verbiedt een huwelijk tussen Marie O. en Jacques K..²⁹⁸ In 1923 hertrouwt Marie O. toch met Jacques K., ondanks dit verboden was door de rechter.²⁹⁹

4.5.2. *Betreffende de goederen*

De gevolgen betreffende de goederen bepalen dat de echtgenoot tegen wie de scheiding werd uitgesproken alle voordelen, hetzij uit het huwelijkscontract, hetzij van tijdens het huwelijk, verliest, terwijl de andere echtgenoot alle voordelen behoudt. De wet straft dus de schuldige partij en beschermt de onschuldige. Dit is ook zo als de onschuldige partij geen voldoende inkomsten heeft. Hij heeft dan het recht op een alimentatie van de andere echtgenoot, maximum 1/3 van deze laatste zijn inkomsten.³⁰⁰ Zo krijgt Marie D.B. de toestemming van Biart, rechter van de 4de kamer van de rechtbank van eerste aanleg in Antwerpen, om een alimentatie te verkrijgen. Biart oordeelt als volgt: *“Condamne le défendeur et son sequestre à payer à la demanderesse à dâter du prononcé du divorce*

²⁹⁷ E. Muys, *Vrouw en (echt)scheiding in de 19e-20e eeuw. Een socio-juridische studie met raadpleging van de (echt)scheidingsprocesdossiers*, pp. 73-74.

²⁹⁸ RA Anderlecht, *Tribunal Civil, Feuilles d'audience et minutes des jugements des chambres civiles, 1871-1939*, 12de kamer, 14 oktober – 15 november 1920, 2/11/1920.

²⁹⁹ ARA Brussel, *Ministerie van Justitie, Openbare Veiligheid, Individuele dossiers*, Dossier 752354, Huwelijksakte, Schaarbeek, 20/10/1923.

³⁰⁰ E. Muys, *Vrouw en (echt)scheiding in de 19^e-20^e eeuw. Een socio-juridische studie met raadpleging van de (echt)scheidingsprocesdossiers*, pp. 73-74.

*pour elle et pour son enfant, une pension alimentaire mensuelle de (Frs 400) quatre cents francs payable par mois et par anticipation au domicile de la demanderesse.*³⁰¹ Ook Sarah Marie T. krijgt van rechter Babut du Marès de toestemming om een alimentatie te eisen van haar ex-echtgenoot : *“Donne acte à la demanderesse des réserves formulées par elle en conclusions au sujet du droit de réclamer ultérieurement une pension alimentaire au défendeur.”*³⁰²

4.5.3. *Betreffende de kinderen*

Deze gevolgen gaan eveneens uit van het schuld/onschuld principe. De kinderen worden toegewezen aan de onschuldige echtgenoot, tenzij de rechtbank op vraag van de familie of het Openbaar Ministerie, anders beslist. Wie ook het hoederecht heeft, altijd moeten, zowel de vader als de moeder, de plicht tot opvoeding en onderhoud blijven vervullen. Het privilege van de vaderlijke macht verdwijnt dus door de echtscheiding. Moeder en vader zijn nu gelijk in de ouderlijke macht. De ouder die niet het hoederecht over de kinderen gekregen heeft, heeft bezoekrecht of het recht om de kinderen te ontvangen. De kinderen behouden steeds de voordelen, die hen door de wet of echtelijke regeling verzekerd zijn.³⁰³

Zo krijgt Marie D.B. de voogdij over hun kind toegewezen door Biart, rechter van de 4de kamer van de rechtbank van eerste aanleg in Antwerpen: *“Dit que la garde de l’ enfant Edmond D. issu du mariage d’entre parties sera confié à la demanderesse.”*³⁰⁴ Ook Marie Norbertine B. krijgt van de rechter Périer, rechter van de 3de kamer van de rechtbank van Antwerpen, de voogdij toegewezen.³⁰⁵

5. Echtscheiding als middel tot het herkrijgen van de Belgische nationaliteit?

Terwijl nationaliteit geen zichtbare oorzaak voor echtscheiding lijkt, schrijven vrouwen in hun brieven naar de Minister van Justitie wél dat ze na het beëindigen van de echtscheidingsprocedure hun Belgische nationaliteit willen hernemen.

³⁰¹ RA Beveren-Waas, *Archief van de Rechtbank van Eerste Aanleg te Antwerpen. Burgerlijke Rechtbank. Oud bestand. 1796-1957*, 4de kamer, zitting van 24/12/1921.

³⁰² RA Anderlecht, *Tribunal Civil, Feuilles d’audience et minutes des jugements des chambres civiles, 1871-1939*, 11de kamer, 30 juni-28 juli 1923, zitting van 26/07/1923.

³⁰³ E. Muys, *Vrouw en (echt)scheiding in de 19e-20e eeuw. Een socio-juridische studie met raadpleging van de (echt)scheidingsprocesdossiers*, pp. 73-74 en A. Pasquier, “Du divorce et de la séparation des corps”, pp. 339.

³⁰⁴ RA Beveren-Waas, *Archief van de Rechtbank van Eerste Aanleg te Antwerpen. Burgerlijke Rechtbank. Oud bestand. 1796-1957*, 4de kamer, zitting van 24/12/1921.

³⁰⁵ RA Beveren-Waas, *Archief van de Rechtbank van Eerste Aanleg te Antwerpen. Burgerlijke Rechtbank. Oud bestand. 1796-1957*, 3de kamer, zitting van 19/12/1919.

Eva D.P. schrijft: *“Par mon mariage avec un Allemand Otto K. [...] j’ai perdu ma nationalité de Belge, malheureusement! [...] Pouvant peut-être bénéficier d’une nouvelle loi comme en France et en Angleterre de reprendre sa nationalité de belge et d’obtenir le divorce ‘de plano’.”*³⁰⁶ Woorden als *“ma patrie”* en *“patriotique”* zijn nooit ver weg in deze brieven. Zo stelt Marie Norbertine B. in haar brief aan de Minister van Justitie dat ze nooit *“mon Pays ni ma Patrie”* verlaten heeft.³⁰⁷

Hortense D. vraagt in een brief aan de Minister van Justitie of de mogelijkheid bestaat dat zij en haar zoon kunnen opteren voor België. *“Mijn zoon heeft zijn vader nooit gekend, we zouden dus willen opteren voor de Belgische nationaliteit. Tijdens de bezetting zijn we steeds trouw geweest aan het land.”*³⁰⁸

De broer van Josephine Marie S. schrijft in zijn brief: *“Par suite de son mariage, civilement considérée comme étrangère, de nationalité allemande, elle est restée Belge de cœur et n’a jamais quitté la Belgique.”*³⁰⁹

Marie D.B. schrijft in februari 1919 een brief aan de Minister van Oorlog waarin ze haar man verdedigt. Ze weerlegt de beschuldigingen die geuit zijn aan het adres van haar echtgenoot Ludwig Hermann D.. *“Il aurait roulé avec les Allemands en auto, photographié des plans, avoir brûlé de papier dans le jardin etc. le sont autant de calomnies. Seul les faits suivants sont exact: Nous avons reçu de soldats allemands, mais ils étaient de notre famille, et il nous était difficile [sic.] de les mettre dehors. Ma fille de 16 ans du premier lit [...] a été employé par les Allemands à l’Old England, ne trouvant à cause de sa nationalité pas de place ailleurs son gain suffisait à peine à son entretien. Mon mari ne gagnait rien d’aucun côté et pour vivre il a été obligé de vendre des livres et des estampes à des prix dérisoires. Notre fils malade avait besoin d’aliments contreuse et nous n’avons pu obtenir de l’occupant l’autorisation de l’envoyer dans un sanatorium en Bade, le motif que le garçon était belge. Si mon mari avait été en relation avec l’ennemi nous n’aurions pas rencontré toutes ces difficultés. Je suis à présent dans la plus grande misère sans moyens et sans soutiens et je pris notre Excellence d’examiner notre cas aux bienveillance, mon mari était moralement et corporellement en très mauvaise situation –il a 56 ans. J’ai l’honneur de vous répéter qu’il est absolument innocent; il a jamais une action contre l’armée ni contre un Belge, au contraire il aidait au était possible.”* Op het moment

³⁰⁶ ARA Brussel, *Ministerie van Justitie, Openbare Veiligheid, Individuele dossiers*, Dossier 958668, Brief van Eva D.P. aan Minister van Justitie Vandervelde, 1/03/1919.

³⁰⁷ ARA Brussel, *Ministerie van Justitie, Openbare Veiligheid, Individuele dossiers*, Dossier 636726, Brief Marie Norbertine B. aan de Minister van Justitie, 13/01/1919.

³⁰⁸ ARA Brussel, *Ministerie van Justitie, Openbare Veiligheid, Individuele dossiers*, Dossier 638956, Brief van Hortense D. aan de Minister van Justitie, 24/03/1919.

³⁰⁹ ARA Brussel, *Ministerie van Justitie, Openbare Veiligheid, Individuele dossiers*, Dossier A 542787, Brief Arthur S. aan de Commissaire du Chef, 1/01/1919.

dat ze deze brief schrijft, is haar echtgenoot gearresteerd bij zijn terugkeer in België in december 1918, en verblijft Marie zelf nog steeds in Nederland. Ze gebruikt haar argumentatie niet alleen om haar man te verdedigen, maar ook om zelf te kunnen terugkeren naar België. Vier maanden later, wanneer haar brief zonder gevolg blijft, vraagt ze informatie aan haar advocaat om van haar echtgenoot te kunnen scheiden. Na de ontbinding van het huwelijk, vraagt ze de Belgische nationaliteit aan.³¹⁰

Redenen hiervoor zouden kunnen zijn dat niet de rechter van de echtscheiding, maar de diensten die onder de bevoegdheid vallen van de Minister van Justitie, moeten beslissen over het verblijf van deze vrouwen in België. De Minister van Justitie, op dat moment Emile Vandervelde, had wel oor naar de problemen van deze vrouwen, en was welwillend. In de beargumentering van zijn betoog voor een verandering van de nationaliteitswet haalt Vandervelde twee voorbeelden aan om zijn betoog te staven (cfr. supra). *“Une femme épousait un Allemand, elle devenait allemande. Elle peut avoir regretté, lorsque la guerre est venue, d’avoir perdu sa nationalité d’origine. Nous avons connu à cet égard des exemples vraiment douloureux qui sont, à eux seuls, une raison suffisante pour que, si une nouvelle catastrophe devait se produire, nous n’eussions pas sur la conscience de n’avoir pas donné aux femmes belges le moyen d’éviter de telles situations.”*³¹¹ Het was niet alleen in het belang van het verleden, maar ook in het belang van de toekomst dat deze problematiek rond nationaliteit voor een Duits-Belgische vrouw zou worden opgelost.

De oorlog had de onwrikbare genderhiërarchie aan het wankelen gebracht. Nationale identiteit en loyaliteit werden als belangrijker ervaren. Het ontkennen van de individualiteit van vrouwen had als gevolg met zich meegebracht dat ze door hun huwelijksband met een Duitser, gezien werden als een verraadster. Deze situatie was niet meer houdbaar. Omwille van de morele onafhankelijkheid van vrouwen en het patriottistisch gevoel werd er in mei 1922 een nieuwe nationaliteitswet goedgekeurd: *“un respect croissant pour l’indépendance morale de la femme; une légitime exaltation de l’idée de patrie, d’où il résulte que l’on n’admet plus qu’un être humain, fût-ce une épouse, puisse être contraint de renoncer à sa nationalité. On ne saurait toutefois méconnaître les difficultés qui pourraient dériver du fait que la femme mariée qui veut rester Belge, pourrait néanmoins être investie en même temps d’une nationalité étrangère.”*³¹²

³¹⁰ ARA Brussel, *Ministerie van Justitie, Openbare Veiligheid, Individuele dossiers*, Dossier 529740, Brief Marie D.B. aan de Minister van Oorlog, 5/02/1919.

³¹¹ *Kamer van Volksvertegenwoordigers, Parlementaire Handelingen 1920-1921*, zitting van 22 juni 1921, pp. 1738-1739.

³¹² *Pasinomie*, 1922, n° 157, pp. 126 en *Senaat, parlementaire documenten 1921-1922*, zitting van 7 maart 1922, n°18, *Rapport de la Commission de la Justice, chargée d’examiner le Projet de Loi relatif à l’acquisition et à la perte de la nationalité* en F. Caestecker en A. Vrints, “Getrouwd met de vijand. Hoe na 1918 Duits-Belgische vrouwen van kamp konden wisselen”, pp. 23.

Hierbij dienen we te wijzen op het feit dat de echtscheiding die door vrouwen aangevraagd werd, in feite niet alléén een scheiding van hun echtgenoot als ‘individu’ inhield, maar tevens een scheiding van de natie van hun echtgenoot. Bij hun echtscheiding gaat het dus om een dubbele stap. Doordat ze de echtscheiding aangevraagd hadden (meestal gevolgd door de intentie om de Belgische nationaliteit te hernemen), konden vrouwen hun verblijf in België reeds verzekeren. Tevens konden ze door hun echtscheiding van een ‘vijandige’ echtgenoot én een ‘vijandige’ natie, het label van ‘vijand’ van zich afschudden en mochten ze in België blijven of terugkeren. Daarnaast waren ze in staat na de echtscheiding om hun bezit, dat onder sekwestre geplaatst was, terug te verwerven. Zo werden hun materiële belangen in principe gevrijwaard. Het opnieuw verwerven van de oorspronkelijke nationaliteit lijkt dan ook niet dringend en noodzakelijk maar kan gezien worden als een extra mogelijkheid dankzij de echtscheiding. Herverwerven van hun oorspronkelijke nationaliteit geeft hen de kans opnieuw opgenomen te worden in de Belgische gemeenschap. In feite gaat het om een collectief verhaal van herstel van een natie, waarvan de uitkomst een nieuwe Belgische natie was, waarin vrouwen als ‘individu’ en ‘burger’ een plaats kregen, zij het nog geen volwaardige plaats.

6. Nationaliteitsverklaring: wil tot hernemen van de Belgische nationaliteit

Echtscheiding betekende in de periode 1919-1922 niet dat een Belgische vrouw, die gehuwd geweest was met een Duitser, automatisch haar oorspronkelijke nationaliteit hernam. Ze behield de nationaliteit van haar ex-echtgenoot. In de wet van 1909, en in de daaropvolgende wetten, was het toegestaan dat een vrouw haar nationaliteit kon hernemen wanneer het huwelijk definitief ontbonden was, door echtscheiding of overlijden van de echtgenoot, door een verklaring af te leggen aan de ambtenaar van de burgerlijke stand.

We zien dat één vrouw van Belgische oorsprong uit onze onderzoeksgroep de Belgische nationaliteit niet herneemt. Hiernaast hebben we nog één Nederlandse, die ook haar nationaliteit herneemt, en één Duitse vrouw, die niet in staat is haar Duitse nationaliteit te hernemen. In welke periode zien we dat gebeuren?

Tabel 4 Datum van hernemen van de Belgische nationaliteit

	Datum van hernemen Belgische nationaliteit
Marie Norbertine B.	6/07/1920
Marie Catherine M.	23/11/1920
Camille Louise V.G.	7/07/1921
Hortense Josephine D.	18/08/1921
Josephine Marie S.	5/11/1921
Marie Julienne A.A.	5/11/1921
Marie Colette C.	26/11/1921
Eva Elodie Anne D.P.	18/01/1922
Marie Françoise Emma D.B.	31/05/1922
Jeanne Theresa F.	30/06/1922
Marie Eugenie V.L.	25/11/1922
Philippine Marie Helena M.	30/06/1927

De eerste herneemt haar nationaliteit in juli 1920, de laatste in juni 1927³¹³. Dit kon, naargelang de periode waarin ze deze aanvraag indienden, door twee verschillende wetten, namelijk de wet van 1909 en de wet van 1922. Op de periode tussen de ontbinding van het huwelijk en de datum van hernemen van de oorspronkelijke nationaliteit komen we nog uitgebreider terug in punt 5.3..

5.1. Met de wet van 8 juni 1909

Volgens de wet van 8 juni 1909 kon *“de vrouw die de hoedanigheid van Belg heeft verloren bij de toepassing van artikel 11 paragraaf 2³¹⁴, deze altijd terugbekomen na de ontbinding van het huwelijk.”* De nationaliteit kan terugbekomen worden, mits ze verklaart dat zij voornemens is haar domicilie in België te vestigen en het daar werkelijk ook vestigt binnen het jaar te rekenen van deze verklaring.³¹⁵

Zo hernemen Eva D.P., Hortense D., Josephine S., Marie. C., Camille V.D., Marie Julienne V.A. en Marie Norbertine B. de Belgische nationaliteit door de wet van 1909.

5.2. Met de wet van 15 mei 1922

De wet van 15 mei 1922, die van kracht ging op 25 mei 1922, ging nog verder en voorzag de mogelijkheid voor Belgische vrouwen, die huwden met een buitenlander, hun nationaliteit te behouden,

³¹³ De reden waarom deze vrouw pas na 5 jaar de Belgische nationaliteit herneemt, is dat haar eerste poging in september 1922 afgewezen werd.

³¹⁴ Artikel 11§2 : de hoedanigheid van Belg wordt verloren door de vrouw wanneer deze *“huwt met een vreemdeling of wier echtgenoot die vrijwillig een vreemde nationaliteit heeft verworven, indien door de vreemde wet de vrouw deze nationaliteit ook verwerft.”* Zie: *Moniteur Belge*, 17/06/1909, pp. 3338.

³¹⁵ *Moniteur Belge*, 17/06/1909, pp. 3338.

door een verklaring³¹⁶ af te leggen (cfr.supra). Deze wet staat los van de echtscheiding: dit was nu geen vereiste meer.³¹⁷ Voor vrouwen in onze onderzoeksgroep, is de overgangsmaatregel V ook van belang: *“Gedurende zes maanden na het in werking treden dezer wet kunnen vrouwen van Belgische afkomst die den staat van Belg verloren ten gevolge van hun huwelijk met een vreemdeling of ten gevolge van het verkrijgen eener vreemde nationaliteit door hun man, de Belgische nationaliteit terugbekomen door eene verklaring gedaan op wijze bepaald bij artikel 22.”*³¹⁸

Als gevolg van de oorlog, die een enorme impact had op vrouwen die gehuwd waren met een buitenlander, en dan vooral op diegenen die met een Duitser gehuwd waren, maakten ze massaal gebruik van deze mogelijkheid die door de wet gecreëerd was. Tweeduizend vrouwen kregen via het afleggen van een verklaring de Belgische nationaliteit terug. Onder hen kregen o.a. Jeanne F. en Marie D.B. de Belgische nationaliteit terug.³¹⁹ De minderjarige zoon van Marie D.B. verkrijgt de Belgische nationaliteit door toepassing van artikel 5 van de deze wet: *“De niet geëmancipeerde minderjarige kinderen worden Belgen, wanneer de ouder, die over hen het bewaarrecht uitoefent, vrijwillig den staat van Belg verkrijgt of terugbekomt.”*³²⁰

Hoe verloopt zo’n verklaring en hoe en onder welke voorwaarden moet deze gebeuren? P. De Beus, substituut-procureur des Konings van Turnhout, geeft het antwoord.

Ten eerste moet een vrouw Belg zijn door afkomst, dus door afstamming of geboorte, vóór zij het verlies van haar oorspronkelijke nationaliteit onderging. Een vrouw die geen Belg is van afkomst, kan niet genieten van de gunst die verleend wordt door artikel 19, die de mogelijkheid biedt de Belgische nationaliteit te hernemen. Zo kan bijvoorbeeld een buitenlandse vrouw die gehuwd is met een Belg, en daardoor Belg geworden is, haar oorspronkelijke nationaliteit niet herkrijgen. Ook diegene, die vrijwillig door nationaliteitskeuze of naturalisatie Belg geworden is, wordt uitgesloten.

Ten tweede, kan een vrouw, van afkomst Belgische, slechts haar nationaliteit behouden door een verklaring af te leggen (cfr.supra). Doet zij die verklaring niet, dan kan zij alleen nog de staat van Belg terugbekomen, op het tijdstip dat haar huwelijk met een man die het nationaliteitsverlies veroorzaakte, ontbonden is (dus na overlijden of echtscheiding).

³¹⁶ Deze verklaring moet, zoals artikel 22 stelt, afgelegd worden voor de ambtenaar van de burgerlijke stand van haar verblijfplaats in België, of voor de diplomatieke of consulaire ambtenaren van België in het buitenland. Deze verklaring wordt overgeschreven in het register van de geboorteakten of in een in duplo gehouden bijzonder register. De ambtenaar van de burgerlijke stand treedt op zonder bijstand van getuigen. Van deze verklaringen wordt melding gemaakt in de kantlijn van de geboorteakte.

³¹⁷ Wel enkel voor vrouwen die de periode van zes maanden na de datum van hun huwelijk overschreden om een verklaring af te leggen. Maar dit is niet van toepassing voor vrouwen uit onze steekproef.

³¹⁸ *Pasinomie*, 1922, n° 157, pp. 97-131 en *Moniteur Belge*, 25 mei 1922, *Wet op de verwerving en het verlies van de nationaliteit*, pp. 3934-3938.

³¹⁹ F. Caestecker en A. Vrints, “Getrouwd met de vijand. Hoe na 1918 Duits-Belgische vrouwen van kamp konden wisselen”, pp. 23.

³²⁰ *Moniteur Belge*, 25 mei 1922, *Wet op de verwerving en het verlies van de nationaliteit*, pp. 3934-3938.

Ten derde moet een vrouw van Belgische afkomst, vóór zij de nationaliteitskeuze doet, één jaar gewoon verblijf gehad hebben in België, ze moet er *werkelijk* gewoond hebben.

Ten vierde moet zij haar verklaring afleggen voor de Procureur des Konings bij de rechtbank van eerste aanleg in het arrondissement waar zij verblijft. Deze verklaring wordt aanzien als een nationaliteitskeuze en wordt als dusdanig behandeld. De rechtbank zal zich dus na een onderzoek door de procureur des Konings, moeten uitspreken over de ontvankelijkheid en de inwilliging van de keuze, dit in een vonnis. De beslissing wordt overgeschreven door de ambtenaar van de Burgerlijke stand. Een vrouw zal de volgende stukken moeten voorleggen bij het afleggen van haar verklaring: haar geboorteakte alsook die van haar echtgenoot, huwelijksakte, de akte van overlijden van haar echtgenoot of de akte van echtscheiding, het bewijs dat ze Belg is door afkomst, en het bewijs dat haar echtgenoot van een vreemde nationaliteit was of deze heeft aangenomen. Alsook moet zij het bewijs voorleggen dat zij geen verklaring heeft afgelegd om haar Belgische nationaliteit te behouden. Dit is een negatief bewijs dat zal blijken uit de afwezigheid van een verklaring in de registers waarin het zou moeten worden geakteerd. Als laatste moet er een bewijs voorgelegd worden van het eenjarig verblijf in België. Verder zal een vrouw al de inlichtingen moeten verschaffen om de rechtbank toe te laten te oordelen over haar geschiktheid om haar weer op te nemen in de Belgische gemeenschap.³²¹

Dit brengt ons nog bij de vraag of een vrouw alléén een verklaring mag afleggen, of ze hiervoor bijgestaan moet worden door een man. P. De Beus geeft nogmaals het antwoord: *“Merken we op, zoals wij reeds aanstipten, dat de nieuwe wetgeving ten opzichte der vrouw beziel is met een ruime opvatting harer onafhankelijke nationaliteit voor wat aangaat de keuze der nationaliteit. Welnu, aannemen dat de vrouw moet bijgestaan en gemachtigd worden door haar man, ten einde hare verklaring te kunnen afleggen, zou gewis indruischen tegen de inzichten van den wetgever. Daarom meenen wij dat zij die machtiging niet noodig heeft. Anderzijds, indien de man met zijne vrouw vóór den ambtenaar verschijnt ten einde aan de verklaring der vrouw meer kracht bij te zetten, mag de ambtenaar in de akte bijvoegen dat de verklaring, zoo de man het verlangde, geschied is met de toestemming van den echtgenoot. Deze zou dus de akte mogen teekenen zoowel als de vrouw.”*³²²

5.3. Periode tussen de ontbinding van het huwelijk door de ambtenaar van de burgerlijke stand en de verklaring tot het hernemen van de Belgische nationaliteit

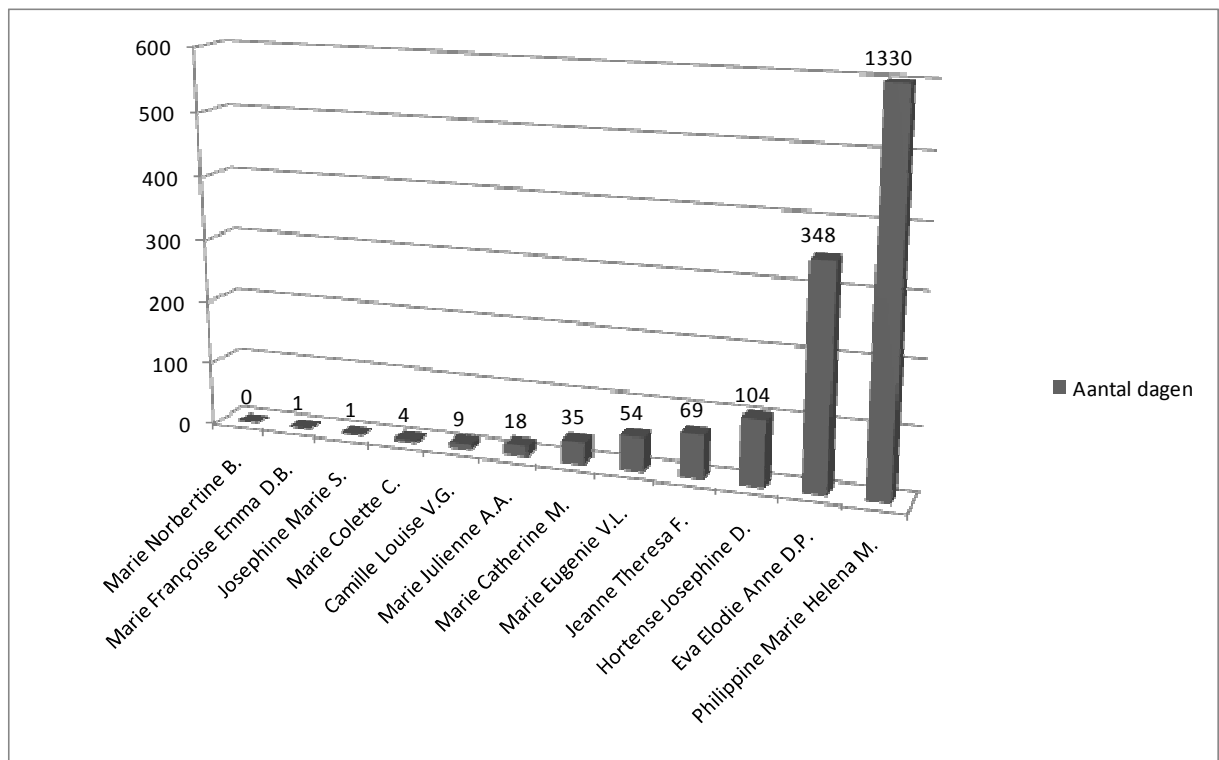
Maar hoe urgent was het hernemen van de Belgische nationaliteit voor deze vrouwen? Was het een bijkomend gevolg van wat de echtscheiding hen bracht omdat een echtelijk leven niet meer draag-

³²¹ P. De Beus, *Wet van 15 mei 1922 op de verwerving en het verlies der nationaliteit. Handleiding ten behoeve van openbare besturen en ambtenaars van den burgerlijken stand*. Leuven, De Vlaamsche Boekenhal, 1924, pp. 74-76.

³²² P. De Beus, *op. cit.*, pp. 67-69.

baar was, of was het hernemen van de Belgische nationaliteit echt een doel op zich? Louter uit de echtscheidingsvonnissen kunnen we stellen dat het echtelijk leven volgens deze vrouwen niet meer leefbaar was. Maar uit de brieven die deze vrouwen schreven naar de Minister van Justitie bleek er meer aan de hand te zijn. De vermelding dat ze de echtscheiding hadden ingediend, ging vaak gepaard met de intentie dat ze wanneer de echtscheiding uitgesproken was, de Belgische nationaliteit wilden hernemen.

Figuur 11 Aantal dagen tussen ontbinding van het huwelijk en Belgverklaring

Wanneer we kijken naar het aantal dagen tussen de ontbinding van het huwelijk door de ambtenaar van de burgerlijke stand, en de Belgverklaring, bemerken we een relatief korte periode tussen beide gebeurtenissen. Marie Norbertine B. legt nog op dezelfde dag dat haar huwelijk ontbonden wordt een verklaring af om de Belgische nationaliteit te kunnen hernemen.³²³ We kunnen dan ook niet stellen dat nationaliteit geen rol gespeeld zou hebben bij het indienen van de vraag tot echtscheiding. Eva D.P., die na haar scheiding nog steeds in Nederland verblijft, vraagt in 1921 al om België terug binnen te mogen om de Belgische nationaliteit te kunnen hernemen, conform aan artikel 13 van de wet van 8 juni 1909. Ze kan pas in januari 1922 effectief België binnen om de verklaring te kunnen

³²³ ARA Brussel, *Ministerie van Justitie, Openbare Veiligheid, Individuele dossiers*, Dossier 636726, Belgverklaring, Antwerpen, 6/07/1920.

afleggen.³²⁴ Als gevolg hiervan duurt het bijna een jaar vooraleer ze een verklaring aflegt. Bij de lange periode tussen de ontbinding van het huwelijk en het afleggen van een verklaring tot het hernemen van de Belgische nationaliteit bij Philippine Marie Helena M. kan verwezen worden naar het feit dat ze reeds in september 1922 een verklaring deed, maar deze aanvraag werd haar geweigerd. Ze wachtte tot juni 1927 om een nieuwe verklaring af te leggen.³²⁵

Was het hernemen van hun oorspronkelijke nationaliteit een bijkomstigheid van de echtscheiding omdat het huwelijksleven niet meer draagbaar was? Of was echtscheiding een middel om de nationaliteit te verkrijgen? Bekijken we de opmerkelijke echtscheiding van Philippine M: In maart 1920 dient Philippine een aanvraag in om te scheiden. Op dat moment verblijft haar echtgenoot, Maurice Curt W. in Rotterdam, waar hij werkt als “*garçon de restaurant*” in Hotel Weimar. Philippine M. vroeg de echtscheiding aan op basis van artikel 1567 van het Duits Burgerlijk Wetboek, m.a.w. voor een kwaadwillige verlaten van de echtelijke woning. Maurice wordt door Bail, de rechter van de 12de kamer van de rechtbank van eerste aanleg in Brussel, veroordeeld tot het hernemen van het echtelijk leven. Is dit niet gebeurd na 1 jaar tijd, tegen de zin van Philippine in, gerechtigd dit de echtscheiding.³²⁶ Maurice W. verbleef echter al sinds 1915 in Den Haag, in 1920 in Rotterdam om naar eigen zeggen niet te moeten dienen in het Duitse leger. In augustus 1920 vraagt Maurice de toestemming om België binnen te mogen, om zijn privé zaken te kunnen regelen. Hij krijgt hiervoor een positief advies, maar het is niet duidelijk of hij effectief naar België teruggekeerd is.³²⁷ Eén jaar na het vonnis van de rechtbank, heeft Maurice W. alvast het echtelijk leven nog niet hernomen. De echtscheiding wordt dan ook op 8 november 1923 uitgesproken en de toen 23-jarige zoon wordt toegewezen aan de moeder. In 1926 herneemt Maurice W. zijn pogingen om België opnieuw binnen te mogen, nadat deze verschillende keren afgewezen werden. Hij wil naar eigen zeggen “*zijn zoon vervoegen die studeert in Brussel*”. In december 1926 keert hij terug naar België, waar hij intrekt bij ondertussen zijn ex-vrouw Philippine M., te Sint-Gillis. Dit is toch vrij opmerkelijk, aangezien zij tijdens de echtscheidingsprocedure stelde dat het samenleven met haar echtgenoot niet meer mogelijk was. Maurice W. keert in september 1927 terug naar Nederland.³²⁸

³²⁴ ARA Brussel, *Ministerie van Justitie, Openbare Veiligheid, Individuele dossiers*, Dossier 958668, nationaliteitsverklaring, Elsene, 18/01/1922.

³²⁵ ARA Brussel, *Ministerie van Justitie, Openbare Veiligheid, Individuele dossiers*, Dossier 808671, Nationaliteitsverklaring, Sint-Gillis, 28/09/1922 en Nationaliteitsverklaring, Sint-Gillis, 30/06/1927.

³²⁶ RA Anderlecht, *Tribunal Civil, Feuilles d’audience et minutes des jugements des chambres civiles, 1871-1939*, 12de kamer, 3 mei – 16 juni 1920, zitting van 26/05/1920.

³²⁷ ARA Brussel, *Ministerie van Justitie, Openbare Veiligheid, Individuele dossiers*, Dossier 808671, Aanvraag tot het bekomen van een visa-paspoort 25/08/1920.

³²⁸ ARA Brussel, *Ministerie van Justitie, Openbare Veiligheid, Individuele dossiers*, Dossier 808671, Rapport, 22/11/1926 en Bulletin 27/12/1926.

VII. Besluit

Nationaliteitswetgeving werd/wordt hoofdzakelijk gezien als een sekseneutraal terrein. Wij hebben geopteerd niet uit te gaan van een vast beeld of vaste man/vrouw verhouding. In de periode dat wij de nationaliteit van vrouwen bestudeerden, veranderde dit beeld trouwens geregeld. Daarom hebben wij gekozen voor “**gender**” als invalshoek omdat hierbij “seks” gezien wordt als een sociale en culturele constructie waarvan de betekenis, o.i.v. omstandigheden, tijd en plaats kan veranderen. Trouwens de concepten en argumenten die de wetgever hanteert, zijn wel degelijk gendergeladen en onderhevig aan veranderingen. Het is dus een dynamische aanpak, waarbij ook de sociale relaties tussen de seksen belangrijk zijn.

De **handelingsonbekwaamheid** en de **maritale macht** waren vastgelegd in het Burgerlijk Wetboek, wat overgenomen was uit de Franse *Code Civil*, in het begin van de 19de eeuw. De doctrine van de **familie-eenheid** was eveneens diep geworteld binnen de nationaliteitswetgeving van deze *Code Civil*. Binnen één gezin was het niet toegelaten dat beide echtgenoten een andere nationaliteit hadden. Als gevolg hiervan diende een vrouw, die huwde met een buitenlander, steeds de nationaliteit van haar echtgenoot te volgen. Vrouwen werden dan ook niet geacht onafhankelijk te handelen. Diegene die dat wel konden, werden namelijk gezien als individuen.

De groep personen die **burgerschap** en **individu** omvat, verandert doorheen de tijd. Tijdens de 19de eeuw en begin van de 20ste eeuw was burgerschap hoofdzakelijk weggelegd voor mannen. Vrouwen hadden hierin een afhankelijke positie. Een lange periode werd het concept individu ook gelijkgesteld met mannelijkheid. De productie van seksuele differentiatie, aan het einde van de 18de eeuw en begin van de 19de eeuw, was een manier om de uitsluiting van vrouwen van de categorieën individu en burger te bereiken. Het is niet omdat deze vrouwen geen volledig burgerschap bezaten, dat ze niet konden handelen als burgers, en ze de ‘taal’ van burgerschap niet beheersten. We zien dat vrouwen in onze onderzoeksgroep, binnen de wettelijke ruimte die hiervoor gecreëerd was, toch konden handelen en door hun situatie een wetsverandering konden afdwingen. De ervaringen van de Eerste Wereldoorlog, en het feit dat vrouwen het vaderland gesteund hadden, konden zorgen voor meer begrip. Ook ten aanzien van de morele onafhankelijkheid van vrouwen was het belangrijk dat ze meer rechten zouden krijgen. De uitkomst van vele transformaties tijdens en na de Eerste Wereldoorlog was de opkomst van een nieuw **vrouwelijk ‘lichaam’**, dat van een *vrouwelijke burger*.

Nationaliteit begint aan het einde van de 19de eeuw het leven te bepalen. Dit komt door een toenemende interventie van de staat in het maatschappelijk leven en de politieke democratisering, waar-

door het onderscheid Belg en niet-Belg zichtbaar wordt. In de wet van 1909 worden de verhoudingen tussen man en vrouw binnen de nationaliteitswetgeving bevestigd.

Door de bevrijding na de Eerste Wereldoorlog, en de daarop volgende repressie, wordt nationaliteit van cruciaal belang voor het onderscheid tussen loyaliteit en vijand. In de eerste maanden na de oorlog werden vrouwen van Belgische oorsprong, die gehuwd waren met een onderdaan van een 'vijandelijke' natie, behandeld als verraadsters. Het gedrag van een vrouw werd gelijkgesteld aan dat van haar echtgenoot. Haar werkelijke daden en overtuigingen werden niet in overweging genomen. Wanneer de eerste schok van de Wereldoorlog voorbij was, kwam het besef dat dit niet kon blijven duren. Dit moest in de toekomst voorkomen worden.

Aan het einde van de oorlog konden Duitse vrouwen van Belgische origine alleen maar hun oorspronkelijke nationaliteit herkrijgen wanneer ze weduwe waren of uit de echt gescheiden. Was echtscheiding dan een weg naar een eigen nationaliteit?

In de *Code Civil* was in de echtscheidingswetgeving reeds opgenomen dat een vrouw zonder de toestemming van haar echtgenoot de echtscheiding kon aanvragen. Maar ze had wel nog steeds autorisatie nodig van de voorzitter van de rechtbank van eerste aanleg. De meerderheid van de opgegeven reden(en) tot echtscheiding van vrouwen in onze onderzoeksgroep bestaat uit ernstige beledigingen. Een beledigende verlating vertegenwoordigt naast overspel/ontrouw het grootste aandeel. Deze verlatingen zijn gebeurd voor, tijdens en na de oorlog. Door de oorlog werden de echtgenoten van meerdere van deze vrouwen uit het land gezet vanwege hun Duitse nationaliteit. Hierdoor werd het voor hen onmogelijk om in België te verblijven. Dit gegeven werd door deze vrouwen blijkbaar aangegrepen als reden om de echtscheiding uitgesproken te zien. Zou in die zin nationaliteit als oorzaak tot echtscheiding wel belangrijk kunnen geweest zijn? Bij verlatingen, die plaatsvonden voor de oorlog, wachtten deze vrouwen soms lang om een vraag tot echtscheiding in te dienen, zelfs tot 20 jaar na de feiten. Als de verlating voor hen zo beledigend was, waarom hebben ze dan zo lang gewacht? De rol van de oorlog, het verlangen om opnieuw Belg te worden, en de maatschappelijke afkeuring van echtscheiding kan hier wel voor iets tussen gezeten hebben.

Was de Belgische origine een voldoende oorzaak op zich, om te kunnen scheiden van een Duitser na de Eerste Wereldoorlog? In onze onderzoeksgroep zien we dat noch de Belgische origine, noch de Duitse afkomst van de echtgenoot binnen de echtscheidingsprocedure benadrukt werden. In de echtscheidingszittingen en –vonnissen werd het al of niet hernemen van hun nationaliteit niet als oorzaak tot echtscheiding aangehaald of teruggevonden. Of werd dit niet openlijk gezegd tijdens de zittingen? Was er een algemeen stilzwijgen en goedkeuring van de rechter die moest beslissen?

Was nationaliteit dan überhaupt wel een oorzaak voor echtscheiding? Slechts één vrouw uit onze onderzoeksgroep vermeldt in de rechtbank, bij haar oorzaken voor echtscheiding, haar nationaliteit te willen hernemen na de echtscheiding. Uit de echtscheidingsenquêtes en –vonnissen alleen kunnen we niet concluderen dat nationaliteit een drijfveer was om de echtscheiding aan te vragen. Nationaliteit als oorzaak tot echtscheiding was trouwens niet voorzien in de echtscheidingswetgeving. Maar in de brieven van deze vrouwen aan de Minister van Justitie, krijgen we een ander beeld. Deze vrouwen hanteerden blijkbaar een dubbele strategie: in het kader van hun echtscheiding voor de rechtbank werd het thema nationaliteit gehuld in stilzwijgen. Tegenover de Minister van Justitie waren ze vastbesloten: eens de echtscheiding uitgesproken wensten ze de Belgische nationaliteit te hernemen. Een vraag die echter onbeantwoord blijft, is waarom ze dit discours ook niet gebruikten voor de rechtbank? Dachten ze dat het hen geen profijt zou opleveren, hun motivatie zou verzwakken? In het kader van de repressie na de Eerste Wereldoorlog lijkt de wens om te scheiden van ‘de vijand’ toch een menselijke beslissing. Werd het scheiden van een Duitser of het uitspreken van een dergelijke echtscheiding niet gezien als een patriottische daad? Deze vrouw had uit vrije wil gekozen om te huwen met een Duitser, en moest ze hiervan dan ook maar de gevolgen dragen?

Als conclusie kunnen we dus stellen dat nationaliteit op zich geen oorzaak was om de echtscheiding te motiveren. Maar nationaliteit zou wél een onderliggende aanleiding kunnen geweest zijn om te scheiden en daarna de nationaliteit te hernemen.

Welke gevolgen had het hebben van een ‘vijandige’ nationaliteit binnen de echtscheidingswetgeving? Had het invloed op de uitspraak van de rechter? Speelde nationaliteit dan een rol om de echtscheiding sneller en eenvoudiger te doen verlopen? Voor onze onderzoeksgroep zijn we eerder geneigd deze vraag negatief te beantwoorden. Ten eerste is er geen vergelijking gemaakt met echtscheidingen van een Belgisch echtpaar. Ten tweede werden de gronden voor echtscheiding ingediend door deze vrouwen, onderworpen aan een kritische analyse en onderzoek door de rechters. Wanneer de argumenten niet voldoende onderbouwd waren, werden ze afgewezen. De echtgenoten werden behandeld volgens hun persoonlijke status, zoals het internationaal privaatrecht dat voorschrijft. Alle echtscheidingen werden uitgesproken op een wettelijke basis. Er is dus geen sprake van het door de vingers zien van ongefundeerde redenen. Anderzijds moet er toch rekening gehouden worden met de interpretatie van de rechter die uitspraak moet doen. Op bepaalde gronden bepaalde de rechter of deze aangebrachte oorzaken al dan niet ernstig genoeg waren voor echtscheiding. Dit was het geval voor oorzaken die vallen onder ernstige beledigingen, wat de meerderheid van de gegeven redenen waren van vrouwen in onze onderzoeksgroep. De ruimte voor beïnvloeding van de rechter door de gebeurtenissen en zijn persoonlijke overtuiging was hier dan ook groter. Dit is slechts in beperkte mate naar voor gekomen. Slecht in één casus toont de rechter zijn afkeer tegenover de

geleverde collaboratie van een Duitse echtgenoot. We merken ook op dat het Belgische vrouwen niet aangerekend werd dat ze gehuwd (geweest) waren met een Duitser. Opvallend is dat alle vrouwen waarvan we hun levensloop konden reconstrueren, ook effectief hun echtscheiding gekregen hebben.

Voor een vrouw was het niet evident om de echtscheiding aan te vragen. Zij had meer te verliezen dan een man, en daarnaast waren de procedure en de gronden voor echtscheiding meer in het voordeel van een man. Financieel en met betrekking tot de toewijzing van de kinderen stond ze in een zwakkere positie. Ze had vaak geen vaste inkomsten, en het aanvragen van de echtscheiding was soms een sprong in het duister. In de casussen die we bestudeerd hebben, zien we dat familie een cruciale rol speelt in dit verhaal. De familie steunde deze vrouwen niet alleen financieel, maar speelde ook een rol tijdens de zittingen: ze waren blijkbaar een logische keuze als getuige. De invloed of de druk om de Belgische nationaliteit te hernemen kan voor een 'welgestelde' familie ook een rol gespeeld hebben, zoals door bepaalde vrouwen zelf wordt aangegeven. Hierbij komt nog dat echtscheiding duur was, en dus niet voor iedereen een optie. De pleitbezorgers en de advocaten die door deze vrouwen onder de arm genomen werden, waren ook een investering. Gezien het feit dat vrouwen uit onze onderzoeksgroep welbemiddeld waren, konden zij zich een echtscheiding veroorloven. Maar niet iedere vrouw die zich in een gelijkaardige situatie bevond, kon kiezen voor deze oplossing.

We kunnen stellen dat deze vrouwen niet slechts scheiden van hun echtgenoot als 'individu', maar ook van de natie van hun echtgenoot. Een tweede stap in de echtscheiding was dan ook het aanvragen van hun oorspronkelijke nationaliteit. De onderzochte vrouwen vroegen collectief na de echtscheiding de Belgische nationaliteit terug aan. Gezien de relatief korte periode tussen de ontbinding van het huwelijk en de verklaring tot het hernemen van de Belgische nationaliteit, alsook door het gehanteerde discours van deze vrouwen, kunnen we stellen dat echtscheiding aanzien werd als een middel tot het herkrijgen van de Belgische nationaliteit. Echtscheiding was trouwens de enige mogelijkheid, naast het overlijden van hun echtgenoot, om de nationaliteit überhaupt te kunnen hernemen.

Met de scheiding van deze natie van hun (ex-)echtgenoot waren ze in staat om hun label van "vijand" van zich af te schudden. Ze mochten in België blijven of zelfs terugkeren wanneer ze aan het einde van de oorlog naar het buitenland gevlucht waren. De intentie dat ze de echtscheiding wilden aanvragen of aangevraagd hadden, leek voor de instanties die beslisten over verblijf en vertrek, een belangrijke reden om loyaliteit te meten. Op deze manier konden ze zich verzekeren van hun verblijf in België. Eveneens werden deze vrouwen in staat gesteld om hun bezit, dat onder sekwestering geplaatst was, terug te verwerven. Het huwelijk met een Duitser had hen de Belgische identiteit niet afgeno-

men. We kunnen dus concluderen dat door echtscheiding vrouwen in staat waren om hun bezit en verblijf in België te vrijwaren. Het opnieuw aanvragen van de Belgische nationaliteit was niet noodzakelijk om deze materiële belangen te vrijwaren. Toch vonden deze vrouwen het belangrijk om ook op vlak van nationaliteit opnieuw opgenomen te worden in de Belgische gemeenschap van “burgers”. Of werden deze gunsten aan deze vrouwen verleend nadat ze in de echtgescheiden waren, in de veronderstelling dat ze de Belgische nationaliteit zouden hernemen?

Is dan het hernemen van de oorspronkelijke nationaliteit een bijkomstigheid bij echtscheiding, omdat het echtelijk leven ondraaglijk geworden was, of was echtscheiding een reden op zich om de oorspronkelijke nationaliteit te kunnen herkrijgen? Gezien de brieven van deze vrouwen die we in de vreemdelingendossiers gevonden hebben, gericht aan de Minister van Justitie, kunnen we stellen dat er vanaf het indienen van de echtscheiding, bij deze vrouwen, een intentie was om, eens de echtscheiding beëindigd, hun oorspronkelijke nationaliteit te hernemen. We zien dat dit dan ook effectief gebeurt. 13 op 15 vrouwen hebben hun oorspronkelijke nationaliteit hernomen, na het beëindigen van het huwelijk. We zien dit duidelijk in de grafiek waarin de periode tussen de ontbinding van het huwelijk en de vraag tot hernemen van de Belgische nationaliteit weergegeven wordt. De periode is relatief kort, met een paar uitzonderingen, die te verklaren zijn door praktische redenen of weigering van de aanvraag. Maar dit neemt de intentie of de wil tot hernemen van de nationaliteit niet weg.

Echtscheiding speelde dus een rol in het herkrijgen van de oorspronkelijke nationaliteit in onze onderzoeksgroep. Gezien de ruimte die gecreëerd werd door de wetgeving, en de welwillendheid van het Ministerie van Justitie, was er een mogelijkheid voor vrouwen om hun oorspronkelijke nationaliteit terug te bekomen. Ze kregen de toestemming om in België te blijven of er naar terug te keren, alsook om de Belgische nationaliteit te hernemen. Maar ze moesten hiervoor wel het heft in eigen handen nemen, en het zich financieel kunnen veroorloven. Ze konden handelen als ‘agents’, wat ze ook deden. Vrouwen die het zich niet konden veroorloven, moesten wachten op de wet van 1922 die het eenvoudiger maakte om hun oorspronkelijke nationaliteit te kunnen hernemen.

Na de eerste wereldoorlog waren de grenzen van burgerschap beginnen te verschuiven. Alleen diegenen die loyaal waren aan België konden opgenomen worden of opgenomen blijven in de gemeenschap van burgers. Vrouwen werden losgekoppeld van hun echtgenoten. De mening en het gedrag van een vrouw werden niet meer automatisch vereenzelvigd met de daden van de echtgenoot. Een vrouw kon ook andere wensen en verlangens hebben, zoals bijvoorbeeld de wens om na haar huwelijk met een buitenlander, haar eigen nationaliteit te willen behouden.

Door de ervaringen van de eerste wereldoorlog en in het belang van de morele onafhankelijkheid van vrouwen die de Belgische nationaliteit verloren hadden, werd de beslissing genomen om de mogelijkheid te creëren dat ze haar nationaliteit zou kunnen behouden indien zij dat wenste. Dit gebeurde in de wet van 15 mei 1922.

Deze wet was op drie punten belangrijk voor vrouwen: ten eerste ontstond de mogelijkheid dat ze haar nationaliteit kon behouden wanneer ze huwde met een buitenlander, ten tweede konden vrouwen die zich al in die positie bevonden hun nationaliteit herkrijgen, en ten laatste was het mogelijk om zonder de toestemming van haar echtgenoot een verklaring af te leggen, om haar nationaliteit te behouden of te hernemen.

Deze benadering van een vrouw als individu verplichtte de wetgever er toe om de doctrine van de familie-eenheid te schrappen. Het verlaten van de familie-eenheid was breken met een lange traditie, die in vele landen ingeworteld was.

In de periode 1919-1922 evolueert het *discours* rond de kwestie van de familie-eenheid. De weerstand tegen het breken met familie-eenheid verminderde door de tijd heen. De wil en de individualiteit van vrouwen moest gerespecteerd worden. Het breken met de oude doctrine zorgde uiteindelijk niet voor grote weerstand. Alle aanwezige leden van de Senaat en Kamer, stemden voor de nieuwe wet. De belangrijkste reden hiervoor, wederom, waren de ervaringen van de Eerste Wereldoorlog. Waarom deed men dit? Was er geen vervreemding meer van een vrouw die huwde met een buitenlander? Was er geen juridische chaos meer? Moest de eenheid van het gezin niet meer beschermd worden? Een vrouw die huwde met een buitenlander had toch vrijwillig gekozen voor deze man en zijn nationaliteit? Deze argumenten werden ondergeschikt gemaakt aan de argumenten dat een vrouw nu wel gezien werd als een *individu*, en dat het belangrijk was voor haar morele onafhankelijkheid dat ze zelf kon kiezen welke nationaliteit ze had.

Er is echter een contradictie binnen deze wet van 1922 op vlak van familie-eenheid vast te stellen. Voor Belgische vrouwen brak men met dit concept. Voor buitenlandse vrouwen daarentegen probeerde men de familie-eenheid te handhaven. Zij konden hun oorspronkelijke nationaliteit *niet* hernemen. Het werd voor deze vrouwen gemakkelijker als zij samen met hun echtgenoot de Belgische nationaliteit aanvroegen: een vrouw hoefde niet te voldoen aan de voorwaarden voor naturalisatie. Een vrouw van Belgische oorsprong en een vrouw van buitenlandse origine werden met de wet van 1926 gelijkgeschakeld binnen de nationaliteitswetgeving, op vlak van herkrijgen van de oorspronkelijke nationaliteit.

Naast deze argumenten was het patriottisme ook een zeer belangrijke reden om te breken met de familie-eenheid. Wat er ook gebeurd was tijdens de oorlog, men kon een Belgische vrouw niet weigeren haar oorspronkelijke nationaliteit te laten hernemen. Dit was niet alleen in het belang van het verleden, maar ook in het belang van de toekomst.

Zo werd ook de handelingsonbekwaamheid van vrouwen en de maritale macht van mannen opgeheven binnen de nationaliteitswetgeving: een vrouw kon zonder de toestemming van haar echtgenoot een verklaring tot behoud van nationaliteit afleggen, of ze kon zelfstandig haar Belgische nationaliteit hernemen. Dit was in de praktijk zo vanaf 1922, maar werd pas feitelijk vastgelegd in de wet van 1926.

Ondanks deze intentie van de wetgever om vrouwen te zien als individuen, werden vrouwen nog steeds in de eerste plaats gezien als leden van een nationale/etnische groep, namelijk 'Belgen'. De selectie voor burgerschap/individu op basis van sekse maakte plaats voor een discriminatie op basis van afkomst. Buitenlandse vrouwen verkeerden in een achterstandspositie binnen de nationaliteitswetgeving: zij konden niet genieten van de voordelen die toegekend werden aan Belgische vrouwen.

We kunnen stellen dat door de Eerste Wereldoorlog, door de repressie tegen 'vijandige' onderdanen, door de verandering van de perceptie man-vrouw relatie, door het doorbreken van de doctrine van de familie-eenheid, door het openen van de categorieën van burgerschap en individu voor vrouwen, genderpatronen doorbroken werden voor vrouwen van Belgische oorsprong. De ingewortelde traditie van familie-eenheid werd verlaten door het patriottisme: een afstamming van Belgische familie was belangrijker. Het was niet zo dat gezin niet meer belangrijk was. Integendeel. De ondersteunende functie van de familie (breder dan het gezin) bleek een belangrijke factor te zijn in het hernemen van de nationaliteit. Men stond welwillend tegenover het feit dat een vrouw de echtscheiding indiende tegen haar echtgenoot, en zo het familiale leven verbrak. Echtscheiding bleef nog wel een slechte connotatie behouden. Maar een vrouw kon zich losmaken van haar (ex-)Duitse echtgenoot en zijn nationaliteit, indien zij dat wenste. Dit was een deel van het individueel echtscheidingsverhaal, maar we kunnen het ook bekijken als een collectief verhaal van herstel van een natie, waarvan de uitkomst een nieuwe Belgische natie was, waarin vrouwen integraal opgenomen werden. De basis voor een vrouw als individu en burger was gelegd.

VIII. Bijlage 1: Lijst namen echtparen

Lijst van echtparen die opgenomen werden in onze onderzoeksgroep, met het nummer van hun vreemdelingendossier.

Echtgenoot	Echtgenote	Vreemdelingendossier (ARA Brussel)
Louis Max Jules W.	Marie T.	650851
Christophe Georges P.	Hortense Josphine D.	638956
Otto K.	Eva D.P.	958668
Louis Auguste Z.	Marie Eugenie V.L.	414724
Maurice Curt W.	Philippine Marie Helena M.	808671
Charles Gustave C.	Marie O.	752354
Oscar B.	Marie Antoinette V.	762161
Auguste Henri F.	Josephine Marie S.	542787
Ferdinand K.	Jeanne Thérèse F.	453106
Oscar Albert B.	Marie Catherine M.	461620
Ludwig Hermann D.	Marie Françoise Emma D.B.	529740
Friederich Paul F.	Marie Norbertine B.	636726
Henri K.	Camille Louise V.G.	1098812
Emile Friedrich Carl K.	Marie Colette C.	614336
Carl Guillaume Richard W.	Marie Julienne V.A.	538819

Lijst van echtparen die we niet opgenomen hebben omdat ze niet voldeden aan onze gestelde criteria (zie punt I. en II.).³²⁹

Echtgenoot	Echtgenote	Vreemdelingendossier (ARA Brussel)
D.	S.	
S.	D.	
L.	M.	
S.	S.	
D.	D.	
S.	V.B.	
S.	P.	
Abraham G.	Antoinette Augustine S.	58111 (Stadsarchief Brussel)
J.	R.	
Alfred G.	Elise Eugénie Louise Léonie E.	
Henri M.	Marie Thérèse V.H.	
Philippe O.	Jeanne O.	
Max S.	Yvonne Alice Julienne B.	
S.	D.P.	
Carl Hermann S.	Mathilda Jozefien G.	
Martin R.	Valentine V.M.	566931
Christophe Henri M.	Van Hoey, Charlotte Louise	618864
Joseph S.	Marie Thérèse Augusta R.	604638
Antoine K.	Lucie Laure Félicie L.	

³²⁹ Van verschillende was een voornaam niet tot onze beschikking.

IX. Bijlage 2: Biografieën

1. Biografie Oscar B. - Marie Antoinette V.

Oscar B. wordt geboren te Wenen, Oostenrijk, op 9 juni 1879. Hij is de zoon van Hongaarse ouders. In 1898 komt hij naar België. Hij volgt les aan het Brussels Koninklijk Conservatorium, Oscar is namelijk vioolspeler. In 1898 wordt hij benoemd tot leraar bij het Koninklijk Conservatorium. In april 1906 huwt Oscar B. in Elsene met de Nederlandse Maria Antoinette V.. Zij is geboren in Bezoek, Java, in Nederlands-Indië, op 31 november 1885. In 1904 komt ze met haar familie, die vrij welgesteld is naar Brussel.³³⁰ Samen krijgen ze twee kinderen: hun dochter, Elisabeth, wordt geboren op 25 februari 1908, hun zoon, Antoine Leopold, wordt geboren op 26 juni 1911.³³¹

Wanneer de oorlog uitbreekt, wordt Oscar B. opgeroepen om te komen dienen in het Hongaarse leger. Hij weigert maar wordt ertoe gedwongen. Eerder had hij zijn diensten aangeboden bij het Belgisch leger, maar dat werd geweigerd. In 1916 verneemt Oscar B. dat hij de Hongaarse nationaliteit verloren heeft, dit doordat hij meer dan 10 jaar in het buitenland verbleven heeft zonder toestemming van de Hongaarse regering. Oscar B. tekent protest aan, nadat hij is uitgezet door de Duitsers. Hij speelt viool in het militair orkest in Győr, de geboortestad van zijn vader en zijn wettelijke verblijfplaats, tot er opheldering is over zijn zaak. Oscar B. krijgt uiteindelijk de toestemming van de Hongaarse regering om naar Brussel terug te mogen keren in oktober 1917. Tijdens zijn periode in het Hongaarse leger, gedurende 2 jaar, is hij nooit naar het front gezonden. In 1918 keert hij terug naar België om zijn functies in het conservatorium te hernemen. In november 1918 wordt hij echter gearresteerd en opgesloten in de gevangenis van Sint-Gillis omdat hij een Hongaar is. Even later wordt hij overgebracht naar de gevangenis van Vorst. In december is er sprake dat Marie Antoinette V. en Oscar B. uitgezet zouden worden. Marie Antoinette V. heeft op dat moment een vraag tot echtscheiding ingediend, namelijk op 21 november, wat zij, naar eigen zeggen, al had voorbereid voor de oorlog.³³² Oscar B. wordt in dezelfde maand naar de gevangenis van Adinkerke getransfereerd. Marie Antoinette V. en haar moeder, die weduwe is, worden ervan verdacht tijdens de oorlog contacten te hebben gehad met Duitse officieren.³³³

³³⁰ Algemeen Rijksarchief Brussel, *Ministerie van Justitie, Openbare Veiligheid, Individuele dossiers*, Dossier 762161, Bulletin Elsene, 12/07/1904, Huwelijksakte, Elsene, 2/04/1906.

³³¹ ARA Brussel, *Ministerie van Justitie, Openbare Veiligheid, Individuele dossiers*, Dossier 762161, Geboorteakte, Elsene, 25/02/1908, Geboorteakte, Elsene, 21/06/1911.

³³² ARA Brussel, *Ministerie van Justitie, Openbare Veiligheid, Individuele dossiers*, Dossier 762161, Brief aan de Minister van Justitie, 3/12/1918, Brief Oscar B. aan Minister van Justitie, 1/01/1919.

³³³ ARA Brussel, *Ministerie van Justitie, Openbare Veiligheid, Individuele dossiers*, Dossier 762161, Pro Justitia, Ukkel, 31/01/1919.

In maart 1919 wordt de echtscheidingsprocedure dan opgestart. De kinderen worden tijdens de procedure toevertrouwd aan Marie Antoinette V., die de toestemming krijgt om te resideren bij haar moeder.³³⁴ Oscar B. verblijft op dat moment in een “gesellenhaus”, waarna hij terug in vrijheid gesteld wordt, om zijn familiale zaken te kunnen regelen. Marie Antoinette V. geeft te kennen dat ze niet zo blij is met zijn vrijlating.³³⁵

In april krijgt Marie Antoinette V. de toestemming om België te verlaten, ze gaat naar Keulen. Daarna keert ze terug naar Brussel, waar ze bij haar moeder woont, die haar en haar kinderen onderhoudt. Ondertussen wordt ze beticht van overspel met verschillende Duitsers tijdens de oorlog, en vooral met een genaamde Jean R..³³⁶

In augustus wordt Oscar B. uit België gezet aan de Duitse grens. Oscar B. verblijft op verschillende plaatsen, waaronder Keulen en Welkenraedt.³³⁷ In februari 1920 neemt Oscar B. een advocaat onder de arm, meester Fernand Stévenaert. Deze kaart bij de Minister van Justitie aan dat Oscar B. een onbepaalde nationaliteit heeft, en dat zijn cliënt momenteel in Nederland, met name Amsterdam, verblijft. Oscar B. is er benoemd tot hoofdleraar viool aan het pas opgerichte Muzieklyceum in Amsterdam, de functie die hij tot het einde van zijn leven zal bekleden. Hij wil toestemming om in Brussel te mogen aanwezig zijn tijdens het onderzoek i.v.m. zijn echtscheiding. In dezelfde maand klaagt Oscar B. Marie Antoinette V. aan voor overspel. Even later krijgt hij een positief advies om België binnen te mogen.³³⁸

Tijdens de echtscheidingsprocedure probeert Oscar B. de bevoegdheid van de Belgische rechtbank in twijfel te trekken. Hij wil het proces voor een Hongaarse rechtbank. De Brusselse rechtbank verklaart zich onbevoegd om een uitspraak te doen en verwijst hen door naar een Hongaarse rechtbank. De echtscheiding wordt later wel uitgesproken. In 1923 heeft Marie Antoinette V. haar Nederlandse nationaliteit hernomen.³³⁹

---

³³⁴ ARA Brussel, Ministerie van Justitie, Openbare Veiligheid, Individuele dossiers, Dossier 762161, brief aan Mr. Gonne, Ministerie van Justitie, 1/03/1919.

³³⁵ ARA Brussel, Ministerie van Justitie, Openbare Veiligheid, Individuele dossiers, Dossier 762161, Rapport Politie Brussel, 1/03/1919, Brief Oswald Brenton, 14/03/1919.

³³⁶ ARA Brussel, Ministerie van Justitie, Openbare Veiligheid, Individuele dossiers, Dossier 762161, Brief aan directeur van de Openbare Veiligheid, 1/08/1919.

³³⁷ ARA Brussel, Ministerie van Justitie, Openbare Veiligheid, Individuele dossiers, Dossier 762161, Nota, 29/08/1919.

³³⁸ ARA Brussel, Ministerie van Justitie, Openbare Veiligheid, Individuele dossiers, Dossier 762161, Brief Fernand Stévenaert aan de Minister van Justitie, 5/02/1920, Nota 12/02/1920, Nota 17/02/1920.

³³⁹ Rijksarchief Anderlecht, Tribunal Civil, Feuilles d'audience et minutes des jugements des chambres civiles, 1871-1939, 12de kamer, 15 maart – 19 april 1921, zitting van 30/03/1921 en ARA Brussel, Ministerie van Justitie, Openbare Veiligheid, Individuele dossiers, Dossier 762161, Nota 27/07/1923.

In november 1923 vraagt Oscar B. de toestemming om België binnen te mogen. Zijn toestemming om in België te verblijven was reeds afgelopen en hij verbleef terug in Nederland. Hij wil namelijk zijn kinderen zien, die in Brussel wonen.³⁴⁰

De kinderen van het huwelijk Oscar B.-Marie Antoinette V. opteren in 1926 en 1927 voor de Belgische nationaliteit.³⁴¹

Marie Antoinette V. hertrouwt in januari 1930 in Elsene met Albert D., een Belg, een “*employé d’agent de change*”.³⁴²

Oscar onderneemt verschillende pogingen om de Nederlandse nationaliteit te verkrijgen, maar het duurt tot 1935 vooraleer dat lukt. Tijdens de tweede wereldoorlog verblijft Oscar B. nog steeds in Amsterdam. Ook deze keer wordt hij opgeroepen door de bezetter, om te komen getuigen of hij een Jood is of niet. Hij meldt zich aanvankelijk aan als *Volljuden*. Niet veel later kan hij bewijzen voorleggen dat hij niet 100% jood is. In 1949, op 70 jarige leeftijd, wordt hij benoemd door de Nederlandse Koningin Juliana, tot Ridder in de Orde van Oranje-Nassau. Oscar B. overlijdt in 1963.³⁴³

---

³⁴⁰ ARA Brussel, *Ministerie van Justitie, Openbare Veiligheid, Individuele dossiers*, Dossier 762161, Aanvraag voor het bekomen van het Belgische Paspoortvisum, 20/10/1923.

³⁴¹ ARA Brussel, *Ministerie van Justitie, Openbare Veiligheid, Individuele dossiers*, Dossier 762161, Nationaliteitsverklaring Elisabeth B., Elsene, 1/12/1926, Nationaliteitsverklaring Antoine B., Elsene, 6/12/1927.

³⁴² ARA Brussel, *Ministerie van Justitie, Openbare Veiligheid, Individuele dossiers*, Dossier 762161, Huwelijksakte, Elsene, 25/01/1930.

³⁴³ T. Olof, “*Oskar B. en veertig jaar Nationaal Violconours.*” Bussum, Uitgeverij Thoth, 2005, pp. 13-51.

2. Biografie Oscar Albert B. – Marie Catherine M.

Oscar Albert B. wordt geboren in Eutritzsch, bij Leipzig, te Duitsland op 5 april 1879. Hij was de zoon van Frédéric Guillaume B. en Wilhelmine Augustine K.. Oscar Albert B. komt in België aan op zes mei 1887, en trekt in bij zijn nonkel Jean Henry K. in Antwerpen, waar hij gaat studeren.³⁴⁴ In 1904 verhuist hij naar Hoboken, nabij Antwerpen, waar hij huwt met Marie Catherine M. op 18 juni 1904.³⁴⁵ Marie M. is geboren in Edegem op 29 mei 1880, en is de dochter van Petrus Joannes M., en Maria Theresia D.. In 1905 wordt hun eerste kind geboren, Willy B., op 13 april 1905. Ondertussen oefent Oscar Albert B. het beroep uit van bediende. Terwijl het echtpaar in 1906 naar Antwerpen verhuist, blijven ze echter hun wettelijk verblijf houden in Leipzig in Duitsland.³⁴⁶ Hun tweede zoon, wordt in Antwerpen geboren op 8 april 1913, Albert Willem B..³⁴⁷ In augustus 1914 verlaat Oscar Albert B. zijn familie zonder een adres na te laten. Oscar Albert B. was in die periode in dienst van het Duitse leger, evenals zijn vader. Voor de oorlog leidde zijn gedrag niet tot klachten, maar tijdens de bezetting werd hij “gevreesd” door zijn bureaus.³⁴⁸ In 1916 blijkt hij weer in België, met name Brussel, te verblijven voor enkele maanden en verdient hij geld als “*employé de commerce*”.³⁴⁹ In november 1920 vertrekt hij naar Nederland, waar hij verblijft in Rotterdam.³⁵⁰ Ondertussen is zijn vrouw een echtscheidingsprocedure tegen hem gestart.³⁵¹ Als redenen hiervoor geeft Marie M. het overvloedig overspel van Oscar Albert B. aan. De rechter acht de redenen voldoende bewezen, en stelt Marie M. in het gelijk. Ze verkrijgt het hoederecht over de kinderen. Ze wordt ook gerechtigd om een alimentatie te vorderen.³⁵² 23 november 1920 legt Marie M. in Hoboken een verklaring af waarin zij haar wens uitdrukt om weer Belg te worden.³⁵³ In 1922 wordt er een sekwester opgesteld van de goederen die het echt-

³⁴⁴ ARA Brussel, *Ministerie van Justitie, Openbare Veiligheid, Individuele dossiers*, Dossier 461620, Inschrijving te Antwerpen, 24 mei 1887.

³⁴⁵ ARA Brussel, *Ministerie van Justitie, Openbare Veiligheid, Individuele dossiers*, Dossier 461620, huwelijksakte 18/6/1904 afgesloten te Hoboken.

³⁴⁶ ARA Brussel, *Ministerie van Justitie, Openbare Veiligheid, Individuele dossiers*, Dossier 461620, Bulletin van het politiecommissariaat van Antwerpen, 18/01/1906.

³⁴⁷ ARA Brussel, *Ministerie van Justitie, Openbare Veiligheid, Individuele dossiers*, Dossier 461620, Bestuurlijke Inlichtingen Stad Antwerpen, 11/04/1913.

³⁴⁸ ARA Brussel, *Ministerie van Justitie, Openbare Veiligheid, Individuele dossiers*, Dossier 461620, brief van de hoofdcommissaris van Antwerpen aan de Algemene bestuurder der Openbare Veiligheid te Brussel, 24/12/1919.

³⁴⁹ ARA Brussel, *Ministerie van Justitie, Openbare Veiligheid, Individuele dossiers*, Dossier 461620, Rapport van de Politie van Brussel, 27/12/1919.

³⁵⁰ ARA Brussel, *Ministerie van Justitie, Openbare Veiligheid, Individuele dossiers*, Dossier 461620, brief van Parket van den Procureur Generaal van het Gerechtshof te 's-Gravenhage 5/11/1920.

³⁵¹ Rijksarchief Beveren-Waas, *Algemene rol van de Burgerlijke rechtbank*, 2 oktober 1919 -3 november 1921

³⁵² RA Beveren-Waas, *Archief van de Rechtbank van Eerste Aanleg te Antwerpen. Burgerlijke Rechtbank. Oud bestand. 1796-1957, 4de kamer, zitting van 3/04/1920.*

³⁵³ ARA Brussel, *Ministerie van Justitie, Openbare Veiligheid, Individuele dossiers*, Dossier 461620, Gemeente Hoboken, afschrift uit het register per akten van Belgverklaring voor het jaar 1920, 23/11/1920.

paar bezaten. Maar de goederen die in het bezit zijn van Marie M. worden echter niet geliquideerd.³⁵⁴

---

³⁵⁴ ARA Brussel, Archief van de Dienst van het Sekwester van de Administratie der Domeinen 1919-1996, Dossier 6720.

3. Biografie Charles Gustave C. – Marie O.

Charles Gustave C. wordt geboren te Parijs op 9 december 1867. Hij huwt op 11 juni 1891 in Parijs met Marie O.. Zij is geboren te Walhouse, op dat moment Duits grondgebied, op 10 juli 1874. Ze krijgen samen twee kinderen: Marcelle Clémence C., geboren te Parijs op 7 mei 1892 en Charles Edouard Henri C. geboren te Parijs op 18 september 1896. Op 1 februari 1904 komt het gezin aan in België in Verviers. Charles C. verdient geld als bediende.³⁵⁵ In 1907 weet Charles C. “*directeur de bagar*” te worden. In datzelfde jaar wordt hij veroordeeld voor slagen en verwondingen en krijgt hiervoor een boete van 26 fr. met uitstel van 1 jaar. Eerder was hij al eens veroordeeld geweest voor “*repos dominical*” met een boete van 25 fr. met uitstel van 6 maanden tot gevolg.³⁵⁶ In 1910 verhuist Marie O. met haar twee kinderen naar Angleur, terwijl Charles C. in Brussel woont.³⁵⁷ Even later op dat jaar verhuist hun dochter Marcelle, die bij Marie O. verbleef, naar haar vader in Brussel.³⁵⁸

In 1917, tijdens de oorlog, vestigt Marie O. zich in Rothem, in Limburg. Tijdens de oorlog dient Charles C. in het Franse leger. In 1919 keert hij van Enghien les Bains terug naar België. In juni 1920 vraagt Charles C. de echtscheiding aan. Marie O. verschijnt niet tijdens de zittingen. Ze wordt door haar echtgenoot beschuldigd van het feit dat ze echtelijk heeft samengeleefd met een zekere Jacques K.. De rechter staat de echtscheiding toe ten voordele van Charles C. in november 1920 en verbiedt een huwelijk tussen Marie O. en Jacques K..³⁵⁹ In februari 1922 oefent Charles C. het beroep van handelsvertegenwoordiger uit. In september 1922 hertrouwt Charles C.. Hij geeft aan 2 kinderen te hebben, Charlotte Clémence Jeanne geboren te Luik op 10 mei 1909 en Albert Maurice Alfred, geboren in Enghien les Bains op 9 januari 1916.³⁶⁰ Het is opmerkelijk dat voordien geen meldingen gemaakt zijn van deze kinderen, omdat in een Bulletin bij de verhuizing van Marie O., slechts Marcelle en Charles als kinderen vermeld werden. Sinds 1910 leefden Charles C. en Marie O. gescheiden.

In 1923 hertrouwt ook Marie O. met Jacques K., terwijl dit verboden werd door de rechter.³⁶¹

---

³⁵⁵ ARA Brussel, *Ministerie van Justitie, Openbare Veiligheid, Individuele dossiers*, Dossier 752354, Bulletin Verviers, 22/02/1904.

³⁵⁶ ARA Brussel, *Ministerie van Justitie, Openbare Veiligheid, Individuele dossiers*, Dossier 752354, Verviers, Bulletin van het politiecommissariaat, 29/04/1907.

³⁵⁷ ARA Brussel, *Ministerie van Justitie, Openbare Veiligheid, Individuele dossiers*, Dossier 752354, Bulletin Angleur, 11/04/1910.

³⁵⁸ ARA Brussel, *Ministerie van Justitie, Openbare Veiligheid, Individuele dossiers*, Dossier 752354, Bulletin, Sint-Gillis, 17/06/1910.

³⁵⁹ RA Anderlecht, *Tribunal Civil, Feuilles d'audience et minutes des jugements des chambres civiles, 1871-1939*, 12de kamer, 14 oktober – 15 november 1920, 2/11/1920.

³⁶⁰ ARA Brussel, *Ministerie van Justitie, Openbare Veiligheid, Individuele dossiers*, Dossier 752354, Bulletin Oudergem, 12/05/1925.

³⁶¹ ARA Brussel, *Ministerie van Justitie, Openbare Veiligheid, Individuele dossiers*, Dossier 752354, Huwelijksakte, Schaarbeek, 20/10/1923.

In 1925 vraagt Charles C. de toestemming om “*un poste récepteur privé de T.S.F.*” te mogen installeren in zijn huis in Elsene.³⁶² In 1928 wordt Charles C. veroordeeld voor “*blessures par imprudence*”, maar het blijft zonder gevolg. Zijn tweede echtgenote is ondertussen overleden.³⁶³ Op 22 oktober 1940 overlijdt Charles C. te Schaarbeek.³⁶⁴

---

³⁶² ARA Brussel, *Ministerie van Justitie, Openbare Veiligheid, Individuele dossiers*, Dossier 752354, Aanvraag aan de administratie telegraaf en telefonie, 19/03/1925.

³⁶³ ARA Brussel, *Ministerie van Justitie, Openbare Veiligheid, Individuele dossiers*, Dossier 752354, Bulletin, 6/02/1928.

³⁶⁴ ARA Brussel, *Ministerie van Justitie, Openbare Veiligheid, Individuele dossiers*, Dossier 752354, Overlijdingsakte, Schaarbeek, 22/10/1940.

4. Biografie Ludwig Hermann D. – Marie Françoise Emma D.B.

Ludwig Hermann D., de zoon van een raadslid, wordt geboren in Francfort te Duitsland op 16 november 1867. Hij komt op 30 oktober 1891 in Antwerpen aan, komende van Francfort am Main . Hij leeft van zijn beroep als bediende.³⁶⁵ In mei 1895 huwt Ludwig D. met Maria Francisca Emma D.B., die geboren is in Antwerpen op 17 december 1875.³⁶⁶ Marie D.B. was reeds getrouwd geweest, en heeft een dochter uit deze relatie. In deze periode verdient Ludwig D. geld als koopman. Ludwig D. is reserve officier in de artillerie in het Duitse leger, en wordt opgeroepen voor verschillende ondernemingen in Duitsland. Na een schietaccident met een kanon wordt hij gediskwalificeerd en uit zijn functie ontzet. In mei 1903 wordt hun eerste kind geboren, Edmond Louis Ferdinand D..³⁶⁷ Na een periode in Boechout gewoond te hebben, keert het gezin terug naar Antwerpen in 1911. Ludwig D. werkt nu bij het departement verzekeringen bij Walford, een “*agence maritime*”. Op het moment van de oorlogsverklaringen bevindt Ludwig D. zich met zijn familie in Zwitserland, te Wilderswil. In november 1914 keert Ludwig D. terug naar Antwerpen met zijn zoon. Marie D.B. blijft in Zwitserland tot december 1914. In februari 1915 wordt Ludwig D. geïnviteerd door Leo S.-V.W., een Nederlandse officier³⁶⁸ die in Grunenwald in Zwitserland resideert. Hij vraagt hem om een maand bij hem in Zwitserland te verblijven. Marie D.B. vergezelt haar echtgenoot. Een maand later keert Ludwig D. terug naar Antwerpen. Om gezondheidsredenen blijft Marie D.B. echter langer in Zwitserland. Ze onderhoudt een vriendschappelijke relatie met de officier. Tijdens haar verblijf daar blijft ze haar zoon geld sturen via haar echtgenoot. Tijdens haar afwezigheid ontvangt Ludwig D. vanaf juli 1916 in de echtelijke woning regelmatig het bezoek van een getrouwde vrouw. Hij leeft echtelijk met haar samen. Deze situatie duurt vijf maanden. In juni 1917 begint Ludwig D. een huishouden met een andere gehuwde vrouw. Hij doet haar voor als zijn wettelijke vrouw. De burens zijn soms getuige van taferelen in de echtelijke slaapkamer van Ludwig D.. In oktober 1917 begint hij regelmatig het bezoek te ontvangen van nog een andere vrouw, die regelmatig blijft logeren in het echtelijk bed. Deze relatie duurt tot aan de wapenstilstand. Deze laatste vrouw ontving vanaf 1917 regelmatig 5 fr. per week van Ludwig D., terwijl hij Marie D.B. zonder inkomsten liet. Zijn huis kent dan ook een slechte reputa-

---

³⁶⁵ ARA Brussel, *Ministerie van Justitie, Openbare Veiligheid, Individuele dossiers*, Dossier 529740, Bulletin Antwerpen, 9/12/1891.

³⁶⁶ ARA Brussel, *Ministerie van Justitie, Openbare Veiligheid, Individuele dossiers*, Dossier 529740, huwelijksakte, Antwerpen, 11/05/1895.

³⁶⁷ ARA Brussel, *Ministerie van Justitie, Openbare Veiligheid, Individuele dossiers*, Dossier 529740, Bestuurlijke inlichting Stad Antwerpen, 21/05/1903.

³⁶⁸ In andere rapporten wordt er melding gemaakt dat deze persoon van de Engelse nationaliteit is.

tie door de vele vrouwelijke bezoeken, evenals door het feit dat hij ook vrouwen van lichte zeden ontvangt.³⁶⁹

In januari 1917 wordt hun zoon, Edmond D. gedwongen toe te treden tot het Duitse leger. Hij behaalt geen graad in het leger, hij is steeds soldaat gebleven. Ludwig D. is zijn zoon in mei 1918 gaan bezoeken in Aken, en gaat voor acht dagen naar Francfort om daar zijn moeder te zien, waar hij zijn zoon nogmaals bezoekt.

Enkele weken voor de wapenstilstand keert Marie D.B. terug naar België. Ludwig D. vond het preferable dat men hen niet vond in Antwerpen met de intrede van de geallieerden. Hij vertrekt eind oktober naar Dordrecht in Nederland. Zijn 'zieke' echtgenote, zou de Spaanse ziekte hebben gehad, en vervoegt hem een achttal dagen later. Op 10 december krijgt Ludwig D. in Dordrecht het bezoek van een vriend, Carlos, de zoon van 'de grote patriotte van België', die tot tweemaal toe veroordeeld was geweest door de Duitsers: Mevrouw Jossaert. Moeder en zoon Jossaert willen hem terug naar Antwerpen halen en voor hem een reisvergunning verkrijgen. Ludwig D. verblijft tot 12 december 1918 in Dordrecht, waarna hij terugkeert naar België, waar hij op 14 december 1918 wordt gearresteerd.³⁷⁰

De Openbare Veiligheid neemt de beslissing om Ludwig D. uit te laten zetten aan de Duitse grens, aangezien hij er niet toe gemachtigd is om in België te verblijven. Mevrouw Jossaert verklaart dat ze zich garant stelt voor Ludwig D., zodat hij in België zou mogen blijven. Zij beschouwt hem als een man met goede sentimenten tegenover de Belgen. Ook de heer H. stelt zich garant voor Ludwig D.. Ludwig D. wordt op een 'speciale' trein gezet met bestemming Duitsland op 25 februari 1919, na enkele weken in de gevangenis van Brussel te hebben doorgebracht. Hij keert terug naar zijn geboorteplaats in Duitsland, Francfort, waar nog steeds zijn wettelijke domicilie gevestigd is.³⁷¹

In mei 1919 zoekt Marie D.B. bij de advocaat Gryspeerdt informatie. Ze wil scheiden van haar echtgenoot. Hij geeft haar de raad om te wachten tot de vrede is ondertekend. Marie D.B. verblijft ondertussen nog steeds in Nederland, met name Den Haag. In augustus schrijft ze een brief naar de Minister van Justitie om toestemming te krijgen om België binnen te mogen, dit om de echtscheiding te kunnen aanvragen. Ze bevindt zich op dat moment zonder middelen, maar haar moeder is bereid

---

³⁶⁹ ARA Brussel, *Ministerie van Justitie, Openbare Veiligheid, Individuele dossiers*, Dossier 529740, Verslag van Pierre Verstrepen, Militaire Veiligheidsdienst 18/12/1918 en RA Beveren-Waas, *Archief van de Rechtbank van Eerste Aanleg te Antwerpen. Burgerlijke Rechtbank. Oud bestand. 1796-1957*, 4de kamer, zitting van 29/10/1920.

³⁷⁰ ARA Brussel, *Ministerie van Justitie, Openbare Veiligheid, Individuele dossiers*, Dossier 529740, Verslag van Pierre Verstrepen, Militaire Veiligheidsdienst 18/12/1918 en Informatie aan de Minister van Justitie, 22/01/1919.

³⁷¹ ARA Brussel, *Ministerie van Justitie, Openbare Veiligheid, Individuele dossiers*, Dossier 529740, Brief van Ludwig Hermann D. aan de Openbare Veiligheid, 28/12/1918.

haar te financieren.³⁷² Op 15 september 1919 krijgt Marie D.B. de toestemming om terug te keren naar Antwerpen. Bij haar terugkeer trekt ze dan ook in bij haar moeder. Vanaf dan probeert ze haar zoon, die nog steeds in Den Haag is, terug te laten keren naar België. In december 1919 wordt haar verzoek aanvaard. Ze vraagt de echtscheiding aan om redenen dat haar echtgenoot overspel gepleegd heeft. Hij heeft namelijk een vrouw onderhouden in de echtelijke woning. Ludwig D. verschijnt niet op de zittingen. In augustus 1921 vraagt Marie D.B. de toestemming om naar Keulen te mogen gaan om daar tijdelijk Franse les te geven. Ze benadrukt dat ze in een echtscheidingsprocedure zit en ze na het beëindigen ervan haar Belgische nationaliteit wil hernemen.³⁷³

Op 24 december 1921 volgt uiteindelijk de uitspraak van de rechtbank over de echtscheiding, die in het voordeel is van Marie D.B.. Ze krijgt de voogdij en wordt gerechtigd om een alimentatie te eisen van Ludwig D.. Hij moet 400 fr. per maand aan haar betalen.³⁷⁴

Twee à drie maanden na de echtscheiding legt Marie D.B. een verklaring af aan de burgerlijke stand van Antwerpen, waarin ze stelt dat ze de Belgische nationaliteit wil hernemen. Doordat ze het hoederecht heeft over haar zoon Edmond D., en deze nog minderjarig is, krijgt hij ook de Belgische nationaliteit.³⁷⁵

---

³⁷² ARA Brussel, *Ministerie van Justitie, Openbare Veiligheid, Individuele dossiers*, Dossier 529740, Brief van Marie D.B. aan Minister van Justitie, 20/08/1919 en 6/09/1919.

³⁷³ ARA Brussel, *Ministerie van Justitie, Openbare Veiligheid, Individuele dossiers*, Dossier 529740, Aanvraag voor visa-paspoort, ministerie van justitie, 18/08/1921 en RA Beveren-Waas, *Archief van de Rechtbank van Eerste Aanleg te Antwerpen. Burgerlijke Rechtbank. Oud bestand. 1796-1957*, 4de kamer, zitting van 29/10/1920 en 24/12/1921.

³⁷⁴ RA Beveren-Waas, *Archief van de Rechtbank van Eerste Aanleg te Antwerpen. Burgerlijke Rechtbank. Oud bestand. 1796-1957*, 4de kamer, zitting van 29/10/1920 en 24/12/1921 en ARA Brussel, *Ministerie van Justitie, Openbare Veiligheid, Individuele dossiers*, Dossier 529740, Brief Marie D.B. van 9/11/1919.

³⁷⁵ ARA Brussel, *Ministerie van Justitie, Openbare Veiligheid, Individuele dossiers*, Dossier 529740, Brief van Edmond D. aan de Koning van België, 18/06/1921, Nota voor de Openbare Veiligheid, 15/03/1924, nota 13/04/1923.

5. Biografie Frédéric Paul F. – Marie Norbertine B.

Frédéric Paul F. wordt geboren te Wahren, in de omgeving van Leipzig, in Duitsland, op 18 juli 1870. Hij komt in 1898 in Antwerpen aan, na een periode in New-York verbleven te hebben. Hij verdient geld als matroos.³⁷⁶ In april 1899 huwt Frédéric F. te Antwerpen met Marie Norbertine B., die geboren is in Berlaar op 9 juni 1873. Ze is de dochter van een schrijnwerker.³⁷⁷ In mei 1904 wordt hun enige kind geboren, Otto Friederich Alfons.³⁷⁸ In deze periode verdienen zowel Frédéric F. als Marie B. geld als cabaretiers. In 1913 wordt Frédéric F. veroordeeld voor slagen en verwondingen, met 1 maand gevangenis als resultaat.³⁷⁹ Wanneer hij zijn straf moet komen uitzitten, blijkt hij nergens meer te vinden te zijn. Hij zou naar Amerika vertrokken zijn, en zich daar hebben laten naturaliseren, verschillende jaren later.

In februari 1915 wordt Marie B. vervolgd voor slagen en verwondingen, maar dit blijft zonder gevolg omdat het uit zelfverdediging was.³⁸⁰ Tijdens de oorlog gedraagt Marie B. zich steeds pro-Belgisch. In maart 1919 spant Marie B. de echtscheiding aan tegen Frédéric F., wegens mishandeling en een langdurige verlating. In december 1919 wordt de echtscheiding ten voordele van Marie B. uitgesproken door de rechtbank van Antwerpen. Marie B. krijgt de voogdij over hun zoon.³⁸¹ Marie B. laat het huwelijk ontbinden te Antwerpen door de ambtenaar van de burgerlijke stand op 6 juli 1920. Op diezelfde dag legt ze een verklaring af om haar Belgische nationaliteit te mogen hernemen.³⁸²

---

³⁷⁶ ARA Brussel, *Ministerie van Justitie, Openbare Veiligheid, Individuele dossiers*, Dossier 636726, Bulletin Antwerpen, 7/10/1898.

³⁷⁷ ARA Brussel, *Ministerie van Justitie, Openbare Veiligheid, Individuele dossiers*, Dossier 636726, Huwelijksakte, Antwerpen, 4/04/1899.

³⁷⁸ ARA Brussel, *Ministerie van Justitie, Openbare Veiligheid, Individuele dossiers*, Dossier 636726, Geboortekte, Antwerpen, 28/05/1904.

³⁷⁹ ARA Brussel, *Ministerie van Justitie, Openbare Veiligheid, Individuele dossiers*, Dossier 636726, Bulletin Tribunal d'Anvers, 14/02/1913.

³⁸⁰ ARA Brussel, *Ministerie van Justitie, Openbare Veiligheid, Individuele dossiers*, Dossier 636726, Bulletin Tribunal d'Anvers, 26/02/1915.

³⁸¹ RA Beveren-Waas, *Archief van de Rechtbank van Eerste Aanleg te Antwerpen. Burgerlijke Rechtbank. Oud bestand. 1796-1957*, 3de kamer, zitting van 28/10/1919 en 19/12/1919.

³⁸² ARA Brussel, *Ministerie van Justitie, Openbare Veiligheid, Individuele dossiers*, Dossier 636726, Belgverklaring, Antwerpen, 6/07/1920.

6. Biografie Auguste Henri F. – Josephine Marie S.

Auguste Henri F. wordt geboren in Kreuznach, bij Koblenz in Duitsland op 8 januari 1866. Hij zal zijn wettelijke domicilie ook in Kreuznach houden. De eerste keer komt hij in België aan in 1884 in Elsene, waarna hij naar Kreuznach vertrekt tot 1886, de datum van zijn vertrek naar Turijn. Na Turijn verblijft hij een periode in Londen, waarna hij in november 1892 voor de tweede keer in België aankomt, deze keer in Brussel. Hij is vertegenwoordiger van het huis Coverdale.³⁸³ Hij verblijft enkele jaren in de omgeving van Brussel. In augustus 1907 huwt Auguste Henri F. met Josephine Marie S. in Brussel. Josephine S. werd geboren in Sint-Gillis op 17 juni 1875.³⁸⁴ In dat jaar is Auguste F. wijnmakelaar. Naar eigen zeggen heeft hij in deze periode geprobeerd om zich van zijn Duitse nationaliteit te ontdoen.

Auguste F. wordt op 12 december 1914 in Keulen geïnterneerd omdat hij zonder toestemming Belgische krijgsgevangenen bezocht heeft, en verdacht wordt van spionage. Op 9 januari 1915 komt hij terug vrij. Volgens Auguste F. zal deze internering door de Duitsers zijn sympathie voor de Belgische zaak bewijzen.³⁸⁵ Ondertussen probeert Josephine S. niet uitgewezen te worden. Ze geeft in haar brief aan dat ze haar patriottische gevoelens nooit verborgen heeft, ook niet tegenover haar echtgenoot, wat met hem tot vele discussies leidde. Auguste F. zou regelmatig gezegd hebben *“qu’il avait dans ta maison une ennemie qui n’était autre que sa femme.”*³⁸⁶

Josephine S. zet tijdens de oorlog de zaak van haar echtgenoot verder. Volgens de autoriteiten heeft zij zich tijdens de oorlog zeer goed gedragen. Nooit heeft ze een Duitse militair in haar huis ontvangen. Auguste F., die geen militair geweest is voor het Duitse leger, is teruggekeerd naar Duitsland, naar Kreuznach, wanneer de terugtrekking van het Duitse leger plaatsvond na de wapenstilstand.³⁸⁷

Men wil Josephine S. interneren op 28 december 1918 in een Duitse school, maar ze verschijnt met haar broer, Arthur, samen op het politicommissariaat. Hij wil voorkomen dat zijn zuster geïnterneerd zou worden. Arthur heeft gediend in het Belgische leger als officier, 3de regiment van de artillerie, een garnizoen in Hasselt. Hij is veroordeeld tot de doodstraf door de Duitsers, maar heeft deze straf kunnen ontkomen. Hierna zal hij ook nog een brief schrijven naar de hoofdcommissaris om haar

---

³⁸³ ARA Brussel, *Ministerie van Justitie, Openbare Veiligheid, Individuele dossiers*, Dossier A 542787, Bulletin Brussel, 21/11/1892.

³⁸⁴ ARA Brussel, *Ministerie van Justitie, Openbare Veiligheid, Individuele dossiers*, Dossier A 542787, Huwelijksakte, Brussel, 21/08/1907.

³⁸⁵ ARA Brussel, *Ministerie van Justitie, Openbare Veiligheid, Individuele dossiers*, Dossier A 542787, Rapport Cöln, 19/04/1919, Brief Auguste F. aan de Minister van Justitie 30/04/1919.

³⁸⁶ ARA Brussel, *Ministerie van Justitie, Openbare Veiligheid, Individuele dossiers*, Dossier A 542787, Brief Josephine Marie S., 6/05/1919.

³⁸⁷ ARA Brussel, *Ministerie van Justitie, Openbare Veiligheid, Individuele dossiers*, Dossier A 542787, Procesverbaal, Schaarbeek, 24/12/1918.

te verdedigen. Dit heeft effect.³⁸⁸ Arthur S. heeft zijn vakanties bij zijn zuster doorgebracht tijdens de oorlog. Nu is hij ziek geworden en bedlegerig. Hij zou volgens Josephine Marie S. een bronchopneumonie hebben, waardoor hij verzorging nodig heeft. Door de nieuwe regelingen voor vreemdelingen moet ze zich twee maal per week voor controle presenteren. Maar zelf heeft ze ook een precare gezondheid, zo zegt ze. Door de zorgen die ze aan haar broer geeft, en daar ze zelf amper in staat is haar ziekbed te verlaten, kan ze niet voldoen aan de nieuwe reglementering. Om die reden vraagt ze hiervan vrijstelling. Dit wordt haar toegestaan, om redenen dat haar vader gediend heeft in het Belgische leger.³⁸⁹

In mei 1919 vraagt Auguste F. de toestemming om België weer in te mogen. Dit wordt niet meteen toegestaan. In maart 1920 heeft Josephine S. de vraag tot echtscheiding ingediend.³⁹⁰ In september dient Auguste F., die ondertussen in Aken verblijft, een nieuwe aanvraag in om België binnen te mogen. Hij wil van 1 tot 15 oktober in België verblijven, om gevolg te kunnen geven aan het schrijven van de voorzitter van de rechtbank van eerste aanleg, met betrekking tot zijn echtscheiding.

Volgens de rechtbank hebben getuigen verklaard dat Auguste F. “een verwerpelijke attitude” had en elementaire tact mistte tegenover zijn echtgenote. De vraag tot echtscheiding wordt echter verworpen, omdat Josephine S. geen voldoende bewijzen kan voorleggen. Het vertrek van Auguste F. en de aanhoudende scheiding van de echtgenoten is geen bewijs volgens de rechter, omdat het niet tegen de zin van Josephine S. in was. Daardoor zijn de omstandigheden niet beledigend voor haar. Alsook de onenigheden die de echtgenoten hebben, vormen geen wettelijke oorzaak voor echtscheiding.³⁹¹ Josephine S. dient een nieuwe vraag tot echtscheiding in. Deze keer wordt de echtscheiding wel uitgesproken, en dit op 4 november 1921 door de ambtenaar van de burgerlijke stand. Op 5 november 1921 legt Josephine S. een verklaring af om de Belgische nationaliteit te kunnen hernemen.³⁹² In 1922 wordt er een sekwester opgesteld van de goederen van Auguste F..

Auguste F. hertrouwt in 1923 met de Duitse Jeanne H.. In 1925 laat Auguste F. zich naturaliseren tot Argentijn, in Mendoza, waar hij ook zijn wettelijke domicilie zal houden. In 1925 dient Auguste F. een aanvraag in om zich definitief in België te mogen vestigen, “*pour introduire une methode nouvelles*

---

³⁸⁸ ARA Brussel, *Ministerie van Justitie, Openbare Veiligheid, Individuele dossiers*, Dossier A 542787, Rapport gericht aan de Procureur des Konings Brussel, 2/01/1919, Brief Arthur S. aan de Commissaire du Chef, 1/01/1919.

³⁸⁹ ARA Brussel, *Ministerie van Justitie, Openbare Veiligheid, Individuele dossiers*, Dossier A 542787, Brief Josephine S. aan de Minister van Justitie, 29/03/1919.

³⁹⁰ RA Anderlecht, Rechtbank van eerste aanleg, *Tribunal Civil. Ordonnances Référé, Rôle Général, Index et Répertoires 1831-1939*, Algemene rol, maart 1920.

³⁹¹ RA Anderlecht, *Tribunal Civil, Feuilles d’audience et minutes des jugements des chambres civiles, 1871-1939*, 12de kamer, 8 februari – 14 maart, zitting van 30/03/1921.

³⁹² ARA Brussel, *Ministerie van Justitie, Openbare Veiligheid, Individuele dossiers*, Dossier A 542787, Nationaliteitsverklaring, Schaarbeek, 5/11/1924.

pour stériliser les vins doux, les moûts de pomme.” Hij is een ‘oechotechnicien’.³⁹³ In 1926 woont Auguste F. weer in Brussel. In maart 1941 krijgt hij, na herhaaldelijk een aanvraag ingediend te hebben, de toestemming om zich definitief in België te vestigen.³⁹⁴

Auguste Henri F. overlijdt op 30 juni 1944 om zeven uur ’s avonds te Brussel als “*négociant en filtres et pompes de brasserie*”.³⁹⁵

---

³⁹³ ARA Brussel, *Ministerie van Justitie, Openbare Veiligheid, Individuele dossiers*, Dossier A 542787, Aanvraag van 12/09/1925.

³⁹⁴ ARA Brussel, *Ministerie van Justitie, Openbare Veiligheid, Individuele dossiers*, Dossier A 542787, Rapport, 31/03/1941.

³⁹⁵ ARA Brussel, *Ministerie van Justitie, Openbare Veiligheid, Individuele dossiers*, Dossier A 542787, Overlijdensakte, Brussel, 2/07/1944.

7. Biografie Ferdinand K. – Jeanne Thérèse Josephine Désirée F.

Ferdinand K. wordt geboren in Mannheim te Duitsland op 14 maart 1866. Hij komt aan als handelsreiziger in België in oktober 1886, vanuit Mannheim. Hij werkt voor zijn vader, die hophandelaar is.³⁹⁶ In september 1892 huwt hij in Brussel met Louise Hermande Marie Alexandrine G..³⁹⁷ In 1894 verhuizen ze naar Bergen, nadat Ferdinand K. een periode in het buitenland heeft doorgebracht. In 1896 vertrekt Ferdinand K. weer vanuit België naar Hamburg, dit enkele dagen nadat zijn echtgenote Louise G. overleden is, en hij keert terug juni van dat jaar.³⁹⁸ In 1899 hertrouwt Ferdinand K. met Jeanne Thérèse Josephine Désirée F., die geboren is te Antwerpen op 6 december 1873.³⁹⁹ Het echtpaar behoudt de wettelijke domicilie in Hamburg, maar resideert in Brussel. Ferdinand K. maakt verschillende reizen naar het buitenland. Vanaf 1901 leven Ferdinand K. en Jeanne F. van elkaar gescheiden. Jeanne F. geeft aan dat ze bij haar moeder is moeten gaan wonen om te ontsnappen aan het geweld en de brutaliteiten van Ferdinand K.. Tijdens de bezetting ontving Ferdinand K. regelmatig het bezoek van Duitse officiers en soldaten en verscheepte peperkoek en sigaren naar het Duitse front. In een politieverslag staat te lezen dat Ferdinand K. door zijn burens beschuldigd wordt van concubinage met een vrouw van een “*soldat des carabiniers*”. Na de Eerste Wereldoorlog, na de wapenstilstand verlaat Ferdinand K. Elsene om terug te keren naar Duitsland.⁴⁰⁰ Na zijn vertrek verblijft hij een periode in Bologne. In juni 1920 dient hij in Bologne een aanvraag in om naar België te mogen terugkeren. Wegens het ontvangen van Duitse officieren en soldaten tijdens de bezetting wordt deze vraag geweigerd. In datzelfde jaar wordt er een sekwester opgesteld van de bezittingen van het echtpaar. Ze hebben een eigendom in Vilvoorde, van 3 hectaren en 35 aren ter waarde van 100.000 fr.. Ook bezitten ze een handelshuis in Sint-Jans-Molenbeek, ter waarde van 16.000 fr.. Jeanne F. doet verschillende pogingen⁴⁰¹ om haar goederen te kunnen behouden.⁴⁰² Op 7 februari 1921 dient hij een tweede aanvraag in om te kunnen terugkeren, maar wederom wordt zijn aanvraag verworpen.⁴⁰³ Op 23 fe-

---

³⁹⁶ ARA Brussel, *Ministerie van Justitie, Openbare Veiligheid, Individuele dossiers*, Dossier 453106, Bulletin Namen, 8/10/1886.

³⁹⁷ ARA Brussel, *Ministerie van Justitie, Openbare Veiligheid, Individuele dossiers*, Dossier 453106, Huwelijksakte, Brussel, 24/9/1892.

³⁹⁸ ARA Brussel, *Ministerie van Justitie, Openbare Veiligheid, Individuele dossiers*, Dossier 453106, Bulletin de renseignements Bruxelles, 25/06/1896.

³⁹⁹ ARA Brussel, *Ministerie van Justitie, Openbare Veiligheid, Individuele dossiers*, Dossier 453106, Huwelijksakte, Brussel, 9/8/1899.

⁴⁰⁰ ARA Brussel, *Ministerie van Justitie, Openbare Veiligheid, Individuele dossiers*, Dossier 453106, Brief aan Directeur Général van de openbare Veiligheid, van de politiecommissaris van Elsene, 10/03/1919 en Rapport van de Nationale gendarmerie, Brussel, 20/02/1921.

⁴⁰¹ Of dat ook lukt, is niet duidelijk.

⁴⁰² ARA Brussel, Archief van de Dienst van het Sekwester van de Administratie der Domeinen 1919-1996, Dossier 3508.

⁴⁰³ ARA Brussel, *Ministerie van Justitie, Openbare Veiligheid, Individuele dossiers*, Dossier 453106, aanvraag van 23/06/1920 en 7/02/1921.

bruari dient hij een derde aanvraag in, deze keer vanuit Keulen. Als reden voor zijn terugkeer naar België geeft hij aan zijn zaken op orde te willen stellen.⁴⁰⁴ Op dat moment komt 'senator' Halot⁴⁰⁵ tussen, ten voordele van Ferdinand K.. Hij stelt dat Ferdinand K. zich in een moeilijke situatie bevindt omdat hij op dat moment geen nationaliteit zou bezitten, de reden waarom zijn paspoort in Keulen geweigerd is. Ferdinand K. wil volgens hem alleen terugkeren naar België om zijn familie- en handelszaken op orde te brengen.⁴⁰⁶ Het is in februari 1921 dat Jeanne F. ondertussen de echtscheiding indient. Ze wil na 20 jaar gescheiden geleefd te hebben, het huwelijk laten ontbinden. Ferdinand K. zal niet aanwezig zijn tijdens de mondelinge debatten.⁴⁰⁷ De tussenkomst van Halot lijkt effect te hebben. In maart 1921 komt Ferdinand K. aan in Brussel, komende van Aken, waar hij nu zijn wettelijke domicilie heeft. Bij zijn terugkeer wil hij de beschuldigingen van tijdens de oorlog gericht aan zijn persoon weerleggen. Het feit dat hij zou samengeleefd hebben met een vrouw van een militair is volgens hem ongefundeerd. De periode dat deze vrouw bij hem woonde en zijn huishouden deed, was ze reeds gescheiden van haar echtgenoot, die inmiddels hertrouwd was. Tevens wil hij zijn nationaliteitskwestie aanpakken. *"In deze penibele situatie die ontstaan is door een afwezigheid van een nationaliteit, willen de instanties van de Duitse autoriteiten absoluut dat ik mijn oorspronkelijke nationaliteit herneem, die ik meer dan 30 jaar heb gehad. Ik heb het verlangen om van deze verplichting af te zien en handel te blijven drijven met de Belgische handelaren die ik al sinds lang ken."* Zijn broer en een groot deel van zijn familie, zo gaat hij verder, hebben sinds lang de Franse nationaliteit en wonen in Parijs. De zonen van zijn broer hebben tijdens de oorlog gediend in het Franse leger. Hij geeft dus aan afstand te willen doen van zijn Duitse afkomst.⁴⁰⁸ In mei 1921 wil Ferdinand K. zijn verblijf in België verlengen omdat hij een hartziekte heeft, en op bepaalde dagen zijn kamer niet kan verlaten.⁴⁰⁹ Zijn vraag tot verlengd verblijf wordt aanvaard. Wederom komt senator Halot tussen ten voordele van Ferdinand K.. In juli 1921 legt Ferdinand K. een verklaring af waarin hij aangeeft zich

---

⁴⁰⁴ ARA Brussel, *Ministerie van Justitie, Openbare Veiligheid, Individuele dossiers*, Dossier 453106, Bulletin voor het aanvragen van een visa, Keulen, 23/02/1921.

⁴⁰⁵ Alexandre Jules Guillaume Marie Halot werd geboren op 30 juni 1868 in Sint-Jans-Molenbeek, en overleed in mei 1927. Hij behaalde een diploma van doctor in de rechten aan de Universiteit van Brussel, en werd nadien advocaat bij het Hof van Beroep in Brussel. Hij was voor de katholieken opvolgend lid in de senaat in de periode 2/06/1912-13/04/1913, eveneens oefende hij verschillende functies uit bij de Burgerwacht. Hij was de Keizerlijke Consul van Japan in België sedert 1896. Zie: R. De Vuldere, *Biografisch repertorium der Belgische parlementairen, senatoren en volksvertegenwoordigers van 1830 -1.8.1965*, volume IV, pp. 1125-1126.

⁴⁰⁶ ARA Brussel, *Ministerie van Justitie, Openbare Veiligheid, Individuele dossiers*, Dossier 453106, Brief van Mr. Halot, 22/02/1921.

⁴⁰⁷ RA Anderlecht, Rechtbank van eerste aanleg, *Tribunal Civil. Ordonnances Référé, Rôle Général, Index et Répertoires 1831-1939*, Algemene rol, februari 1921.

⁴⁰⁸ ARA Brussel, *Ministerie van Justitie, Openbare Veiligheid, Individuele dossiers*, Dossier 453106, Brief van Ferdinand K. aan de directeur général van het ministerie van justitie, 22/03/1921.

⁴⁰⁹ ARA Brussel, *Ministerie van Justitie, Openbare Veiligheid, Individuele dossiers*, Dossier 453106, Brief Ferdinand K. aan Mr. Goune, Directeur Général de la Justice, 29/03/1921.

definitief in België te willen vestigen, maar dit wordt niet toegestaan.⁴¹⁰ Wanneer zijn toestemming om in België te verblijven afloopt, verlaat Ferdinand K. België naar een ongekende bestemming. Op 6 december 1921 staat de rechtbank van eerste aanleg te Brussel de scheiding toe ten voordele van Jeanne F..⁴¹¹ Jeanne F. laat het huwelijk ontbinden door de ambtenaar van burgerlijke stand te Elsene op 22 april 1922. Op 30 juni 1922 legt Jeanne F. een verklaring tot nationaliteit af in Schaarbeek. Ze wil haar Belgische nationaliteit hernemen.⁴¹²

In 1924 probeert Ferdinand K., die op dat moment in Keulen verblijft, opnieuw toestemming te krijgen om België binnen te mogen voor commerciële zaken, wat wordt geweigerd wegens zijn gedrag tijdens de oorlog.⁴¹³

---

⁴¹⁰ ARA Brussel, *Ministerie van Justitie, Openbare Veiligheid, Individuele dossiers*, Dossier 453106, Brief aan Minister van Justitie van de burgemeester van Schaarbeek, 8/07/1921.

⁴¹¹ RA Anderlecht, *Tribunal Civil, Feuilles d'audience et minutes des jugements des chambres civiles, 1871-1939*, 12de kamer, 28 november-28 december 1921, zitting van 6/12/1921.

⁴¹² ARA Brussel, *Ministerie van Justitie, Openbare Veiligheid, Individuele dossiers*, Dossier 453106, verklaring tot nationaliteit, Schaarbeek, 30/06/1922.

⁴¹³ ARA Brussel, *Ministerie van Justitie, Openbare Veiligheid, Individuele dossiers*, Dossier 453106, Belgisch consulaat te Keulen, *resegnements pour la demande d'un Permis de Voyage*, 9/08/1924.

8. Biografie Otto Henri K. – Eva Elodie Anne D.P.

Otto Henri K. wordt op 17 mei 1880 geboren in Wildenau, Brandenburg, in Duitsland. In maart 1910 komt hij aan in België. Hij verbleef voordien ook al een tijd in België, in het “*collège commercial*”.⁴¹⁴ In 1910 heeft hij in Dresden een frauduleus bankroet, waarvoor hij wordt vervolgd. Otto K. vertrekt naar New York. Hij kan moeilijk terugkeren naar Duitsland, omdat hij dan meteen gearresteerd zou worden.⁴¹⁵ Otto K. oefent het beroep van handelsreiziger uit in Brussel. Tot het einde van augustus 1912 ontvangt hij in zijn woning een gehuwde vrouw, Marie Josephine Elisabeth L., en haar dochter. De moeder is zijn maîtresse. Ze trekken zelfs bij hem in. In de periode 1913 houdt Otto K. zich bezig met het verkopen van verlichtingsapparatuur voor een Duits huis, en het plaatsen van een eigen uitvinding, wat hij de “*vibrator rex*” noemt.⁴¹⁶

In juli 1914 huwt Otto K., die nog steeds officieel gedomicilieerd is in Forst, in Pruisen in Duitsland, met Eva Elodie Anne D.P., die geboren is in Gent op 4 mei 1881.⁴¹⁷ Gedurende de hele oorlog bevindt Otto K. zich aan het front, als “*soldat attaché*” in het Duitse leger. Tijdens zijn vakanties, die hij in Brussel doorbrengt, toont Otto K. volgens Eva D.P. onverschilligheid tegenover haar. Tijdens zijn vakanties wordt hij gezien aan het Noord-station in Brussel met Duitsers. Met de wapenstilstand ontvangt ze naar eigen zeggen geen nieuws over haar echtgenoot, alleen een brief waarin hij haar om geld vraagt. Otto K. bevindt zich op dat moment in Breisach in Baden. Daarna geeft hij geen enkel teken van leven meer, en lijkt hij niet meer geïnteresseerd te zijn in Eva D.P.. Na de oorlog wordt er een sekwester opgesteld. Otto K. bezit niets, waardoor Eva D.P. zich naar eigen zeggen in een financiële precaire situatie bevindt, en ze gedwongen is om te gaan samenleven met haar moeder.⁴¹⁸ In november 1918 vertrekt Eva D.P. naar Nederland, met name Amsterdam. “*J’ai quitté Bruxelles craignant d’avoir des ennemis à cause de mon mariage et en outre parce que mon mari a été au front Allemande durant toute la guerre.*” Ze vertrekt op het moment van de evacuatie van de Duitsers uit België. In maart 1919 wil Eva D.P. België terug binnen, omdat ze een echtscheiding tegen haar man wil indienen. Hiervoor moet ze persoonlijk voor de voorzitter van de rechtbank van eerste aanleg in Brussel verschijnen, aangezien ze daar residentie hebben. Tijdens de oorlog wilde Eva D.P. al scheiden, maar dit was onmogelijk door de Duitse bezetting. Haar vader is Kolonel Baron in het eerste

⁴¹⁴ ARA Brussel, *Ministerie van Justitie, Openbare Veiligheid, Individuele dossiers*, Dossier 958668, Bulletin Brussel, 26/2/1911.

⁴¹⁵ RA Anderlecht, *Tribunal Civil, Feuilles d’audience et minutes des jugements des chambres civiles, 1871-1939*, 12de kamer, 4 oktober -15 november 1920, 27/10/1920.

⁴¹⁶ ARA Brussel, *Ministerie van Justitie, Openbare Veiligheid, Individuele dossiers*, Dossier 958668, Brief aan de Procureur des Konings, van het Ministerie van Justitie, 20/06/1913.

⁴¹⁷ ARA Brussel, *Ministerie van Justitie, Openbare Veiligheid, Individuele dossiers*, Dossier 958668, Huwelijksakte, Elsene, 18/07/1914.

⁴¹⁸ RA Anderlecht, *Tribunal Civil, Feuilles d’audience et minutes des jugements des chambres civiles, 1871-1939*, 12de kamer, 4 oktober -15 november 1920, 27/10/1920.

regiment “*chasseurs à cheval*” in Gent, en haar neef “*commandant adjoint d’état-Major*” in het Belgische leger, wat voor haar nog meer redenen zijn om een echtscheiding te willen.⁴¹⁹ Na twee maanden verbleven te hebben in Nederland, raakt Eva D.P. door haar voorraad levensmiddelen heen, als ook heeft ze geen geld meer, aangezien al haar bezittingen zich in België bevinden. Ze verklaart dat haar echtgenoot niet in staat is om haar in haar levensonderhoud te voorzien. In mei 1919 krijgt Eva D.P. de toestemming om België binnen te mogen. Ze trekt in bij haar moeder, oud-directeur van het ministerie van Financiën, op dat moment gepensioneerd. Ondertussen behoudt Otto K. zijn verblijf in Dresden. Op 8 oktober 1919 krijgt Eva D.P. de toestemming om naar Spa te gaan omwille van gezondheidsredenen. In een rapport wordt gesignaleerd dat Eva D.P. nooit op het door haar aangegeven adres is aangekomen. Ze had eveneens de toestemming om verschillende reizen naar Aken te maken. Ze wordt ervan verdacht Duits geld naar de grens te brengen. Haar verdachtmaking wordt door de politiecommissaris versterkt door het feit dat Eva D.P. naar België wenste te komen om een echtscheiding in te dienen, maar hij concludeert dat ze in oktober 1919 nog steeds een relatie heeft met Otto K., alsook omdat ze post uit Zwitserland ontvangt.⁴²⁰ In maart 1920 dient Eva D.P. een vraag tot echtscheiding in.⁴²¹ In oktober van dat jaar verhuist ze naar De Panne, waar ze een huis bezitten ter waarde van 20.000fr.. Ze is naar eigen zeggen een rentenierster. In januari 1921 wil Otto K. de toestemming om België binnen te mogen, om familiale redenen. Deze aanvraag wordt verworpen. Otto K. kan niet aanwezig zijn tijdens de echtscheidingsprocedure in België. In april 1921 trekt Eva D.P. opnieuw in bij haar moeder in Elsene. In deze periode start men met het opstellen van een sekwester van het echtpaar. De waarde van hun bezit wordt geschat op 95.181 fr., inclusief 2 huizen, één in Elsene en één in De Panne. Eva D.P. wordt uiteindelijk gevrijwaard.⁴²² Wanneer de echtscheiding ten voordele van Eva D.P. is uitgesproken op 4 februari 1921, doet ze in maart van dat jaar een aanvraag om de Belgische nationaliteit te mogen hernemen. Uiteindelijk legt ze in januari 1922 in Elsene een nationaliteitsverklaring af.⁴²³

---

⁴¹⁹ ARA Brussel, *Ministerie van Justitie, Openbare Veiligheid, Individuele dossiers*, Dossier 958668, Brief van Eva D.P. aan Minister van Justitie Vandervelde, 1/03/1919.

⁴²⁰ ARA Brussel, *Ministerie van Justitie, Openbare Veiligheid, Individuele dossiers*, Dossier 958668, Brief aan de Directeur Général, van de politiecommissaris, 21/10/1919.

⁴²¹ RA Anderlecht, *Rechtbank Tribunal Civil. Ordonnances référé, rôle général, index et répertoires 1831-1939*, Algemene rol, maart 1920.

⁴²² ARA Brussel, *Archief van de Dienst van het Sekwester van de Administratie der Domeinen 1919-1996*, Dossier 1197.

⁴²³ ARA Brussel, *Ministerie van Justitie, Openbare Veiligheid, Individuele dossiers*, Dossier 958668, nationaliteitsverklaring, Elsene, 18/01/1922.

9. Biografie Emile Friederich Carl K. – Marie Colette C.

Emile Friederich Carl K. wordt geboren in Wolfshorst, Duitsland, op 22 oktober 1875. Hij verblijft bij zijn ouders in Gotzlow-lez-Stettin in Duitsland. Op 10 mei 1897 komt hij aan in Antwerpen. Hij is matroos van beroep.⁴²⁴ In april 1898 huwt Emile K. met Maria Coletta C., die geboren is in Sint-Pauwels, Oost-Vlaanderen, op 10 februari 1873. Ze is de dochter van een landbouwer.⁴²⁵ Op 28 mei 1897 wordt in Antwerpen hun enigste kind geboren, Henri K..⁴²⁶ Marie C. is op dat moment herbergierster. Door zijn werk als matroos verblijft Emile K. lange periodes op zee.

In april 1920 vraagt Marie C. de echtscheiding aan.⁴²⁷ Emile K. verschijnt niet op de zittingen. Volgens Marie C. vertoonde Emile K. na drie jaar huwelijk “permanent wangedrag op de meest schandelijke manier”. Hij heeft niet opgehouden haar te slaan en te beledigen. Eveneens beschuldigt Marie C. Emile K. ervan regelmatig “*les maison mal famées et les filles publiques*” te bezoeken, waardoor hij besmet raakt met “*maladies honteuses*”. Zijn wangedrag was zeer schadelijk voor haar en was door heel de buurt gekend. Emile K. heeft uiteindelijk hun gemeenschappelijk bezit meegenomen, en de echtelijke woning definitief ontvlucht. Deze beledigende verlating duurde 13 jaar, een periode waarin noch Marie C., noch hun kind, enig nieuws van hem ontving. Emile K. zou met zijn maîtresse naar het buitenland vertrokken zijn. De echtscheiding wordt door de rechter toegestaan ten voordele van Marie C. op 29 april 1921.⁴²⁸ Marie C. laat het huwelijk definitief ontbinden door de ambtenaar van de burgerlijke stand in Antwerpen op 22 november 1921. Op 26 november 1921 legt ze een verklaring af om haar Belgische nationaliteit te kunnen herkrijgen.⁴²⁹

Hun zoon, Henri K., legt in november 1921 een verklaring af dat zijn vader in 1914 naar Australië vertrokken is en zou gestorven zijn op zee. Marie C. zou vlak na haar scheiding hertrouwd zijn met een Belg.⁴³⁰

---

⁴²⁴ ARA Brussel, *Ministerie van Justitie, Openbare Veiligheid, Individuele dossiers*, Dossier 614336, Bulletin Antwerpen, 7/07/1897.

⁴²⁵ ARA Brussel, *Ministerie van Justitie, Openbare Veiligheid, Individuele dossiers*, Dossier 614336, Huwelijksakte, Antwerpen, 9/04/1898.

⁴²⁶ ARA Brussel, *Ministerie van Justitie, Openbare Veiligheid, Individuele dossiers*, Dossier 614336, Bulletin Antwerpen, 21/04/1898.

Zie ook Bijlage Henri K. – Camille Louise V.G.

⁴²⁷ RA Beveren-Waas, *Algemene rol van de Burgerlijke rechtbank*, 2 oktober 1919 -3 november 1921.

⁴²⁸ RA Beveren-Waas, *Archief van de Rechtbank van Eerste Aanleg te Antwerpen. Burgerlijke Rechtbank. Oud bestand. 1796-1957*, 4de kamer, zitting van 3/07/1920, 29/04/1921.

⁴²⁹ ARA Brussel, *Ministerie van Justitie, Openbare Veiligheid, Individuele dossiers*, Dossier 614336, Belgverklaring, Antwerpen, 26/11/1921.

⁴³⁰ ARA Brussel, *Ministerie van Justitie, Openbare Veiligheid, Individuele dossiers*, Dossier 1098812, Bulletin Parket van Luik, 30/11/1921, brief Henri K. aan de Minister van Justitie, 6/01/1932, Brief Henri K. aan de koning, 17/02/1934.

10. Biografie Henri K. – Camille Louise/Ludovica V.G.

Henri K. wordt op 28 mei 1897 geboren te Antwerpen, als zoon van Emile Friederich Carl K. en Maria Coletta C., die van Duitse nationaliteit zijn. Henri K. verblijft van 1908 tot 27 februari 1917 in Lummen, in de kostschool Sint-Ferdinand bij de Broeders van Liefde.⁴³¹ Hierna keert hij terug naar zijn moeder in Antwerpen. Hij zou zich tijdens de oorlog in Duitse kampen begeven hebben. Op 22 juni 1918 huwt Henri K. in Antwerpen met Camilla Ludovica V.G., die geboren is op 23 juni 1898 in Wachtebeke in Oost-Vlaanderen. Camille V.G. is op dat moment nog minderjarig. Henri K. verdient geld als “mekaniekbewerker” en/of telegrafist^{432 433}.

In april 1919, na de Eerste Wereldoorlog, moeten Henri K. en Camille V.G. België verlaten, langs de grens naar Duitsland. Het echtpaar woont echter al een tijdje van elkaar gescheiden. Bij de terugkeer van Henri K. naar Antwerpen heeft hij in Luxemburg verklaard dat hij Belg is en een oorlogsgevangene is. Hij verving op zijn documenten Duitser door Belg. Hij wordt hiervoor gearresteerd in juli 1919 en wordt vervolgd voor vervalsing en valsheid in geschriften. Hij wordt vanuit de gevangenis van Antwerpen naar de Duitse grens, aan Düsseldorf, getransfereerd.⁴³⁴ In oktober 1919 wordt hun kind in Hamburg geboren: Adolf Gustav. In de komende maanden verblijft Henri K. in Keulen. Camille V.G. keert na haar verblijf in Hamburg op 21 november terug naar Antwerpen, waar ze gaat inwonen bij haar schoonmoeder, Marie C..⁴³⁵ Camille verdient haar geld als huishoudster.

In juni 1920 schrijft Henri K. een brief naar de Minister van Justitie met de vraag om te mogen terugkeren naar België, om redenen dat zijn vrouw en kind hem nodig hebben. Twee maanden later overlijdt hun zoon op de leeftijd van 10 maanden en 10 dagen.⁴³⁶

In augustus 1920 onderneemt Henri K. een nieuwe poging om België binnen te geraken. Hij verklaart dat zijn vader een onbepaalde nationaliteit heeft. Henri K. meldt zich aan zonder papieren, die hem, volgens hem zijn ontnomen door de Belgische politie, die hem naar de Duitse grens moest brengen bij zijn uitzetting. Henri K. verklaart eveneens dat hij vreest dat zijn moeder en vrouw eveneens uitgezet zijn, omdat hij geen antwoord krijgt op zijn herhaaldelijk schrijven. Deze verklaringen blijken volgens de Antwerpse politie niet te kloppen. Hij zou niet door de politie de grens overgebracht zijn.

---

⁴³¹ ARA Brussel, *Ministerie van Justitie, Openbare Veiligheid, Individuele dossiers*, Dossier 1098812, Bulletin Antwerpen, 26/03/1917.

⁴³² Henri K. geeft de verschillende beroepen op tijdens deze periode.

⁴³³ ARA Brussel, *Ministerie van Justitie, Openbare Veiligheid, Individuele dossiers*, Dossier 1098812, Huwelijksakte, Antwerpen, 22/06/1918 en Gezamenlijke Inlichtingenstaat, Antwerpen, 27/06/1918.

⁴³⁴ ARA Brussel, *Ministerie van Justitie, Openbare Veiligheid, Individuele dossiers*, Dossier 1098812, Gevangenis Antwerpen, 19/07/1919, Rapport 4/08/1919, Gendarmerie Nationale, 24/09/1919.

⁴³⁵ ARA Brussel, *Ministerie van Justitie, Openbare Veiligheid, Individuele dossiers*, Dossier 1098812, Bulletin Antwerpen, 3/12/1919.

⁴³⁶ ARA Brussel, *Ministerie van Justitie, Openbare Veiligheid, Individuele dossiers*, Dossier 1098812, Brief Henri K. aan de Minister van Justitie, 17/06/1920, Overlijdensakte, Antwerpen, 28/08/1920.

Op het moment dat Henri K. België moest verlaten, op 28 april 1919, was zijn echtgenote reeds vertrokken de 14de van dezelfde maand met de bijzondere treinen, die destijds ingericht waren voor het vertrek van ‘vijandige onderdanen’. Zijn moeder en echtgenote beweren beide, die nog steeds op hetzelfde adres verblijven, geen schrijven van Henri K. ontvangen te hebben. Alsook verklaren zij dat indien zij een brief van hem zouden ontvangen, ze hem geen antwoord zullen geven. Later zal Henri K. verklaren dat Marie C. en Camille V.G. samenspannen tegen hem.⁴³⁷

Ondertussen heeft Camille V.G. de echtscheiding ingediend. De zittingen gaan door zonder de aanwezigheid van Henri K.. Volgens Camille V.G. heeft Henri K. ernstige feiten begaan door haar jeugd en onervarenheid te misbruiken om een huwelijk af te sluiten. De echtscheiding wordt door de rechter toegestaan op 19 november 1920 ten voordele van Camille V.G..⁴³⁸ Het huwelijk wordt ontbonden door de ambtenaar van burgerlijke stand te Antwerpen op 28 juni 1921. Enkele dagen later legt ze een verklaring af om haar Belgische nationaliteit te mogen hernemen.⁴³⁹

Henri K. komt in oktober 1921 terug in België aan, na nog een periode in Parijs verbleven te hebben. Hij is niet in het bezit van een toelating om naar België te mogen terugkeren. Eind november 1921 wordt hij in Luik gearresteerd voor landloperij. In november wordt hij veroordeeld voor beledigingen. Henri K. had tijdens dit verblijf in België geen bestaansmiddelen. Hij werd onderhouden door “*een bijzondere huurster*” van de herberg. Hij moet zich 2 jaar ter beschikking stellen van de regering. In december wordt hij weer uitgezet aan de grens met Duitsland, deze keer in Aken.⁴⁴⁰

In maart 1924 onderneemt Henri K. een nieuwe poging om België binnen te komen. Zijn vraag wordt niet ingewilligd.

Na op verschillende plaatsen verbleven te hebben, en als laatste in Nancy, keert Henri K. op 16 mei 1931 terug naar België. Hij werkt nu als zeeman. Op 19 mei vertrekt Henri K. alweer uit Antwerpen, naar ‘een heimelijk adres’.⁴⁴¹ In januari 1932 keert Henri K. terug naar Antwerpen. Hij verdient nu geld als boodschapper. In maart krijgt hij een reispas, die geldig is voor 15 dagen. Hij verklaart zich te zullen begeven naar Aken. In april echter, blijkt hij vertrokken te zijn naar Nederland, van waaruit hij

---

⁴³⁷ ARA Brussel, *Ministerie van Justitie, Openbare Veiligheid, Individuele dossiers*, Dossier 1098812, Brief van het Belgisch consulaat te Hamburg aan Mr. Hymans, 20/08/1920, Brief van de Hoofdcommissaris van Antwerpen aan de Algemene bestuurder van de dienst der Openbare Veiligheid in Brussel, 1/10/1920.

⁴³⁸ RA Beveren-Waas, *Archief van de Rechtbank van Eerste Aanleg te Antwerpen. Burgerlijke Rechtbank. Oud bestand. 1796-1957*, 4de kamer, zitting van 19/11/1920.

⁴³⁹ ARA Brussel, *Ministerie van Justitie, Openbare Veiligheid, Individuele dossiers*, Dossier 1098812, Belgverklaring, Antwerpen, 7/07/1921.

⁴⁴⁰ ARA Brussel, *Ministerie van Justitie, Openbare Veiligheid, Individuele dossiers*, Dossier 1098812, Bulletin Parket van Luik, 30/11/1921, Verslag van de Hoofdcommissaris van Antwerpen, 8/12/1921.

⁴⁴¹ ARA Brussel, *Ministerie van Justitie, Openbare Veiligheid, Individuele dossiers*, Dossier 1098812, Rapport Politie Antwerpen, 10/06/1931.

naar het Groothertogdom Luxemburg trekt. In augustus 1933 wordt Henri K. gearresteerd in Zürich, in Zwitserland, voor “*contravention à la police des étrangers et indification*”.⁴⁴²

In oktober 1933 verblijft Henri K. terug in Antwerpen. Hij verklaart bij zijn aankomst dat hij Duitsland is uitgezet omdat ze hem aanzien als stateloos.⁴⁴³ Er wordt een onderzoek ingesteld naar zijn nationaliteit in België. Ondertussen mag hij in België blijven. Hij verdient zijn geld als autobewaker. In mei 1934 komt men tot de conclusie dat hij de Duitse nationaliteit bezit, en zijn uitzetting uit Duitsland onterecht was.⁴⁴⁴ Het jaar daarop wordt beslist dat Henri K. in België mag blijven zolang zijn gedrag goed blijft. In juli 1935 wordt hij in Antwerpen ondervraagd, omdat hij verdacht wordt van oplichting. Dit zal zonder gevolg blijven.⁴⁴⁵ Hij bewoont in die periode een bemeubelde kamer waarvoor hij 150 fr. per maand moet betalen. Hij verdient ongeveer 170 fr. per week met het opmaken en herstellen van bedressorts.⁴⁴⁶ In 1938 wordt hij opnieuw gearresteerd voor landloperij, en wordt hij voor een onbepaalde duur ter beschikking van de regering geplaatst.⁴⁴⁷ In oktober van dat jaar wordt hij opnieuw naar de Duitse grens, ditmaal Hergenrath, gebracht om uitgezet te worden.⁴⁴⁸

---

⁴⁴² ARA Brussel, *Ministerie van Justitie, Openbare Veiligheid, Individuele dossiers*, Dossier 1098812, Brief van de Hoofdcommissaris van Antwerpen aan Beheerder, 15/04/1932 en 29/05/1932.

⁴⁴³ ARA Brussel, *Ministerie van Justitie, Openbare Veiligheid, Individuele dossiers*, Dossier 1098812, Bulletin Antwerpen, 20/09/1933.

⁴⁴⁴ ARA Brussel, *Ministerie van Justitie, Openbare Veiligheid, Individuele dossiers*, Dossier 1098812, Brief van de graaf de Kerckhove de Denterghem, minister van België in Berlijn aan mr. Hymans, minister van vreemdelingenzaken, 17/05/1934.

⁴⁴⁵ ARA Brussel, *Ministerie van Justitie, Openbare Veiligheid, Individuele dossiers*, Dossier 1098812, procesverbaal Antwerpen, 23/07/1935.

⁴⁴⁶ ARA Brussel, *Ministerie van Justitie, Openbare Veiligheid, Individuele dossiers*, Dossier 1098812, verslag en advies van de gemeenteoverheid, 23/03/1935.

⁴⁴⁷ ARA Brussel, *Ministerie van Justitie, Openbare Veiligheid, Individuele dossiers*, Dossier 1098812, rapport, 3/10/1938.

⁴⁴⁸ ARA Brussel, *Ministerie van Justitie, Openbare Veiligheid, Individuele dossiers*, Dossier 1098812, Rapport Nationale Gendarmerie, 10/10/1938.

11. Biografie Christophe Georges P. – Hortense Josephine D.

Christophe Georges P. wordt geboren in Wunsiedel, Beieren in Duitsland op 4 oktober 1875. In Wunsiedel zal hij steeds zijn wettelijk domicilie behouden. Hij komt aan in Blankenberge in juli 1896, nadat hij een periode in Den Haag verbleven heeft. Christophe P. werkt er als garçon, waar hij 40 fr. per maand verdient. In 1898 gaat hij naar Brussel, waar hij logeert bij weduwe Van Istendael.⁴⁴⁹ In december 1898 huwt Christophe P. in Brussel met Hortense Josephine D., die geboren is in Luik op 10 oktober 1879. Ze is op dat moment nog minderjarig.⁴⁵⁰ Hun enige kind, Georges Henri Christophe P., wordt geboren in april 1899.⁴⁵¹ Drie maanden later vertrekt Christophe P. naar Keulen, en werkt als maitre d'hôtel achtereenvolgens in Königswinter am Rhin, Coblenze, Brussel, Königswinter en Keulen. Hij laat zijn vrouw en kind achter zonder hulp. Hortense D. moet noodgedwongen naar Oostende vertrekken, en gaat er werken als "*fille de quartier à l'Hôtel Britannique*", en later als kamermeisje. Ze gaat op zoek naar de verblijfplaats van Christophe P., maar haar pogingen leveren niets op.⁴⁵² In 1902 komt Christophe P. aan in Spa. In 1906 verblijft Hortense D. weer in Brussel. Ze werkt nu als dienstster. Na 16 jaar huwelijk vraagt Hortense D. de echtscheiding aan, maar ze moest wachten doordat de Eerste Wereldoorlog uitgebroken was. Na de oorlog wordt haar vraag tot echtscheiding hernomen. Ze geeft in een brief aan de Minister van Justitie te kennen dat ze wil opteren voor de Belgische nationaliteit. De reden, die Hortense D. gebruikt voor haar echtscheiding is haar verlating, Christophe P. zou ook veroordeeld geweest zijn voor 1 maand cel en om zijn geldverspilling aan kansspelen.⁴⁵³ De echtscheiding wordt uitgesproken in Dresden, in Saksen te Duitsland op 6 mei 1921. In augustus van dat jaar legt Hortense D. een verklaring af om de Belgische nationaliteit te kunnen hernemen.⁴⁵⁴

---

⁴⁴⁹ ARA Brussel, *Ministerie van Justitie, Openbare Veiligheid, Individuele dossiers*, Dossier 638956, Brief van de commissaris van de Politie van Blankenbergen aan de Directeur Général, 12/04/1901 en Bulletin Brussel, 14/11/1898.

⁴⁵⁰ ARA Brussel, *Ministerie van Justitie, Openbare Veiligheid, Individuele dossiers*, Dossier 638956, Huwelijksakte, Brussel, 24/12/1898.

⁴⁵¹ ARA Brussel, *Ministerie van Justitie, Openbare Veiligheid, Individuele dossiers*, Dossier 638956, geboorteakte, Brussel, 10/04/1899.

⁴⁵² ARA Brussel, *Ministerie van Justitie, Openbare Veiligheid, Individuele dossiers*, Dossier 638956, Brief Procureur General à Etat, aan de Directeur Général de Sûreté Publique, 11/04/1902, Bulletin Oostende, 6/05/1902.

⁴⁵³ ARA Brussel, *Ministerie van Justitie, Openbare Veiligheid, Individuele dossiers*, Dossier 638956, Brief aan de Directeur général van de openbare veiligheid van de politiecommissaris van Spa, 4/07/1902, brief Hortense D. aan de Minister van Justitie, 24/03/1919 en RA Anderlecht, *Tribunal Civil, Feuilles d'audience et minutes des jugements des chambres civiles, 1871-1939*, 11de kamer, zitting van 15/07/1920.

⁴⁵⁴ ARA Brussel, *Ministerie van Justitie, Openbare Veiligheid, Individuele dossiers*, Dossier 638956, Nationaliteitsverklaring, Schaarbeek, 19/08/1921.

12. Biografie Carl Willem Richard W. – Marie Julienne V.A.

Carl Willem Richard W. wordt geboren in Memel, Pruisen, te Duitsland, op 18 november 1860. In Memel zal Carl W. steeds zijn wettelijke verblijfplaats behouden. Hij is zeeman van beroep wanneer hij in juli 1892 in België aankomt, en dit in Antwerpen.⁴⁵⁵ In 1894 huwt Carl W. te Antwerpen met Marie Juliana V.A., de dochter van een huisschilder, geboren op 8 september 1866 in Kalmthout. Marie V.A. was weduwe van Joannes Franciscus H..⁴⁵⁶

In januari 1919 wordt Carl W. veroordeeld tot 1 maand gevangenisstraf voor het onderhouden van een concubine.⁴⁵⁷ Dit is dan ook voor Marie Julienne V.A. de reden om de echtscheiding aan te vragen, wat ze doet in december 1918.⁴⁵⁸ De rechtbank oordeelt dat het juridische dossier i.v.m. de veroordeling van Carl W. voor het onderhouden van een concubine voldoende gemotiveerd is om op basis daarvan de echtscheiding te kunnen uitspreken. De echtscheiding wordt dan ook door de rechtbank uitgesproken op 11 juni 1920 in het voordeel van Marie V.A..⁴⁵⁹ Marie V.A. laat het huwelijk ontbinden door de ambtenaar van de burgerlijke stand op 18 oktober 1921. Op 5 november 1921 legt ze een verklaring af om de Belgische nationaliteit te mogen hernemen.⁴⁶⁰

---

⁴⁵⁵ ARA Brussel, *Ministerie van Justitie, Openbare Veiligheid, Individuele dossiers*, Dossier 538819, Bulletin Antwerpen, 10/08/1892.

⁴⁵⁶ ARA Brussel, *Ministerie van Justitie, Openbare Veiligheid, Individuele dossiers*, Dossier 538819, Huwelijksakte, Antwerpen, 6/11/1894.

⁴⁵⁷ ARA Brussel, *Ministerie van Justitie, Openbare Veiligheid, Individuele dossiers*, Dossier 538819, Staat van vervolging of veroordeling aangaande een vreemdeling, Antwerpen, 9/01/1919, Bulletin rechtbank van Antwerpen, 23/02/1920.

⁴⁵⁸ RA Beveren-Waas, *Algemene rol van de Burgerlijke rechtbank*, 2 oktober 1919 -3 november 1921.

⁴⁵⁹ RA Beveren-Waas, *Archief van de Rechtbank van Eerste Aanleg te Antwerpen. Burgerlijke Rechtbank. Oud bestand. 1796-1957*, 4de kamer, zitting van 11/06/1920.

⁴⁶⁰ ARA Brussel, *Ministerie van Justitie, Openbare Veiligheid, Individuele dossiers*, Dossier 538819, Kopie Belg-verklaring, Antwerpen, 11/01/1922.

13. Biografie Max Jules Louis W. – Sarah Marie T.

Max Jules Louis W. wordt geboren in Friedrichshof in Duitsland op 17 december 1874. Na een periode in Berlijn gewoond te hebben met zijn ouders, zal Max W. zijn wettelijke domicilie steeds in Berlijn behouden. Hij trekt ook naar Parijs. In april 1899 komt hij aan in Sint-Gillis. Hij oefent het beroep van “*employé d’agent de change*” uit.⁴⁶¹ In 1906 huwt Max W. met Sarah Marie T.. Hij is ondertussen naar Elsene verhuist. Sarah T. is geboren te Elsene op 3 april 1882.⁴⁶² Samen krijgen ze drie kinderen: hun eerste dochter, Geneviève Philippine Louise W., wordt in Brussel geboren op 11 december 1904, Maud Germaine Gisèle wordt geboren in La Hulpe op 30 augustus 1906, en hun derde dochter, Françoise Marie Louise wordt geboren op 16 december 1912 in Sint-Lamberts-Woluwe.⁴⁶³ Volgens de bureaus van het echtpaar in de Boulevard Grande Ceinture in Sint-Lamberts-Woluwe waren de avond voordat de Duitsers Brussel binnenvielen aan het huis van het gezin W. verschillende lichtsignalen waar te nemen. Soms waren ze rood, dan weer blauw of geel. Volgens de bureaus waren dit dan ook signalen die bedoeld waren voor de Duitsers. Alsook werden er daar volgens hen door de Duitsers muntstukken en grote pakketten gewisseld.⁴⁶⁴ Sarah T. verklaart dat haar echtgenoot echter nooit lichtsignalen gegeven zou hebben aan de Duitsers. In 1915 vertrekt Max W. naar Duitsland omdat hij opgeroepen wordt door de Duitse regering. Na drie à vier weken keert hij terug naar België en krijgt een plaats aan de militaire school in Brussel, waar hij zich moest bezighouden met de import en export van goederen. Hij verschijnt in het openbaar in het uniform van de bezettende autoriteit. Verschillende malen tafelt hij met Duitse officieren en hij verplicht zijn kinderen om aan de maaltijd deel te nemen.⁴⁶⁵ Max W. wordt kort na de oorlog gedwongen België te verlaten. Hij wil volgens zijn pleitbezorger in België, meester Thierry, naar België terugkeren wanneer de omstandigheden dat toelaten. Na de oorlog worden eveneens alle bezittingen van Max W. in België onder sekwester geplaatst.⁴⁶⁶ Mei 1919 dient Sarah T. een vraag tot echtscheiding in. Max W. bevindt zich op dat mo-

---

⁴⁶¹ ARA Brussel, *Ministerie van Justitie, Openbare Veiligheid, Individuele dossiers*, Dossier 650851, Bulletin Sint-Gillis, 30/06/1899.

⁴⁶² ARA Brussel, *Ministerie van Justitie, Openbare Veiligheid, Individuele dossiers*, Dossier 650851, Huwelijksakte, Elsene, 6/6/1903.

⁴⁶³ ARA Brussel, *Ministerie van Justitie, Openbare Veiligheid, Individuele dossiers*, Dossier 650851, Volksoptelling 1916, Sint-Lamberts-Woluwe.

⁴⁶⁴ ARA Brussel, *Ministerie van Justitie, Openbare Veiligheid, Individuele dossiers*, Dossier 650851, Procesverbaal van de Nationale Gendarmerie 11/12/1918 en RA Anderlecht, *Tribunal Civil, Feuilles d’audience et minutes des jugements des chambres civiles, 1871-1939*, 11de kamer, zitting van 14/02/1920 en 21/02/1920.

⁴⁶⁵ ARA Brussel, *Ministerie van Justitie, Openbare Veiligheid, Individuele dossiers*, Dossier 650851, Procesverbaal van de Nationale Gendarmerie 11/12/1918.

⁴⁶⁶ ARA Brussel, *Archief van de Dienst van het Sekwester van de Administratie der Domeinen 1919-1996*, Dossier 3070.

ment in het buitenland. Hij zal niet persoonlijk verschijnen op de zittingen, maar zal zich laten vertegenwoordigen door zijn pleitbezorger.⁴⁶⁷

In 1921 verklaart de Consul Generaal van de Poolse republiek dat Max W. de Pools nationaliteit heeft, en dit door het Verdrag van Versailles van 28 juni 1919. Dit wordt echter verworpen door de Belgische autoriteiten.⁴⁶⁸

Terwijl de pleitbezorger van Max W. de loyaliteit van Max W. tegenover België wil onderstrepen, spreekt Sarah T. dat tegen. Ze stelt dat hij tijdens de oorlog partij koos tegen België. In november 1914 zou hij volgens haar, tegenover haar familie met geweld zijn Duitse standpunten hebben verdedigd, en Belgen hebben aangevallen. Deze situatie was volgens Sarah T. heel penibel voor haar, aangezien haar broer "*glorieus gesneuveld was in de gevechten tegen de vijand aan de IJzer*". Ze kreeg naar eigen zeggen ook geen medeleven van haar echtgenoot, en hij verbood haar zelfs om haar moeder of andere familieleden nog te zien. Max W. nam huishoudsters in dienst om zijn echtgenote in het oog te houden, zodat ze zijn verbod zou respecteren en dat hij goed geïnformeerd zou zijn over wat er allemaal gebeurde tijdens zijn afwezigheid. Hij wilde dat zijn echtgenote sprak zoals een Duitser dacht. Verschillende keren dreigde Max W., volgens Sarah T., ermee om de kinderen van haar te scheiden en ze naar Duitsland te sturen, naar een Duitse school. Op 20 juli 1923 wordt de echtscheiding door de rechtbank uitgesproken ten voordele van Sarah T.. De procedure heeft dan ongeveer 3 jaar geduurd. Sarah T. krijgt het hoederecht over de kinderen, en krijgt de toestemming om alimentatie te eisen van Max W..⁴⁶⁹

Max W. hertrouwt op 15 mei 1926 met Clara K., een Duitse die geboren is in Neuerburg. In 1937 krijgt Max W. de toestemming, wegens zaken, om voor zeven dagen België binnen te mogen.⁴⁷⁰

---

⁴⁶⁷ RA Anderlecht, *Tribunal Civil, Feuilles d'audience et minutes des jugements des chambres civiles, 1871-1939*, 11de kamer, 24 januari-28 februari 1920, zitting van 14/02/1920 en 21/02/1920.

⁴⁶⁸ ARA Brussel, *Archief van de Dienst van het Sekwester van de Administratie der Domeinen 1919-1996*, Dossier 3070.

⁴⁶⁹ RA Anderlecht, *Tribunal Civil, Feuilles d'audience et minutes des jugements des chambres civiles, 1871-1939*, 11de kamer, 24 januari-28 februari 1920, zitting van 14/02/1920, 21/02/1920 en 26/02/1920; 30 juni-28 juli 1923, zitting van 26/07/1923.

⁴⁷⁰ ARA Brussel, *Ministerie van Justitie, Openbare Veiligheid, Individuele dossiers*, Dossier 650851, Inlichtingsbulletijn tot het bekomen van een visa voor een paspoort 20/10/1937.

14. Biografie Maurice Curt W. – Philippine Marie Helena M.

Maurice Curt W. wordt geboren in Kamnitz, in Pruisen, te Duitsland op 11 december 1878. Hij verlaat zijn verblijfplaats Dresden, Saksen, waar hij zijn wettelijke domicilie zal behouden, om in mei 1903 naar Engeland te gaan. Hij woont 15 dagen in Londen waarna hij naar Divon vertrekt tot januari 1904. Daarna verblijft hij in Exeler en Ablett, waarna hij naar Brussel vertrekt in april 1906. Hij werkt er als *'garçon d'hôtel'*.⁴⁷¹

Maurice Curt W. huwt in Schaarbeek in januari 1908 met Philippine Maria Héléne M., die van beroep klermaakster is. Ze werd geboren in Boom op 1 november 1884.⁴⁷² De komende jaren verblijft het echtpaar in de omgeving rond Brussel. In juli 1910 wordt hun enig kind geboren in Sint-Gillis, Jacques Maurice Paul W..⁴⁷³ Aan het begin van de Eerste Wereldoorlog onderneemt Maurice Curt W. stappen om zich tot Belg te laten naturaliseren. Door de oorlog ging dit niet door. Tijdens de Eerste Wereldoorlog, in maart 1915 vertrekt Maurice Curt W. naar Den Haag, om naar eigen zeggen niet geïncorporeerd te worden in het Duitse leger. Volgens sommige getuigen zou Maurice Curt W. geld gestuurd hebben naar Belgische soldaten aan het front. Maurice Curt W. wilde zich engageren in het Belgische leger aan het begin van de vijandigheden, maar zijn engagement werd geweigerd. Hij is op dat moment de eigenaar van 2 'grote' huizen in de buurt van Brussel. Zijn vrouw houdt in één van de huizen *"un magasin d'épiceris et de crèmerie"* open.⁴⁷⁴ In 1917 verblijft Maurice W. in Amsterdam. Door het Verdrag van Versailles, zou Maurice W., die geboren is in Kamnitz, Pool worden, wegens de herschikking van de grenzen. Omdat hij op dat moment nog een Duitser is, wordt er een sekwester opge maakt van zijn bezit.⁴⁷⁵

In 1920 vraagt Philippine M. de toestemming om België te mogen verlaten, wat positief beantwoord wordt. In maart van dat jaar dient ze een aanvraag in om te scheiden. Op dat moment verblijft haar echtgenoot in Rotterdam, waar hij werkt als *"garçon de restaurant"* in Hotel Weimar. In juli van dat jaar geeft hij te kennen terug te willen keren naar België, om zijn privé zaken te kunnen regelen.⁴⁷⁶ In mei echter was er reeds een eerste vonnis geveld in de echtscheidingsprocedure. Maurice W. liet

⁴⁷¹ ARA Brussel, *Ministerie van Justitie, Openbare Veiligheid, Individuele dossiers*, Dossier 808671, Bulletin, Brussel, 5/04/1906, Rapport Politie Brussel 10/05/1906.

⁴⁷² ARA Brussel, *Ministerie van Justitie, Openbare Veiligheid, Individuele dossiers*, Dossier 808671, Huwelijksakte 11/01/1908.

⁴⁷³ ARA Brussel, *Ministerie van Justitie, Openbare Veiligheid, Individuele dossiers*, Dossier 808671, Geboortekte, Sint-Gillis, 25/07/1910.

⁴⁷⁴ ARA Brussel, *Ministerie van Justitie, Openbare Veiligheid, Individuele dossiers*, Dossier 808671, Rapport politie Sint-Gillis, 5/05/1915.

⁴⁷⁵ ARA Brussel, *Ministerie van Justitie, Openbare Veiligheid, Individuele dossiers*, Dossier 808671, Brief aan de Procureurs generaal, van de Procureur des Konings, 19/06/1920 en Rapport 22/11/1926.

⁴⁷⁶ RA Anderlecht, *Tribunal Civil. Ordonnances référé, rôle général, index et répertoires 1831-1939*, Algemene rol, maart 1920 en ARA Brussel, *Ministerie van Justitie, Openbare Veiligheid, Individuele dossiers*, Dossier 808671, Aanvraag tot het bekomen van een visa-paspoort, Rotterdam, 25/08/1920.

zich daar vertegenwoordigen door zijn pleitbezorger. Philippine M. vroeg de echtscheiding aan op basis van artikel 1567 van het Duits Burgerlijk Wetboek, m.a.w. voor een kwaadwillige verlaten van de echtelijke woning. Maurice W. wordt door de rechter veroordeeld tot het hernemen van het echtelijk leven. Is dat niet gebeurd na 1 jaar tijd, tegen de zin van Philippine M. in, gerechtigd dit de echtscheiding.⁴⁷⁷ Eén jaar na het vonnis van de rechtbank, heeft Maurice W. het echtelijk leven nog niet hernomen. De echtscheiding wordt dan ook op 8 november 1923 uitgesproken. In september 1922 legt Philippine M. in Sint-Gillis een eerste verklaring af om haar Belgische nationaliteit te kunnen hernemen.⁴⁷⁸

In 1926 herneemt Maurice W. zijn pogingen om België opnieuw binnen te mogen. Hij wil naar eigen zeggen “zijn zoon vervoegen die studeert in Brussel”. In december 1926 keert hij terug naar België, waar hij intrekt bij Philippine M., ondertussen zijn ex-vrouw, in Sint-Gillis.⁴⁷⁹

In mei 1927 legt hun zoon, Jacques W. een verklaring af. Hij wil opteren voor de Belgische nationaliteit. Een maand later legt Philippine M. opnieuw een nationaliteitsverklaring af om haar Belgische nationaliteit te kunnen hernemen.⁴⁸⁰

In september 1927 keert Maurice W. terug naar Rotterdam.⁴⁸¹

---

⁴⁷⁷ RA Anderlecht, *Tribunal Civil, Feuilles d’audience et minutes des jugements des chambres civiles, 1871-1939*, 12de kamer, 3 mei – 16 juni 1920, zitting van 26/05/1920.

⁴⁷⁸ ARA Brussel, *Ministerie van Justitie, Openbare Veiligheid, Individuele dossiers*, Dossier 808671, Nationaliteitsverklaring, Sint-Gillis, 28/09/1922.

⁴⁷⁹ ARA Brussel, *Ministerie van Justitie, Openbare Veiligheid, Individuele dossiers*, Dossier 808671, Rapport, 22/11/1926 en Bulletin 27/12/1926.

⁴⁸⁰ ARA Brussel, *Ministerie van Justitie, Openbare Veiligheid, Individuele dossiers*, Dossier 808671, Nationaliteitsverklaring Jacques W., Sint-Gillis, 27/05/1927 en Nationaliteitsverklaring Philippine M., Sint-Gillis, 30/06/1927.

⁴⁸¹ ARA Brussel, *Ministerie van Justitie, Openbare Veiligheid, Individuele dossiers*, Dossier 808671, bulletin, ‘s-Gravenhage, 22/09/1927.

15. Biografie Louis Auguste Z. – Marie Eugenie V.L.

Louis Z. wordt geboren in Elberfeld, bij Wuppertal, in Duitsland op 1 november 1857. Op het moment dat hij naar België komt op 3 januari 1884 te Sint-Gillis, komende van Elberfeld, is hij koopman.⁴⁸² In 1887 verhuist hij naar Sint-Joost-Ten-Noode. Tegen 1887 is Louis Z. fabrieksdirecteur. Op 15 december huwt hij met Caroline P., de dochter van een constructeur mecanicien.⁴⁸³ Het echtpaar resideert in Sint-Joost-Ten-Noode, maar de wettelijke domicilie bevindt zich in Elberfeld. Hun eerste kind wordt geboren op 12 november 1889 in Sint-Jans-Molenbeek.⁴⁸⁴ Louis Z. was dan ook zowel de Franse, 'Vlaamse' en Duitse taal machtig. 5 november 1898 wordt Louis Z. vervolgd voor "*contravention à l'arrête*", en wordt hiervoor meteen veroordeeld.⁴⁸⁵ Op 7 juni 1900 wordt in Koekelberg het tweede kind van Louis Z. en Caroline P. geboren, Germaine Thérèse Augusta Z..⁴⁸⁶ In de periode 1900-1902 overlijdt Caroline Peeters⁴⁸⁷. Op 27 juni 1903 hertrouwt Louis Z. met Marie Eugénie Catherine Alix Emilie V.L..⁴⁸⁸ Vanaf 1904 leven beide echtgenoten gescheiden van elkaar. Marie V.L. verblijft in Bergen waar ze zich in haar levensmiddelen voorziet als "*demoiselle de magasin*". Louis Z. verblijft in die periode in Schaarbeek. Op 18 jarige leeftijd vraagt de eerste zoon van Louis Z. de Belgische nationaliteit aan.⁴⁸⁹ In 1912 is Louis Z. ondertussen bonthandelaar geworden. Tijdens de Eerste Wereldoorlog, in 1916 overlijdt de dochter van Louis Z., Germaine.⁴⁹⁰ Aan het einde van de oorlog, in 1918 werkt Louis Z. nog steeds als bonthandelaar, maar hij werkt ook in een tabaks-centrale, "*il touchait une prime de trois cents Marks par mois chaque fois qu'il trouvait un stock de Tabac ou du Tabac caché*".⁴⁹¹ Eveneens was Louis Z. in de buurt waar hij woonde zeer gekend door de Duitse soldaten die hij ontving tijdens de bezetting. Eveneens wordt hij beticht van zaken verkocht te hebben aan de

---

⁴⁸² ARA Brussel, *Ministerie van Justitie, Openbare Veiligheid, Individuele dossiers*, Dossier 414724, Bulletin Sint-Gillis, 8/1/1884.

⁴⁸³ ARA Brussel, *Ministerie van Justitie, Openbare Veiligheid, Individuele dossiers*, Dossier 414724, Huwelijksakte Brussel, 15/12/1887.

⁴⁸⁴ ARA Brussel, *Ministerie van Justitie, Openbare Veiligheid, Individuele dossiers*, Dossier 414724, geboorteakte, Sint-Jans-Molenbeek, 1889.

⁴⁸⁵ ARA Brussel, *Ministerie van Justitie, Openbare Veiligheid, Individuele dossiers*, Dossier 414724, Bulletin, Koekelberg 10/12/1898.

⁴⁸⁶ ARA Brussel, *Ministerie van Justitie, Openbare Veiligheid, Individuele dossiers*, Dossier 414724, geboorteakte, Koekelberg, 7/06/1900.

⁴⁸⁷ Een exacte datum ontbreekt in het dossier.

⁴⁸⁸ ARA Brussel, *Ministerie van Justitie, Openbare Veiligheid, Individuele dossiers*, Dossier 414724, huwelijksakte, Brussel, 27/6/1903.

⁴⁸⁹ ARA Brussel, *Ministerie van Justitie, Openbare Veiligheid, Individuele dossiers*, Dossier 414724, Sint-Jans-Molenbeek, 14/08/1908.

⁴⁹⁰ ARA Brussel, *Ministerie van Justitie, Openbare Veiligheid, Individuele dossiers*, Dossier 414724, akte van overlijden, 24/06/1916.

⁴⁹¹ ARA Brussel, *Ministerie van Justitie, Openbare Veiligheid, Individuele dossiers*, Dossier 414724, rapport, 15/01/1919.

Duitsers.⁴⁹² Rond het moment van de wapenstilstand vertrekt Louis Z. naar Duitsland, meer bepaald Keulen. Marie V.L. vraagt in november 1920 de echtscheiding aan.⁴⁹³ In maart 1921 dient Louis Z. een aanvraag in om België weer binnen te mogen. Als reden hiervoor geeft hij aan de zaken van zijn Belgische zoon te willen regelen.⁴⁹⁴ Nadat de echtscheiding is uitgesproken ten voordele van Marie V.L., verschijnt ze in november 1922 voor de Burgerlijk stand van Bergen en verklaart de Belgische nationaliteit te willen hernemen.⁴⁹⁵ In 1923 wordt er een sekwester opgesteld van de goederen van Louis Z., de schatting van de waarden van zijn bezittingen komt neer op 4888,00 fr..⁴⁹⁶

---

⁴⁹² ARA Brussel, *Ministerie van Justitie, Openbare Veiligheid, Individuele dossiers*, Dossier 414724, Rapport van het politiecommissariaat van Sint-Jans-Molenbeek, 26/1/1919.

⁴⁹³ RA Anderlecht, *Tribunal Civil. Ordonnances référé, rôle général, index et répertoires 1831-1939*, Algemene rol, november 1921.

⁴⁹⁴ ARA Brussel, *Ministerie van Justitie, Openbare Veiligheid, Individuele dossiers*, Dossier 414724, aanvraag voor een visa, gedaan te Keulen, 18/3/1921.

⁴⁹⁵ ARA Brussel, *Ministerie van Justitie, Openbare Veiligheid, Individuele dossiers*, Dossier 414724, Afschrift van de burgerlijke stand Bergen, 25/11/1922.

⁴⁹⁶ ARA Brussel, *Archief van de Dienst van het Sekwester van de Administratie der Domeinen 1919-1996*, Dossier 5028.

X. Bijlage 3: Belgische en Duitse Echtscheidingswetgeving in de periode 1919-1922

1. Echtscheiding in België : invloed van de *Code Civil*

De Romeinse wet die in België geïntroduceerd werd, stond echtscheiding toe. Het Concilie van Trente verbood de methode op een absolute manier. Tijdens het Ancien Regime was een echtscheiding niet mogelijk. Door de kerkelijke autoriteiten werd wel scheiding van tafel en bed en annulatie van het huwelijk toegepast. Onder Keizer Joseph II, in 1784, werd echtscheiding opnieuw mogelijk in België voor niet-katholieken. In 1794 werd in België, na de verovering door Frankrijk, de wet van de nieuwe republiek ingevoerd (wet van 1792).⁴⁹⁷

De *Code Civil* werd in de Belgische gebieden ingevoerd onder de naam '*Code Napoleon*' in 1807 en bleef verder bestaan tot na de val van Napoleon in 1815, toen de Belgische gebieden samengevoegd werden met de Noordelijke Nederlanden. Er waren plannen om een eigen Burgerlijk Wetboek te maken, maar het kwam nooit zover. Van de andere wetboeken die onder Napoleon tot stand waren gekomen, zijn de meeste wél volledig vervangen. Hierdoor is de *Code Civil* tot de dag van vandaag nog steeds van kracht. Dat kan misschien deels toegeschreven worden aan de vrees voor de liberale weerstand tegen een mogelijke afschaffing, maar wellicht verklaren vooral de weinig aanstootgevende, want zeer lage, echtscheidingscijfers waarom er sinds de onafhankelijkheid van België nooit meer parlementaire strijd is losgebarsten rond het fenomeen van de echtscheiding en de wet dus nooit volledig herschreven is.⁴⁹⁸

Hierdoor zijn veranderingen in de echtscheidingswetgeving heel langzaam en pas tijdens de 20ste eeuw op gang gekomen. De eerste wijzigingen kwamen er aan het einde van de 19de eeuw. In 1867 kon een man voor het hebben van een concubine in de echtelijke woning, gestraft worden met een celstraf van één maand tot één jaar (cfr. infra). De volgende wijzigingen kwamen er in het begin van de 20ste eeuw. Met de wet van 8 februari 1906 verdween de wachttijd van drie jaar na echtscheiding door onderlinge toestemming voor men mocht hertrouwen, alsook de wachttijd van tien maanden voor een vrouw bij echtscheiding op grond van bepaalde feiten.⁴⁹⁹

⁴⁹⁷ A. Pasquier, "Du divorce et de la séparation des corps", pp. 56-57.

⁴⁹⁸ C. Meulders en K. Matthijs, "On ne se jouera pas du divorce ! Echtscheiding in de negentiende eeuw in het licht van de echtscheidingspraktijk te Brugge, 1865-1914", In: *Belgisch tijdschrift voor Nieuwe geschiedenis*, 1996, XXVI, 3-4, pp. 65-103.

⁴⁹⁹ E. Muys, *Vrouw en (echt)scheiding in de 19^e-20^e eeuw. Een socio-juridische studie met raadpleging van de (echt)scheidingsprocesdossiers*, pp. 80-83.

2. Oorzaken tot echtscheiding

Met de *Code Civil* van 1803 werden tegenover de wet van 1792 het aantal gronden waarop de scheiding aangevraagd kon worden teruggebracht van 9 naar 6. De twee vormen van echtscheiding werden bewaard, met name schuldloze echtscheiding (echtscheiding door onderlinge toestemming, artikel 233⁵⁰⁰ van het Burgerlijk wetboek) en echtscheiding op grond van bepaalde feiten.

2.1. Echtscheiding door onderlinge toestemming

Om misbruik van de mogelijkheid tot echtscheiding door onderlinge toestemming te voorkomen werden er verschillende voorwaarden, formaliteiten en wachttijden ingelast. Enkele bepalingen waren als volgt: man en vrouw moesten meerderjarig zijn (deze leeftijd was voor een man 25 jaar, voor een vrouw 21 jaar⁵⁰¹), het huwelijk mocht niet minder dan twee jaar en niet langer dan 20 jaar geduurd hebben⁵⁰², een vrouw mocht niet ouder zijn dan 45 jaar⁵⁰³ (dit was immers de leeftijd waarop immers een vrouw normaal haar vruchtbaarheid verloor). De wet wou dat diegenen, die het actieve leven met elkaar gedeeld hadden, ook het niet-actieve leven samen zouden doorbrengen. De laatste voorwaarde was de toestemming van de ouders of van andere voorouders⁵⁰⁴ in de echtscheiding.⁵⁰⁵

2.2. Echtscheiding op grond van bepaalde feiten

De oorzaken van echtscheiding zijn de gebreken in de verplichtingen, die ontstaan zijn door het huwelijk. De oorzaken tot echtscheiding zijn 'strafbare feiten'. De oorzaken bevatten een materieel en

⁵⁰⁰ Artikel 233 gaat als volgt : *“Le consentement mutuel et persévérant des époux, exprimé de la manière prescrite par la loi, sous les conditions et après les épreuves qu'elle détermine, prouvera suffisamment que la vie commune leur est insupportable, et qu'il existe, par rapport à eux, une cause péremptoire de divorce.”* Zie : E. Picard, N. d'Hoffschmidt, J. de le Court, *Pandectes Belges: encyclopédie de législation, de doctrine et de jurisprudence belges*, 31, pp. 431.

⁵⁰¹ Artikel 275 van het Burgerlijk wetboek: *“le consentement mutuel des époux ne sera point admis si le marié a moins de vingt-cinq ans, ou si la femme est mineure de vingt et un ans.”* Zie : E. Picard, N. d'Hoffschmidt, J. de le Court, *Pandectes Belges: encyclopédie de législation, de doctrine et de jurisprudence belges*, 31, pp. 435.

⁵⁰² Artikel 276: *“Le consentement mutuel ne sera admis qu'après deux ans de mariage.”* En artikel 277 : *“Il ne pourra plus l'être après vingt ans de mariage, ni lorsque la femme aura quarante-cinq ans.”* Zie : E. Picard, N. d'Hoffschmidt, J. de le Court, *Pandectes Belges: encyclopédie de législation, de doctrine et de jurisprudence belges*, 31, pp. 435.

⁵⁰³ artikel 277 : *“Il ne pourra plus l'être après vingt ans de mariage, ni lorsque la femme aura quarante-cinq ans.”* Zie : E. Picard, N. d'Hoffschmidt, J. de le Court, *Pandectes Belges: encyclopédie de législation, de doctrine et de jurisprudence belges*, 31, pp. 435.

⁵⁰⁴ Artikel 278 : *“Dans aucun cas, le consentement mutuel des époux ne suffira s'il n'est autorisé par leurs pères et mères, ou par leurs autres ascendants vivants [...]”* Zie : E. Picard, N. d'Hoffschmidt, J. de le Court, *Pandectes Belges: encyclopédie de législation, de doctrine et de jurisprudence belges*, 31, pp. 435

⁵⁰⁵ E. Muys, *Vrouw en (echt)scheiding in de 19e-20e eeuw. Een socio-juridische studie met raadpleging van de (echt)scheidingsprocesdossiers*, pp. 60.

een moreel element. Een overweging die domineert is de intentie. De oorzaken voor echtscheiding, toegestaan door de wet, zijn de volgende:

8. Overspel door één van de echtgenoten
9. Buitensporigheden
10. Mishandeling
11. Grove beledigingen
12. Veroordeling tot een smadelijke straf
13. Het bestaan van een scheiding van tafel en bed gedurende drie jaar
14. Wederzijdse toestemming en volharding van de echtgenoten

Er wordt een onderscheid gemaakt tussen “*les causes déterminées*” en “*les causes indéterminées*”. Het eerste omvat de opgesomde oorzaken 1 tot 6. “*La cause indéterminée*” omvat de wederzijdse toestemming van de echtgenoten, die door de wet als doorslaggevend wordt omschreven. Eveneens wordt er een onderscheid gemaakt tussen algemene en speciale oorzaken. De algemene oorzaken zijn de grove beledigingen. Alle misdrijven tegen de echtelijke verplichting, die ernstig, vrijwillig en buitensporig zijn, worden door de wetgever verduidelijkt en zijn de speciale oorzaken. Volgens de statistieken zijn de aanvragen voor echtscheiding op basis van grove beledigingen talrijker dan de aanvragen voor echtscheiding op basis van speciale oorzaken.⁵⁰⁶

6.1.1. Speciale Oorzaken

6.1.1.1. Overspel (l’adultère)

Overspel, het schenden van de plicht om trouw te blijven, wat de essentie is van het huwelijk, is door de wetgever op de eerste plaats van de oorzaken tot echtscheiding geplaatst. De plicht om trouw te blijven staat vermeld in artikel 212 van het burgerlijk wetboek: “*Les époux se doivent mutuellement fidélité, secours et assistance.*”⁵⁰⁷

De wet is strenger voor een vrouw dan voor een man. De mannelijke echtgenoot kan de scheiding aanvragen op basis van overspel door zijn vrouw.⁵⁰⁸ Een vrouw kan de echtscheiding aanvragen op basis van overspel door haar echtgenoot, als hij een concubine heeft in het echtelijk huis.⁵⁰⁹ Er zijn nog twee extra voorwaarden voor het overspel door de echtgenoot: hij moet haar onderhouden

⁵⁰⁶ A. Pasquier, “Du divorce et de la séparation des corps”, pp. 72-85.

⁵⁰⁷ E. Picard, N. d’Hoffschmidt, J. de le Court, *Pandectes Belges: encyclopédie de législation, de doctrine et de jurisprudence belges*, 62, pp. 592.

⁵⁰⁸ Artikel 229 van het Burgerlijk Wetboek: “*Le mari pourra demander le divorce pour cause d’adultère de sa femme.*” Zie : E. Picard, N. d’Hoffschmidt, J. de le Court, *Pandectes Belges: encyclopédie de législation, de doctrine et de jurisprudence belges*, 31, pp. 431.

⁵⁰⁹ Artikel 230 van het Burgerlijk Wetboek: “*La femme pourra demander le divorce pour cause d’adultère de son mari, lorsqu’il aura tenu sa concubine dans la maison commune.*” Zie : E. Picard, N. d’Hoffschmidt, J. de le Court, *Pandectes Belges: encyclopédie de législation, de doctrine et de jurisprudence belges*, 31, pp. 431.

hebben (alleen als het geen alleenstaand feit is), en het moet gebeuren in de echtelijke woning. Overspel kan leiden tot een strafrechterlijke straf, het is namelijk een misdrijf. Een vrouw, die zich schuldig maakt aan overspel, kan veroordeeld worden tot een gevangenisstraf van 3 maanden tot 2 jaar. Een man, die zich schuldig maakt aan het hebben van concubine⁵¹⁰ in de echtelijke woning⁵¹¹, kan veroordeeld worden tot een gevangenisstraf van 1 maand tot 1 jaar. Wanneer er sprake is van scheiding van tafel en bed, is een vrouw nog steeds verplicht om trouw te blijven aan haar echtgenoot, een man daarentegen kan niet bestraft worden voor overspel, aangezien er geen sprake is van een echtelijk huis.⁵¹²

De angst voor de gevolgen van het vrouwelijk overspel, *de verwarring der families*, ligt aan de basis van deze ongelijke behandeling. Wie is de rechtmatige vader wanneer een overspelige vrouw een kind krijgt? Dat het overspelig gedrag van een man ook een *verwarring der families* kan teweegbrengen is blijkbaar van minder belang, want hij verschijnt uitsluitend als medeplichtige aan het 'gewone' overspel dat buiten de echtelijke woonst plaatsgrijpt, en slechts wordt gezien als een grove belediging.⁵¹³

a) Overspel door een vrouw⁵¹⁴

Overspel als oorzaak voor scheiding veronderstelt 3 voorwaarden:

- a) seksuele betrekking buiten het huwelijk
- b) het bestaan van een huwelijk
- c) schuldig uit vrije wil (intentie moet aanwezig zijn, een vrouw die het slachtoffer is van verkrachting of een geweldpleging is niet schuldig aan overspel)
- d) een 'slecht' karakter

b) Overspel door een man

Er wordt pas van overspel gesproken wanneer een man een concubine onderhoudt⁵¹⁵. Er zijn drie voorwaarden (de eerste drie zijn dezelfde als bij een vrouw):

⁵¹⁰ Een concubine wordt als volgt omschreven: "*la concubine est la femme qui vit avec l'homme comme si elle était mariée.*" Zie: A. Pasquier, "Du divorce et de la séparation des corps", pp. 87.

⁵¹¹ De echtelijke woning wordt als volgt omschreven: "*La maison conjugale est, en fait, la maison habitée par le mari.*" Zie: A. Pasquier, "Du divorce et de la séparation des corps", pp. 88.

⁵¹² A. Pasquier, "Du divorce et de la séparation des corps", pp. 85-90.

⁵¹³ C. Meulders en K. Matthijs, "On ne se jouera pas du divorce ! Echtscheiding in de negentiende eeuw in het licht van de echtscheidingspraktijk te Brugge, 1865-1914", pp. 65-103.

⁵¹⁴ A. Pasquier, "Du divorce et de la séparation des corps", pp. 85-90.

⁵¹⁵ Met het woord *entretenir*, dat gebruikt wordt in de *Code Pénal*, wijst men enkel op het feit dat men deze schuldige relatie verder blijft zetten. Zie: A. Pasquier, "Du divorce et de la séparation des corps", pp. 87.

- a) seksuele betrekking buiten het huwelijk
- b) het bestaan van een huwelijk
- c) schuldig uit vrije wil
- d) Hierbij komt nog dat een man een concubine moet onderhouden in de echtelijke woning, ze moet er dus ook wonen. Het blijvend hebben van een relatie met een concubine veronderstelt een gemeenschappelijk leven gedurende een langere periode.

De wet is toepasbaar op de echtgenoot, die relaties onderhoudt met een ouder van zijn vrouw, of met zijn eigen dochter, die inwoont in het echtelijk huis. Overspel door een man op een plaats waar hij niet woont, is niet strafbaar.⁵¹⁶

6.1.1.2. Buitensporigheden (excès)

Men bedoelt met buitensporigheid op vlak van echtscheiding: elke daad van geweld die het leven van de partner in gevaar brengt. Het woord “attentat” (moordpoging) is door de wetgever vervangen door het woord “excès” (buitensporigheid). Het artikel 231⁵¹⁷ van het Burgerlijk Wetboek omvat zowel buitensporigheden als mishandelingen en beledigingen. Het opsluiten van de ene echtgenoot door de andere is een buitensporigheid. Ontvreemden van waardevolle papieren van de echtgenote of van een som die bewaard wordt in een meubel dat aan een vrouw behoort met inbraak door middel van geweld, wordt -ondanks het feit dat het niet het karakter heeft van een gewelddaad- niet als een buitensporigheid, maar als een misbruik gezien. Het weigeren van een vrouw om haar man aan tafel te bedienen en hem eten te geven, of de opdracht te geven aan de meiden/huishoudelijke hulp dat niet te doen, wordt volgens het artikel 231 van het Burgerlijk wetboek bij buitensporigheden gecategoriseerd.⁵¹⁸

6.1.1.3. Mishandelingen (SéVICES)

Mishandeling is een handeling van brutaliteit die minder ernstig is dan een buitensporigheid: het brengt het leven van de partner niet in gevaar. Het artikel 231 omvat niet alleen simpele handelingen die voortkomen uit drift, alsook slechte persoonlijke behandeling, maar ook echte handelingen van wreedheid. In het kader van de echtscheidingswetgeving worden er drie gradaties onderscheiden:

⁵¹⁶ A. Pasquier, “Du divorce et de la séparation des corps”, pp. 85-90.

⁵¹⁷ In het artikel 231 van het Burgerlijk wetboek staat het volgende : “*Les époux pourront réciproquement demander le divorce pour excès , sévices ou injures graves de l’un d’eux envers l’autre.*” Zie : E. Picard, N. d’Hoffschmidt, J. de le Court, *Pandectes Belges: encyclopédie de législation, de doctrine et de jurisprudence belges*, 31, pp. 431.

⁵¹⁸ A. Pasquier, “Du divorce et de la séparation des corps”, pp. 90.

- Ten eerste onderscheidt men een aanslag op het leven, een poging tot doodslag dat buitensporigheid wordt genoemd.
- Ten tweede zijn er ernstige slagen en verwondingen die vrijwillig toegebracht worden, nader omschreven als een wrede kwelling, wat een mishandeling vormt.
- Ten derde wanneer gewelddaden niet onder deze ernstigheid vallen, wordt het geplaatst bij de grove beledigingen, wat de derde gradatie vormt.

Daden van correctie, maritaal geweld of drift, die gepleegd worden door de echtgenoot in het belang van de opvoeding van zijn jonge vrouw, kunnen niet geclassificeerd worden als mishandeling.⁵¹⁹

6.1.1.4. Veroordeling tot smadelijke straf (la condamnation a une peine infamante)

In artikel 232 van het Burgerlijk Wetboek staat het volgende vermeld : *“La condamnation de l’un des époux à une peine infamante sera pour l’autre époux une cause de divorce.”*⁵²⁰ Wanneer één van beide echtgenoten een veroordeling tot een smadelijke straf had opgelopen, kon de andere echtgenoot op basis hiervan de echtscheiding aanvragen.⁵²¹

6.1.1.5. Speciale oorzaak van artikel 310⁵²²

Wanneer een scheiding van tafel en bed, voor een andere redenen dan overspel, drie jaar duurt, heeft de echtgenoot, die oorspronkelijk de verweer(d)(st)er was, de mogelijkheid om de scheiding aan te vragen. Dit kan alleen wanneer de oorspronkelijke aanleg(g)(st)er van de scheiding van tafel en bed, op een correcte manier opgeroepen is, aanwezig is tijdens de zittingen en niet onmiddellijk de scheiding van tafel en bed wil opheffen.⁵²³

6.1.2. Algemene oorzaken of grove beledigingen (injures graves)

De voorgaande opgesomde grieven creëren een situatie, waarin het onmogelijk is om het huwelijk verder te zetten. De andere grieven zijn variabel en divers, zoals alle gevolgen van het sociale leven. De term grove belediging verwijst naar het mentale leed dat opzettelijk en ten onrechte door een echtgenoot aan de andere toegebracht wordt en dat zo intens is dat het gemeenschappelijk leven

⁵¹⁹ A. Pasquier, “Du divorce et de la séparation des corps”, pp. 90-91.

⁵²⁰ E. Picard, N. d’Hoffschmidt, J. de le Court, *Pandectes Belges: encyclopédie de législation, de doctrine et de jurisprudence belges*, 31, pp. 431.

⁵²¹ A. Pasquier, “Du divorce et de la séparation des corps”, pp. 91.

⁵²² Artikel 310 van het Burgerlijk Wetboek omvat het volgende : *“Lorsque la séparation de corps prononcée pour toute autre cause que l’adultère de la femme aura duré trois ans; l’époux qui était originellement défendeur pourra demander le divorce au tribunal, qui l’admettra si le demandeur originaire, présent ou dûment appelé, ne consent pas immédiatement à faire cesser la séparation.”* Zie : *Pandectes Belges*, 31, pp. 438.

⁵²³ A. Pasquier, “Du divorce et de la séparation des corps”, pp. 91-92.

erdoor ondraaglijk geworden is. Een grove belediging zorgt voor het ontstaan van een niet uitvoering van de echtelijke plichten: zij kan bestaan uit een actie of een onthouding. De volgende voorwaarden moeten aanwezig zijn:

- 1) het moet toe te schrijven zijn aan de schuldige echtgenoot
- 2) het is beledigend voor de andere echtgenoot. Hier komt nog eens bij, dat per definitie, de belediging ernstig moet zijn. Het sociale milieu, de opvoeding en de situatie van de echtgenoot moeten, tot op een zekere hoogte, in overweging genomen worden door de rechter. Via een onderzoek probeert de rechter de ernst van de beledigingen te achterhalen.

Grove beledigingen worden onderverdeeld in directe en indirecte. Directe grove beledigingen zijn diegene waarin de echtgenoot als enig doel heeft schade toe te brengen aan de andere echtgenoot. Bij indirecte grove beledigingen heeft de echtgenoot niet de bedoeling zijn echtgenoot schade te berokkenen, maar de daden waaraan hij zich schuldig maakt, zijn beledigend voor de andere echtgenoot.

Onder de directe grove beledigen rekenen we:

- 1) slagen en fysiek geweld
- 2) beledigingen in het kader van echtelijke relatie en meedelen van ziektes die men heeft
- 3) beledigende verlating
- 4) tekenen van afkeer en onverschilligheid
- 5) eerschending/lastersprekerij
- 6) kwellende procedures
- 7) beledigende correspondentie/briefwisseling
- 8) verbale beledigingen

De indirecte beledigingen zijn de volgende:

- 1) Ontrouw die niet te categoriseren is bij de speciale oorzaken
- 2) repressieve veroordeling
- 3) ondeugden en gebreken van het karakter
- 4) kwellingen in het behartigen van het huishouden
- 5) geldkwesties
- 6) aanvallen op het religieuze geloof
- 7) bepaalde feiten voorafgaand aan het huwelijk.

Er wordt eveneens een onderscheid gemaakt tussen verbale beledigingen en reële beledigingen of de beledigingen door daden. Dit onderscheid blijft evenwel zonder praktische gevolgen.⁵²⁴

---

⁵²⁴ A. Pasquier, "Du divorce et de la séparation des corps", pp. 92-94.

6.1.2.1. Slagen en fysiek geweld (coups et violences physiques)

Fysiek geweld (slechte behandeling, brutaliteiten, gewelddaden, etc.) kan gekozen worden als een primaire oorzaak voor echtscheiding. Het gaat hier om geweld dat niet zo'n ernstige graad heeft als de buitensporigheden of mishandeling. De feiten moeten beoordeeld worden, door niet alleen rekening te houden met de omstandigheden waarin ze zich hebben voorgedaan, maar ook met de graad van educatie van de echtgenoot en de maatschappelijke klasse waarin hij zich begeeft. De scheiding is toegestaan wanneer er correctioneel vonnis is uitgesproken, die de verweerder die de bedreiging deed, veroordeelt.⁵²⁵

6.1.2.2. Echtelijke relatie en meedelen van ziektes (Rapports sexuels/conjugaux – communication de maladies)

a) *Echtelijke relatie*

Impotentie en onvruchtbaarheid zijn geen oorzaak tot echtscheiding of scheiding van tafel en bed. Maar de onthouding door de echtgenoot of het weigeren door een vrouw van seksuele omgang kan als een grove belediging gezien worden, ze zijn bewust en schandelijk. Deze oorzaak tot echtscheiding vereist een specifiek bewijs, en dit is niet altijd makkelijk. Expertise is vaak aangewezen. De niet-consummatie van het huwelijk kan dus een oorzaak zijn tot scheiding. Overeenkomstig met de leeftijd van een man (voor de echtgenoot 61 jaar, de echtgenote 48 jaar), moet een vrouw beseffen dat het huwelijk niet bedoeld is om seksuele lusten te voldoen. Wordt het huwelijk echter niet geconsumeerd en komt dit exclusief door de echtgenoot, kan dit gezien worden als een grove belediging, daar deze onthouding beledigend is voor een vrouw. Anderzijds is het een grove belediging voor de echtgenoot wanneer de echtgenote, na 2 jaar huwelijk, door afkeer van de seksuele omgang, weigert de echtelijke plichten uit te voeren. De echtscheiding wordt dan uitgesproken ten voordele van de echtgenoot.

De gedwongen seksuele omgang door een man, zonder het ontzien van de gezondheid van een vrouw, kan gezien worden als een feit dat valt onder artikel 231 van het burgerlijk wetboek, wat gekwalificeerd wordt als buitensporigheid. Een medisch rapport is niet nodig, alleen bewijs van de buitensporigheden is voldoende. Er vindt wel nog een onderzoek plaats, uitgevoerd door de rechtbank. De voorzichtigheid om geen kinderen te krijgen is een schending van de taken van het huwelijk, en bijgevolg een grove belediging.

---

⁵²⁵ A. Pasquier, "Du divorce et de la séparation des corps", pp. 94.

b) Meedelen van ziektes

Het hebben van een seksuele ziekte, zoals alle andere ziektes, is op zichzelf geen oorzaak voor echtscheiding, enkel wanneer hiermee bijvoorbeeld de ontrouw van de echtgenoten aangetoond kan worden. De communicatie over een venerische ziekte moet bewust gebeuren: men moet, met andere woorden, op de hoogte zijn van het hebben van de kwaal. Wanneer de echtgenoot het echtelijk leven voortgezet heeft, zonder preventieve maatregelen genomen te hebben om besmetting te voorkomen, is dit ten opzichte van zijn vrouw een grove belediging. Zo ook de echtgenoot, die op het moment van het huwelijk op de hoogte is van zijn venerische ziekte, zijn vrouw besmet, en in plaats van haar de nodige zorgen toe te dienen, de echtelijke relatie continueert, waardoor de toestand van zijn vrouw verergert.⁵²⁶

6.1.2.3. Beledigende verlating (L'Abandon injurieux)

Het verlaten van de echtelijke domicilie door één van de echtgenoten is geen oorzaak voor echtscheiding. Gaat dit verlaten gepaard met omstandigheden, die het karakter hebben van een grove belediging, of duurt het langer dan 2 jaar, dan zijn ze dat wel.

De verplichting om samen te wonen is vastgelegd in het artikel 214⁵²⁷ van het Burgerlijk wetboek. Het is aan de rechter om te oordelen of het verlaten van de echtelijke woning een grove belediging is of niet. Om beledigend te zijn, moet de verlating absoluut zijn, dit wil zeggen weggaan zonder de bedoeling om terug te keren. Het weigeren van een vrouw om haar echtgenoot te volgen naar een nieuwe domicilie kan een grove belediging zijn en gerechtigd de scheiding. De omstandigheden waarin de scheiding plaatsvindt, kan een oorzaak voor echtscheiding worden, wanneer bijvoorbeeld de scheiding ontstond als gevolg van een scene van gewelddadige beledigingen of brutaliteiten, vooral wanneer een man zijn vrouw achtervolgt met fysiek geweld in de echtelijke woonst. Een scheiding die kortstondig beslist wordt in een handeling van drift, volstaat niet. Een onverwacht vertrek, zonder verklaring, hoewel het echtpaar gelukkig was, is geen belediging, ook niet als de echtgenoot tijdens zijn afwezigheid geen nieuws of hulp stuurt gedurende een bepaalde periode. In dit laatste geval kan het wel beledigend zijn wanneer de verlating geaccumuleerd wordt met afwezigheid, wanneer er kinderen zijn, geboren tijdens het huwelijk. De scheiding wordt toegestaan in het volgende geval: na een afwezigheid van drie à vier jaar -wanneer de verlating dus van lange duur is- en wan-

⁵²⁶ A. Pasquier, "Du divorce et de la séparation des corps", pp. 94-96.

⁵²⁷ Artikel 214 van het Burgerlijk Wetboek gaat als volgt: "*La femme est obligée d'habiter avec le mari, et de suivre partout où il juge à propos de résider: le mari est obligé de la recevoir, et de lui fournir tout ce qui est nécessaire pour les besoins de la vie, selon ses facultés et son état.*" Zie: E. Picard, N. d'Hoffschmidt, J. de le Court, *Pandectes Belges: encyclopédie de législation, de doctrine et de jurisprudence belges*, 62, pp. 592.

neer een vrouw weigert, met beledigingen, het gemeenschappelijke leven te hervatten en naar het buitenland reist tegen de wil in van haar man.

Wanneer na zijn vertrek, de echtgenoot aan zijn partner beledigende brieven schrijft, of er sprake is van herhaalde pesterijen, kan dit eveneens leiden tot echtscheiding. De echtgenoot, die schuldig is aan het verlaten van de echtelijke domicilie, geeft zich over aan wangedrag. Wanneer één van de echtgenoten hulp weigert aan de andere partner en de kinderen die uit het huwelijk geboren zijn, is een bezwarende omstandigheid. Herhaaldelijk en onrechtvaardig weigeren om zich te verenigen in de domicilie, of om het gemeenschappelijk leven opnieuw op te nemen, geeft de verlating een beledigend karakter.⁵²⁸

Om een oorzaak tot scheiding te kunnen zijn, moet de verlating absoluut ongerechtvaardigd zijn. Wordt de verlating beslist met verstandige en legitieme motieven, is het niet beledigend.

Het is geen belediging wanneer de echtgenoot de domicilie verlaat omdat deze niet geschikt is of niet naar zijn wens is. Een vrouw mag de echtelijke woonst verlaten:

- a) Niettegenstaande de echtgenoot haar een deel van het huis laat, dat hij bewoont, en haar exclusief een dienstmeid ter beschikking stelt en een vastgelegde geldsom ter beschikking stelt om te voorzien in haar noden en onderhoud; maar hij tegelijkertijd weigert zijn vrouw toe te laten aan zijn tafel, haar te laten bedienen door zijn eigen dienstmeiden, of haar binnen te laten in het gedeelte van het huis dat hij zichzelf heeft toegewezen.
- b) Als de echtgenoot de waardigheid van zijn vrouw tekort doet door de aanwezigheid (toe te laten) in de echtelijke woning van vreemden aan wie hij een soort van gezag zou toekennen over haar.
- c) Wanneer de echtelijke woonst dezelfde is als deze van de ouders van haar echtgenoot en er allerlei soort frustraties zijn vastgesteld, waaraan een vrouw meestal wordt blootgesteld, en deze daardoor tot een onverdraagbare woonplaats maakt voor haar. Samenwonen met de schoonouders, zo stelt de wetgever, is funest voor de eensgezindheid van het echtpaar.
- d) Als de echtgenoot, in strijd met een beslissing van de rechtbank die hem had opgelegd een ander domicilie te kiezen dan die van zijn zoon (waar hij zich had teruggetrokken) een domicilie aangeeft die zich in de dichte omgeving van zijn familieleden bevindt, en mogelijkheden biedt tot beïnvloeding van personen waaraan men hem juist wilde onttrekken, en dat deze andere domicilie bovendien een breuk met zich meebrengt met de normale levenswijze van zijn vrouw.

---

⁵²⁸ A. Pasquier, "Du divorce et de la séparation des corps", pp. 96-104.

- e) Wanneer een vrouw wordt blootgesteld aan een slechte behandeling of aan beledigingen van personen waarbij haar echtgenoot gekozen heeft te gaan logeren of personen die bij hen logeren. Door zijn vrouw in dit gezelschap bloot te stellen aan een slechte behandeling en beledigingen, komt de echtgenoot zijn taak van bescherming niet na.⁵²⁹

Het is geen belediging wanneer de echtgenoot de domicilie verlaat als gevolg van het slecht gedrag van de partner. Dit geldt ook voor een vrouw.

Er zijn een paar redenen, die door de wet toegestaan zijn, om het gemeenschappelijk leven te weigeren:

- a) Gezondheidsredenen: het is geen belediging wanneer een echtgenote het gemeenschappelijk huis verlaat voor haar gezondheid, omdat ze een ernstige ziekte heeft die niet zonder gevaar is.
- b) Familiale redenen of familiale bezigheden
- c) Motief komende van een juridische beslissing: het is geen belediging wanneer de echtgenoot meerdere malen is geïnterneerd voor landloperij. De vlucht naar het buitenland, voor het ontlopen van een gevangenisstraf, is geen beledigende verlating. Een uitzondering hierop is wanneer de echtgenoot lid is van een groot activistische organisatie: *“Le devoir de l’épouse, dit le jugement, n’est pas de suivre le mari dans sa fuite ignominieuse. Il est légitime d’admettre que la demanderesse a été blessée dans ses sentiments d’honneur et de patriotisme, et qu’on ne saurait lui infliger la honte et la souffrance de continuer à porter le nom d’un homme désormais voué au mépris de ses concitoyens.”*
- d) Het weigeren van het hernemen van het gemeenschappelijk leven na het falen van een echtscheidingsprocedure wordt niet gezien als een grove belediging, aangezien het speciale omstandigheden zijn.⁵³⁰

Om beledigend te zijn, moet de verlating spontaan, vrij en vrijwillig gebeuren. Het is geen beledigende verlating wanneer een vrouw haar echtgenoot verlaat onder druk van de leden van haar familie. Wanneer het vertrek van de echtgenoot met goedkeuring van de andere plaatsvindt, kan het niet gezien worden als beschadigend: *volenti non fit injuria*.⁵³¹

---

⁵²⁹ A. Pasquier, *loc. cit.*

⁵³⁰ A. Pasquier, *loc. cit.*

⁵³¹ A. Pasquier, *loc. cit.*

6.1.2.4. Tekenen van afkeer of onverschilligheid (Marques d'aversion ou d'indifférence)

Een vrouw, die hardnekkig weigert het gemeenschappelijke leven te hernemen met haar echtgenoot, omdat deze zou lijden aan een besmettelijke ziekte, is in strijd met de plicht van bijstand en hulp dat het huwelijk aan de echtgenoten oplegt. Bijgevolg mag de vraag tot scheiding van tafel en bed worden toegestaan. Alsook het weigeren om te zorgen voor een echtgenoot in staat van mentale onevenwichtigheid kan leiden tot het toestaan van de scheiding.

Het moet evident zijn dat tekenen van aversie geen geschikte reden is. Men heeft geoordeeld dat aversie van de echtgenoot tegenover zijn vrouw onvoldoende is om de echtscheiding te kunnen uitspreken. Onherstelbare onenigheid tussen de echtgenoten is niet opgenomen in de Belgische *Code Civil*.⁵³²

6.1.2.5. Laster (Diffamations)

Beledigende aantijgingen door één van de echtgenoten aan de andere, en die louter laster zijn, vormen een grove belediging volgens het artikel 231⁵³³ van het burgerlijk wetboek. Hier moet het milieu waarin het plaatsvindt en de omstandigheden in overweging genomen worden. Publicaties met betrekking tot de schulden van een vrouw kan als laster geïnterpreteerd worden. Alsook de verspreiding van beledigingen: wanneer een vrouw intieme details over haar echtgenoot doorvertelt, is dit een belediging voor deze man, wat hem rechtvaardigt om de scheiding tegen haar aan te vragen. De wetgever erkent echter dat aantijgingen een delicate kwestie zijn, er kan een loopje genomen worden met de waarheid.⁵³⁴

6.1.2.6. Kwellende, onderdrukkende procedures (Procédures vexatoires)

In een gerechtelijke procedure kan het gebeuren dat de echtgenoot lasterlijke beschuldigingen heeft geuit ten aanzien van de andere partner. Om een oorzaak tot echtscheiding te zijn moet de belediging door een voorgaande procedure geformuleerd zijn ter kwader trouw en zonder noodzaak. Het ongeldig laten verklaren van het huwelijk is een grove belediging voor de andere partner. Ook wanneer de vraag tot echtscheiding niet ontvankelijk wordt verklaard, en de reden tot echtscheiding niet gefundeerd en ter kwader trouw was, kan dit gezien worden als een belediging ten aanzien van de

⁵³² A. Pasquier, *op. cit.*, pp. 104-105.

⁵³³ In het artikel 231 van het Burgerlijk wetboek staat het volgende : “*Les époux pourront réciproquement demander le divorce pour excès , sévices ou injures graves de l’un d’eux envers l’autre.*” Zie : E. Picard, N. d’Hoffschmidt, J. de le Court, *Pandectes Belges: encyclopédie de législation, de doctrine et de jurisprudence belges*, 31, pp. 431.

⁵³⁴ A. Pasquier, “Du divorce et de la séparation des corps”, pp. 105-107.

andere echtgenoot. Een echtscheiding die aangevraagd wordt met niet bestaande redenen, is eveneens een grove belediging.⁵³⁵

6.1.2.7. Beledigende briefwisseling (Correspondances injurieuses)

Beledigende/kwetsende brieven van de ene echtgenoot gericht aan de andere kan, alleen, en volgens de omstandigheden, gezien worden als een belediging, wat een reden tot echtscheiding is. Zoals bij de verbale beledigingen moet er rekening gehouden worden met het sociale milieu en de opleiding van de echtgenoten, de mogelijkheid van een provocatie, de persoon aan wie de brieven gericht zijn, het aantal en de frequentie van de brieven. Het is niet noodzakelijk dat de beledigende brieven geadresseerd zijn aan de geïndiceerde echtgenoot; het feit dat ze gestuurd zijn naar derden om te worden overhandigd aan de belanghebbende, kan zelfs als een verzwarend feit aanzien worden.⁵³⁶

6.1.2.8. Verbale beledigingen (Injures verbales)

Verbale beledigingen van de ene echtgenoot naar de andere vormen de meest voorkomende en minst erge oorzaak tot echtscheiding. We spreken van een verbale belediging wanneer de waardigheid van de beledigde echtgenoot diep gekrenkt is. Verbale beledigingen hebben bijgevolg een voldoende ernstig karakter om de scheiding te motiveren. In het strafwetboek verstaat men het volgende onder verbale beledigingen: *“toute expression outrageante, terme de mépris ou invective, qui ne renferme l'imputation d'aucun fait.”*

Verder zijn er enkele algemene voorwaarden:

- 1) men moet rekening houden met de sociale omstandigheden, manier van leven, opleiding, en temperament van de echtgenoten
- 2) er moet worden onderzocht tegen wie de beledigingen worden gemaakt. Bepaalde beledigingen zijn erger wanneer ze worden uitgesproken tegenover kinderen, derden, vreemde getuigen, ouders of familieleden
- 3) de beledigingen worden niet geëxcuseerd ten opzichte van de echtgenoot
- 4) het moet regelmatig gebeuren

Publiceren van de beledigingen kan verzwarend werken.⁵³⁷

⁵³⁵ A. Pasquier, *op. cit.*, pp. 107.

⁵³⁶ A. Pasquier, *op. cit.*, pp. 107-108.

⁵³⁷ A. Pasquier, *op. cit.*, pp. 108.

6.1.2.9. Beledigingen aan derden of door hen (Injures à des tiers ou émanant d'eux)

a) Beledigingen aan derden

De wet vereist niet dat de beledigingen direct gericht zijn aan de echtgenoot. De belediging kan worden beschouwd als ernstig, wanneer het de beledigde persoon kwetst en gevoelens van aversie voor de auteur van de belediging opwekt. Het feit dat de beledigende correspondentie gericht is aan derden, vermindert niet de ernst van de beledigingen, maar maakt ze in plaats daarvan juist wreder/onmenselijker. Maar het is een noodzakelijke voorwaarde dat de echtgenoot diep gekwetst is door de belediging aan derden. Beledigingen aan een kind afkomstig van een vorig huwelijk, getuigen van sentimenten van haat en minachting.⁵³⁸

b) Beledigingen door derden

Een belediging, afkomstig van derden, kan aanvaard worden als reden voor echtscheiding, wanneer deze feiten van derden aangewakkerd, aangemoedigd of goedgekeurd zijn geweest door de echtgenoot. Als zodanig komen we bij de algemene regels van toekenbaarheid/toerekenbaarheid.⁵³⁹

6.1.2.10. Ontrouw (Infidélités)

a) Overspel door een man dat niet voldoet aan artikel 230⁵⁴⁰

Het overspel door een man is een grove belediging wanneer het een karakter vervult van openbaarheid/ruchtbaarheid en continuïteit. De rechtspraak gebeurt dan ook in deze zin. Dit staat in contrast met de behandeling van overspel door een vrouw. Deze wordt zwaarder bestraft.

Het is noodzakelijk voor de toepassing van artikel 231 op vlak van overspel dat dit het resultaat is van een schandalig vergrijp, de min of meer openbaarheid ervan, en dat het de waardigheid van een vrouw diep kwetst. Sommigen vinden deze kwetsende omstandigheden in het feit dat het overspel door een man was gepleegd met veel uiterlijk vertoon in de stad waar een vrouw woont.⁵⁴¹

Bewijzen van overspel door een juridische beslissing kan gezien worden als een grove belediging. Zo kan de veroordeling van de echtgenoot als medeplichtige aan overspel aangehaald worden: wanneer de echtgenoot overspel pleegt met een gehuwde vrouw, kan hij samen met haar worden veroor-

⁵³⁸ A. Pasquier, *op. cit.*, pp. 108-109.

⁵³⁹ A. Pasquier, *op. cit.*, pp. 109.

⁵⁴⁰ Artikel 230 van het Burgerlijk Wetboek gaat als volgt: "*La femme pourra demander le divorce pour cause d'adultère de son mari, lorsqu'il aura tenu sa concubine dans la maison commune.*" Zie: E. Picard, N. d'Hoffschmidt, J. de le Court, *Pandectes Belges: encyclopédie de législation, de doctrine et de jurisprudence belges*, 31, pp. 431 ; zie eveneens punt 2.2.1.1. overspel (de l'adultère) van dit deel.

⁵⁴¹ A. Pasquier, "Du divorce et de la séparation des corps", pp. 109-110.

deeld. Maar het is en blijft echter een complexe zaak. Het beledigend karakter is te vinden in de bestaande omstandigheden, bijvoorbeeld wanneer de echtgenoot veroordeeld is voor medeplichtigheid aan overspel en hij voor een tijd heeft samengewoond met zijn maîtresse. In het strafwetboek worden alleen bewijzen van medeplichtigheid aanvaard wanneer het een flagrant misdrijf is, wat resulteert uit de brieven of andere geschreven stukken door hen. Bigamie bevat volgens de wetgever het bewijs van een ernstige belediging. In deze zin aanvaardt de rechtbank een bewijs van overspel van een veroordeling van de verweerder van bigamie.

Veroordeling voor de aanranding van de eerbaarheid kan ook een reden zijn tot het aanvragen van de echtscheiding. De echtgenoot die in publiek de eerbaarheid van een vrouw aanrandt, is schuldig aan een grove belediging. Het is volgens de rechtbank dan ook nodig de echtscheiding "*de plano*" uit te spreken ten voordele van een vrouw op grond van ernstige beledigingen, wanneer de echtgenoot veroordeeld geweest is wegens misdrijven tegen de openbare zedelijkheid, en dit zonder te onderzoeken of het incident zich voordeed in de gemeenschappelijke woning. Als de getuigen de echtgenoot kenden en wisten dat hij getrouwd was, is dit voldoende. Een zelfde beslissing wordt genomen voor aanranding van de eerbaarheid van minderjarigen.

Overspel vastgesteld door getuigen of vermoedens kan aanvaard worden als reden. Het kan namelijk dat het bewijs voor de ontrouw van de echtgenoot niet bestaat, maar dat er verschillende tekenen zijn die wangedrag vooronderstellen. Overspel heeft een beledigend karakter wanneer het is bewezen door getuigen of door vooronderstellingen.⁵⁴²

b) Ontrouw door een vrouw zonder dat overspel is vastgesteld

In de ontrouw van een vrouw kan er minder onderscheid gemaakt worden, omdat het steeds wordt beschouwd als een oorzaak tot echtscheiding. Wanneer er vastgesteld is dat de ontrouw overspel is, is het een speciale oorzaak (cfr. supra). Maar, buiten het vastgestelde overspel, zijn de lichtheid van de feiten op zich al grove beledigingen. Het is aan de aanvrager om met de grootst mogelijke precisie de feiten aan te tonen die als aanwijzingen kunnen dienen.⁵⁴³

6.1.2.11. Repressieve veroordeling (Condamnations répressives)

De repressieve veroordelingen, wanneer zij veelvuldig of belangrijk zijn, moeten, volgens de omstandigheden, worden opgenomen bij de grove beledigingen. Dat is zo wanneer de feiten, die de veroordeling motiveren direct schadelijk zijn voor de eer van de andere echtgenoot. De grove belediging zit niet in de veroordeling op zich, maar in de feiten die deze veroordeling aantonen en bestraffen. Het

⁵⁴² A. Pasquier, "Du divorce et de la séparation des corps", pp. 109-110.

⁵⁴³ A. Pasquier, *op. cit.*, pp. 110.

gaat hier om een algemene oorzaak (grove belediging) en niet een speciale oorzaak van artikel 232⁵⁴⁴ van het burgerlijk wetboek. Het algemeen karakter van deze oorzaak is indirect.

Een correctionele veroordeling van een vrouw voor het feit dat ze regelmatig en met voorbedacht, mishandeling en geweld heeft uitgeoefend op een van de kinderen, geboren uit het huwelijk, kan een beledigend karakter bevatten. Een veroordeling van de echtgenoot voor misdrijven tegen de openbare zedelijkheid, veroordeling wegens de aanranding van de eerbaarheid van het vrouwelijk nichtje van de echtgenoten, veroordeling van de echtgenoot van twee jaar gevangenis voor het bevorderen/aanmoedigen van de ontucht van zijn minderjarige dochter en een ernstige veroordeling voor diefstal kunnen eveneens gezien worden als beledigend voor de andere partner. Andere redenen zijn: veroordeling van een vrouw voor twee jaar internering voor landloperij en veroordeling voor het gebruik van een valse naam, veroordeling van de echtgenoot voor ongehoorzaamheid, als resultaat van een vlucht naar het buitenland om zich te onttrekken aan zijn verplichtingen in tijden van oorlog (militaire dienst), verschillende veroordelingen, “*incorrections commerciales*”, disciplinaire straffen en verzuim. Vonnissen, die geveld zijn in het buitenland, worden op eenzelfde manier behandeld als vonnissen die in België geveld zijn. De veroordeling moet plaats hebben na het huwelijk, zelfs als de te bestraffen feiten voor dat tijdstip gebeurd zijn. Gratie en rehabilitatie zijn geen obstakel om de scheiding aan te vragen, amnestie is dat wel.⁵⁴⁵

6.1.2.12. Karakteriële gebreken, ontucht en seksuele driften (Défauts de caractère – Vices – Passions)

a) Karakteriële gebreken

Gebreken van het karakter worden in principe niet ingeroepen als oorzaken tot echtscheiding. Het is alleen van toepassing, indien de gebreken zich uiten door middel van handelingen, die de eer of de veiligheid van de echtgenoot schenden. Het koppig en vrijwillig stilzwijgen van één van de echtgenoten tegenover de andere zorgt voor een minachtende attitude en misprijzen waarin de rechter een grove belediging vindt volgens het artikel 231 van het burgerlijk wetboek.⁵⁴⁶

⁵⁴⁴ Artikel 232 van het burgerlijk wetboek gaat als volgt : “*La condamnation de l’un des époux à une peine infamante sera pour l’autre époux une cause de divorce.*” Zie : E. Picard, N. d’Hoffschmidt, J. de le Court, *Pandectes Belges: encyclopédie de législation, de doctrine et de jurisprudence belges*, 31, pp. 431.

⁵⁴⁵ A. Pasquier, “Du divorce et de la séparation des corps”, pp. 110-113.

⁵⁴⁶ A. Pasquier, *op. cit.*, pp. 113.

b) *Ontucht, seksuele driften*

De manifestatie van ontucht en seksuele driften kan een grove belediging vormen, wanneer zij de eer van haar echtgenoot aantast of wanneer ze het gemeenschappelijk leven absoluut onaanvaardbaar maakt. De ontucht die het vaakst wordt ingeroepen tijdens een scheidingsprocedure is dronkenschap. Het gaat hier niet om geïsoleerde feiten, maar wanneer dronkenschap een ingewortelde gewoonte is, als zij publiek is, wanneer zij de echtgenoot blootstelt aan mishandelingen, slagen, beledigingen en brutaliteiten van alle soorten. Dan vormt zij een oorzaak voor echtscheiding, zeker wanneer het invloed heeft op het goed functioneren van het huishouden. Ook verslavingen (bijvoorbeeld aan morfine) kan, volgens de omstandigheden, worden gezien als een grove belediging en autoriseert de echtgenoot om de scheiding of de scheiding van tafel en bed aan te vragen. Gokken is geen grove belediging, omdat de echtgenoot geen beledigende intentie heeft ten opzichte van zijn vrouw. Pederastie vormt een grove belediging. Abnormale relaties van de verweerster met een andere vrouw is uitermate aanstootgevend voor de aanlegger en vormt een grove belediging volgens artikel 231 van het burgerlijk wetboek. Schandalen en *'incorrections mondaines'* kunnen een reden tot echtscheiding zijn.⁵⁴⁷

6.1.2.13. Geldkwesties en slechte behartiging van het huishouden (Questions d'argent. Mauvaise gestion du ménage)

Strikt gezien, dienen geldkwesties niet opgenomen te worden in de beoordeling van oorzaken voor echtscheiding. Huwelijk, zoals de auteurs van de wetgeving stellen, is *"een vereniging van zielen"*, materiële belangen moeten op de achtergrond blijven, zowel bij het vormen ervan, als het verbreken van de huwelijksband. Zover de theorie.

De rechtbank verwerpt de verzoeken tot echtscheiding op grond van pesterij of verspilling. Maar ze heeft de neiging om het verzoek te accepteren wanneer het gedrag van de echtgenoot duidt op een systematische vijandigheid en het fortuin in gevaar brengt. Indien zij de echtscheiding of de scheiding van tafel en bed kan motiveren met herhaalde verspilzucht van haar echtgenoot, kan dit de basis vormen voor de scheiding van goederen.

Werkloosheid van de echtgenoot is geen grove belediging. Het is wel grove belediging wanneer de echtgenoot in staat is om te werken en toch systematisch elk werk weigert, en pretendeert te kunnen leven van de inkomsten van het werk van zijn vrouw.

Een oorzaak, die betrekking heeft op een vrouw, is de slechte behartiging van het huishouden. Om te kunnen geaccepteerd worden als reden, moet de verwaarlozing van het huishouden door een vrouw

⁵⁴⁷ A. Pasquier, *op. cit.*, pp. 113-115.

ernstig, continu en vrijwillig zijn. De uitzonderlijk ernstige pesterijen van een echtgenoot, op vlak van het behartigen van het huishouden, kunnen beschouwd worden als een grove belediging.

De scheiding wordt uitgesproken tegenover de echtgenoot, die ervan beschuldigd wordt geen initiatief te laten aan zijn vrouw in het leiden van het huishouden. Het wordt als een reden voor echtscheiding gezien wanneer de echtgenoot weigert om een huishoudster te ontslaan, die respect mist tegenover zijn vrouw.

Bij verwaarlozing van het huishouden moet er aandacht besteed worden aan het sociale milieu en de psychologie van de partijen. Een man, die een intellectuele vrouw huwt, zoals een arrest stelt, moet weten dat de zorg voor de familie niet geheel exclusief en complete bezetting voor haar is.

Volgens artikel 213a⁵⁴⁸ van het Burgerlijk wetboek, moet een vrouw gehoorzamen, maar in de praktijk, wordt deze plicht niet bestraft.

Er kunnen eveneens beledigingen ontstaan tijdens de echtscheidingsprocedure. Het feit dat een vrouw weigert de voorlopige maatregelen uit te voeren, geregeld door de vader i.v.m. het bezoekrecht van het kind, wanneer zij de voogdij heeft tot aan het eindvonnis van het proces, is ten opzichte van de echtgenoot een grove belediging, wat de echtscheiding rechtvaardigt ten nadele van een vrouw. De ongehoorzaamheid moet dus gepaard gaan met beledigende omstandigheden.⁵⁴⁹

6.1.2.14. Aanval op het religieuze geloof (Atteintes à la foi religieuse)

Het komt regelmatig voor dat de echtgenoten verschillende ideeën hebben over religieuze zaken. Aangezien er vrijheid van geloof is, is het moeilijke materie. Maar de vraag is of deze verschillen leiden tot woedende discussies, beledigende spot, onophoudelijke kwelling, en vooral als een echtgenoot zich wil verzetten tegen religieuze praktijken door middel van geweld, bijvoorbeeld, over het dopen van de kinderen.

Wanneer de religieuze overtuigingen van beide partners voor het huwelijk gekend waren, is het moeilijk om deze onenigheden te zien als een grove belediging. Het kan dat er uiteenlopende visies zijn tussen de echtgenoten over het dopen en religieuze initiatie van de kinderen. In ons sociaal regime behoort de autoriteit over de kinderen in alle domeinen toe aan de vader.

De belediging ligt niet in de religieuze overtuiging zelf, maar in het bedrog.

Als het burgerlijk huwelijk, tussen partners met dezelfde Joodse godsdienst, niet gevolgd wordt door enige vorm van samenleven, niettegenstaande hij dit aan zijn vrouw beloofd had of door de echtgenoot de religieuze inzegening wordt verhinderd, of hij van haar ouders een bedrag (bruidsschat)

⁵⁴⁸ Artikel 213 van het Burgerlijk Wetboek gaat als volgt : “*Le mari doit protection à sa femme, la femme obéissance à son mari.*” Zie: E. Picard, N. d’Hoffschmidt, J. de le Court, *Pandectes Belges: encyclopédie de législation, de doctrine et de jurisprudence belges*, 62, pp. 592.

⁵⁴⁹ A. Pasquier, “Du divorce et de la séparation des corps”, pp. 115-117.

wenst te ontvangen die zich boven hun mogelijkheden bevindt, maakt dit feit tot een zware inbreuk, die van aard is de scheiding uit te spreken ten koste van de echtgenoot.⁵⁵⁰

6.1.2.15. Feiten voorafgaand aan het huwelijk (Faits antérieurs au mariage)

Feiten voorafgaand aan het huwelijk kunnen in principe geen oorzaak zijn voor echtscheiding of scheiding van tafel en bed, enkel in volgende gevallen:

- 1) wanneer zij iets kwaadwillig hebben verborgen tot na de bruiloft en wanneer de gevolgen daarvan beledigend zijn
- 2) wanneer ze gerelateerd zijn aan gebeurtenissen na het huwelijk en beledigend zijn.

De verzuiming van de taken die het huwelijk met zich meebrengt, zijn oorzaken van echtscheiding en scheiding van tafel en bed. Dit heeft als resultaat dat feiten die gebeurd zijn voor of tijdens de viering van het huwelijk in principe geen oorzaken zijn voor echtscheiding en scheiding van tafel en bed.

Feiten die gebeurd zijn voor het huwelijk, en verzwegen zijn, kunnen een oorzaak tot scheiding zijn, wanneer de feiten na het huwelijk aan het licht kwamen, en de gevolgen een beledigend karakter hebben. Bijvoorbeeld: een diefstal met geweld, die twee dagen vóór het huwelijk plaatsvond en werd verzwegen, en waarvan de veroordeling pas na het huwelijk plaatsvond. Het verzwijgen alleen is echter niet voldoende, er moet ook rekening gehouden worden met de omstandigheden.

De erkenning na het huwelijk van een kind van één van de echtgenoten met iemand anders dan zijn echtgenoot, is onvoldoende om echtscheiding te motiveren.

De voorafgaande feiten kunnen relevant zijn bij de voorbereiding of de verklaring van de beledigende feiten, die gepleegd zijn na het huwelijk.⁵⁵¹

3. Wie is bevoegd?

De feitelijke bevoegdheid, of de *ratione materiae* heeft betrekking op de plaats waar de echtscheiding moet worden aangevraagd. Voor echtscheiding is dit de rechtbank van eerste aanleg in het arrondissement waar men gedomicilieerd is.

Hiernaast is er ook nog de lokale of relatieve bevoegdheid, of de *ratione loci*. Dit heeft betrekking op welke arrondissement bevoegd is om de echtscheidingsaanvraag van een desbetreffend persoon te behandelen. De bevoegdheid is vastgelegd op de domicilie van de mannelijke echtgenoot. Een vrouw is wettelijk gezien gedomicilieerd bij haar echtgenoot. De bevoegdheid wordt vastgelegd op de dag

⁵⁵⁰ A. Pasquier, *op. cit.*, pp. 117-118.

⁵⁵¹ A. Pasquier, *op. cit.*, pp. 118-120.

van het verschijnen voor de voorzitter van de rechtbank van eerste aanleg. Een verhuizing na het indienen van de vraag tot echtscheiding heeft bijgevolg dan ook geen invloed op de bevoegdheid.

Wanneer de buitenlandse verweerder afwezig is, nooit in België geresideerd of een domicilie gehad heeft, is de Belgische rechtbank volgens het *ratione loci*-principe niet-bevoegd. De buitenlander die afwezig is, aangeschreven volgens deze omstandigheden, moet dus de jurisdictie van de Belgische rechtbank weigeren.

Wanneer de beide echtgenoten een verschillende domicilie hebben, in geval van scheiding van tafel en bed, is het de domicilie van de verwerende echtgenoot, die de bevoegdheid van de rechtbank bepaalt.

Wanneer de echtgenoot een onbekende domicilie heeft, wordt de rechtbank genomen die bevoegd is voor de plaats waar zijn laatst gekende domicilie plaats had.⁵⁵²

4. De procedure

De procedure verschilt naargelang de grond waarop de echtscheiding wordt aangevraagd. De procedure was gekenmerkt door zijn lange, ingewikkelde en kostelijke aard. De reden hiervoor was dat men de echtgenoten wou ontmoedigen in de hoop dat ze alsnog van de scheiding zouden afzien.⁵⁵³

Het is opmerkelijk dat de echtscheidingsprocedure niet het verloop volgt van de gewone rechtspleging, zoals vastgelegd door het Wetboek van Burgerlijke Rechtsvordering.

Waarom legde men zich toe op de procedurele aspecten van de echtscheiding en waarom verschilt het van de gewone rechtspleging? Het antwoord op deze vragen moet gezocht worden in de dubbelzinnige houding van de wetgever tegenover de echtscheiding zelf. De wetgever erkent de noodzaak van de echtscheiding maar vreest tegelijk het rechtsmisbruik en de mogelijke ontwaarding van het huwelijk. Het is in deze ambivalentie dat de grote nadruk op het verloop van de procedure ontstaat. Tevens tekent ze het concrete verloop van de echtscheidingsprocedure zelf. Want eigenlijk gaat het om een procedure die zichzelf overbodig wil maken, die de echtgenoten liefst van al wil doen afzien van hun vraag tot echtscheiding, ze bij voorbaat wil ontmoedigen door de vele ingebouwde hindernissen. Bovenal wenst de wetgever te verhinderen dat de echtscheidingsprocedure onterecht of lichtzinnig wordt ingezet en afgehandeld. Het in de *Code Civil* vastgelegde verloop van de procedure, met haar lange duur en vele middelen tot verzoening, moet dit garanderen. Zelfs in het kader van de

⁵⁵² A. Pasquier, *op. cit.*, pp. 144-149.

⁵⁵³ E. Muys, *Vrouw en (echt)scheiding in de 19^e-20^e eeuw. Een socio-juridische studie met raadpleging van de (echt)scheidingsprocesdossiers*, pp. 62-63.

echtscheidingswetgeving verschijnt het recht in eerste instantie als een strategie ter bescherming en beveiliging van de hooggewaardeerde instelling van het huwelijk.⁵⁵⁴

4.1. Echtscheiding op grond van een bepaalde oorzaak

Echtscheiding op grond van bepaalde oorzaken of scheiding van tafel en bed aanvragen is het recht van elke getrouwde persoon.

Het overzicht van de wettelijke gronden tot echtscheiding op grond van een bepaalde oorzaak toont aan dat het hier duidelijk gaat om een '*divorce sanction*'. De procedure is erop gericht na te gaan wie van beide echtgenoten verzuimd heeft de echtelijke plichten na te leven. Slechts wanneer de rechter de schuld en het tekortschieten van minstens één van beide echtgenoten bewezen acht, zal hij de echtscheiding toestaan.⁵⁵⁵

Binnen de procedure voor echtscheiding op grond van bepaalde oorzaak kunnen drie grote fazen onderscheiden worden: de preliminaire of voorbereidende fase, de contentieuze fase, en de derde en laatste fase die de uitspraak van het vonnis door de ambtenaar van de burgerlijke stand omvat.

Hier moet opgemerkt worden dat de hieronder beschreven procedure niet opgaat voor de echtscheiding op grond van een veroordeling tot een smadelijke straf van een echtgenoot. De procedure hierbij is veel eenvoudiger en bestaat uit de presentatie van een afschrift van het veroordelingsarrest, samen met een certificaat van de griffier van het assisenhof waarin hij verklaart dat het arrest in laatste aanleg is uitgesproken. Er is geen andere formaliteit nodig omdat de wetgever overtuigd is dat bij deze grond een eventuele verzoening volledig uitgesloten is.⁵⁵⁶

6.1.3. Preliminaire of voorbereidende fase

In deze fase zijn er drie zittingen voorzien. De voorbereidende fase start bij de inleiding van de procedure door de *neerlegging van het verzoekschrift* bij de voorzitter van de rechtbank van eerste aanleg van het gerechtelijk arrondissement waar de echtgenoten hun wettelijke woonplaats hebben.⁵⁵⁷

Bij deze gelegenheid verschijnt de echtgenoot die wenst te scheiden, voor de eerste keer persoonlijk voor de voorzitter van de rechtbank. Het verzoekschrift bevat de identiteit van de betrokken echtge-

⁵⁵⁴ C. Meulders en K. Matthijs, "On ne se jouera pas du divorce ! Echtscheiding in de negentiende eeuw in het licht van de echtscheidingspraktijk te Brugge, 1865-1914", pp. 65-103.

⁵⁵⁵ C. Meulders en K. Matthijs, *loc. cit.* en A. Pasquier, "Du divorce et de la séparation des corps", pp. 133.

⁵⁵⁶ E. Muys, *Vrouw en (echt)scheiding in de 19e-20e eeuw. Een socio-juridische studie met raadpleging van de (echt)scheidingsprocesdossiers*, pp. 70.

⁵⁵⁷ Artikel 234 van het Burgerlijk wetboek.

noten, informatie over het huwelijk en de samenstelling van het gezin, de gronden op basis waarvan de echtscheiding aangevraagd wordt en alle bijgaande stukken. Vervolgens formuleert de voorzitter de bedenkingen, die hij noodzakelijk acht in een poging de gezinseenheid nog te bewaren. Als hij hierin niet slaagt, ondertekent de voorzitter het verzoekschrift en de bijgevoegde stukken en maakt van dit alles een proces-verbaal op dat door hem ondertekend wordt, alsook door de echtgenoot. Onderaan het proces-verbaal beveelt de voorzitter de verschijning van beide echtgenoten op een vastgelegde datum en uur. Een afschrift hiervan wordt vervolgens ondertekend door de andere echtgenoot.

Deze fase is onmogelijk wanneer de aanleg(g)(st)er niet aanwezig is. De aanleg(g)(st)er is verplicht om tijdens elke fase van de procedure aanwezig te zijn. Het artikel 239bis van het Burgerlijk wetboek autoriseert een niet aanwezige persoon om de echtscheiding aan te vragen wanneer deze in het buitenland woont en kan het indienen via een speciale mandataris. Wanneer de verweer(d)(st)er niet aanwezig is, vormt dat geen problemen. De verweer(d)(st)er is niet verplicht om persoonlijk aanwezig te zijn tijdens de verschillende fases van de procedure tot echtscheiding.

Het is niet noodzakelijk dat een getrouwde vrouw volgens de doctrine en de jurisprudentie geautoriseerd wordt om de echtscheiding aan te vragen. Een vrouw als verweerster moet geen gebruik maken van een autorisatie noch voor de algemene aanvraag, nog voor bijkomende vragen en incidenten. Volgens deze doctrine is er geen noodzakelijke toestemming meer nodig voor een vrouw als verweerster en als aanlegster.

Een *tweede verschijning* voor de voorzitter grijpt plaats tijdens de verzoeningszitting, waarvoor ook de verwerende echtgenoot een 'uitnodiging'⁵⁵⁸ toegezonden krijgt. Wanneer de eisende partij, ondanks de inspanningen van de voorzitter niet afziet van de vraag tot echtscheiding, maakt hij terug een proces-verbaal op, en stuurt het verzoekschrift en de stukken naar het Openbaar ministerie en verwijst de zaak door naar de raadkamer. De echtgenoot die het verzoekschrift heeft neergelegd, is verplicht om op de verzoeningszitting te verschijnen. Als hij dat niet doet, eindigt het proces. De verwerende echtgenoot daarentegen is niet verplicht om te verschijnen of mag zich laten vertegenwoordigen.

Hierna volgt een *derde zitting*, die in de raadkamer plaatsvindt, waarbij de aanwezigheid van de echtgenoten niet vereist is. Tijdens deze zitting verleent de rechtbank, op grond van het rapport van de voorzitter en de conclusies van het openbaar ministerie, de initiërende partij het verlov om de verwerende echtgenoot voor de rechtbank te dagvaarden. De opschortingstermijn van het verlov tot dagvaarden bedraagt ten hoogste twintig dagen.

---

⁵⁵⁸ een afschrift van het bevelschrift.

Kenmerkend voor de zittingen tijdens de preliminaire fase is dat ze plaatsgrijpen achter gesloten deuren. In de beslotenheid van het kabinet van de voorzitter doet men een poging tot toenadering of verzoening.

In 1905⁵⁵⁹ wordt de duur van de voorbereidende fase aanzienlijk verlengd door de Belgische wetgever: de echtgenoten moeten meer tijd krijgen om zich te bezinnen opdat de kans op verzoening zou vergroten. Vanaf dan zou een twee tot zes maanden durende opschortingstermijn het verlov tot dagvaardden voorafgaan: enerzijds (verplicht gestelde) extra bedenktijd voor de nog twijfelende echtgenoten, anderzijds zonder meer een verzwaring van de procedure als reactie op het toenemend aantal echtscheidingen.⁵⁶⁰

6.1.4. Contentieuze fase

De nadruk tijdens de contentieuze fase valt steeds meer op verdeeldheid en onthulling. Tijdens de *inleidende zitting*, die weliswaar in de raadzaal achter gesloten deuren plaatsvindt, verschijnen voor het eerst de pleitbezorgers en advocaten ten tonele. De eisende partij krijgt de gelegenheid om zelf of bij monde van zijn raadsheer aan de verweerder bekend te maken welke feiten aan de basis liggen van de vraag tot echtscheiding. Ook legt de eisende partij de nodige stukken voor en benoemt de getuigen die hij al dan niet wil doen verhoren. Het is dan aan de verweerder om zijn standpunten met betrekking tot al deze feiten te verduidelijken en om zijn getuigen aan te duiden, waarna de eisende partij ten slotte nogmaals de kans krijgt om te reageren. Beide partijen leggen met andere woorden hun conclusies neer. Vervolgens wordt er een proces-verbaal opgemaakt en ondertekend door de partijen.

De aanlegger is nog steeds verplicht om te verschijnen, terwijl de verweerder zich mag laten vertegenwoordigen. Als de verweerder of zijn raadgever niet op de inleidende zitting verschijnt, moet de aanlegger hem een bevelschrift van de rechtbank betekenen. De rechtbank verwijst op het einde van de inleidende zitting de partijen door naar de openbare zitting, men beveelt de verzending van de stukken naar het Openbaar Ministerie en stelt een rapporteur aan. De procedure is in de inleidende zitting niet meer absoluut geheim, ze speelt zich nog wel af achter gesloten deuren, maar grijpt plaats in de raadkamer. In de eerste fase waren enkel de twee echtgenoten en de voorzitter bij de procedure betrokken. Vanaf de tweede fase krijgen de echtgenoten ook hun juridische positie: de

---

⁵⁵⁹ Wet van 11 februari 1905.

⁵⁶⁰ C. Meulders en K. Matthijs, "On ne se jouera pas du divorce ! Echtscheiding in de negentiende eeuw in het licht van de echtscheidingspraktijk te Brugge, 1865-1914", pp. 65-103; E. Muys, *Vrouw en (echt)scheiding in de 19e-20e eeuw. Een socio-juridische studie met raadpleging van de (echt)scheidingsprocesdossiers*, pp. 63-65 en A. Pasquier, "Du divorce et de la séparation des corps", pp. 137-138.

partij die de dagvaarding verzendt, wordt de aanleg(st)(g)er of eiser, de andere echtgenoot wordt de verweer(st)(d)er.

Pas met de *openbare zittingen* begint het juridische conflict, die de laatste hoop op toenadering doet verdwijnen. Tijdens de eerste openbare zitting spreekt de rechter zich om te beginnen uit over de niet-ontvankelijkverklaringen, het toestaan van de eis. De eis wordt verworpen wanneer blijkt, zo nodig bij getuigenverhoor, dat de echtgenoten zich verzoend hebben na het plaatsgrijpen van de in het verzoekschrift vermelde feiten. Er mag geen twijfel bestaan. Wanneer er geen verzoening is, zal de rechtbank uitgaan van de afwezigheid van een verzoening en besluiten tot de aanvaarding van de eis. Wanneer de eis aanvaard is, doen zich twee mogelijkheden voor. Als de rechtbank de aangehaalde feiten voldoende bewezen acht, volgt meteen de *uitspraak ten gronde* met de pleidooien. De eisende echtgenoot krijgt "*de plano*" de toelating tot echtscheiding of de eis wordt meteen ongegrond verklaard, bijvoorbeeld omdat de in het verzoek aangehaalde feiten niet pertinent of al te vaag zijn als basis voor verder bewijs.

Oordeelt de rechtbank dat de zaak nog niet kan berecht worden, dan zal ze het bevel geven tot het bewijs en/of het tegenbewijs van welbepaalde, in het verzoekschrift vermelde feiten. Doorgaans zullen de echtgenoten die in deze fase van de procedure nog niet voldoende stukken als bewijs van hun vraag hebben kunnen voorleggen, de toelating tot het getuigenverhoor krijgen. Daarbij bezitten beide echtgenoten het recht getuigen van de tegenpartij te wraken. Anders dan bij het gewone getuigenverhoor zijn familieleden en dienstboden echter niet wraakbaar uit hoofde van hun bloedverwantschap of betrokkenheid. Om door te dringen in de 'geheime motieven' vertoont de rechtbank ogenschijnlijk niet langer enige terughoudendheid tegenover de onthulling van het schandaal. De getuigen moeten spreken, ook diegenen die in de intieme sfeer hebben gezien en gehoord wat niet voor de ogen of oren van derden bestemd was.

De 'wil tot weten' en de drang tot onthulling, die gevoed worden door wantrouwen jegens de echtgenoten, door angst voor rechtsmisbruik en respect voor de instelling van het huwelijk, domineren deze fase van de procedure. En toch blijft de indiscrete 'wil tot weten' en hardnekkige onthullingsdrang gepaard gaan met een zekere schroom en kiesheid. Het getuigenverhoor grijpt immers plaats achter gesloten deuren en alleen welbepaalde, door de rechtbank geselecteerde feiten, vormen het voorwerp van het verhoor. Het bewijs middels getuigenverhoor doet niet alleen het initiële verlangen naar verhulling maar ook de resterende hoop op verzoening steeds meer wijken. Tevens manifesteert zich hier ten sterkste de onverenigbaarheid van belangen en de verdeeldheid der betrokken partijen, met name van magistraten, eiser, verweerder en hun respectievelijke getuigen. Dat de drang tot onthulling en de manifeste verdeeldheid deze fase van de procedure beheersen, wordt nog

onderstreept door de wijziging van artikel 253⁵⁶¹ van het Burgerlijk Wetboek bij wet van 11 februari 1905. Deze wet verruimt niet alleen de mogelijkheden tot verzoening maar verbreedt ook in aanzienlijke mate de manoeuvreerruimte van de rechter tijdens het getuigenverhoor. Voordien kregen eiser, verweerder en magistraten allen de gelegenheid om getuigen te interpellieren en hun bedenkingen te uiten. De nieuwe wet verleent de rechtbank daarenboven het recht om bij het verhoor de getuigen van eiser en/of verweerder tegen elkaar uit te spelen door ze met elkaar te confronteren.

Eens de verhoren gesloten, volgt de publieke pleitzitting waar alle partijen op grond van de getuigenverslagen en andere stukken hun conclusies naar voren brengen en het debat wordt gesloten. Als de verwerende partij geen raadspersoon heeft, kan hij zelf zijn feiten uiteenzetten. Vervolgens verwijst de rechtbank de partijen naar de openbare raadkamer voor de *uitspraak* en beveelt de verzending van de stukken naar het Openbaar ministerie. Op de dag van de uitspraak kunnen de partijen nog enkele bedenkingen en opmerkingen formuleren. Nadat het advies van het Openbaar Ministerie is gehoord gaat de rechtbank ten slotte, al dan niet na beraadslaging, over tot het vellen van het eindvonnis, de definitieve uitspraak. Hierbij kan de echtscheiding toegestaan of verworpen worden.⁵⁶²

6.1.5. Uitspraak door de ambtenaar van de Burgerlijke Stand

Staat de rechtbank de echtscheiding toe, dan is het aan de echtgenoot die haar verkregen heeft om het huwelijk daadwerkelijk te laten ontbinden door een ambtenaar van de burgerlijke stand. Een vrouw, indien zij de aanlegster is, wordt door de rechtbank geautoriseerd om voor de ambtenaar van burgerlijke stand te verschijnen. Eerst moet echter een termijn van drie maanden verstreken zijn waarin een beroep kan worden aangetekend tegen het eindvonnis. Bij het uitblijven van verzet heeft de eiser dan twee maanden lang de tijd om de echtscheiding te laten voltrekken. Gebeurt dit om één of andere reden niet, dan vervalt de eis. Hij moet dan een volledig nieuwe procedure instellen en dit mag niet op dezelfde grond ingezet worden als de al uitgesproken echtscheiding door de rechtbank. Ook voor wie na een lange juridische strijd de toestemming tot echtscheiding heeft gekregen blijven alle wegen open, zelfs die naar de onwaarschijnlijke verzoening.

Bij echtscheiding op grond van buitensporigheden, mishandelingen en grove beledigingen kan de rechtbank, als ze van mening is dat er nog kans op verzoening bestaat, het toestaan van de echtscheiding één jaar uitstellen. Tijdens dat jaar autoriseert de rechtbank een vrouw om de echtelijke woning te verlaten en moet haar man haar een toelage betalen als ze niet voldoende inkomsten

⁵⁶¹ Artikel 253 van de wet van 1905 gaat als volgt : “*Les dépositions des témoins seront reçues à huis clos par le juge commis, en présence des parties et de leurs conseils ou amis, jusqu’au nombre de trois de chaque côté.*” Zie : *Pasinomie*, 1905, n°34, *Loi modifiant la procédure en matière de divorce (1)*, pp. 47.

⁵⁶² C. Meulders en K. Matthijs, “On ne se jouera pas du divorce! Echtscheiding in de negentiende eeuw in het licht van de echtscheidingspraktijk te Brugge, 1865-1914”, pp. 65-103 en E. Muys, *Vrouw en (echt)scheiding in de 19e-20e eeuw. Een socio-juridische studie met raadpleging van de (echt)scheidingsprocesdossiers*, pp. 65-67.

heeft. Deze maatregelen gaan ervan uit dat het altijd een vrouw is die de echtscheiding op grond van buitensporigheden, mishandelingen en grove beledigingen aanvraagt. Als er na één jaar wachttijd geen verzoening is gebeurd, mag de eiser de verdediger dagvaarden om het definitieve toestaan van de scheiding van de rechtbank te verkrijgen. De rechtbank is altijd verplicht de echtscheiding toe te staan na één jaar uitstel.⁵⁶³

6.1.6. Voorlopige maatregelen

De voorlopige maatregelen bij echtscheiding op grond van bepaalde feiten omvatten drie soorten maatregelen:

- 4) betreffende de echtgenoten (voornamelijk een vrouw)
- 5) betreffende de kinderen
- 6) betreffende de goederen

Tijdens het echtscheidingsproces bestaat het huwelijk wel nog altijd, maar de verhouding tussen de echtgenoten is niet meer hetzelfde. Door voorlopige maatregelen te nemen houdt de wet rekening met deze veranderende situatie.⁵⁶⁴

6.1.6.1. Betreffende de echtgenoten

Deze maatregelen bepalen dat een vrouw, als eiser of verweerder, de echtelijke woning mag verlaten tijdens de duur van de procedure en ze recht heeft op een toelage van haar man in verhouding tot zijn middelen en haar behoeften. De rechtbank wijst de woning toe en stelt de toelage vast, maar zowel de eiser als de verweerder kunnen een voorstel doen. Deze twee maatregelen zijn er om een vrouw te beschermen tegen eventuele vernederingen, gewelddaden of het moeten verdragen van de aanwezigheid van een minnares. Een vrouw is verplicht om in de haar toegewezen woning te gaan wonen en ze moet steeds het bewijs leveren van haar verblijf in dat huis, zo dikwijls als dit van haar gevorderd wordt. Doet ze dit niet, dan kan de echtgenoot de toelage weigeren en een vrouw kan niet-ontvankelijk verklaard worden in haar echtscheidingseis.⁵⁶⁵

---

⁵⁶³ C. Meulders en K. Matthijs, "On ne se jouera pas du divorce ! Echtscheiding in de negentiende eeuw in het licht van de echtscheidingspraktijk te Brugge, 1865-1914", pp. 65-103; E. Muys, *Vrouw en (echt)scheiding in de 19e-20e eeuw. Een socio-juridische studie met raadpleging van de (echt)scheidingsprocesdossiers*, pp. 67-68 en A. Pasquier, "Du divorce et de la séparation des corps", pp. 266.

⁵⁶⁴ E. Muys, *Vrouw en (echt)scheiding in de 19e-20e eeuw. Een socio-juridische studie met raadpleging van de (echt)scheidingsprocesdossiers*, pp. 68-69.

⁵⁶⁵ E. Muys, *loc. cit.*

6.1.6.2. Betreffende de kinderen

De maatregelen betreffende de kinderen omvatten de toewijzing ervan. De kinderen worden tijdens de duur van de procedure toegewezen aan de vader, tenzij de rechtbank anders beslist en dit ofwel op vraag van de moeder, de familie of het Openbaar Ministerie.⁵⁶⁶

6.1.6.3. Betreffende de goederen

Een vrouw die met gemeenschap van goederen getrouwd is, kan als eiser of verweerster, de verzege-
ling van de roerende goederen van de gemeenschap eisen en een inventaris laten opstellen. Verder
wordt elke verbintenis, die een man aangaat met betrekking tot de gemeenschap en elke vervreem-
ding van de onroerende goederen van de gemeenschap nietig verklaard worden als ze de rechten
van een vrouw schenden. Deze twee maatregelen zijn er om misbruik van een man met betrekking
tot het gemeenschappelijk bezit tegen te gaan.⁵⁶⁷

6.1.7. *Beroep*

Als de partijen niet tevreden zijn met het vonnis bestaat nog altijd de mogelijkheid om in beroep te
gaan. Beroep moet aangetekend worden bij het hof van Beroep of in allerlaatste aanleg bij het Hof
van Cassatie, telkens binnen de drie maanden na de betekening van de uitspraak voor de recht-
bank.⁵⁶⁸

4.2. **Echtscheiding door onderlinge toestemming**

Bij echtscheiding door onderlinge toestemming hebben de twee echtgenoten het recht van om sa-
men een aanvraag in te dienen, volgens bepaalde beperkte omstandigheden. De procedure bij echt-
scheiding door onderlinge toestemming duurde heel wat langer dan bij een echtscheiding op grond
van bepaalde feiten; er moesten verschillende formaliteiten en wachttijden in acht genomen wor-
den.⁵⁶⁹

6.1.8. *Buitengerechtelijke fase*

Voordat de procedure wordt aangevat moeten de echtgenoten in een voorafgaande buitengerechte-
lijke fase hun wederzijdse rechten regelen, een boedelbeschrijving door een notaris laten opstellen,
en een geschreven overeenkomst over drie punten maken: aan wie de kinderen zullen worden toe-

---

⁵⁶⁶ E. Muys, *loc. cit.*

⁵⁶⁷ E. Muys, *loc. cit.*

⁵⁶⁸ E. Muys, *op. cit.*, pp. 70.

⁵⁶⁹ A. Pasquier, "Du divorce et de la séparation des corps", pp. 133.

gewezen, hetzij tijdens de duur van het proces, hetzij na de uitspraak van de echtscheiding, waar een vrouw zal resideren tijdens de duur van het proces, en tenslotte welke som een man aan zijn vrouw moet betalen indien ze niet genoeg inkomsten heeft.

Bij het regelen van deze punten blijft de rechtbank volledig neutraal, in tegenstelling tot echtscheiding op grond van bepaalde feiten, en beperkt ze zich enkel tot het goedkeuren van de overeenkomsten.⁵⁷⁰

6.1.9. De gerechtelijke procedure

De gerechtelijke procedure bestaat uit vijf verschijningen met ertussen telkens een aanzienlijke wachttijd. Deze verschijningen zijn ingelast om eventueel misbruik te voorkomen.

Bij de *eerste verschijning* moeten beide echtgenoten tezamen en in persoon verschijnen voor de voorzitter van de rechtbank van eerste aanleg van hun arrondissement en hun eis tot echtscheiding uiteenzetten. Dit gebeurt in het bijzijn van twee notarissen, die door hen zijn aangeduid. De voorzitter zal dan aan de echtgenoten samen, en nadien afzonderlijk, in het bijzijn van de twee notarissen, zijn bedenkingen uiten. Hij laat hen het hoofdstuk betreffende de gevolgen van hun daad uit het Burgerlijk Wetboek lezen, en zet hen alle consequenties uiteen van hun actie. De voorzitter is bij de procedure van echtscheiding door onderlinge toestemming eerder een bemiddelaar dan een rechter. De griffier en rechters zijn vervangen door twee notarissen, die aangesteld zijn door de echtgenoten. Het is pas bij het vonnis dat de bemiddelaar terug rechter wordt en ook de notarissen vervangen worden door de griffier. Bij echtscheiding door onderlinge toestemming is er immers geen schuldige en onschuldige partij.

Als de echtgenoten bij hun eis blijven, wordt de akte van hun eis opgemaakt en moeten ze volgende zaken aan de notarissen overmaken: de geboorte- en huwelijksakte, de akte van geboorte en indien nodig de akte van overlijden van hun kinderen, en een authentieke verklaring van hun ouders en ascendenten waarin deze hun kinderen of afstammelingen toestemming geven uit de echt te scheiden. De notarissen maken vervolgens een proces-verbaal op van de vernoemde zaken en deze blijft samen met de voorgelegde stukken bij de oudste van de twee notarissen. Een vrouw wordt geautoriseerd om zich binnen de 24 uur terug te trekken in de overeengekomen woning tot aan de uitspraak (de verplichting tot samenwonen vervalt dus tijdelijk tot aan de uitspraak).

Na de eerste verschijning moeten de echtgenoten hun wil tot echtscheiding nog drie maal hernieuwen, deze grijpen plaats binnen elke veertien dagen van de vierde, zevende en tiende maand volgend op de eerste verschijning.

---

⁵⁷⁰ E. Muys, *Vrouw en (echt)scheiding in de 19e-20e eeuw. Een socio-juridische studie met raadpleging van de (echt)scheidingsprocesdossiers*, pp. 70-73.

Als na de *vierde verschijning* geen verzoening heeft plaatsgevonden, moeten de partijen binnen de vijftien dagen nadat één jaar verlopen is sinds de eerste verschijning, voor een laatste maal samen verschijnen, bijgestaan door elk twee vrienden, notabele personen van het arrondissement. De voorzitter en de vier personen uiten hun bedenkingen, er wordt akte genomen van het verzoek van de echtgenoten en van de neerlegging van de stukken. Bij niet-verzoening overhandigt de voorzitter aan de partijen een afschrift van de vier processen-verbaal en van alle akten en staat hij hen, elk afzonderlijk maar in bijzijn van de andere echtgenoot en de vier notabelen de echtscheiding toe. Tijdens deze laatste verschijning zijn de notarissen vervangen door een griffier, die proces-verbaal opstelt. Dit wordt ondertekend door de partijen, de vier notabelen, de voorzitter en de griffier. De voorzitter verwijst hen vervolgens, na de conclusies van het openbaar Ministerie te hebben aanhoord, naar de raadkamer voor de uitspraak.⁵⁷¹

6.1.10. De Uitspraak

De rechtbank doet altijd uitspraak volgens de conclusies van het Openbaar Ministerie. Het Openbaar Ministerie zal eerst nagaan of alle voorwaarden en formaliteiten werden vervuld. Indien dit zo is, omschrijft hij zijn conclusies als volgt "*la loi permet*", indien niet zal hij als "*la loi empêche*" omschrijven⁵⁷². De rechtbank gaat vervolgens nog eens na of de voorwaarden en formaliteiten werden vervuld. Als dit zo is, staat men de echtscheiding toe en verwijst men de partijen door naar de burgerlijke stand.⁵⁷³

6.1.11. De Uitspraak van de ambtenaar van de burgerlijke stand

Als de rechtbank de echtscheiding toestaat, kunnen de echtgenoten de echtscheiding laten uitspreken door de ambtenaar van de Burgerlijke Stand binnen de 20 dagen. Als niet voldaan is aan alle voorwaarden en formaliteiten, staat de rechtbank geen echtscheiding toe en zet ze de motieven van haar besluit uiteen.⁵⁷⁴

---

⁵⁷¹ E. Muys, *Vrouw en (echt)scheiding in de 19e-20e eeuw. Een socio-juridische studie met raadpleging van de (echt)scheidingsprocesdossiers*, pp. 70-73.

⁵⁷² Artikel 289 van het Burgerlijk Wetboek, zie: E. Picard, N. d'Hoffschmidt, J. de le Court, *Pandectes Belges: encyclopédie de législation, de doctrine et de jurisprudence belges*, 31, pp. 436.

⁵⁷³ E. Muys, *Vrouw en (echt)scheiding in de 19e-20e eeuw. Een socio-juridische studie met raadpleging van de (echt)scheidingsprocesdossiers*, pp. 70-73.

⁵⁷⁴ E. Muys, *loc. cit.*

6.1.12. Beroep

Ook hier kan nog beroep aangetekend worden. Dit moet gebeuren binnen de tiende of twintigste dag volgend op de uitspraak, en dit moet door beide echtgenoten samen gebeuren.⁵⁷⁵

5. Gevolgen van echtscheiding

Echtscheiding betekent het einde van het huwelijk. De rechten en plichten van de echtgenoten, ontstaan door het huwelijk, houden op te bestaan. Zo zijn de ex-echtgenoten niet meer verplicht trouw te zijn aan elkaar, of hulp en bijstand aan elkaar te verlenen. De maritale macht is eveneens niet meer van toepassing. Dit is ook het geval voor de minderjarige vrouw, die geëmancipeerd is door het huwelijk. Ook de rechten die ontstonden door het huwelijk vervallen: zoals het erfrecht, de auteursrechten en het recht op pensioen voor een vrouw.⁵⁷⁶ De ex-echtgenoten worden volledig vreemden voor elkaar.

Een vrouw kan door het huwelijk de naam van haar echtgenoot dragen, zonder haar meisjesnaam te verliezen. Dit gebruik vervalt bij echtscheiding. In bepaalde gevallen, voor speciale redenen, is het toegestaan dat een vrouw de naam van haar man blijft dragen ook na de echtscheiding. Door de echtscheiding verliest een vrouw de echtelijke woning aan haar man.

De echtscheiding heeft ook gevolgen voor de nationaliteit van een vrouw. Een Belgische vrouw die gehuwd was met een buitenlander, en daardoor de buitenlandse nationaliteit heeft verworven, wordt volgens de wetten van 1922 en 1926 gerechtigd om een verklaring neer te leggen tot zes maanden na het huwelijk om haar oorspronkelijke nationaliteit te herkrijgen. Deze moet afgelegd worden voor de Procureur des Konings van haar gerechtelijk arrondissement, na 1 jaar residentie in België. Voordien was het zelfstandig herkrijgen van de nationaliteit door een vrouw, die gehuwd was met een buitenlander, alleen mogelijk wanneer het huwelijk werd ontbonden, door echtscheiding of overlijden van de echtgenoot.

Een buitenlandse vrouw die Belg geworden is door huwelijk met een Belg, of omdat haar echtgenoot Belg geworden is, kan haar oorspronkelijke nationaliteit niet herkrijgen die ze verloren heeft door het huwelijk. Als gevolg is het voordeel tot herkrijgen van de oorspronkelijke nationaliteit voorbehouden voor een Belgische vrouw door geboorte.

---

⁵⁷⁵ E. Muys, *loc. cit.*

⁵⁷⁶ De vrouw heeft niet meer het recht op een pensioen, dat in vele gevallen wordt toegewezen aan een weduwe.

Een buitenlander, die gehuwd was met een Belgische en samen met haar één of meerdere kinderen heeft die geboren zijn in België tijdens hun verblijf in het land, kunnen niet worden uitgezet, ook niet na de echtscheiding.⁵⁷⁷

5.1. Echtscheiding op grond van bepaalde oorzaken

De *Code Civil* geeft drie soorten gevolgen: betreffende de persoon van de echtgenoten, betreffende de goederen, en betreffende de kinderen.

6.1.13. Betreffende de persoon van de echtgenoten

Deze gevolgen bevatten enkele discriminerende bepalingen voor een vrouw. Zo mag ze niet hertrouwen binnen de tien maanden na echtscheiding op grond van bepaalde feiten. Deze termijn is ingelast om betwistingen omtrent vaderschap van een kind, geboren na de scheiding, uit te sluiten. Een tweede discriminerende bepaling vinden we bij scheiding op grond van overspel. Hier wordt een vrouw zwaarder gestraft dan een man: ze loopt kans op een gevangenisstraf van minstens twee maanden tot maximum twee jaar, terwijl de overspelige man niet wordt gestraft. Toch voorziet het Strafwetboek wel een straf in de vorm van een boete van 100 fr. tot 2000 fr.. Verder vinden we bij de voorlopige maatregelen betreffende de echtgenoten enkele beperkende bepalingen i.v.m. het hertrouwen: noch een man noch een vrouw mogen bij overspel hertrouwen met hun medeplichtige en bij echtscheiding door onderlinge toestemming, moeten de echtgenoten drie jaar wachten alvorens ze mogen hertrouwen.⁵⁷⁸

6.1.14. Betreffende de goederen

De gevolgen betreffende de goederen bepalen dat de echtgenoot tegen wie de scheiding werd uitgesproken alle voordelen, hetzij uit het huwelijkscontract, hetzij van tijdens het huwelijk, verliest, terwijl de andere echtgenoot alle voordelen behoudt. De wet straft dus de schuldige partij en beschermt de onschuldige. Dit is ook zo als de onschuldige partij geen voldoende inkomsten heeft. Hij heeft dan het recht op een alimentatie van de andere echtgenoot, maximum 1/3 van deze laatste zijn inkomsten.⁵⁷⁹

---

⁵⁷⁷ A. Pasquier, "Du divorce et de la séparation des corps", pp. 299-305 ; R. Standaert, "La nationalité Belge", pp. 93 en F. Caestecker, "In het kielzog van de Natie-staat. De politiek van nationaliteitsverwerving, -toekenning en -verlies in België, 1830-1909", pp. 323-349.

⁵⁷⁸ E. Muys, *Vrouw en (echt)scheiding in de 19e-20e eeuw. Een socio-juridische studie met raadpleging van de (echt)scheidingsprocesdossiers*, pp. 73-74.

⁵⁷⁹ E. Muys, *loc. cit.*

6.1.15. Betreffende de kinderen

Deze gevolgen gaan eveneens uit van het schuld/onschuld principe. De kinderen worden toegewezen aan de onschuldige echtgenoot, tenzij de rechtbank op vraag van de familie of het Openbaar Ministerie, anders beslist. Wie ook het hoederecht heeft, altijd moeten, zowel de vader als de moeder, de plicht tot opvoeding en onderhoud blijven vervullen. Het privilege van de vaderlijke macht verdwijnt dus door de echtscheiding. Moeder en vader zijn nu gelijk in de ouderlijke macht. De ouder die niet het hoederecht over de kinderen gekregen heeft, heeft bezoekrecht of het recht om de kinderen te ontvangen. De kinderen behouden steeds de voordelen, die hen door de wet of echtelijke regeling verzekerd zijn.⁵⁸⁰

5.2. Echtscheiding door onderlinge toestemming

De gevolgen verschillen enigszins tussen een echtscheiding op grond van bepaalde feiten en een echtscheiding door onderlinge toestemming. De echtgenoten mogen bij een echtscheiding door onderlinge toestemming pas na drie jaar hertrouwen. De reden hiervoor is dat men misbruik van deze echtscheidingsgrond wou tegengaan. Verder wordt de regeling betreffende de kinderen en goederen overgelaten aan de echtgenoten. Ze doen dit in de voorbereidende maatregelen. Ze kunnen dus zelf beslissen wie de kinderen krijgt toevertrouwd. Een volgende regel om misbruik tegen te gaan was dat reeds op het moment van de eerste verschijning, de helft van de goederen van de ouders toekomt aan de kinderen. De ouders behouden wel het vruchtgebruik tot aan de meerderjarigheid van de kinderen.⁵⁸¹

6. Behandeling van een buitenlander in de Belgische echtscheidingswetgeving – behandeling van Belgen in de buitenlandse echtscheidingswetgeving.

Al de voorgaande beschrijvingen zijn van toepassing op Belgen, die de echtscheiding aanvragen in België. Maar hoe is het dan geregeld voor de gemengde huwelijken, met name een Belg(ische) die met een buitenlander gehuwd is, buitenlanders residerende in België, en Belgen residerend in het buitenland?

⁵⁸⁰ E. Muys, *loc. cit.* en A. Pasquier, "Du divorce et de la séparation des corps", pp. 339.

⁵⁸¹ E. Muys, *Vrouw en (echt)scheiding in de 19e-20e eeuw. Een socio-juridische studie met raadpleging van de (echt)scheidingsprocesdossiers*, pp. 74-75.

6.1. Toepassing van de nationale wet van buitenlanders. Principes en restricties.

In het Internationaal Privaatrecht zijn er een aantal elementaire principes. De staat van een persoon wordt bepaald door zijn nationale wet. Deze wet vormt zijn persoonlijk statuut. Dit staat vermeld in paragraaf 3 van artikel 3 van de Franse *Code Civil*, en werd overgenomen in de Belgische grondwet: “*Les lois concernant l'état et la capacité des personnes régissent les Français, même résident en pays étranger.*” Het recht om behandeld te worden volgens de persoonlijke status geldt niet alleen voor de Belgen in het buitenland, maar ook voor de buitenlanders in België. Dit heeft als gevolg dat, om de oorzaken tot echtscheiding, ingediend in België door een buitenlander, te kunnen beoordelen, men zich moet houden aan de nationale wet van deze buitenlander.⁵⁸²

Een Belgische rechtbank moet zijn oordeel niet aanpassen aan de nationale wet van een buitenlander wanneer een feit in strijd is met de openbare orde. Men moet zich dan ook afkeren van datgene wat in strijd is met de voorschriften van de Belgische openbare orde, zelfs wanneer de oorzaken tot echtscheiding voorzien zijn door de buitenlandse wet.

Maar de onnauwkeurigheid van de notie ‘openbare orde’, maakt het onderscheid moeilijk. Het is dan ook niet onredelijk om te beweren dat op één of andere manier al de Belgische wetten inzake de echtscheidingswetgeving openbare orde is. Daarom is het onvermijdelijk dat zo’n theorie leidt tot de redenering dat alles wat tegen de publieke orde ingaat, de oorzaken tot echtscheiding zijn die niet voorzien zijn door de Belgische wet. Dit is in ieder geval de conclusie, die werd getrokken door het Hof van Beroep in Brussel op 7 februari 1889.

Piérard, een Brussels advocaat die in 1927-1929 een standaardwerk ‘*Divorce et separation de corps*’ schreef, wijst ons erop dat de oorzaak voor echtscheiding of scheiding van tafel en bed zowel in de buitenlandse als de Belgische wet moet vermeld zijn, om niet in strijd te zijn met de openbare orde.⁵⁸³

De *Pandectes Belges* langs de andere kant leert ons dat de magistraat moet bepalen of de oorzaak aangehaald door de buitenlander niet in strijd is met de openbare orde.

Het is en blijft nogal vaag. In de praktijk lijdt men hier aan het ontbreken van een internationale cohesie op het vlak van privérecht. In de praktijk, zoals Piérard reeds aangaf, moeten de ingeroepen feiten een oorzaak tot echtscheiding vormen zowel in de ogen van de Belgische wet als de buitenlandse wet.⁵⁸⁴

⁵⁸² A. Pasquier, “Du divorce et de la séparation des corps”, pp. 365-369.

⁵⁸³ P. Senaeve en W. Pintens (eds.), *De hervorming van de echtscheidingsprocedure en het hoorrecht van minderjarigen*, Antwerpen, Maklu, 1997, pp. 163.

⁵⁸⁴ A. Pasquier, “Du divorce et de la séparation des corps”, pp. 365-369.

De conventie van Den Haag, van 12 juni 1902, is goedgekeurd door de Belgische wet van 27 juni 1904, die de wetsconflicten op vlak van echtscheiding en de scheiding van tafel en bed moest regelen. Zij is opgezegd in 1913 door Frankrijk en op 31 oktober 1918 door België, waar het niet meer van kracht was vanaf 1 juni 1919. Een gelijkaardige internationale conventie over wetsconflicten over de gevolgen van het huwelijk, werd door België opgezegd op 10 maart 1922.⁵⁸⁵

Het is de nationaliteit op het moment van indiening van de vraag tot echtscheiding, en niet op het moment dat men gedagvaard wordt voor de scheiding, die door de wet wordt toegepast.

Hier moet ook rekening gehouden worden met het feit of het land waarvan de buitenlander de nationaliteit bezit, erkend is door de Belgische staat of niet. Zo werd er vóór de erkenning van de Sovjet-Unie door België, geweigerd de wetten van de Sovjet-Unie toe te passen in België, en werd er beslist om de oude tsaristische wetgeving toe te passen op de in België verblijvende Russen.⁵⁸⁶

Het is de regel dat de oorzaken voor echtscheiding en scheiding van tafel en bed voor strikte interpretatie vatbaar zijn. Heel het Belgisch wetsysteem op vlak van oorzaken voor echtscheiding, moet misschien gezien worden in overeenstemming met de openbare orde. Voordat de scheiding of de scheiding van tafel en bed toegestaan wordt, moet er aan twee voorwaarden voldaan worden:

- 1) de oorzaken moeten voorzien worden door de nationale wet van de buitenlander
- 2) het moet in overeenstemming zijn met de oorzaken die toegestaan zijn door de Belgische wet.⁵⁸⁷

Bij echtscheiding door onderlinge toestemming moet er rekening gehouden worden met een bijkomend probleem, namelijk of de buitenlander, die in België de scheiding door onderlinge toestemming aanvraagt, zijn land deze vorm al dan niet erkent. Wanneer de echtgenoten een verschillende nationaliteit hebben, moet de echtscheiding door onderlinge toestemming door één van de nationale wetten van de echtgenoten erkend zijn. Aan deze oplossing valt moeilijk te twijfelen, aangezien in een echtscheiding door onderlinge toestemming, elke partij eiser is. Het is niet nodig dat de andere wet zo georganiseerd is zoals in de Code Napoleon, als het land het principe van echtscheiding door onderlinge toestemming alleen al erkent, is dit voldoende.

Voor de buitenlander die de omzetting van scheiding van tafel en bed wil in een echtscheiding, moet deze omzetting zijn toegestaan in beide wetgevingen.⁵⁸⁸

---

⁵⁸⁵ A. Pasquier, *loc. cit.*

⁵⁸⁶ A. Pasquier, *loc. cit.*

⁵⁸⁷ A. Pasquier, *loc. cit.*

6.2. Bepalen van de nationale wet die van toepassing is

6.1.16. De echtgenoten hebben dezelfde nationaliteit

Er is geen enkele moeilijkheid wanneer beide echtgenoten dezelfde nationaliteit hebben. Deze nationale wet vormt hun persoonlijk statuut. Wanneer de echtgenoten beide gezamenlijk van nationaliteit veranderen, zorgt dit voor geen probleem aangezien de nationaliteit op moment van de aanvraag tot echtscheiding bepalend is. Deze regeling geldt niet wanneer er sprake is van fraude, zoals bijvoorbeeld de echtgenoten die zijn blijven wonen in hun land van oorsprong.⁵⁸⁹

6.1.17. De echtgenoten hebben een verschillende nationaliteit

Deze situatie, wanneer de eis(st)er een andere nationaliteit heeft, komt weinig voor, aangezien een vrouw door haar huwelijk de nationaliteit van haar man krijgt. Komt het toch voor, geeft het grote problemen. Het ontbreken van een internationale overeenkomst zorgt voor een chaotische situatie. Wanneer één van de twee echtgenoten Belg is, kan hij zich beroepen op de Belgische wet. Men verwerpt de volgende opinie die stelt, dat de toe te passen wet deze moet zijn van de domicilie of de nationale wet van de echtgenoot, alsook in een conflict tussen de verschillende nationale wetten van de echtgenoten, waar de staat van Belg voorkeur moet krijgen. In dit geval is een vrouw de aanlegster van de echtscheiding.⁵⁹⁰

6.1.18. De aanlegger heeft geen nationaliteit

Wanneer de aanlegger geen nationaliteit heeft, moet de *lex fori*⁵⁹¹ toegepast worden. De Belgische wet is toepasbaar op een buitenlander zonder nationaliteit. Dit is de enige mogelijke oplossing. Dezelfde regel is toepasbaar wanneer een buitenlander een betwifelbare nationaliteit heeft. Wanneer de eiser zonder nationaliteit is (*heimatlos*), moet hij het bewijs leveren van deze uitzonderlijke situatie. Wanneer een vrouw geen nationaliteit heeft, wordt de wet van de echtgenoot toegepast.⁵⁹²

---

⁵⁸⁸ A. Pasquier, *loc. cit.*

⁵⁸⁹ A. Pasquier, *op. cit.*, pp. 369-372.

⁵⁹⁰ A. Pasquier, *op. cit.*, pp. 372-375.

⁵⁹¹ In het Internationaal privaatrecht is de wet van het land van de rechter voor wie het geding wordt gevoerd bepalend wanneer iemand geen nationaliteit bezit. Zie: A.J. Wiggers, R.F. Lissens, A. Devreker, N.H. Kuiper en J. Presser (eds.), *Grote Winkler Prins. Encyclopedie in twintig delen. Deel 11*. Amsterdam-Antwerpen, Elsevier, 1970, pp. 808.

⁵⁹² A. Pasquier, "Du divorce et de la séparation des corps", pp. 375.

6.1.19. Bewijs van nationaliteit

Iemand die beweert een bepaalde nationaliteit te hebben, moet bewijs leveren van het bezitten van deze nationaliteit (*Actori incumbit probatio*).⁵⁹³

6.1.20. Gevolgen van naturalisatie

De naturalisatie van de echtgenoten *na* het aantekenen van echtscheiding of scheiding van tafel en bed blijft zonder gevolg. Het hernemen van de Belgische nationaliteit door een vrouw heeft geen terugwerkende kracht. Na 1926 heeft de naturalisatie van de echtgenoot tijdens het huwelijk geen invloed meer op de nationaliteit van een vrouw. Oorzaken van vóór de naturalisatie kunnen ingeroepen worden om de grond van echtscheiding te staven.⁵⁹⁴

6.3. Bevoegdheid

6.1.21. Bevoegdheid van de Belgische rechtbank ten opzichte van buitenlanders

6.1.21.1. Buitenlandse man, gedomicilieerd en verblijvend in België

De Belgische rechtbank is altijd bevoegd ten opzichte van buitenlanders die hun domicilie en hun verblijf hebben in België. Het moet een reëel en effectief verblijf zijn en geen "*séjour passager*".

De domicilie van een man, regelt in principe, de wettelijke domicilie van een vrouw.

Wanneer één van de echtgenoten Belg is, en de andere buitenlander, blijft de oplossing hetzelfde: de Belgische rechtbank is bevoegd omdat hij effectief in België verblijft.⁵⁹⁵

6.1.21.2. Buitenlandse man gedomicilieerd of residerend in het buitenland, Belgische vrouw.

Wanneer de buitenlandse echtgenoot, van een Belgische vrouw, niet in België verblijft, of nooit in België verbleven heeft, en een Belgische vrouw de echtscheiding aanvraagt, kan dat bij een Belgische rechtbank, omdat de bevoegde rechtbank diegene is die betrekking heeft op de domicilie van de eiseres.⁵⁹⁶

---

⁵⁹³ A. Pasquier, *loc. cit.*

⁵⁹⁴ A. Pasquier, *op. cit.*, pp. 375-376.

⁵⁹⁵ A. Pasquier, *op. cit.*, pp. 376-380.

⁵⁹⁶ A. Pasquier, *loc. cit.*

6.1.21.3. Man zonder vaste residentie

In dit geval kan een vrouw een echtscheiding indienen bij de rechtbank van de laatste vaste woonplaats van haar echtgenoot.⁵⁹⁷

6.1.21.4. Man continu zonder vaste residentie

Wanneer de echtgenoot geen domicilie heeft, noch een gekende residentie, dan mag een vrouw een echtscheiding indienen bij de rechtbank, die bevoegd is voor haar residentie. Zo stelt de wet een Duitse vrouw in de mogelijkheid, wanneer ze in België verblijft en daar haar domicilie heeft, de echtscheiding aan te vragen in België, als haar man in Duitsland gedomicilieerd is.⁵⁹⁸

6.1.22. De bevoegdheid van buitenlandse rechtbanken ten opzichte van Belgen

Hetzelfde principe is van toepassing voor Belgen in het buitenland. Zoals de Belgische rechtbanken bevoegd zijn voor buitenlanders die in België wonen, zo zijn de buitenlandse rechtbanken op hun beurt bevoegd voor de Belgen, die wonen in hun rechtsgebied.⁵⁹⁹

6.4. Procedure

De rechtspleging is het onderwerp van de *lex fori*. Dit is een gevolg van de regel *locus regit actum*. Deze regel is absoluut, zij raakt aan één van de principes die het meest constant is in het internationaal privaatrecht en zelfs op vlak van de nationale soevereiniteit. De Belgische jurisdictie kan een verzoek plegen aan een buitenlandse rechtbank om de echtscheidingsprocedure of de procedure voor scheiding van tafel en bed verder te zetten.⁶⁰⁰

6.5. De gevolgen van echtscheiding en scheiding van tafel en bed

Er zijn twee belangrijke principes die hierbij in acht genomen moeten worden:

- 1) In principe hebben de vonnissen die geveld zijn in het buitenland, in België niet de kracht van een vonnis
- 2) Dit geldt ook voor buitenlandse vonnissen, die de staat en de bekwaamheid van een persoon regelen.

Vanuit de regel dat het persoonlijk statuut een onwrikbaar principe is, leiden we af dat elke handeling die het persoonlijk statuut van een buitenlander raakt en komende van zijn regering, moet wor-

⁵⁹⁷ A. Pasquier, *loc. cit.*

⁵⁹⁸ A. Pasquier, *loc. cit.*

⁵⁹⁹ A. Pasquier, *op. cit.*, pp. 381-382.

⁶⁰⁰ A. Pasquier, *op. cit.*, pp. 382-383.

den erkend in alle landen waar het niet in strijd is met de openbare orde van het land waar het wordt ingeroepen.

De vonnissen, die geveld zijn in het buitenland over één van hun onderdanen, hebben in België de autoriteit van een vonnis, wanneer het betrekking heeft op het persoonlijke statuut van de partijen. Aan deze exterritoriale autoriteit wordt niet geraakt *alleen* wanneer de beslissingen genomen zijn door het land waartoe de buitenlander toebehoort volgens zijn nationaliteit. Deze autoriteit kan niet worden toegeschreven aan buitenlandse rechtbanken, die een uitspraak doen met betrekking tot het persoonlijke statuut van een Belg.

Dus vonnissen met betrekking tot het persoonlijke statuut zijn alleen maar rechtsgeldig, wanneer ze geveld worden door het land, waartoe de persoon volgens zijn nationaliteit behoort.

Voor de beslissingen, die genomen werden in het buitenland, die de persoonlijke aangelegenheden regelen en de kwesties van de staat van de persoon (chtscheiding of scheiding van tafel en bed heeft invloed op de persoonlijke staat), heeft men geen verblijfsbrief nodig. Dit is wel het geval wanneer er sprake is van een gedwongen uitvoering van het vonnis, dat betrekking heeft op de persoon of op de goederen.

De gevolgen in België van een echtscheiding of scheiding van tafel en bed uitgesproken in het buitenland die voorzien zijn door de buitenlandse wet, worden overgenomen op voorwaarde dat ze niet in strijd zijn met de openbare orde in België. Een frauduleuze echtscheiding die plaats gevonden heeft in het buitenland, heeft geen waarde in België.

De principes zijn dezelfde wanneer het om Belgen gaat die de echtscheiding aanvroegen bij een buitenlandse rechtbank. Alleen is de gedwongen uitvoering van vonnissen niet mogelijk zonder verblijfsbrief.⁶⁰¹

6.6. Duits – Belgische/Belgisch-Duitse echtscheiding: inspiratie van de Duitse wetgeving.

Omdat onze aandacht uitgaat naar het Duits-Belgisch/Belgisch-Duits echtpaar, lijkt het mij dan ook aangewezen om de Duitse echtscheidingswetgeving kort te bekijken, tevens omdat deze diende als inspiratie voor de Belgische rechters.

---

⁶⁰¹ A. Pasquier, *op. cit.*, pp. 383-384.

Het Duits Burgerlijk Wetboek van 1 januari 1900 regelt de wetgeving rond echtscheiding, tot de wetsveranderingen in 1935 en 1938 (met de unificatie van de wetgeving rond huwelijk en echtscheiding in Oostenrijk en de rest van Duitsland). Deze wetsveranderingen zullen we niet bespreken omdat wij ons in dit kader beperken tot de periode 1919-1922.⁶⁰²

In het wetboek van 1 januari 1900 is zowel echtscheiding, als scheiding van tafel en bed mogelijk. Er wordt een onderscheid gemaakt tussen absolute en relatieve oorzaken voor echtscheiding.

In Duitsland volgde men bij het opstellen van het Burgerlijk Wetboek de heersende tendens om de scheiding in de ‘wereldse sfeer’ te betrekken. Dit was dan ook de reden om het schuldprincipe over te nemen. Dit principe is echter niet volledig doorgevoerd, in tegenstelling tot in het Franse recht op dat moment. In een belangrijk geval is het zelfs doorbroken: de geestesziekte van de echtgenoot is als scheidingsreden erkend in Duitsland (cfr. infra).⁶⁰³

De vraag voor echtscheiding, gebaseerd op de artikels 1565 tot 1568, moet worden aangespannen binnen de zes maanden vanaf het moment van plaatsvinden, of het moment dat de echtgenoot kennis heeft van het motief voor echtscheiding.⁶⁰⁴

De vraag is niet ontvankelijk wanneer er tussen het ontstaan van het motief en de indiening van de vraag, tien jaar tussen zit. De termijn is niet kortstondig, zozeer dat het gemeenschappelijk familiaal leven van de echtgenoten is opgeschort (art. 1571).⁶⁰⁵

De scheiding van tafel en bed is alleen toegestaan in het geval waarin zij is aangevraagd voor een bepaalde reden, door de twee echtgenoten. Het verzet van één van de echtgenoten is voldoende voor de rechtbank om te voorkomen dat het verzoek wordt ingewilligd.⁶⁰⁶

6.1.23. Absolute oorzaken voor echtscheiding

We kunnen drie zaken onderscheiden.

---

⁶⁰² A. Pasquier, *op. cit.*, pp. 385-386.

⁶⁰³ A. Pasquier, *loc. cit.*

⁶⁰⁴ A. Pasquier, *loc. cit.*

⁶⁰⁵ A. Pasquier, *op. cit.*, pp. 385-386.

⁶⁰⁶ A. Pasquier, *op. cit.*, pp. 385-386.

6.1.23.1. Overspel (art. 1565)

Overspel wordt door de Duitse wet gezien als een absolute oorzaak voor echtscheiding: overspel door één van de echtgenoten, de feiten of misdrijven met betrekking tot overspel, zoals voorzien in en bestraft door de artikels 171 en 175 van het Strafwetboek, dit wil zeggen bigamie en misdaden tegen de natuur. Overspel is dé belangrijkste scheidingsreden, die gehanteerd wordt bij echtscheiding in Duitsland. In vergelijking tot het Belgische recht bestaat in het Duitse recht geen onderscheid meer tussen overspel door een man of door een vrouw.⁶⁰⁷

6.1.23.2. Aanslag op het leven (art. 1566)

Een aanslag op het leven (artikel 1566) is een reden voor echtscheiding. In tegenstelling tot het Belgisch Burgerlijk Wetboek is dit artikel (buitensporigheden in België) in de Duitse wetgeving veel strikter geïnterpreteerd. Het omvat enkel moordpogingen. Levensgevaarlijke mishandelingen zijn ondergebracht bij artikel 1568 (cfr. infra).⁶⁰⁸

6.1.23.3. Een kwaadwillige verlating (art. 1567)

Dit artikel is eveneens strikter omschreven dan in de Belgische wetgeving. Er zijn drie punten waarmee rekening gehouden moet worden om oorzaak tot echtscheiding te zijn:

- a) Wanneer een echtgenoot, na te zijn veroordeeld tot het hernemen van het gemeenschappelijk familiale leven, door een vonnis in het verleden, daar geen gevolg aan geeft binnen 1 jaar met een kwaadwillige intentie en tegen de wil van de andere echtgenoot.
- b) Wanneer een echtgenoot tegen de wil van de andere echtgenoot, met een kwaadwillige intentie, zich gedurende één jaar uit het gemeenschappelijk familiaal leven verwijdert, en de voorwaarden die vereist zijn voor een publieke betekening, tegen hem voor één jaar bestonden.
- c) De echtscheiding is niet meer ontvankelijk wanneer de vereiste voorwaarden voor de publieke betekening niet meer bestaan na het sluiten van het mondeling debat, waarna het vonnis zou worden uitgesproken.⁶⁰⁹

Er kunnen in het algemeen twee gevallen onderscheiden worden:

⁶⁰⁷ A. Pasquier, *loc. cit.* en F. Heinze, *Ehescheidung französischer und belgischer Staatsangehöriger in Deutschland*, Berlijn, Trenkel, 1916, pp. 41-42.

⁶⁰⁸ A. Pasquier, "Du divorce et de la séparation des corps", pp. 386 en F. Heinze, *Ehescheidung französischer und belgischer Staatsangehöriger in Deutschland*, pp. 44-45.

⁶⁰⁹ A. Pasquier, "Du divorce et de la séparation des corps", pp. 386.

Ten eerste wanneer het verblijf van de beklaagde echtgenoot gekend is, is een echtscheiding enkel mogelijk onder vier voorwaarden:

1. Een rechtsgeldige veroordeling van de beklaagde echtgenoot tot het hernemen van het gemeenschappelijke leven.
2. Het niet nakomen van het vonnis gedurende een periode van 1 jaar.
3. Het kwaad opzet van de beklaagde echtgenoot gedurende deze periode.
4. De eigenlijke scheidingseis.

In het tweede geval, wanneer het verblijf van de beklaagde echtgenoot niet gekend is, zijn de volgende punten noodzakelijk om tot een echtscheiding te kunnen komen: de voorwaarden voor de publieke betekening, die bestonden gedurende 1 jaar, moeten bestaan tot het einde van het mondelinge debat, alsook de kwade intenties van de beklaagde.⁶¹⁰

6.1.24. Relatieve oorzaken voor echtscheiding

De relatieve oorzaken voor echtscheiding zijn opgesomd door het Duits Burgerlijk Wetboek. Zij vormen het onderwerp van de artikels 1568 en 1569.⁶¹¹

6.1.24.1. Eerloze en immorele gedragingen, mishandelingen (Art. 1568)

Een echtgenoot kan de echtscheiding aanvragen wanneer de andere echtgenoot, door een grove schending van de plichten die opgelegd zijn door het huwelijk, of door een beledigend en immoreel gedrag, zich schuldig gemaakt heeft aan een pijnlijke verstoring van de echtelijke relatie. Men kan niet eisen dat de eerste echtgenoot het huwelijk verderzet. De schending van de plichten moet ernstig en van herhalende aard zijn en de weigering moet ongegrond zijn. Net als een ernstige schending, moet men ook ernstige mishandelingen in beschouwing nemen. Waar in het Belgisch-Frans recht soms de nadruk wordt gelegd op de veroordeling en de aard van de straf (zie reden voor scheiding voor een veroordeling tot een smadelijke straf), heeft men in Duitsland de nadruk gelegd op de 'daad' zelf. Niet de aard van de erkende straf, maar uit de daad voortkomende, onedele en misdadige overtuiging onderbouwen de argumentatie voor deze scheidingsredenen. Het Duitse recht heeft afgezien om het plegen van mishandelingen en misdrijven als een absolute reden te categoriseren. Het wordt enkel als reden tot echtscheiding gezien wanneer de daad als "eerloos of onredelijk" ge-

⁶¹⁰ F. Heinze, *Ehescheidung französischer und belgischer Staatsangehöriger in Deutschland*, pp. 54.

⁶¹¹ A. Pasquier, "Du divorce et de la séparation des corps", pp. 386.

drag gezien wordt, waardoor het echtelijke leven ontwricht is. Maar de rechter heeft de beslissingsmacht om al dan niet te vonnissen dat de reden ernstig genoeg is.⁶¹²

6.1.24.2. Art. 1569

Een echtgenoot kan de echtscheiding aanvragen wanneer de andere echtgenoot zich bevindt in een staat van mentale ziekte, wanneer deze ziekte ten minste 3 jaar heeft geduurd tijdens het huwelijk en een bepaald niveau heeft verworven waardoor de intellectuele gemeenschap van de echtgenoten opgehouden heeft te bestaan en elke hoop op herstel van deze gemeenschap wordt uitgesloten. Het Frans-Belgisch recht kent deze reden wegens geestesziekte niet.⁶¹³

6.1.25. Bevoegdheid van Duitse Rechtbanken ten opzichte van Belgische burgers

Naar artikel 5 van het Haagse echtscheidingsakkoord kan de eis gevorderd worden:

1. Belgen hebben volgens hun persoonlijke status recht op een behandeling volgens het Belgische recht.
2. De rechtbank van de staat, waar de personen hun woonplaats hebben, is bevoegd.

De eisende echtgenoot kan kiezen. De tweede reden hier bovenopgesomd, is voor de in Duitsland wonende Belgen van bijzonder belang. Beslissend is echter de gemeenschappelijke woonplaats. Een verschillende woonplaats is in het Belgische recht niet mogelijk, aangezien een vrouw verplicht is door het huwelijk in de echtelijke woning te wonen, ook als ze feitelijk van elkaar gescheiden leven. In het geval van een beledigende verlating of het verplaatsen van de woonplaats, na het indienen van de vraag tot echtscheiding, moet de eis behandeld worden voor de bevoegde rechtbank van de laatste gemeenschappelijke woonplaats. Een vrouw zal door deze bepaling beschermd worden voor een frauduleuze woonstverplaatsing in naam van haar man.⁶¹⁴

3. Epiloog

Tijdens het interbellum neemt het aantal echtscheidingen van jaar tot jaar toe. In 1920 telt België 19.931 personen die uit het echt gescheiden zijn, in 1930 zijn dat er 36.605. De tijdgenoten zagen een band tussen de dalende nataliteit en de stijging van het aantal echtscheidingen: hoe minder kinderen per echtpaar, hoe meer scheidingen en omgekeerd. Het klopt volgens Leen Van Molle dat tij-

⁶¹² A. Pasquier, "Du divorce et de la séparation des corps", pp. 386 en F. Heinze, *Ehescheidung französischer und belgischer Staatsangehöriger in Deutschland*, pp. 48, 61-62.

⁶¹³ A. Pasquier, "Du divorce et de la séparation des corps", pp. 386.

⁶¹⁴ F. Heinze, *Ehescheidung französischer und belgischer Staatsangehöriger in Deutschland*, pp. 76.

dens het interbellum echtparen zonder kinderen vrijwel systematisch meer aanvragen tot echtscheidingen indienen dan echtparen met kinderen (alleen de jaren 1920 en 1925 vormen hierop een uitzondering). Het echtscheidingscijfer ligt ook stukken hoger in provincies met het laagste geboortecijfer (Brabant, Henegouwen, Luik) dan in de provincies met een hoog geboortecijfer (Limburg en West-Vlaanderen). Tegelijkertijd wordt er volgens Van Molle gewezen op de correlatie met de voortschrijdende industrialisering, verstedelijking en ontkerkelijking. Maar toch stijgen overal de echtscheidingscijfers.

Deze asymmetrische huwelijksrelatie inspireert de professionele en politieke actie van de liberale advocate en feministe Georgette Ciselet. Ze zet zich vanaf de vroege jaren 1930 in voor de inperking van de maritale macht, ook inzake het beheer van de huwelijksgoederen, en voor de gelijke behandeling van mannen en vrouwen bij echtscheiding. Ze bestrijdt vooral de verschillende definiëring van overspel bij mannen en vrouwen.⁶¹⁵

Voor de katholieken staat vooral de echtscheiding op grond van wederzijdse toestemming gelijk aan godslastering: het is de negatie van het sacramentele karakter van het huwelijk en markeert voor hen de achteruitgang van het beschavingspeil. Aan liberale en socialistische zijde daarentegen wordt deze 'beschaafde' manier om uit de echt te scheiden eerder aanbevolen. Voor scheiding van tafel en bed gelden dezelfde rechtsgronden als voor echtscheiding, maar de consequenties zijn voor de partners verschillend. Na scheiding van tafel en bed behoudt de echtgenoot zijn maritale macht en de echtgenote blijft handelingsonbekwaam. Deze feitelijke scheiding wordt hierdoor dan ook veel minder aantrekkelijk en inspireert de katholieken voor een wetswijziging. De wet van 20 maart 1927 stelt de gevolgen van scheiding van tafel en bed gelijk met deze van echtscheiding. Daardoor hoopt men het aantal aanvragen tot echtscheiding te doen afnemen ten voordele van de mildere scheidingsvorm. De wetgever krijgt volgens Van Molle op het eerste zicht gelijk: vanaf 1928 tot 1933 gaat het aantal aanvragen om scheiding van tafel en bed inderdaad omhoog, terwijl het aantal echtscheidingen in 1928 stukt en in 1929 zelfs terugloopt. Maar daarna neemt het aantal echtscheidingen opnieuw toe. Bovendien moeten de verhoudingen in acht genomen worden: in de periode 1928-1933 staan tegenover één aanvraag tot scheiding van tafel en bed gemiddeld zeven echtscheidingen.⁶¹⁶

---

⁶¹⁵ L. Van Molle, "'Ik heb geen man!' Celibaat en echtscheiding tijdens het interbellum, vertogen en praktijken", In: J. Kok en J. Bavel (Eds.), *De levenskracht der bevolking: sociale en demografische kwesties in de Lage Landen tijdens het interbellum*, Leuven, Universitaire pers, 2010, pp. 385-414.

⁶¹⁶ L. Van Molle, "'Ik heb geen man!' Celibaat en echtscheiding tijdens het interbellum, vertogen en praktijken", pp. 385-414.

De eerste belangrijke wetswijziging dateert van 14 december 1935. Deze wordt door een meerderheid van liberalen en socialisten goedgekeurd, enkele katholieken onthouden zich. Opnieuw is het volgens Van Molle opmerkelijk dat een aantal katholieke Kamerleden bij de stemming afwezig zijn. De wet van 1935 vereenvoudigt de echtscheidingsprocedure: zo kan de rechter de procedure in bepaalde gevallen inkorten en krijgt hij meer ruimte om getuigen te verhoren. Ook deze wet lijkt enig effect te hebben: vanaf 1936 gaat het aantal aanvragen voor scheiding van tafel en bed achteruit, terwijl het aantal echtscheidingen fors stijgt.⁶¹⁷

---

⁶¹⁷ L. Van Molle, *loc.cit.*

XI. Lijst van tabellen en figuren

Tabellen

Tabel 1 Algemene gegevens.....	6
Tabel 2 Beroep echtgenoten.....	7
Tabel 3 Beroep echtgenotes	7
Tabel 4 Datum van hernemen van de Belgische nationaliteit	105

Figuren

Figuur 1 Aantal echtscheidingen 1840-1930.....	55
Figuur 2 Aantal echtscheidingen 1910-1925.....	72
Figuur 3 Aantal echtscheidingen per provincie, per 10.000 inwoners, 1920-1926	73
Figuur 4 Oorzaken tot echtscheiding (15 echtparen)	83
Figuur 5 Ernstige beledigingen als oorzaak tot echtscheiding bij 12 echtparen.....	83
Figuur 6 Oorzaken tot echtscheiding, specifiek bij 15 echtparen.....	84
Figuur 7 Huwelijksloop van echtparen die scheiden op basis van een beledigende verlating (7 echtparen).....	85
Figuur 8 Aanwezigheid van "Duitse" echtgenoot tijdens zittingen (15 personen).....	89
Figuur 9 Verhouding man/vrouw als getuigen (in vijf echtscheidingszaken)	94
Figuur 10 Familiale band van de echtgenote met vrouwelijke getuigen (13 personen)	95
Figuur 11 Aantal dagen tussen ontbinding van het huwelijk en Belgverklaring	108

XII. Bibliografie

Bronnen:

Onuitgegeven Bronnen:

ANDERLECHT, RIJKSARCHIEF:

Tribunal Civil. Ordonnances Référé, Rôle Général, Index et Répertoires 1831-1939.

232

2202-2205 (van de onuitgegeven plaatsingslijst van de overdracht 2003)

Tribunal Civil. Feuilles d'audience et minutes des jugements 1871-1939.

11de kamer:

583 1920: 24/01 – 28/02

708 1923: 03/05 – 02/06

709 1923: 02/06 – 30/06

710 1923: 30/06 – 28/07

12de kamer:

592 1920: 05/01 – 25/02

593 1920: 01/03 – 03/05

594 1920: 03/05 – 16/06

595 1920: 16/06 – 28/07

596 1920: 15/10 – 15/11

597 1920: 15/11 – 29/12

631 1921: 03/01 – 08/02

633 1921: 15/03 – 19/04

634 1921: 19/04 – 30/05

635 1921: 30/05 – 06/07

637 1921: 03/10 – 28/11

638 1921: 28/11 – 28/12

669 1922: 06/02 – 25/03

BEVEREN-WAAS, RIJKSARCHIEF

Algemene rol van de Burgerlijke rechtbank.

EA ANTW B 2005 23: Algemene rol: 27 januari 1916 – 30 september 1919

EA ANTW B 2005 24: Algemene rol: 2 oktober 1919 – 3 november 1921

EA ANTW B 2005 25: Algemene rol: 3 november 1921 – 19 oktober 1922

Archief van de Rechtbank van Eerste Aanleg te Antwerpen. Burgerlijke Rechtbank. Oud bestand. 1796-1957.

Dit archiefbestand is nog niet volledig ontsloten

3de kamer

Heeft nog geen eigen nummer

4de kamer

EA Antwerpen B 0000 - R-14

BRUSSEL, ALGEMEEN RIJKSARCHIEF

Archief van de Dienst van het Sekwester van de Administratie der Domeinen 1919-1996.

1197

3070

3508

5028

5934

6062

6206

6720

Ministerie van Justitie, Openbare Veiligheid, Individuele dossiers.

414724

453106

461620

529740

538819

542787

566931

604638

614336

618864
636726
638956
650851
752354
762161
808671
958668
1098812

BRUSSEL, STADSARCHIEF

Vreemdelingendossiers.

58111

Uitgegeven Bronnen:

ALMANACH ROYAL OFFICIEL DE BELGIQUE: ANNUAIRE DU PERSONNEL DES INSTITUTIONS PUBLIQUES DE BELGIQUE: 1920. Brussel, Guyot.

ANNUAIRE STATISQUE DE LA BELGIQUE ET DU CONGO BELGE , 1920-1921. Brussel, Institut national de statistique, volume 47.

ANNUAIRE STATISQUE DE LA BELGIQUE ET DU CONGO BELGE , 1922. Brussel, Institut national de statistique, volume 48.

ANNUAIRE STATISQUE DE LA BELGIQUE ET DU CONGO BELGE , 1923-1924. Brussel, Institut national de statistique, volume 49.

ANNUAIRE STATISQUE DE LA BELGIQUE ET DU CONGO BELGE , 1924-1925. Brussel, Institut national de statistique, volume 50.

ANNUAIRE STATISQUE DE LA BELGIQUE ET DU CONGO BELGE , 1925-1926. Brussel, Institut national de statistique, volume 51.

KAMER VAN VOLKSVERTEGENWOORDIGERS :

Parlementaire documenten :

Sessie 1919-1920, zitting van 3 januari 1920, n°38, *1° Projet de loi concernant la déchéance de la qualité de Belge et l'interdiction de certains droits civils et politiques.*

Sessie 1919-1920, zitting van 24 juli 1920, n°440, *2° Projet de loi relatif à l'acquisition et à la perte de la nationalité*, pp. 1-2.

Sessie 1919-1920, zitting van 24 juli 1920, n°440, annexe, Rapport van Mm. Galopin en Morrelle, *Projet de loi sur l'acquisition et la perte de la nationalité*, pp. 3-14.

Sessie 1920-1921, zitting van 20 mei 1921, n°289, *Rapport fait, au nom de la section centrale, par M. Pirard*, pp. 1-12.

Sessie 1923-1924, zitting van 15 juli 1924, n°386, *Memorie van Toelichting*, pp.2052-2054.

Sessie 1925-1926, zitting 25 maart 1926, n°235, *Rapport fait, au nom de la section centrale (2) par M. Somerhausen*, pp.1311-1325.

Parlementaire Handelingen :

Sessie 1919-1920, zitting van 14 april 1920, pp. 837-845.

Sessie 1920-1921, zitting van 15 juni 1921, pp.1625.

Sessie 1920-1921, zitting van 22 juni 1921, pp. 1738-1739.

Sessie 1920-1921, zitting van 26 juli 1921, pp.2301-2307.

Sessie 1925-1926, zitting van 2 juli 1926, pp. 1971-1974.

Sessie 1925-1926, zitting van 9 juli 1926, pp. 2155-2158.

Sessie 1925-1926, zitting van 14 juli 1926, pp. 2202.

SENAAT

Parlementaire Documenten :

Sessie 1921-1922, zitting van 7 maart 1922, n°18, *Rapport de la Commission de la Justice, chargée d'examiner le Projet de Loi relatif à l'acquisition et à la perte de la nationalité.*

Sessie 1925-1926, zitting van 20 juli 1926, n°186, *Rapport de la commission de la justice chargée de l'examen du projet de Loi concernant l'acquisition, le recouvrement et la perte de la nationalité.*

Parlementaire Handelingen :

Sessie 1921-1922, zitting van 22 maart 1921, pp. 408 -416.

Sessie 1925-1926, zitting van 29 juli 1926, pp. 1279-1281.

MONITEUR BELGE, 17 juni 1909, pp. 3338.

MONITEUR BELGE, 25 mei 1922, pp. 3934-3938.

MONITEUR BELGE, 9-10 augustus 1926, 3e trimestre, pp. 4279-4282.

PASINOMIE, 1905, n°34. -11 februari 1905, *Loi modifiant la procédure en matière de divorce (1)*, pp. 47-48.

PASINOMIE, 1922, n°157. -15 mei 1922, *Loi sur l'acquisition et la perte de la nationalité*, pp. 97-131.

PASINOMIE, 1926, n°381.-4 augustus 1926, *Loi concernant l'acquisition, le recouvrement et la perte de la nationalité*, pp. 837-847.

Verzameling van omzendbrieven, dienstvoorschriften en andere bescheiden door het Ministerie van Justitie uitgegeven of dit departement betreffende, Brussel, Impremerie du Moniteur Belge, derde reeks, 1922.

Verzameling van omzendbrieven, dienstvoorschriften en andere bescheiden door het Ministerie van Justitie uitgegeven of dit departement betreffende, Brussel, Impremerie du Moniteur Belge, derde reeks, 1923.

Verzameling van omzendbrieven, dienstvoorschriften en andere bescheiden door het Ministerie van Justitie uitgegeven of dit departement betreffende, Brussel, Impremerie du Moniteur Belge, derde reeks, 1924-1925.

Verzameling van omzendbrieven, dienstvoorschriften en andere bescheiden door het Ministerie van Justitie uitgegeven of dit departement betreffende, Brussel, Impremerie du Moniteur Belge, derde reeks, 1926-1927.

Literatuur:

AUSLANDER (L.). "Women's Suffrage, Citizenship Law and National Identity: Gendering the Nation-State in France and Germany, 1871-1918". In: GRIMSHAW (P.), HOLMES (K.) en LAKE (M.), eds., *Women's Rights and Human Rights: International Historical Perspectives*, Houndsmill, Palgrave, 2001, pp. 138-152.

AUSLANDER (L.). "Le vote des femmes et l'imaginaire de la citoyenneté: L'Etat-Nation en France et Allemagne." In: SOHN (A.) en THÉLAMON (F.), eds., *L' Histoire sans les femmes est-elle possible?* Paris, Perrin, 1998, pp. 73-86.

CAESTECKER (F.). *Historische Praktijk 1. Algemene Inleiding tot de Geschiedbeoefening Nieuwste Tijden. Immigratie tijdens de lange eeuwwisseling, een onderzoek op basis van administratieve dossiers (1870, 1884 en 1904)*. Universiteit Gent, Academiejaar 2007-2008.

CAESTECKER (F.). "In het kielzog van de Natie-staat. De politiek van nationaliteitsverwerving, -toekenning en -verlies in België, 1830-1909." In: *Belgisch tijdschrift voor Nieuwe geschiedenis*, XXVII (1997), 3-4, pp. 323-349.

CAESTECKER (F.). "Wie was nu de vijand? De constructie van de "Duitser" bij het aflijnen van ongewenste vreemdelingen (1918-1919)." In: JAUMAIN (S.), MAJERUS (B.) en VRINTS (A.) eds.. *Une guerre totale? La Belgique dans la première guerre mondiale*, Brussel, Algemeen Rijksarchief, 2005, pp. 519-532.

CAESTECKER (F.). "Vluchtelingen en de transformatie van het vreemdelingenbeleid in België (1860-1914)." In: *Belgisch Tijdschrift voor Nieuwste Geschiedenis*, XL (2010), 3, pp. 345-381.

CAESTECKER (F.) en REA (A.). "De Belgische nationaliteitswetgeving gedurende de 20ste eeuw. Een terugkeer naar de zelfbewuste natie of het koesteren van het wantrouwen?" In: FOLETS (M-C.), FOCQUET (R.) en VERWILGHEN (M.), Eds. *Naar de Belgische nationaliteit/Devenir Belge*. Brussel-Antwerpen, Bruylant-Maklu, 2002, pp.59-118.

CAESTECKER (F.) en VRINTS (A.). "Getrouwd met de vijand. Hoe na 1918 Duits-Belgische vrouwen van kamp konden wisselen." In: *Historica*, oktober 2010, pp. 21-24.

CAMISCIOLI (E.). "Intermarriage, Independent Nationality, and the Individual Rights of French Women. The Law of 10 august 1927". In: CHAPMAN (H.) en FRADER (L.L.), eds. *Race in France. Interdisciplinary Perspectives on the politics of Difference*. New York - Oxford, Berghahn Books, 2004, pp. 54-76.

CANNING (K.). *Gender History in Practice. Historical Perspectives on Bodies, Class and Citizenship*. Ithaca & London, Cornell University Press, 2006, 285 p.

CARLIER (J.). *Les Onderzoeksseminarie Gendergeschiedenis, Geschiedenis van het feminisme 19de -20ste eeuw*, 29 november 2010.

CISELET (G.). "Le Mariage." In: *Les Nouvelles. Corpus Juris Belgici. Droit Civil*, Brussel, Larcier, 1938, pp. 363-660.

DE BEUS (P.). *Wet van 15 mei 1922 op de verwerving en het verlies der nationaliteit. Handleiding ten behoeve van openbare besturen en ambtenaars van den burgerlijken stand*. Leuven, De Vlaamsche Boekenhalle, 1924, 128 p.

DE HART (B.). "Maria Toet en andere verhalen. De gehuwde vrouw en de constructie van de natie-staat." In: *Tijdschrift voor Sociale Geschiedenis*, XXV (1999), 2, pp. 183-206.

DE HART (B.). *Onbezonnen vrouwen : Gemengde relaties in het nationaliteitsrecht en het vreemdelingenrecht*. Amsterdam, Aksant, 2003, 288 p.

DE MEESTER (T.). "De Natie onder vuur. De impact van de Eerste en de Tweede Wereldoorlog op de juridische afbakening van het 'eigen volk'." In: *Bijdragen tot de Eigentijdse Geschiedenis*, 3 (1997), pp. 71-94.

DE VULDERE (R.). *Biografisch repertorium der Belgische parlementairen, senatoren en volksvertegenwoordigers van 1830 tot 1.8.1965*. Gent (onuitgegeven licentiaatverhandeling R.U.G.), 1965, 10 dln., 4635 p.

ERAUW (J.). *De bron van het vreemde recht vloeit overvloedig: inaugurele rede uitgesproken te Gent op dinsdag 8 maart 1983 bij de plechtige aanvaarding van de leeropdracht in het internationaal privaatrecht*. Gent, Story-Scientia, 1984, 43 p.

FAHRMEIR (A.). *Citizenship. The Rise and Fall of a Modern Concept*. New Haven and London, Yale University Press, 2007, 299 p.

FERKET (N.). "Zwijgen als vermoord. Vrouwenmishandeling en de juridische positie van de gehuwde vrouw in België in de negentiende eeuw." In: *Tijdschrift voor Sociale geschiedenis*, 25, 3 (1999), pp. 285-304.

FLOURNOY (R.W.) en HUDSON (M.O.), eds. *A collection of nationality laws of various countries, as contained in constitutions, statutes and treaties*. New York, Oxford university Press, 1929, 776 p. (Publications of the Carnegie Endowment for International Peace, Division of International Law, 18).

FRASER (N.) en GORDON (L.). "Contract versus Charity: why is there no social citizenship in the United States?" In: GERSHON (S.), Ed. *Citizenship Debates: A reader*. Minneapolis, University of Minneapolis Press, 1998, pp. 113-127.

GADEYNE (G.). *De rechtbank van eerste aanleg (en voorlopers): organisatie, taken, bevoegdheid en archiefvorming Deel I. De rechtbank van eerste aanleg (algemeen) en de burgerlijke rechtbank (1794-1970)*. Brussel, Algemeen rijksarchief, 1997-2001, 484 p.

HEINZE (F.). *Ehescheidung französischer und belgischer Staatsangehöriger in Deutschland*. Berlin, Trenkel, 1916, 78 p.

Journal des Tribunaux. Faits et débats Judiciaires. Jurisprudence, Bibliographie. Législation, Notariat. Brussel, Larcier, 1922-1926.

LIÉNARD-LIGNY (M.). "Nationality Law in Belgium and Luxembourg." In: HANSEN (R.) en WEIL (P.), Eds. *Towards a European Nationality. Citizenship, Immigration and Nationality Law in the EU*. New York, Palgrave, 2001, pp. 193-213.

LISTER (R.). 'Towards a Feminist Synthesis.' In: *Feminist Review*, No. 57, *Citizenship: Pushing the Boundaries* (1997), pp. 28-48.

MARSHALL (T.H.). "Citizenship and social class." In: PIERSON (C.) en CASTLES (F.G.) eds. *The Welfare state reader*. Cambridge, Polity Press, 2007, pp.30-39.

MEULDERS (C.) en MATTHIJS (K.). "On ne se jouera pas du divorce ! Echtscheiding in de negentiende eeuw in het licht van de echtscheidingspraktijk te Brugge, 1865-1914." In: *Belgisch tijdschrift voor Nieuwe geschiedenis*, 1996, XXVI, 3-4, pp. 65-103.

MUYS (E.). *Vrouw en (echt)scheiding in de 19^e-20^e eeuw. Een socio-juridische studie met raadpleging van de (echt)scheidingsprocesdossiers*. Gent (onuitgegeven licentiaatsverhandeling Universiteit Gent), 1994 (Promotor: Jan Art).

OFFEN (K.). *European Feminisms 1700-1950. A Political History*. Stanford (California), Stanford University Press, 2000, 554 p.

OKIN (S.O.). "Gender, the Public and the Private." In : PHILIPS (A.). *Feminism & Politics*. Oxford, 1998, pp. 117-119.

OLOF (T.). *Oskar B. en veertig jaar Nationaal Vioolconcours*. Bussum, Uitgeverij Thoth, 2005, 174 p.

PASQUIER (A.). "Du divorce et de la séparation des corps." In : *Les Nouvelles Corpus Juris Belgici. Droit civil 2*, Bruxelles, Larcier, 1938, pp. 13-496.

PICARD (E.), D'HOFFSCHMIDT (N.) DE LE COURT (J.). *Pandectes Belges: encyclopédie de législation, de doctrine et de jurisprudence belges*. Bruxelles, Larcier, 1889, Volume 31, 62, 88.

ROMMEL (A.). *Tweedegeneratievreemdelingen: waardige Belgen? Een onderzoek naar de juridische en administratieve praktijk van de optieprocedure te Antwerpen in de periode 1922-1933*. Gent (onuitgegeven licentiaatsverhandeling Universiteit Gent), 2004, 149 p. (Promotor: Vanhaute Eric, Co-Promoter: Frank Caestecker).

SCOTT (J.W.). "Gender : A Useful Category of Historical Analysis." In : *The American Historical Review*, vol. 91, n°5 (Dec.1986), 554 p.

SCOTT (J.W.). *Only Paradoxes to Offer. French Feminists and the Rights of Man*. Cambridge (Massachusetts), Harvard University Press, 1996, 229 p.

SENAEVE (P.) en PINTENS (W.) eds. *De hervorming van de echtscheidingsprocedure en het hoorrecht van minderjarigen*. Antwerpen, Maklu, 1997, 321 p.

STANDAERT (R.). "La nationalité Belge." In : *Les Nouvelles. Corpus Juris Belgici. Droit Civil 1*, Brussel, Larcier, 1938, pp. 35-173.

VANDEWEYER (L.). *Archief van de Dienst van het Sekwester van de Administratie der Domeinen. Inventaris Algemeen Rijksarchief*, Brussel, 2010, 963 p.

VAN MOLLE (L.). "De nieuwe vrouwenbewegingen in Vlaanderen, een andere lezing." In: *Belgisch Tijdschrift voor Nieuwe Geschiedenis*, XXXIV (2004), 3, pp. 359-397.

VAN MOLLE (L.). "'Ik heb geen man!' Celibaat en echtscheiding tijdens het interbellum, vertogen en praktijken." In: KOK (J.) en BAVEL (J.) Eds., *De levenskracht der bevolking: sociale en demografische kwesties in de Lage Landen tijdens het interbellum*, Leuven, Universitaire pers, 2010, pp. 385-414.

VRINTS (A.). "De Klippen des Nationalismus. De Eerste Wereldoorlog en de ondergang van de Duitse Kolonie in Antwerpen." In: *Bijdragen tot de Eigentijdse Geschiedenis*, 10, 2002, pp. 7-41.

WEIL (P.). "Le statut de la femme en droit de nationalité. Une égalité tardive." In: KASTORYANO (R.) Ed. *Les Codes de la différence, race-origin-religion ? France, Allemagne, Etats-Unis*. Vol. 84, Parijs, Presses de Sciences Po, 2005, pp. 123-143.

WIGGERS (A.J.), (R.F.) LISSENS, DEVREKER (A.), KUIPER (N.H.) en PRESSER (J.) eds. *Grote Winkler Prins. Encyclopedie in twintig delen. Deel 11*. Amsterdam-Antwerpen, Elsevier, 1970, 811 p.

Internet:

Ugent memorialis, <http://www.ugentmemorialis.be/memorialis-view?q=mem01:000000121>, geconsulteerd op 2/03/2011.

